

“HÜQUQ VƏ İNSAN HAQLARI İNSTİTUTU”
PUBLİK HÜQUQİ ŞƏXS

VƏFADDİN İBAYEV

AZƏRBAYCAN ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİ
İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA
MƏHKƏMƏSİNİN 20 İLLİK
BAXIŞ BUCAĞINDA

AZADLIQ VƏ TOXUNULMAZLIQ
HÜQUQU

BAKİ - 2023

Vəfəddin İbayev

“Azərbaycan ədalət mühakiməsi İnsan Hüquqları üzrə

Avropa Məhkəməsinin 20 illik baxış bucağında”.

Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, Bakı, “Elm və təhsil”, 2023, 320 s.

Kitabda Azərbaycan ədalət mühakiməsinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (İHAM) yurisdiksiyası altında olduğu 20 il müddətində “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi əsasında Azərbaycana qarşı qəbul edilmiş 66 qərarı təhlil edilərək, aşkar edilmiş pozuntular ümumiləşdirilməklə müxtəlif bölmələr üzrə sistemləşdirilmiş, azadlıq və təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı aşkar edilmiş pozuntular şərh edilmişdir.

İHAM-ın qərarlarının qəbulundan sonra milli səviyyədə görülmüş ümumi xarakterli tədbirlərin - qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsindəki dəyişikliklərin azadlıq hüququnun təminində əhəmiyyəti, təcrübədə mövcud olan problemlər, onların həlli ilə əlaqədar tövsiyələr, qanunvericilikdə dəyişikliklərlə bağlı təkliflər barədə müəllifin fikirləri də nəşrdə öz əksini tapmışdır.

Kitab təcrübədə azadlıq hüququnun pozulmasının qarşısının alınmasında hakimlər, müstəntiqlər, vəkillər, polis əməkdaşları, İHAM-ın təcrübəsinin öyrənilməsi baxımından hüquqşünas ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün faydalı ola bilər.

Bu kitabda təqdim edilən nöqteyi-nəzər yalnız müəllifə məxsusdur və Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun mövqeyini əks etdirməyə bilər.

ISBN 978-9952-568-16-5

© V. İbayev, 2023

© “Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu” publik hüquqi şəxs, 2023

Ön söz

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə irəliləyən Azərbaycan Respublikası demokratiya və insan hüquqlarının aliliyini əsas tutaraq 25 yanvar 2001-ci ildə Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olundu. Avropa Şurasına üzvlük eyni zamanda “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmağı, dövlətin yurisdiksiyası altında olan şəxslər üçün Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqları təmin etməyi, milli qanunvericiliyi Avropa standartlarına uyğunlaşdırmağı, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (İHAM) təcrübəsinə əsaslanmağı tələb edirdi. Əslində, bütün bu tələblər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində əksini tapan müddəalarla üst-üstə düşürdü. Belə ki, həmin maddə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi müəyyənləşdirirdi. Bununla da, vətəndaşların siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və şəxsi hüquq və azadlıqlarının dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin əsas mənasını təşkil etməsi Əsas Qanunda özünün hüquqi ifadəsini tapırdı.

İnsan hüquq və azadlıqlarının səmərəli təmini məqsədilə milli qanunvericilik mütəmadi olaraq təkmilləşdirilir, onun müddəaları beynəlxalq müqavilələrin, beynəlxalq nəzarət mexanizmlərinin standartlarına uyğunlaşdırılır, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmasının təmini üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Bununla belə, insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı pozuntular mövcud olmaqda davam edir.

Azərbaycan ədalət mühakiməsinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası altında olduğu 20 il müddətində Avropa Məhkəməsinin Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarların təhlili, aşkar edilmiş pozuntularla bağlı görülmüş işlər, milli qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsinin, o cümlədən İHAM-ın qərarlarının icrası ilə bağlı vəziyyətin müəyyənləşdirilməsi 20 illik əməkdaşlığın nəticələrini dəyərləndirmək baxımından faydalı hesab olunmalıdır.

Vəfaddin İbayevin “Azərbaycan ədalət mühakiməsi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin 20 illik baxış bucağında. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ” kitabı azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, həmin hüququn 20 illik məhkəmə müdafiəsi məsələlərinə həsr olunmuşdur.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqları arasında azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik hüququ xüsusi önəm kəsb edir. Həyatı zənginləşdirən, ona yeni keyfiyyətlər gətirməklə dəyər qazandıran amillərdən biri də insanın azad yaşamasıdır. Azad yaşamaq özünü insanın heç bir məhdudiyyət və qadağaya məruz qalmamasında təzahür etdirir.

Azadlıq - insan həyatının mühüm dəyəri, onun istəyinə uyğun fəaliyyət göstərməsinin zəruri şərtidir. Azadlıq bir çox hallarda həyatda ən üstün, önəmli mövqeyə çıxır və bir növ həyatın özünün mənasını müəyyən edir. Azadlıq və şəxsi təhlükəsizlik fiziki və mənəvi toxunulmazlığı, azad fəaliyyəti, özünə sahib çıxmağı, nəzarət altında ol-

mamağı nəzərdə tutur. İnsanın azadlığı ilə onun təhlükəsizliyi qırılmaz bağlılıqdadır. Azadlıq və təhlükəsizlik həyatın zəruri şərti, onların məhdudlaşdırılması və ya inkarı isə həyat üçün birbaşa təhlükədir.

“Demokratiya” anlamı bir çox hallarda “azadlıq” anlamı ilə üst-üstə düşür. Demokratik dövləti səciyyələndirən cəhətlərdən biri də insanların azad yaşaması, azadlıqda yaşamasıdır. Odur ki, insanın azadlıqda yaşaması demokratik cəmiyyətin qiymətləndirmə meyarlarından biri kimi qəbul olunur.

İnsan təbiət və cəmiyyət qanunları ilə barış halında yaşayırsa, onun azadlıq hüququnun hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması yolverilməzdir. Yalnız qanunların pozulması müəyyən azadlıqların məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Cəmiyyət həmişə ümumqəbul olunmuş normaları pozanlardan onların həyatdan məhrum edilməsi və ya cəmiyyətdən təcrid edilməsi vasitələri ilə azad olmuşdur.

Beynəlxalq razılaşmalar və milli qanunvericilik azadlıq hüququnu təsbit etsə də, qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallarda bu hüquqdan müəyyən geri çəkilmələrə yol verilir. Qanunla yol verilən hallarda məhkəmələr tərəfindən azadlıq hüququ məhdudlaşdırılarkən bu hüququn mahiyyətinə xələl gətirilməməli, hüququn məhdudlaşdırılması ilə qarşıya qoyulan məqsədə nail olunması arasında mütənəsiblik gözlənilməlidir. İnsanın cəmiyyətdən təcrid olunması, onun azadlıqdan məhrum edilməsi, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ciddi surətdə milli və beynəlxalq hüquqa müvafiq qaydada həyata keçirilməlidir.

Bütün dövlət orqanları, vəzifəli və digər şəxslər tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət olunması cəmiyyətin hər bir üzvü üçün olduqca əhəmiyyətli. Hüquq bir dəyər olaraq həmişə özbaşınalıq rejiminə qarşı durur. Hüquq olmadan demokratiya, şəxsi azadlıq və bərabərlik prinsiplərini bərqərar etmək mümkün deyil. Mədəni dəyər olmaqla hüquq ədalət və bəşəriyyətin yaratdığı digər mənəvi dəyərləri normativ formaya salmağa yönəlir. Hüquq insan və cəmiyyət həyatını tənzimləyir, dövlət hakimiyyətini məhdudlaşdırır. Sosial idarəçilik sistemində həlledici rolu məcburiyyət deyil, inam təşkil etməlidir. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi də qaydaya çevrilməməli, məhz istisna hal olmalıdır.

Müəllifin oxucuların müzakirəsinə təqdim etdiyi kitabda 20 il müddətində “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin pozulması ilə bağlı İHAM-ın Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi 66 qərar təhlil edilmiş, aşkar edilmiş pozuntular sahələr üzrə sistemləşdirilmiş, İHAM-ın hüquqi mövqeləri ayrı-ayrı bölmələr üzrə verilmişdir. Bu, praktiki cəhətdən ayrı-ayrı işlər üzrə yol verilmiş pozuntuların, onların intensivliyinin müəyyən edilməsi, onlardan təcrübədə səmərəli istifadə üçün geniş imkanlar yaradır.

Kitabın ikinci fəslində müəllif bu sahədə aşkar edilmiş ayrı-ayrı pozuntularla bağlı müvafiq şərhlər verməklə həmin pozuntuların meydana çıxma səbəbləri, milli qanunvericilik, burada olan boşluqlar, məhkəmə təcrübəsindəki çatışmazlıqlar, həmçinin İHAM-ın qərarları qəbul edildikdən sonra milli qanunvericilikdəki dəyişikliklər, onların əhəmiyyəti barədə fikirlərini oxucularla bölüşür. Nəşrdə habelə mövcud problemlər, onların aradan qaldırılması ilə bağlı tövsiyələr, həmçinin qüvvədə olan qanunvericilikdə dəyişikliklərlə əlaqədar təkliflər irəli sürülür.

Müəllifin İHAM-ın təcrübəsinə əsaslanan azadlıqdan məhrumetmənin məqsədi və mahiyyəti, azadlıq və şəxsi təhlükəsizliyin qarşılıqlı əlaqəsi, azadlıqdan məhrum etmənin başlanğıcı, əsaslı şübhə, onun davamlılıq tələbi, həbsin şablon və standart ifadələr, istintaq hərəkətlərinin başa çatmaması ilə əsaslandırılması, etiraf olunmayan həbs, həbsin əqləbatan müddəti və davamlılığı, həbsi əsaslandıran təhlükələr, azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı təminatlar, azadlıqdan məhrumetmənin lehinə və əleyhinə arqumentlər, azadlıqdan məhrumetməyə məhkəmə nəzarəti ilə bağlı fikirləri praktiki fəaliyyətdə olan hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və vəkillər üçün faydalı ola bilər.

Bütövlükdə, hazırkı nəşrdə əhatə olunan məsələlər Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun Nizamnaməsində əksini tapan insan hüquq və azadlıqları sahəsində araşdırmaların aparılması, elmi-praktiki tövsiyələrin hazırlanması, qanunvericiliyin inkişafı və təkmilləşdirilməsində iştirak, hüquqi maarifləndirmə sahəsində fəaliyyət, dövlət orqanlarının (qurumlarının) əməkdaşlarının bilik, bacarıq və səriştələrinin inkişaf etdirilməsində iştirak kimi fəaliyyət istiqamətlərinə aid olduğundan İnstitutumuz kitabı dəyərli və faydalı töhfə kimi qiymətləndirir.

**Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun İdarə Heyətinin sədri
Məhəmməd Quluzadə**

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ABREVIATURLAR

BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

BMT QAK – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı

CM – Cinayət Məcəlləsi

CPM – Cinayət-Prosessual Məcəllə

DİN – Daxili İşlər Nazirliyi

İHAM – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi

İXM – İnzibati Xətalər Məcəlləsi

MTN – Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi

MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi

PKK – Kürdüstan Fəhlə Partiyası

I Fəsil. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı hüquqi mövqeləri

1. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi

1. Konvensiyanın 5-ci maddəsi təməl insan hüququnu, yəni şəxsin azadlıq hüququna dövlətin əsassız müdaxiləsinə qarşı şəxsin müdafiəsini təsbit edir (Qarayev Azərbaycanca qarşı; Xalikova Azərbaycanca qarşı).

2. 5-ci maddənin 1-ci bəndi “azadlıq hüququ”nu elan edərkən şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur; onun məqsədi heç kimin özbaşına şəkildə bu azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir (Emin Hüseynov Azərbaycanca qarşı; Xalikova Azərbaycanca qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycanca qarşı).

3. 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə şəxsi özbaşınalıqdan qorumaq məqsədinə uyğun olmalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı; Salayev Azərbaycanca qarşı; Nağıyev Azərbaycanca qarşı; Qafqaz Məmmədov Azərbaycanca qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycanca qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycanca qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycanca qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycanca qarşı).

4. Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericilikdəki maddi-hüquqi və prosessual normalara riayət etmək öhdəliyini nəzərdə tutur, amma bundan əlavə, o, hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin 5-ci maddənin məqsədinə uyğun olmasını tələb edir, həmin məqsəd isə şəxsi özbaşına həbsdən müdafiə etməkdir (Qarayev Azərbaycanca qarşı; Həziyev Azərbaycanca qarşı).

5. Azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar milli qanunvericiliyə riayət olunması kifayət deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər bir azadlıqdan məhrumetmə halı 5-ci maddənin məqsədlərinə, xüsusilə də, şəxsi qanunsuzluqdan qorumaq məqsədinə uyğun olmalıdır (Xalikova Azərbaycanca qarşı).

6. Məhkəmə demokratik cəmiyyətlərdə şəxslərin hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız həbsdən azad olmaq hüququnu təmin etmək üçün 5-ci maddədə əks olunan təminatların fundamental əhəmiyyətini qeyd edir. Məhz buna görə də Məhkəmə öz presedent hüququnda dəfələrlə vurğulamışdır ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə yalnız milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməli deyil, eyni zamanda, şəxsi özbaşınalıqdan qorumaq üçün 5-ci maddənin məqsədinə də tam uyğun olmalıdır. Şəxsin hakimiyyətin hər hansı sui-istifadəsindən müdafiəsinə dair bu təkid 5-ci maddənin 1-ci bəndinin fərdlərin qanuni olaraq azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi halları müəyyən etməsi ilə izah olunur. Məhkəmə vurğulayıb ki, onların fərdi azadlığın ən əsas təminatına istisnalar təşkil etməsi faktını nəzərə alaraq bu hallar dar mənada şərh edilməlidir (Bədəlyan Azərbaycanca qarşı; Xocayan Azərbaycanca qarşı; Şentürk və başqaları Azərbaycanca qarşı).

7. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin “qanuniliyi”

məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi).

8. Məhkəmə şikayəti Konvensiyanın 18-ci maddəsi kontekstində araşdıraraq belə qənaətə gəlmişdir ki, mübahisələndirilən məsələlərin əsl məqsədi Hökuməti tənqid etdiyinə görə, eləcə də ərizəçinin fikrincə doğru olan və Hökumətin gizlətməyə cəhd göstərdiyi məlumatı onun yaydığına görə ərizəçini susdurmaq, ya da cəzalandırmaq idi. Bu düşüncələrin işığında Məhkəmə o qənaətə gəlir ki, ərizəçinin azadlığı cinayət törətməkdə əsaslı şəkildə şübhəli bilindiyinə görə ərizəçini səlahiyyətli məhkəmə orqanının qarşısına Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) bəndi tələb etdiyi qaydada çıxarmaq məqsədindən fərqli məqsədlərlə məhdudlaşdırılmışdır (İlqar Məmmədov Azərbaycan qərşi).

9. Məhkəmə eyni zamanda bir daha vurğulayır ki, şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədilə bir araya sığmayan hesab edilməlidir (Nağıyev Azərbaycan qərşi).

10. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin üzərinə hər bir arqumentə münasibət bildirmək öhdəliyi qoymasa da, həbs qətimkan tədbirinin əleyhinə təqdimatları nəzərdən keçirən hakim Konvensiyanın məqsədləri və azadlıqdan məhrumetmənin “qanuniliyi” üçün məhbusun istinad etdiyi və həmin şəraitin mövcudluğunu şübhə altına ala biləcək konkret faktları nəzərə almalıdır (Rəsul Cəfərov Azərbaycan qərşi; Məmmədli Azərbaycan qərşi).

11. Məhkəmənin ardıcıl olaraq tutduğu mövqeyə görə etiraf edilməmiş həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsindəki əhəmiyyətli təminatların tam inkarını və bunun ən ciddi pozuntusunu ehtiva edir.

Tarix, vaxt, saxlanma yeri, saxlanılan şəxsin adı, saxlanma səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmamasına Konvensiyanın qanunçuluq tələbi və 5-ci maddəsinin məqsədi ilə bir araya sığmayan kimi baxılmalıdır (Nəsirov və başqaları Azərbaycan qərşi).

12. Şahid qismində ifadə vermək öhdəliyi 5-ci maddənin 1(b) bəndinin məqsədləri üçün kifayət qədər spesifik və konkret hesab edilə bilər. Bununla belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin “qanuni” olmasını tələb edir ki, bu da onun “qanunla müəyyən edilmiş prosedura uyğun” həyata keçirilməli olması şərtini ehtiva edir. Konvensiya burada mahiyyət etibarilə milli hüquqa istinad edir və onun maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini bəyan edir, lakin o, əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumaq üçün uyğun olmalıdır (Yunusova və Yunusov Azərbaycan qərşi).

13. İstənilən halda, hətta ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsinin Hökumətin təqdim etdiyi kimi daxili qanunvericilikdə icazə verilən üç saatdan çox olmadığını fərz etsək belə, görünür ki, bu azadlıqdan məhrumetmə, ümumiyyətlə, sənədləşdirilməmiş, qeydə alınmamış və etiraf edilməmiş həbsi təşkil etmişdir. Məhkəmənin ardıcıl olaraq

qəbul etdiyi kimi, bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş prinsipial əhəmiyyətli təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Şəxsin saxlanma tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin əsas məqsədi və qanunçuluq tələbi ilə bir araya sığmayan kimi qiymətləndirilməlidir (Həsənov Azərbaycana qarşı).

2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun “demokratik cəmiyyət” və hüququn aliliyi ilə bağlılığı

1. Məhkəmə cinayət işinin ittihamnamə ilə birlikdə birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması praktikasına aid bir sıra işlərdə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu qərara alıb. O bildirir ki, konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnmə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı mübarizə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Allahverdiyev Azərbaycana qarşı; İsayeva Azərbaycana qarşı).

2. Konvensiyanın 5-ci maddəsi əsas hüquqlardan olan azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu təmin edir. Bu hüquq Konvensiyanın mənasına uyğun olaraq “demokratik cəmiyyətdə” mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı).

3. Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə təminat altına alınan azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun Konvensiyanın mənası işığında “demokratik cəmiyyətdə” ən böyük əhəmiyyət daşıdığını təkrar vurğulamağı zəruri hesab edir. Konvensiyanın 5-ci maddəsi 2, 3 və 4-cü maddələrlə birlikdə fərdin fiziki təhlükəsizliyini qoruyan təməl hüquqların ilk sırasında yer alır və bu baxımdan onun əhəmiyyəti böyükdür. Onun əsas məqsədi özbaşına və ya əsassız şəkildə azadlıqdan məhrumetmələri önleməkdir (Rüstəmzadə Azərbaycana qarşı).

3. Azadlıqdan məhrumetmənin mahiyyəti və tətbiq dairəsi

3.1. Azadlıqdan məhrumetmənin mahiyyəti

1. 5-ci maddənin 1-ci bəndi “azadlıq hüququ”nu elan edərkən şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur; onun məqsədi heç kimin özbaşına şəkildə bu azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir (Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı).

2. “Azadlıq hüququ”nu elan edərkən 5-ci maddənin 1-ci bəndi şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq, o, 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi ilə tənzimlənən, sadəcə olaraq, hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasına aid deyil (Satullayev Azərbaycana qarşı; Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı).

3. Dövlətin faktiki vəziyyətə verdiyi səciyyəvləndirmə və ya səciyyəvləndirmənin olmaması Məhkəmənin azadlıqdan məhrumetmənin mövcudluğu ilə bağlı gəlidiyi nəticəyə qəti təsir göstərə bilməz (Satullayev Azərbaycan qarşı; Məmmədov və Abbasov Azərbaycan qarşı).

3.2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlığın qarşılıqlı əlaqəsi

1. 5-ci maddənin 1-ci bəndi tələb edir ki, bununla yanaşı, azadlıqdan məhrumetmə həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan müdafiə etmək məqsədinə uyğun olsun. Burada önəmli olan təkcə “şəxsin azadlıq hüququ deyil”, həm də “toxunulmazlıq hüququ”dur (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Salayev Azərbaycan qarşı; Nağıyev Azərbaycan qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycan qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycan qarşı; Xalikova Azərbaycan qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycan qarşı).

2. Konvensiyanın 5-ci maddəsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu təmin edir. Bu hüquq Konvensiyanın mənasına uyğun olaraq “demokratik cəmiyyətdə” mühüm əhəmiyyət kəsb edir (İbrahimov və başqaları Azərbaycan qarşı).

3. Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə təminat altına alınan azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun Konvensiyanın mənası işığında “demokratik cəmiyyətdə” ən böyük əhəmiyyət daşıdığını təkrar vurğulamağı zəruri hesab edir. Konvensiyanın 5-ci maddəsi 2, 3 və 4-cü maddələrlə birlikdə fərdin fiziki təhlükəsizliyini qoruyan təməl hüquqların ilk sırasında yer alır və bu baxımdan onun əhəmiyyəti böyükdür. Onun əsas məqsədi özbaşına və ya əsassız şəkildə azadlıqdan məhrumetmələri önləməkdir (Rüstəməzadə Azərbaycan qarşı).

3.3. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulan azadlıqdan məhrumetmə

1. 5-ci maddə insanın əsas hüquqlarından birini, yəni fərdin dövlətin onun azadlıq hüququna özbaşına müdaxiləsindən müdafiəsini təsbit edir. 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndləri insanların azadlıqdan məhrumedilmə əsaslarının tam siyahısını ehtiva edir və azadlıqdan məhrumetmə bu əsaslardan heç birinə aid deyilsə, qanuni olmayacaqdır (Qarayev Azərbaycan qarşı; Nağıyev Azərbaycan qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycan qarşı; Xalikova Azərbaycan qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycan qarşı).

2. Hər hansı azadlıqdan məhrumetmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində göstərilən istisnalardan birinə aid olmaqla yanaşı, “qanuni” olmalıdır (Qafqaz Məmmədov Azərbaycan qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycan qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycan qarşı).

3. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi azadlıqdan məhrumetmə üçün icazə verilən əsasların tam siyahısını ehtiva edir və onlar dar şəkildə şərh edilməlidir. Şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinə əsasən, yalnız cinayət təqibi kontekstində, onu “cinayət törətməkdə” “əsaslı şübhə” ilə əlaqədar səlahiyyətli hüquqi orqanın qarşısına çıxarmaq məqsədilə tutula bilər (Rəsul Cəfərov Azərbaycan qarşı; Məmmədli Azərbaycan qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycan qarşı).

4. Azadlıqdan məhrumetmə yalnız 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarım-bəndlərində sadalanan azadlıqdan məhrumetmə üçün icazə verilən əsaslardan birinə müvafiq olduqda, ona haqq qazandırılır.

5-ci maddənin 1 (b) yarım-bəndinin ikinci hissəsinə əsasən, “qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək” üçün həbsə icazə verilə bilər. Bu, qanunun şəxsi artıq onun üzərinə düşmüş konkret öhdəliyi yerinə yetirməyə məcbur etmək üçün həbsə icazə verdiyi və o vaxta qədər yerinə yetirə bilmədiyi hallara aiddir. 5-ci maddənin 1 (b) yarım-bəndinin əhatə dairəsinə düşmək üçün tutulma və həbs həm də həmin öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etməyə yönəlməli və ya bilavasitə kömək etməli və cəza xarakterli olmamalıdır (Yunusova və Yunusov Azərbaycanca qarşı).

5. Şəxsin hakimiyyətin hər hansı sui-istifadəsindən müdafiəsinə dair təkid 5-ci maddənin 1-ci bəndinin fərdlərin qanuni olaraq azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi halları müəyyən etməsi ilə izah olunur. Vurğulanır ki, bu hallar onların fərdi azadlığın ən əsas təminatına istisnalar təşkil etməsi faktı nəzərə alınmaqla dar mənada şərh edilməlidir (Bədəlyan Azərbaycanca qarşı; Xocayan Azərbaycanca qarşı; Şentürk Azərbaycanca qarşı).

3.4. Azadlıqdan məhrumetmənin başlanma anı

1. Azadlıqdan məhrumetmənin baş verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün başlanğıc nöqtə kimi müvafiq fərdin konkret vəziyyəti götürülməli və konkret halda ortaya çıxan bütün amillər, məsələn, sözügedən tədbirin növü, müddəti, nəticələri və tətbiq edilmə üsulu bütövlükdə nəzərə alınmalıdır. Məhkəmə zahirə görüntülərin arxasına nəzər salmalı və barəsində şikayət edilən situasiyanın reallıqlarını araşdırmalıdır. Hətta şəxs özü həbsxanaya salınmasını istədikdə belə, azadlıq hüququ onun 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiədən yararlanmaqdan məhrum edilməsinə yol verməyəcək dərəcədə vacib hüquqdur (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı; Eldar Salayev Azərbaycanca qarşı).

2. Məhkəmə belə bir faktı nəzərdən qaçıra bilməz ki, şikayətçi onun həbsə alınmış şəxs qismində statusunu təsdiqləyən rəsmi qərar olmadan bir neçə saat azadlıqdan məhrum edilib, açıq-aydın vəkil yardımını ala bilməyib, ailəsinə dərhal məlumat vermək imkanından məhrum olub, yaxud şəxsi azadlığı və toxunulmazlığı ilə bağlı onda hər hansı müəyyənlik hissi olmayıb (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı).

3. Azadlıqdan məhrumetmənin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün başlanğıc nöqtə müvafiq şəxsin konkret vəziyyəti olmalı və konkret işdə yaranan bir sıra amillər, məsələn, növü, müddəti, sözügedən tədbirin təsirləri və həyata keçirilmə üsulu nəzərə alınmalıdır. Azadlıqdan məhrumetmə ilə onun məhdudlaşdırılması arasındakı fərq təbiət və ya mahiyyət baxımından deyil, sadəcə dərəcə və ya intensivlikdir (Emin Hüseynov Azərbaycanca qarşı; Məmmədov və Abbasov Azərbaycanca qarşı; Satullayev Azərbaycanca qarşı).

4. Azadlıqdan məhrumetmənin baş verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün ilk öncə şəxsin işi ilə bağlı konkret hallar təhlil olunmalı və işlə əlaqədar görülmüş tədbirin növü, müddəti, təsiri və icra qaydası kimi bütün amillər nəzərə alınmalıdır (Xaliko-va Azərbaycanca qarşı).

5. Şəxs polis əməkdaşları tərəfindən polis bölməsinə aparılıbsa və polisin icazəsi olmadan onun polis bölməsinin binasını tərk etmək azadlığı olmayıbsa, 5-ci maddənin

1-ci bəndinin mənasında azadlıqdan məhrumetməni göstərən məcburetmə elementi mövcuddur. Buna görə də ərizəçi 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum edilmişdir (Satullayev Azərbaycana qarşı).

6. Ərizəçilərin hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasının bir çox saatlarla davam etdiyini, onların hər hansı ölkədən çıxma imkanını istisna etdiyini və onların dindirilməsi məqsədinə xidmət etdiyini nəzərə alaraq, Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçilər 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında azadlıqdan məhrum ediliblər (Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

3.5. Qısa müddətə azadlıqdan məhrumetmə

1. 5-ci maddənin 1-ci bəndi çox qısamüddətli azadlıqdan məhrumetmələrə də şamil oluna bilər (Satullayev Azərbaycana qarşı).

2. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə hətta qısa müddətə olsa belə, məhkəməyəqədərki həbsə qeyd-şərtsiz icazə verən norma kimi baxıla bilməz. Qısalığından asılı olmayaraq, həbsin istənilən müddətinə haqq qazandırılması müvafiq orqanlar tərəfindən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilməlidir. Hətta ərizəçinin tutulmasından bir neçə gün sonra yerli hakimiyyət orqanları onun həbs olunması barədə qərar qəbul edərkən artıq bu tədbirin tətbiq olunması üçün inandırıcı şəkildə öz əsaslarını göstərmək öhdəliyini daşıyırdılar. Bundan başqa, Məhkəmə daha öncə qeyd etmişdir ki, hətta məhkəməyəqədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayət əməlinin xarakteri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və ya həbs olunma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azadolunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir (Zahidov Azərbaycana qarşı).

3. 5-ci maddənin 1-ci bəndi ərizəçinin otuz dəqiqədən artıq olmayan müddətə axtarış məqsədilə saxlandığı və azadlığının çox qısa müddətə məhdudlaşdırıldığı və ya ərizəçinin polis şöbəsində qırx beş dəqiqədən artıq olmayan müddətə saxlanıldığı hallara da tətbiq oluna bilər. Hazırkı işdə ərizəçinin polis tərəfindən polis şöbəsinə aparılması və polisin icazəsi olmadan buraxılmaması mübahisə obyektidir. Buna görə də Məhkəmə hesab etdi ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndi baxımından azadlıqdan məhrumetmə üçün xarakterik olan məcburiyyət elementi mövcud olmuşdur. Bu şərtlər daxilində Məhkəmə ərizəçinin 5-ci maddənin 1-ci bəndi baxımından azadlıqdan məhrum edildiyini qeyd etdi (Xalikova Azərbaycana qarşı).

4. 5-ci maddənin 1-ci bəndi çox qısamüddətli azadlıqdan məhrumetmələrə şamil oluna bilər, o zaman ərizəçilər axtarış məqsədilə otuz dəqiqədən çox olmayan müddətə saxlanılır və ya ərizəçinin polis bölməsində saxlanıldığı müddət qırx beş dəqiqədən çox olmur (Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı).

5. Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, İXM-in 398.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işə düzgün və vaxtında baxılması və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması zəruri hesab edildikdə tətbiq oluna bilər. Bununla belə, Məhkəmə qarşısında nə yerli hakimiyyət orqanları, nə də Hökumət azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə, yəni bunun “müstəsna hal” olduğuna dair hər hansı əsaslandırma təqdim etdi (Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

6. Məhkəmə yerli məhkəmələrin məhkəməyə qədər həbs tədbirinin uzadılması barədə qərarlarında ikinci ərizəçinin yaşına tamamilə məhəl qoymadıqlarını da nəzərə almayla bilməz. Məhkəmə bununla əlaqədar olaraq bildirir ki, ikinci ərizəçi azyaşlı olduğu üçün həbs qətimkan tədbiri Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə və CPM-in 434.2-ci maddəsinə uyğun olaraq ən son vasitə kimi və ən qısa müddətə tətbiq edilməli idi. Bununla birlikdə, yerli məhkəmələr bu müstəsna tədbirin ikinci ərizəçi ilə əlaqəli olaraq nə üçün tətbiq edildiyini izah etmək üçün heç cəhd belə etməyiblər (Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı).

4. Əsas prinsiplər

4.1. Milli qanunvericiliyə riayət prinsipi

1. Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericilikdəki maddi-hüquqi və prosessual normalara riayət etmək öhdəliyini nəzərdə tutur, amma bundan əlavə, o, hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin 5-ci maddənin məqsədinə uyğun olmasını tələb edir, həmin məqsəd isə şəxsi özbaşına həbsdən müdafiə etməkdir (Qarayev Azərbaycana qarşı).

2. 5-ci maddənin 1-ci bəndində yer alan “qanuni” və “qanunla müəyyən olunmuş qayda” ifadələri mahiyyətə milli qanunvericiliyi bildirir və oradakı maddi və prosessual normalara riayət etmək öhdəliyini bəyan edir. Adətən daxili qanunvericiliyi şərh və tətbiq etmək ilk növbədə dövlət orqanlarının, xüsusən də məhkəmələrin vəzifəsi olsa da, 5-ci maddənin 1-ci bəndinə aid olan hallarda həmin qanunvericiliyə riayət edilməməsi Konvensiyanın pozuntusuna səbəb olduqda vəziyyət başqa cürdür. Belə hallarda Məhkəmə milli qanunvericiliyə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamaq üçün müəyyən səlahiyyətini tətbiq edə bilər və etməlidir (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Eldar Salayev Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Nağıyev Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı; Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev Azərbaycana qarşı).

3. Kiminsə həbsinin “qanuniliyi” məsələsi, o cümlədən “qanunla nəzərdə tutulmuş prosedur”a əməl edilib-edilməməsi məsələsi müzakirə edildikdə, Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini müəyyən edir. Bununla belə, milli qanunvericiliyə riayət etmək yetərli deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumaq üçün uyğun olmalıdır (Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Satullayev Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı).

4. Həbsdə saxlamanın “qanuniliyi” məsələsi, o cümlədən “qanunla nəzərdə tutulmuş prosedur”a əməl edilib-edilməməsi məsələsi müzakirə edildikdə, Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini müəyyən edir (Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı).

5. Şahid qismində ifadə vermək öhdəliyi 5-ci maddənin 1 (b) yarımbəndinin məqsədləri üçün kifayət qədər spesifik və konkret hesab edilə bilər. Bununla belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi azadlıqdan hər hansı məhrumetmənin “qanuni” olmasını tələb edir ki, bu da onun “qanunla müəyyən edilmiş prosedura uyğun” həyata keçirilməli olması şərtini ehtiva edir. Konvensiya burada mahiyyət etibarilə milli hüquqa istinad edir və onun maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini bəyan edir, lakin o, əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumaq üçün uyğun olmalıdır (Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

6. Hazırkı işdə CPM-in 178-ci maddəsinə uyğun olaraq ərizəçilərə verilən çağırış vərəqələrində xəbərdarlıq edilmiş prosedur nəzərdə tutur ki, şəxs onun iştirakı ilə istintaq tədbiri keçirmək üçün məcburi qaydada gətirilməlidir. Bu prosedur istintaq orqanının və ya məhkəmənin əsaslandırılmış qərarına əsasən həyata keçirilir. Bununla belə, görünür ki, bu kontekstdə ərizəçilərin dindirilmək üçün məcburi qaydada gətirilməsi barədə qərar qəbul edilib. Hökumət başqa cür iddia etməyib. Belə olan halda, ərizəçilərin azadlıqdan məhrum edilməsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” sayıla bilməz. Müvafiq olaraq, ərizəçilərin 28-29 aprel 2014-cü il tarixlərində azadlıqdan məhrum edilmələri ilə əlaqədar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı; Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

4.2. Subsidiarlıq prinsipi

1. Heç bir əsassız həbs 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilməz. 5-ci maddənin 1 -ci bəndində nəzərdə tutulan “özbaşına həbs” anlayışı “həbsin milli qanunvericiliyə uyğun olmaması” anlayışının hüdudlarından kənara çıxır. Belə ki, azadlıqdan məhrumetmə daxili qanunvericilik baxımından qanuni olsa belə, əsassız olar və deməli, Konvensiyaya zidd ola bilər (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

2. Azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar milli qanunvericiliyə riayət edilməsi kifayət deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi bundan əlavə tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumaq məqsədinə uyğun olmalıdır. Burada əhəmiyyət kəsb edən məsələ təkcə şəxsin “azadlıq hüququ” deyil, həm də “toxunulmazlıq hüququ”dur. Bu, bir təməl prinsipdir ki, heç bir özbaşına həbs 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilməz və 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan həbsin “özbaşınalığı” anlayışının hüdudları “həbsin milli qanunvericiliyə uyğunluğu” anlayışından genişdir; belə ki, azadlıqdan məhrumetmə daxili qanunvericilik baxımından qanuni olsa da, özbaşına olar və beləliklə də Konvensiyaya zidd ola bilər (Eldar Salayev Azərbaycana qarşı; Nağıyev Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı; Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev Azərbaycana qarşı).

3. Tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyinin, 5-ci maddənin 4-cü

bəndi vasitəsilə məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosessual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də şikayətçinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

4.3. Qanunçuluq prinsipi

1. Məhkəmə vurğuladı ki, söhbət azadlıqdan məhrumetmədən getdiyi hallarda xüsusilə vacibdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilsin. Buna görə də bu hal mühüm əhəmiyyət daşıyır ki, azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş “qanunçuluq” standartına cavab verməsi üçün azadlıqdan məhrumetmənin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri kifayət qədər aydın ifadə edilməli və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır. Həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar konkret hərəkətin doğura biləcəyi nəticələri şəxsin mövcud şəraitdə əqləbatan dərəcədə öncədən görə bilməsinə (zərurət olduqda müvafiq hüquqi məsləhət almaqla) imkan vermək üçün kifayət qədər aydın olmalıdır ki, hərəkətin qanunsuz olması riskindən yaxa qurtarmaq mümkün olsun (Qarayev Azərbaycanla qarşı; Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

2. Ərizəçi həbsdə saxlanılmasının qanuniliyindən şikayət etmək üçün Konvensiyadan irəli gələn hər hansı hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmayıb ... Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb (Qarayev Azərbaycanla qarşı).

3. Şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədilə bir araya sığmayan hesab edilməlidir (Nağıyev Azərbaycanla qarşı; Xalikova Azərbaycanla qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycanla qarşı; Həsənov Azərbaycanla qarşı).

4. Məhkəmə qeyd etdi ki, 6 mart 2010-cu ildə polis tərəfindən həbs edilmiş ərizəçinin ilk dəfə 10 mart 2010-cu ildə hakim qarşısına çıxarılması tərəflər arasında mübahisəsizdir. Bununla əlaqədar, Məhkəmə qeyd edir ki, artıq bu məsələni Azərbaycanla qarşı işlərdə araşdırıb və müəyyən edib ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub, o zaman həbs edilmiş şəxs həbs olunduqdan sonra qırx səkkiz saat ərzində hakim qarşısına çıxarılmayıb (bax: Salayev Azərbaycanla qarşı, 9 noyabr 2010-cu il və Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı, 9 noyabr 2010-cu il). Məhkəmə hazırkı işdə bu qənaətdən kənara çıxmaq üçün heç bir səbəb görmür. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub (Pirqurban Azərbaycanla qarşı).

5. Həbsdə saxlanmanın müddəti məhkəmə qərarına əsaslanırsa, prinsipə, “qanunidir” (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

6. Məhkəmə qeyd edir ki, hazırkı işdə birinci ərizəçi 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək MTN-in binasında həbsdə olduğunu iddia etsə də, Hökumət heç bir təqdimatla

çıxış etməyib. Məhkəmə qeyd edir ki, birinci ərizəçi eyni şikayəti müxtəlif məhkəmə prosesləri çərçivəsində daxili məhkəmələr qarşısında qaldıraraq, onun 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək MTN-in ərazisində qanunsuz həbs edildiyini təkrarladı. Lakin yerli məhkəmələr öz qərarlarında heç vaxt bu şikayətə baxmayıblar (Məmmədov və başqaları Azərbaycanla qarşı).

7. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin hakimi MTN-dən birinci ərizəçinin 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək onun binasında olub-olmaması barədə məhkəməyə məlumat verməyi xahiş etsə də, MTN hakimin məlumatlarına cavab verməyib. Bundan əlavə, Məhkəmənin Hökumətə daxili məhkəmə proseslərinə aid bütün sənədlərin surətlərini təqdim etmək barədə açıq tələb etməsinə baxmayaraq, Hökumət Məhkəməyə birinci ərizəçinin hazırkı şikayəti ilə bağlı heç bir sənədi, məsələn, məhkəmənin qeydiyyat kitabından çıxarışları təqdim etməyib (Məmmədov və başqaları Azərbaycanla qarşı).

8. Bu şəraitdə Hökumətin susqunluğunu və hadisələrin birinci ərizəçinin ver-siyasını təkzib edə biləcək hər hansı sübut təqdim edə bilməməsinə nəzərə alaraq, həmçinin birinci ərizəçinin təqdimatlarının ardıcıl və inandırıcı xarakterini nəzərə alaraq, Məhkəmə birinci ərizəçinin hadisələrlə bağlı yekun variantını qəbul edərək belə qənaətə gəlir ki, o, 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək MTN-in binasında saxlanıb (Məmmədov və başqaları Azərbaycanla qarşı).

9. Birinci ərizəçinin bu müddət ərzində həbsdə saxlanmasının Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” olub-olmaması məsələsinə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, birinci ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi – fevralın 2-dən 3-dək - ümumiyyətlə sənədləşdirilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, şəxsin qeydə alınmamış həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş prinsipial mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını ehtiva edir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Məmmədov və başqaları Azərbaycanla qarşı).

10. Bu müddət ərzində ərizəçinin həbsinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” olub-olmaması məsələsinə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi ümumiyyətlə sənədləşdirilməyib. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, şəxsin qeydə alınmamış həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş prinsipial mühüm təminatların tam inkarını təşkil edir və bu müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını ehtiva edir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Satullayev Azərbaycanla qarşı).

11. Məhkəmələr azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı işə baxarkən, bu azadlıqdan məhrumetmənin hansı əsasla həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq onun sənədləş-dirilməsini yoxlamalıdır.

Əgər polis məmurları şəxsin inzibati xəta törətdiyinə görə azadlıqdan məhrum edildiyini iddia edərlərsə, bu zaman inzibati xəta haqqında protokol tərtib etməlidirlər.

Həmin işdə İHAM qeyd etdi ki, ərizəçilər barəsində inzibati xəta törətmələri barədə protokol tərtib olunmamışdı. Ərizəçilərdən hər hansı birinə münasibətdə inzibati həbslə bağlı heç bir rəsmi qeyd yox idi. Hətta fərz etsək ki, Hökumətin təqdim etdiyi daxili qanunvericilikdə ərizəçilərə münasibətdə icazə verilən üç saatdan çox olmayan azad-

lıqdan məhrumetmə tətbiq olunmuşdur, bu halın özü də sənədləşdirilməmiş və qeydə alınmamışdır. Məhkəmənin ardıcıl olaraq tutduğu mövqeyə görə etiraf edilməmiş həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş əhəmiyyətli təminatların tam inkarı və bunun ən ciddi pozuntusunu ehtiva edir (Nəsirov və başqaları Azərbaycanca qarşı).

12. İstənilən halda, hətta ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsinin Hökumətin təqdim etdiyi kimi daxili qanunvericilikdə icazə verilən üç saatdan çox olmadığını fərz etsək belə, aydın görünür ki, bu azadlıqdan məhrumetmə, ümumiyyətlə, sənədləşdirilməmiş, qeydə alınmamış və etiraf edilməmiş həbs təşkil etmişdir. Məhkəmənin ardıcıl olaraq bəyan etdiyi kimi, bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş prinsipial əhəmiyyətli təminatların tam inkarıdır və bu cür hal müddəanın ən ciddi pozuntusunu ehtiva edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin əsas məqsədi və qanunçuluq tələbi ilə bir araya sığmayan kimi qiymətləndirilməlidir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Həsənov Azərbaycanca qarşı).

13. Bu şəraitdə birinci ərizəçinin 5-ci maddə üzrə şikayəti ilə bağlı ciddi suallar yarandı ki, bu da açıq-aydın konkret cavablar və faktlara dair şərtləri tələb edirdi. Buna görə də, Hökumətin hadisələrlə bağlı birinci ərizəçinin versiyasını təkzib edə biləcək hər hansı sübut təqdim etməməsinə və birinci ərizəçinin təqdimatlarının ardıcıl və inandırıcı xarakterini nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, 8 oktyabr 2009-cu ildə birinci ərizəçi öz səlahiyyətlərindən məhrum edilib. Təxminən bir saat ərzində mülki geyimli polis məmurları tərəfindən avtomobildə saxlanıldıqdan sonra o, sərbəst buraxılmışdır.

Birinci ərizəçinin bu müddət ərzində həbsinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” olub-olmaması məsələsinə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, baş verənlər, ümumiyyətlə, sənədləşdirilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, şəxsin qeydə alınmamış azadlıqdan məhrum edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və həmin müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını aşkar edir (Məmmədov və Abbasov Azərbaycanca qarşı).

4.4. Hüquqi müəyyənlik prinsipi

1. Söhbət azadlıqdan məhrumetmədən getdiyi hallarda hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilməsi xüsusilə vacibdir. Azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş “qanunçuluq” standartına cavab verməsi üçün azadlıqdan məhrumetmənin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri kifayət qədər aydın ifadə edilməli və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır. Həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar konkret hərəkətin doğura biləcəyi nəticələri şəxsin mövcud şəraitdə əğlabatan dərəcədə öncədən görə bilməsinə (zərurət olduqda müvafiq hüquqi məsləhət almaqla) imkan vermək üçün kifayət qədər aydın olmalıdır ki, hərəkətin qanunsuz olması riskindən yaxa qurtarmaq mümkün olsun (Qarayev Azərbaycanca qarşı; Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı).

2. Daxili qanunvericilikdə konkret olaraq “ekstradisiya məqsədilə” həbsəalma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur. Məhkəmə qeyd edir ki,

ekstradisiya məqsədilə həbsəalma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrumetmə qanunsuzluqlara qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı (Qarayev Azərbaycanca qarşı).

3. Ekstradisiya məqsədilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlıq yoxdur, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil və onlar Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab vermir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndinin pozuntusu baş verib (Qarayev Azərbaycanca qarşı).

4. Konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı müdafiə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı, Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı; İsayeva Azərbaycanca qarşı; Pirqurban Azərbaycanca qarşı).

5. Məhkəmə qərarı olmadan və əsassız olaraq azadlıqdan məhrumetmə

1. Konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı müdafiə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı, Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı; İsayeva Azərbaycanca qarşı; Pirqurban Azərbaycanca qarşı).

2. Məhkəmənin və ya hakimin, yaxud “məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş” hər hansı digər şəxsin qərarı olmadan uzun müddət həbsdə saxlanma 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” sayıla bilməz. Məhkəmə qeyd edir ki, bu işdə ölkədaxili cinayət prosessual normalarına əsasən, yalnız məhkəmələr həbs qətimkan tədbirini təyin edə və ya müddətini uzada bilər. Həbsdə saxlanma müddətinin nə dərəcədə qısa olmasından asılı olmayaraq, qanun bu ümumi qaydadan hər hansı istisnaya yol vermir və ya belə istisnanı nəzərdə tutmur. Lakin daxili qanunvericilikdə tutulmuş şəxsin barəsində olan cinayət işinin birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonra onun həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatmasından birinci instansiya məhkəməsinin hazırlıq iclasına qədərki həbsdə saxlanılma vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar qətiyyənlə yoxdur. Bu işdən göründüyü kimi, qanundakı bu boşluq təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə sanksiyası olmadan həbsdə saxlanması ilə nəticələnir (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı).

3. Məhkəmə qeyd etdi ki, Nərimanov Rayon Məhkəməsinin 14 iyun 2008-ci il tarixli qərarı əsasında ərizəçinin məhkəməyəqədərki həbs müddəti 19 iyul 2008-ci il tarixində bitmişdir. Bu arada istintaq tamamlanmış və cinayət işi ittiham aktı ilə birlik-

də 11 iyul 2008-ci il tarixində Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəməyə göndərilmişdir. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə 29 iyul 2008-ci il tarixində keçirilən hazırlıq iclasında qərara almışdır ki, ərizəçi barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbiri “dəyişdirilmədən” saxlanılmalıdır. Müvafiq olaraq, 2008-ci il 19 iyul tarixindən 29 iyul tarixinə qədər ərizəçi onun həbsini əsaslandıran heç bir hüquqi qərar olmadan həbsdə saxlanılmışdır.

Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə bir daha qeyd edir ki, o, bir sıra işlərdə cinayət işinin ittiham aktı ilə birlikdə birinci instansiya məhkəməsinə təqdim olunması faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması hallarında Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı müdafiə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir (Allahverdiyev Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə təkrar etdi ki, o, bir çox işlərdə təqsirləndirilən şəxslərin yalnız cinayət işinin ittiham aktı ilə birlikdə birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi faktı əsasında həbsdə saxlanılmalarının 5-ci maddənin 1-ci bəndinin tələblərini pozduğunu müəyyən etmişdir. Təqsirləndirilən şəxslərin konkret hüquqi əsas və ya məsələni tənzim edən açıq qaydalar olmadan və məhkəmə icazəsi olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnə biləcək şəkildə həbsdə saxlanması Konvensiya və qanunun aliliyinin əsas xətti olan hüquqi müəyyənlik və qanunsuz hərəkətlərdən müdafiə prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir (İsayeva Azərbaycana qarşı).

5. Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, o, Azərbaycana qarşı olan başqa bir işdə eyni xarakterli şikayətə baxmışdır. Həmin işdə Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulduğu qənaətinə gələrək müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmamış və buna görə də həmin normanın mənasında qanunsuz olmuşdur. Məhkəmə bu işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün səbəb görmür və belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin 2011-ci il 7 apreldən 4 maya qədər məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında qanunsuz olmuşdur. Beləliklə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusuna yol verilmişdir (İsayeva Azərbaycana qarşı).

6. Məhkəmə həmin işdə müəyyən etdi ki, Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinin 6 iyul 2010-cu il tarixli həbs qərarı ilə ərizəçinin barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddəti 22 iyul 2010-cu ildə başa çatıb. 21 iyul 2010-cu ildə istintaq başa çatıb və cinayət işi ittiham aktı ilə birlikdə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinə göndərilib. Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi 6 avqust 2010-cu il tarixli hazırlıq iclasında cinayət işinə baxılmasının dayandırılması və istintaqa nəzarət edən prokurora göndərilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Məhkəmə hazırlıq iclasında daxili qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi məsələsini də həll etməli olsa da, 6 avqust 2010-cu il tarixli qərarında qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə toxunmamışdır. Sumqayıt Şəhər

Məhkəməsi yalnız 16 avqust 2010-cu ildə təqsirləndirilən şəxsin 7 gün müddətinə həbsdə saxlanılması barədə qərar vermişdir. Ərizəçi 23 avqust 2010-cu ildə həbsdən azad edilib. Buna görə də o, 2010-cu il iyulun 22-dən avqustun 16-dək heç bir məhkəmə qərarı olmadan həbsdə olub.

Məhkəmə bir daha bildirdi ki, o, yalnız birinci instansiya məhkəməsinə ittiham aktının təqdim edilməsi faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması təcrübəsi ilə bağlı bir sıra işlərdə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən edib. O, müəyyən edib ki, təqsirləndirilən şəxslərin konkret hüquqi əsaslar və ya onların vəziyyətini tənzimləyən aydın qaydalar olmadan həbsdə saxlanması (nəticədə onlar məhkəmənin icazəsi olmadan qeyri-məhdud müddətə azadlıqdan məhrum edilə bilər) hüquqi müəyyənlik və müdafiə prinsipləri ilə bir araya sığmır. Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, o, Azərbaycana qarşı çoxsaylı işlərdə oxşar şikayətləri artıq araşdırıb və bu nəticəyə gəlib ki, ərizəçinin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmamaqla Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulmasına gətirib və həmin müddəanın mənası daxilində qanunsuz olub. Məhkəmə hazırkı işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün heç bir əsas görmür və belə qənaətə gəlir ki, ərizəçinin 22 iyul - 16 avqust 2010-cu il tarixlərində məhkəmə qərarına əsaslanmayan həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından qanunsuzdur. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub (Pirqurban Azərbaycana qarşı).

7. Məhkəmə qeyd etdi ki, Abşeron Rayon Məhkəməsinin 30 avqust 2014-cü il tarixli həbs qətimkan tədbiri ilə ərizəçinin barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddəti 29 oktyabr 2014-cü il tarixində başa çatıb. 27 oktyabr 2014-cü ildə istintaq başa çatıb və ittiham aktı Abşeron Rayon Məhkəməsinə göndərilib. 11 noyabr 2014-cü il tarixli hazırlıq iclasında Abşeron Rayon Məhkəməsi ərizəçinin həbsini qanuni hesab edərək, onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi deyil, ev dustaqlığının seçilməsi barədə ərizəsini təmin etməyib. Müvafiq olaraq, 2014-cü il oktyabrın 29-dan noyabrın 11-dək olan müddətdə ərizəçi onun həbsdə saxlanmasına icazə verən hər hansı məhkəmə qərarı olmadan həbs edilib.

Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, o, Azərbaycana qarşı çoxsaylı işlərdə ərizəçilərin yalnız birinci instansiya məhkəməsinə cinayət işinin ittiham aktı ilə birlikdə təqdim edilməsi faktı əsasında həbsdə saxlanılması praktikası ilə bağlı oxşar şikayətə artıq baxıb. Bu işlərdə Məhkəmə belə qənaətə gəlib ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulması olub, belə ki, ərizəçilərin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmayıb və buna görə də bu müddəanın mənasına görə qanunsuz olub. Məhkəmə hazırkı işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün heç bir səbəb görmür və belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin 29 oktyabr 2014-cü il tarixindən 11 noyabr 2014-cü il tarixədək həbsdə saxlanması, məhkəmə qərarına əsaslanmamaqla, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında qanunsuzdur. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Həziyev Azərbaycana qarşı).

8. İş materiallarında olan və tərəflərin mübahisələndirilmədiyi sənədlərdən aydın olur ki, Nəsimi Rayon Məhkəməsinin 15 iyul 2014-cü il tarixli qərarı ilə ərizəçinin barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddəti 2014-cü il noyabrın 19-da gecəyarısı başa çatıb. 20 noyabr 2014-cü ildə saat 16.00-da keçirilən məhkəmə iclasında

Nəsimi Rayon Məhkəməsi ərizəçinin yenidən həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul etmişdir. Müvafiq olaraq, noyabrın 19-u gecəyarısından növbəti gün saat 16.00-a qədər olan müddətdə, yəni on altı saat ərzində ərizəçi onun həbsinə icazə verən heç bir məhkəmə qərarı olmadan azadlıqdan məhrum edilmişdir. Məhkəmə qeyd edir ki, həmin müddət ərzində ərizəçinin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmayıb və ona görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında qanunsuz olub. Müvafiq olaraq, bununla bağlı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Mirqədirov Azərbaycana qarşı).

9. İkinci ərizəçiyə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ona qarşı ekstradisiya icraatı rəsmi başlanıb və səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən 8 fevral 2018-ci il tarixində onun barəsində qırx gün müddətinə ekstradisiyaya qədər həbs qətimkan tədbiri seçilib. 12 iyul 2018-ci ildə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi onun Türkiyəyə ekstradisiyasından imtina edib və həbsdən azad edilməsi barədə qərar çıxarıb. Lakin ikinci ərizəçinin yaşayış icazəsi ləğv edildiyi üçün Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq həmin qərar çıxarıldıqdan dərhal sonra o, Azərbaycan hakimiyyət orqanları tərəfindən Türkiyəyə deportasiya edilib. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə ilk növbədə qeyd edir ki, iş materiallarında ikinci ərizəçinin 8 fevral 2018-ci ildə təyin edilmiş qırx günlük ilkin həbs müddəti başa çatdıqdan sonra ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanmasına icazə verən hər hansı məhkəmə qərarı yoxdur və müvafiq olaraq, belə görünür ki, o, həbsdə saxlanmasına icazə verən hər hansı məhkəmə qərarı olmadığı halda, qırx sutkalıq həbs müddətinin bitdiyi tarixdən 2018-ci il iyulun 12-dək həbsdə saxlanmışdır. Məhkəmə onu da qeyd edir ki, Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən ikinci ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi onun Azərbaycandan Türkiyəyə deportasiyasına qədər azadlığa buraxılması barədə 12 iyul 2018-ci il tarixli qərarın verilməsindən sonra da davam edib və bu müddət ərzində onun həbsi ilə bağlı hər hansı rəsmi qərar olmayıb.

Bu fonda Məhkəmə hesab edir ki, birinci ərizəçinin bütün həbs müddəti və yuxarıda göstərilən ikinci, üçüncü və dördüncü ərizəçilərin Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən müxtəlif həbs müddətləri onların həbsinə icazə verən rəsmi qərara əsaslanmışdır (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

10. Üçüncü və dördüncü ərizəçilərə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, onlara qarşı ekstradisiya icraatı rəsmi başlanmışdır və səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən 8 fevral 2018-ci il tarixində ekstradisiyaya qədər qırx gün müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. Buna baxmayaraq, həmin proseslər hələ davam edərkən, 19 fevral 2018-ci il tarixində cinayət prosesini həyata keçirən orqanların tələbi ilə çıxarılmış məhkəmə qərarlarına əsasən, onlar həbsdən azad edilmək əvəzinə, DİN-in əməkdaşlarına təhvil verilmiş, dərhal DİN-in müvəqqəti saxlama təcridxanasına aparılmışlar. Onlar Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən yaşayış icazələrinin ləğv edilməsinə görə Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq həmin gün Türkiyəyə deportasiya ediliblər. İş materiallarında olan sənədlərdən aydın olur ki, 19 fevral 2018-ci il tarixində onların azadlığa buraxılması haqqında məhkəmə qərar qəbul etmişdir. Ərizəçilərin həmin tarixdən Türkiyəyə deportasiya olunduqları vaxta qədər olan müddətdə üçüncü və dördüncü ərizəçilərin həbsi ilə bağlı hər hansı rəsmi qərar olmadığı halda onlar azadlıqdan məhrum ediliblər (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

11. Məhkəmə qeyd edir ki, 19 yanvar 2012-ci ildə Rayon Məhkəməsi ərizəçinin barəsində iki ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçib. 13 mart 2012-ci ildə Rayon Məhkəməsi onu 18 aprel 2012-ci il tarixinə qədər uzadıb və sonuncu tarixdə həbs qətimkan tədbirinin müddətinin bitməsinə qeyd edib. 16 aprel 2012-ci ildə istintaq yekunlaşıb və cinayət işi ittiham aktı ilə birlikdə məhkəmə baxışı üçün Rayon Məhkəməsinə göndərilib. 3 may 2012-ci ildə Rayon Məhkəməsi işi prokurorluğa qaytararaq ərizəçinin həbsdə saxlanma müddətini bir ay – 3 iyun 2012-ci il tarixinədək uzadıb.

Məhkəmə əlavə olaraq qeyd edir ki, Rayon Məhkəməsinin 3 may 2012-ci il tarixli ən son həbs qərarı ilə sanksiyalaşdırılan ərizəçinin məhkəməyəqədər həbs müddəti 3 iyun 2012-ci ildə başa çatıb.

26 may 2012-ci ildə prokuror ittiham aktını Rayon Məhkəməsinə təqdim edib. 22 iyun 2012-ci ildə Rayon Məhkəməsi digər məsələlərlə yanaşı, ərizəçi barəsində tətbiq edilmiş həbs qətimkan tədbirinin “dəyişməmiş” qalması barədə qərar çıxarmışdır. Nəticə etibarilə, ərizəçinin 2012-ci il iyunun 3-dən 22-dək olan müddətdə həbsdə saxlanması onun həbsinə icazə verən hər hansı məhkəmə qərarının olmaması ilə müşayiət edilmişdir.

Bununla əlaqədar, Məhkəmə qeyd etdi ki, o, Azərbaycana qarşı çoxsaylı işlərdə ərizəçilərin yalnız birinci instansiya məhkəməsinə cinayət işinin ittiham aktı ilə birlikdə təqdim edilməsi faktı əsasında həbsdə saxlanılması praktikası ilə bağlı oxşar şikayətlərə artıq baxıb. Bu işlərdə Məhkəmə belə qənaətə gəlib ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulması olub, belə ki, ərizəçilərin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmayıb və buna görə də bu müddəanın mənasına görə qanunsuz olub. Məhkəmə hazırkı işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün heç bir əsas görmür və belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin 18 aprel 2012-ci il - 3 may 2012-ci il və 3-22 iyun 2012-ci il tarixlərində məhkəmə qərarına əsaslanmayan həbsdə saxlanması mənə baxımından qanunsuzdur. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Fayzov Azərbaycana qarşı).

12. Müəyyən dövrdə obyektiv olaraq mövcud olan və şəxsin həbsinə və ya həbsdə saxlanılmasına haqq qazandıran əsaslı şübhə üçün əsas təşkil edən məlumatın məhkəmə prosesinin sonrakı mərhələsində qeyri-kafi və ya etibarsız hesab edilməsi faktı şübhənin “əsaslılığını” retrospektiv olaraq ləğv edə bilməz.

Lakin şəxsin həbsi və həbsinin davam etdirilməsi məcburiyyət nəticəsində irəli sürülən yalan iddiaya əsaslanırsa, belə bir şəraitdə sözügedən faktların həqiqətən baş verməsi ilə bağlı “ağlabatan şübhələri” əsaslandırmaq üçün obyektiv elementlərin mövcud olduğunu söyləmək olmaz (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

13. Məhkəmə hesab edir ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün tələb olunan şübhə ilə bağlı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndində müəyyən edilmiş minimum standartlara cavab vermir. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçi cinayət törətdiyinə dair “əsaslı şübhə” olmadığı üçün azadlıqdan məhrum edilib. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Yaqublu Azərbaycana qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı; Əliyev Azərbay-

cana qarşı; Yaqublu və Əhədov Azərbaycana qarşı; Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı; Mirqədirov Azərbaycana qarşı).

14. Şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə olduqda daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutaraq həbsə almaq, ona qarşı cinayət işinə başlamaq və onu həbsdə saxlanmanın davam etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakimnin yanına gətirmək səlahiyyəti verir. CPM-in 148.4-cü maddəsində deyilir ki, həbsə alınmış şəxs tutulmasından qırx səkkiz saat sonra hakimnin yanına gətirilməli, o isə ya həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçməli, ya da onu azad etməlidir. Bundan başqa, CPM-in 153.3-cü maddəsi birmənalı olaraq tələb edir ki, tutulmasından sonra qırx səkkiz saat ərzində barəsində həbs qətimkan tədbiri haqqında məhkəmə qərarı çıxarılmadığı halda tutulmuş şəxs azad edilməlidir. Beləliklə, tutulmuş şəxs ilkin qırx səkkiz saatlıq müddətdən sonra yalnız onun barəsində həbs qətimkan tədbiri təyin edən məhkəmə qərarı əsasında həbsdə saxlanıla bilər.

Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin həbsinin halları və həbsdə saxlanıldığı ilk saatlar əsassız həbsəalma əlamətlərindən məhrum deyildi. Üstəlik, şikayətinin məhkəmə qərarı olmadan CPM-in 148.4 və 153.3.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq müddətdən artıq həbsdə saxlanması daxili qanunvericiliyə uyğun deyildi və buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” deyildi (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Eldar Salayev Azərbaycana qarşı).

15. Heç bir əsassız həbs 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilməz (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

16. Belə qənaətə gəlmək üçün kifayət qədər əsaslar var ki, inzibati həbsi təyin etmiş daxili məhkəmələr də ərizəçinin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşınalıq ediblər. Onlar polisin ərizəçinin həbsi üçün düzgün hüquqi əsasa istinad edib-etmədiyini və ya polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyini araşdırmamışlar. Belə olan halda, Məhkəmə ərizəçinin bütövlükdə azadlıqdan məhrum edilməsinin özbaşına olduğu və buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə zidd olduğu qənaətinə gəlməyə bilməz. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub (Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev Azərbaycana qarşı).

17. Şübhələrin ağlabatan dəlillərə əsaslanması tələbi özbaşına və əsassız tutulmadan və həbsəalınmadan vacib zəmanət aləti kimi tanınır (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı; Yaqublu Azərbaycana qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və Məmmədov Azərbaycana qarşı).

18. Ərizəçinin davamlı olaraq həbsdə saxlanması əsassız kimi qiymətləndirilsə, həmin müddəanın mənasında onun azad olunmasının təmin edilməsi mütləqdir (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

19. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hazırkı işdə yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsinə əsas verən şübhənin əsaslılığını ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Öz qərarlarında yerli məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla və əsassız olaraq ərizəçinin şikayətlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşblar (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

20. Konvensiyanın 5-ci maddəsi 2, 3 və 4-cü maddələrlə birlikdə fərdin fiziki təhlükəsizliyini qoruyan təməl hüquqların birinci sırasında yer alır və bu baxımdan onun əhəmiyyəti böyükdür. Onun əsas məqsədi özbaşına və ya əsassız şəkildə azadlıqdan məhrumetmələri önləməkdir (Rüstəmzadə Azərbaycana qarşı).

21. Ərizəçilərin 5-ci maddənin 4-cü bəndi üzrə şikayətlərinə gəldikdə, Məhkəmə Əliyev qərarında müəyyən etdi ki, daxili məhkəmələr tərəfindən əsassız həbsdən və məhkəməyə qədər həbsdən qorunmaqda sistemli uğursuzluq olub (İbrahimov və Məmmədov Azərbaycana qarşı).

22. Daxili məhkəmələr öz qərarlarında ərizəçinin şikayətlərini əsassız hesab edərək rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə edərək, öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin sadəcə avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırıblar və onlar ərizəçinin həbsinin qanuniliyi baxımından “əsl araşdırma aparmış hesab oluna bilməzlər” (Mirqədirov Azərbaycana qarşı).

23. Demokratik cəmiyyətdə şəxslərin hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız həbsdən azad olmaq hüququnu təmin etmək üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş təminatlar fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Məhkəmə öz presedent hüququnda dəfələrlə vurğulamışdır ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə yalnız milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməli deyil, eyni zamanda 5-ci maddənin məqsədinə də tam uyğun olmalı, yəni şəxsi özbaşına həbsdən qorunmalıdır (Bədəlyan Azərbaycana qarşı; Xocayan Azərbaycana qarşı; Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

6. İnzibati və cinayət məhkəmə icraatı çərçivəsində azadlıqdan məhrumetmə

6.1. Səlahiyyətli məhkəmə

1. Tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyinin 5-ci maddənin 4-cü bəndi vasitəsilə məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosessual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də şikayətçinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

2. Şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə olduqda daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutmaq, ona qarşı cinayət işi başlamaq və onun həbsdə saxlanılmasının davam

etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakimin yanına gətirmək səlahiyyəti verir (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi).

3. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxslərə azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiya baxımından “qanuniliyi” üçün vacib olan prosessual və maddi şəraitə yenidən baxmaq hüququ verir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericiliyin prosessual tələblərinə əməl olunmasını deyil, həm də həbsin əsasını təşkil edən şübhənin əsaslılığını və həbsin və sonradan həbsin davam etdirilməsinin məqsədinin legitimliyini nəzərə almalıdır (Rəsul Cəfərov Azərbaycan qərşi; Məmmədli Azərbaycan qərşi).

4. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi azadlıqdan məhrumetmə üçün icazə verilən əsasların tam siyahısını ehtiva edir və onlar ciddi şəkildə şərh edilməlidir. Şəxs 5-ci maddənin 1 (c) yarım bəndinə əsasən, yalnız cinayət təqibi kontekstində, onu “cinayət törətməkdə” “əsaslı şübhə” ilə əlaqədar səlahiyyətli hüquq orqanının qarşısına çıxarmaq məqsədilə tutula bilər (Rəsul Cəfərov Azərbaycan qərşi; Məmmədli Azərbaycan qərşi).

5. Məhkəmə şikayəti Konvensiyanın 18-ci maddəsi kontekstində araşdıraraq belə qənaətə gəlmişdir ki, “mübahisələndirilən məsələlərin əsl məqsədi Hökuməti tənqid etdiyinə görə, eləcə də ərizəçinin fikrincə doğru olan və Hökumətin gizlətməyə cəhd göstərdiyi məlumatı onun yaydığına görə ərizəçini susdurmaq, ya da cəzalandırmaq idi. Bu düşüncələrin işığında Məhkəmə o qənaətə gəlir ki, ərizəçinin azadlığı cinayət törətməkdə əsaslı şəkildə şübhəli bilindiyinə görə ərizəçini səlahiyyətli hüquq orqanının qarşısına Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarım bəndinin tələb etdiyi qaydada çıxarmaq məqsədindən fərqli məqsədlərlə məhdudlaşdırılmışdır (İlqar Məmmədov Azərbaycan qərşi).

6. Səlahiyyətli məhkəmə ölkə qanunvericiliyinin prosessual tələblərinə riayət etməklə yanaşı, həm də həbs olunma və tutulma nəticəsində məqsədin qanuniliyini dəstəkləyən şübhənin əsaslı olmasını nəzərə almalıdır (Əliyev Azərbaycan qərşi).

6.2. İnzibati qaydada tutma və inzibati həbs

1. Həmin qərarla Məhkəmə qeyd edib ki, hakimiyyət orqanları tərəfindən tətbiq edilən tutma ardınca bir neçə günlük həbs cəzası kimi tədbirlər azadlıqdan məhrumetməyə haqq qazandırmaq üçün formal əsaslarla əsaslandırılan, azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin əməlləri ilə əlaqəli olmayan məqsədlər güdür və pis niyyət elementini nəzərdə tutmaqla özbaşnalıq təşkil edirdi. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə Qafqaz Məmmədovun işində ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsinin özbaşına olduğunu müəyyən etdi (Babək Həsənov Azərbaycan qərşi; Bayramlı Azərbaycan qərşi; Abbaslı Azərbaycan qərşi).

2. Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, İXM-in 398.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması, müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması üçün zəruri hesab edildikdə tətbiq oluna bilər. Bununla belə, nə yerli hakimiyyət orqanları, nə də Hökumət azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə, yəni bunun “müstəsna hal”

olduğuna dair hər hansı əsaslandırma Məhkəməyə təqdim edə bilmədi (Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

3. Tutulma o hallarda “özbaşına hesab ediləcəkdir ki, milli qanunvericiliyə riayət olunmasına baxmayaraq, hakimiyyət tərəfindən pis niyyət və ya aldatma elementi olsun və ya yerli hakimiyyət orqanları müvafiq qanunvericiliyi düzgün tətbiq etməyə cəhd göstərməsin (Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə öz qənaətini təkrarlayaraq bildirdi ki, ərizəçinin məruz qaldığı tədbir (yəni tutulma və beş günlük inzibati həbs) azadlıqdan məhrumetməni əsaslandırmaq üçün istinad edilmiş formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdür və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementini nəzərdə tuturdu. Ərizəçi polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham olunsada, o, faktiki olaraq icazəsiz dinc nümayişdə iştirak etdiyinə görə həbs edilmişdi (Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Əhəd Məmmədli Azərbaycana qarşı; Hacıbəyli və başqaları Azərbaycana qarşı; Hüseynov və başqaları Azərbaycana qarşı; Babək Həsənov Azərbaycana qarşı; Bayram Bayramov və başqaları Azərbaycana qarşı; Bayramlı Azərbaycana qarşı; Cəmil Hacıyev Azərbaycana qarşı; Abbas və başqaları Azərbaycana qarşı; Əlisoy Azərbaycana qarşı; Babayev və Həsənov Azərbaycana qarşı; Mirzəyev və başqaları Azərbaycana qarşı; Tural Hacıbəyli Azərbaycana qarşı; Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı; Dəmirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Ələkbərov və başqaları Azərbaycana qarşı; Yaqublu Azərbaycana qarşı).

5. Həmin işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi 19 iyun 2011-ci ildə icazəsiz nümayişin dağıdılması zamanı həbs edilib. O, polis bölməsinə aparılıb, bir gecə polis nəzarətində saxlanıldıqdan sonra barəsində beş günlük inzibati həbs qərarı çıxaran məhkəmə qarşısına çıxarılıb.

Məhkəmə öz qənaətini təkrarlayaraq bildirdi ki, ərizəçinin məruz qaldığı tədbir (yəni tutulma və beş günlük inzibati həbs) azadlıqdan məhrumetməni əsaslandırmaq üçün istinad edilmiş formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdür və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementini nəzərdə tuturdu. Ərizəçi polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham olunsada, o, faktiki olaraq icazəsiz dinc nümayişdə iştirak etdiyinə görə həbs edilmişdi.

6. Bundan başqa, belə qənaətə gəlmək üçün kifayət qədər əsaslar var ki, inzibati həbsi təyin etmiş daxili məhkəmələr də ərizəçinin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşınalıq ediblər. Onlar polisin ərizəçinin həbsi üçün düzgün hüquqi əsasa istinad edib-etmədiyini və ya polisin nümayiş müdaxiləsinin qanuniliyini araşdırmamışlar (Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı).

7. Ərizəçilərin həbsi onların azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandırmaq üçün əsaslandırılan formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdüb və müvafiq polis əməkdaşlarının pis niyyət elementini ehtiva edib. Ərizəçilər polis məmurlarının qanuni əmrlərini yerinə yetirməməkdə və ya xırda xuliqanlıqda ittiham olunsalar da, faktiki olaraq 2 aprel 2011-ci il nümayişində iştiraklarının qarşısını almaq və müxalifətdə iştirak etdiklərinə görə onları cəzalandırmaq məqsədilə həbs ediliblər.

Bundan başqa, belə qənaətə gəlmək üçün kifayət qədər əsaslar var ki, inzibati həbs tətbiq etmiş daxili məhkəmələr də ərizəçilərin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşına hərəkət ediblər (Hüseynli Azərbaycana qarşı).

8. Ərizəçilərin məruz qaldıqları tədbir (yəni tutulma və bir neçə günlük həbs) azadlıqdan məhrumetməni əsaslandırmaq üçün gətirilmiş formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdürdü və polis məmurlarının pis niyyəti inzibati məsuliyyətin elementini nəzərdə tuturdu. Onlara qarşı polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham irəli sürülsə də, ərizəçilər faktiki olaraq icazəsiz dinc nümayişdə iştirak etdiklərinə görə saxlanılıblar.

Bundan başqa, belə qənaətə gəlmək üçün kifayət qədər əsaslar var ki, inzibati həbs tətbiq etmiş daxili məhkəmələr də ərizəçilərin həbsi üçün həm faktiki, həm də hüquqi əsasları nəzərdən keçirməkdə özbaşınalıq ediblər (İbrahimov və başqaları Azərbaycan qarşı).

6.3. Cinayət qaydasında tutma və həbs

6.3.1. Əsaslı şübhə

1. 5-ci maddənin 1 (c) yarımbəndi əsasında əsaslı şübhəyə görə tutma zamanı polisin tutma anında və ya şikayətçi həbsdə saxlanılarkən ittihamlar irəli sürmək üçün yetərli sübutlara malik olması vacib deyil (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı).

2. Şübhənin əsaslı olması barədə tələb əsassız tutulmaya və həbsə alınmaya qarşı təminatın mühüm hissəsini təşkil edir. Şübhənin vicdanlı (daxili inama əsaslanan) şübhə olması faktı yetərli deyil. “Əsaslı şübhə” sözləri müvafiq şəxsin cinayət törədə biləcəyinə obyektiv müşahidəçini inandıra bilən faktların və ya məlumatların mövcudluğunu bildirir (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı).

3. Şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə olduqda daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutaraq həbsə almaq, ona qarşı cinayət işinə başlamaq və onu həbsdə saxlanmanın davam etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakimin yanına gətirmək səlahiyyəti verir. CPM-in 148.4-cü maddəsində deyilir ki, həbsə alınmış şəxs tutulmasından qırx səkkiz saat sonra hakimin yanına gətirilməli, o isə ya həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçməli, ya da onu azad etməlidir. Bundan başqa, CPM-in 153.3-cü maddəsi birmənalı olaraq tələb edir ki, tutulmasından sonra qırx səkkiz saat ərzində barəsində həbs qətimkan tədbiri haqqında məhkəmə qərarı çıxarılmadığı halda tutulmuş şəxs azad edilməlidir. Beləliklə, tutulmuş şəxs ilkin qırx səkkiz saatlıq müddətdən sonra yalnız onun barəsində həbs qətimkan tədbiri təyin edən məhkəmə qərarı əsasında həbsdə saxlanıla bilər (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Eldar Salayev Azərbaycan qarşı).

4. Tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyinin 5-ci maddənin 4-cü bəndi vasitəsilə məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosessual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də şikayətçinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycan qarşı).

5. Tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanı azadlıqdan məhrum etmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur. Bundan başqa, tutulmuş şəxsin və ya onun vəkili-nin tutulmanın qanuniliyi məsələsinə səmərəli şəkildə etiraz edə bilməsi üçün istintaq materiallarındakı sənədlərlə tanış olmasına imkan yaradılmadıqda tərəflərin bərabər-liyi təmin edilmiş olmur (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

6. Tutulmuş şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsi üçün 5-ci maddənin 2-ci bəndində elementar təminatlar yer alır. Bu bənd 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiə sxeminin ayrılmaz tərkib hissəsidir: 2-ci bəndə əsasən, tutulmuş hər bir şəxsə başa düşə biləcəyi sadə, qeyri-hüquqi dildə tutulmasının hüquqi və faktoloji əsasları bildirilməlidir ki, o, məqsəduyğun saydıqda 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmasının qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəməyə müraciət edə bilsin. Baxmayaraq ki, bu məlumat “dərhal” çatdırılmalıdır, tutmanı həyata keçirən şəxsin tutma anında həmin məlumatı təfəsilatları ilə çatdırması vacib deyil. Həmin məlumatın məzmununun yetərli olub-olmaması və vaxtında çatdırılıb-çatdırılmaması hər bir işin konkret xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir (Akif Mu-radverdiyev Azərbaycanla qarşı).

7. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinin mənasında əsaslı şübhələr əsasında tutulmasından ötrü polis ərizəçinin həm tutulması, həm də həbsə alınması üçün kifayət qədər mötəbər sübutlara malik olmalıdır. Bu halda vacib deyil ki, həbs edilmiş şəxsə mütləq ittiham elan olunsun və ya o, məhkəməyə təqdim edilsin. Şəxsi dindirmək üçün tutulmasının məqsədi həbsin əsaslandırılmasını təmin edən şübhələrin təsdiq edilməsi və ya bu şübhələrə son qoyulmasıdır. Bununla şübhələri yaradan halların cinayət təqibinin sonrakı mərhələsində şəxsin təqsirli bilinməsi və ya hətta ona qarşı ittiham elan edilməsi üçün kifayət edən hallarla eyni dərəcəli ol-ması mütləq deyil. Lakin şübhələrin ağlabatan dəlillərə əsaslanması tələbi özbaşına və əsassız tutulmadan və həbsə alınmadan vacib zəmanət aləti kimi tanınır. Şübhənin əminlik üzərində yaranması qənaətbəxş deyildir. “Ağlabatan şübhə” anlayışı obyektiv müşahidəçi üçün cinayətin məhz müəyyən şəxs tərəfindən törədilməsini sübut edən faktların və məlumatların mövcudluğudur (Rafiq Əliyev Azərbaycanla qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycanla qarşı).

8. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi mənasında həbsdə saxlanılmanın ümumi müddətini nəzərə alaraq, həmin müddət təqsirləndirilən şəxsin tutulmasından başlanılır və işlə əlaqədar birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən şəxsin təqsirini müəyyən edən hökmün qəbul edilməsi tarixində bitir (Rafiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

9. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə hətta qısa müddətə olsa belə, məhkəməyə qədərki həbsə qeyd-şərtsiz icazə verən norma kimi baxıla bilməz. Qısa-lığından asılı olmayaraq, həbsin istənilən müddətinə haqq qazandırılması müvafiq orqanlar tərəfindən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilməlidir. Hətta ərizəçinin tutulma-sından bir neçə gün sonra onun həbs olunması barədə qərar qəbul edərkən yerli haki-miyyət orqanları artıq bu tədbirin tətbiq olunması üçün inandırıcı şəkildə öz əsaslarını göstərmək öhdəliyi daşıyırdılar. Bundan başqa, Məhkəmə daha öncə qeyd etmişdir ki, hətta məhkəməyə qədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayət əməlinin xarak-

teri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və ya həbs olunma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azad olunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir (Zahidov Azərbaycana qarşı).

10. Həbs edilmiş şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhənin qalması onun davamlı həbsinin qanuniliyi üçün ilkin şərtidir. Müvafiq olaraq, tutulma və ilkin həbs zamanı əsaslı şübhənin olması lazım olsa da, uzunmüddətli həbsdə saxlanma hallarında da şübhənin saxlanma müddətində davam etdiyi və “ağlabatan” qaldığı göstərilməlidir (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı).

11. Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün zəruri olan şübhənin əsaslı olması üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinin müəyyən etdiyi minimum standartı qarşılamır. Buna müvafiq olaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, sözügedən dövrdə ərizəçi cinayət əməli törətməsi barədə “əsaslı şübhə” olmadığı təqdirdə azadlığından məhrum edilmişdir. Buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Əliyev Azərbaycana qarşı; Yaqublu və Əhədov Azərbaycana qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı; Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

12. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində göstərilir ki, tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının “qanuniliyinə” məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna malikdir. Yəni, səlahiyyətli məhkəmə ölkə qanunvericiliyinin prosessual tələblərinə riayət etməklə yanaşı, həm də həbs olunma və tutulma nəticəsində məqsədin qanuniliyini dəstəkləyən şübhənin əsaslı olmasını nəzərə almalıdır (Əliyev Azərbaycana qarşı).

13. Məhkəmə ərizəçinin tutulması üçün əsaslı şübhənin olub-olmadığını, yəni etibar edilmiş faktların daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq cinayət davranışına səbəb ola biləcəyini araşdırmalıdır. Beləliklə, tutulmuş şəxsə qarşı edilən hərəkətlər törədildiyi anda cinayət sayılmazsa, ağlabatan şübhə ola bilməz. Belə ki, həbs edilmiş şəxsin hərəkətləri həmin hərəkətlər törədildiyi vaxtda cinayət sayılmırdısa, belə olan halda ağlabatan şübhənin mövcudluğundan da söhbət gedə bilməz (Rüstəmzadə Azərbaycana qarşı).

14. Daxili məhkəmələr ərizəçilərin bu məqsədlə dəfələrlə şikayət etmələrinə baxmayaraq, ərizəçilərin tutulmalarına və həbslərinə əsas verən əsaslı şübhənin mövcudluğunu ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə, onların həbslərinin “qanuniliyinə” heç bir həqiqi və müstəqil şəkildə baxmadan, avtomatik olaraq ittiham tərəfinin ərizələrini təsdiq etmişlər (Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

15. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, müstəntiq “axtarışda olmaq” barədə qərar çıxarmaq və şübhəli şəxsin tutulması və məcburi gətirilməsinə göstəriş vermək hüququna malik idi. Lakin bu, yalnız müvafiq iş üzrə sübutlar sözügedən şəxsin cinayət törətməsinə və başqa ölkədə yaşamasına əsaslı şübhənin olmasını və ya həmin şəxsin ünvanının (və ya olduğu yerin) naməlum qaldığı və onun cinayət prosesini həyata keçirən orqanlardan gizləndiyi və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara gəlmək üçün çağırışa qəsdən əməl etmədiyi halda edilə bilər. Həmin işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, CPM-in 150-ci (İttiham elan etmək üçün şəxsin tutulması) və 178-ci (Məcburi gətirilmə) maddələrinə əsasən, müstəntiq “axtarışda olmaq” barədə qərar çıxarmaq və

şübhəli şəxsin tutulması və məcburi gətirilməsinə göstəriş vermək hüququna malik idi. Lakin bu, yalnız müvafiq iş üzrə sübutlar sözügedən şəxsin cinayət törətməsinə və başqa ölkədə yaşamasına əsaslı şübhənin olmasını və ya həmin şəxsin ünvanının (və ya olduğu yerin) naməlum qaldığı və onun cinayət prosesini həyata keçirən orqanlardan gizləndiyi və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara gəlmək üçün çağırışa qəsdən əməl etmədiyi halda edilə bilərdi (Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı).

16. 5-ci maddənin 1 (c) yarımbəndi əsasında əsaslı şübhəyə görə tutma zamanı polisın tutma anında və ya şikayətçi həbsdə saxlanılarkən ittihamlar irəli sürmək üçün yetərli sübutlara malik olması vacib deyil. Həbsə alınmış şəxsə qarşı son nəticədə ittiham irəli sürülməsi və ya onun məhkəmə qarşısına çıxarılması da vacib deyil. Dindirilmə üçün həbsəalmanın məqsədi həbs üçün əsas təşkil edən şübhələri təsdiq etmək və ya aradan qaldırmaqla cinayət araşdırmasını irəliyə aparmaqdır (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı; İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı; Yaqublu Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycana qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

17. Şübhənin əsaslı olması barədə tələb əsassız tutulmaya və həbsəalınmaya qarşı təminatın mühüm hissəsini təşkil edir. Şübhənin vicdanlı (daxili inama əsaslanan) şübhə olması faktı yetərli deyil. “Əsaslı şübhə” sözləri müvafiq şəxsin cinayət törətdiyinə obyektiv müşahidəçini inandıra bilən faktların və ya məlumatların mövcudluğunu bildirir (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycana qarşı; Əliyev Azərbaycana qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı).

18. Şübhənin əqlabatan əsaslar üzərində qurulması tələbi qanunsuz həbs və tutulmadan müdafiənin mühüm hissəsini təşkil edir. Şübhənin vicdanlı əsasda olması faktı kifayət deyil. “Əsaslı şübhə” ifadəsi həbs olunan şəxsin cinayət əməlini törədə bilmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini qane edəcək faktların və ya məlumatların mövcudluğudur (Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

19. Şübhənin əsaslı olmasına dair tələb özbaşına həbs və saxlanmaya qarşı müdafiə mexanizminin vacib hissəsini təşkil edir. “Əsaslı şübhə” sözləri obyektiv müşahidəçidə sözügedən şəxsin cinayət əməli törətmiş ola bilməsinə dair qənaət yaradan faktların, ya da məlumatın mövcudluğu anlamına gəlir. Nəyin “əsaslı” olması isə bütün aidiyyəti hallardan asılıdır. Azadlıqdan məhrumetmənin müddəti də tələb olunan şübhə səviyyəsindən asılı ola bilər (İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı; Yaqublu Azərbaycana qarşı).

20. Şübhənin “əsaslılığını” qiymətləndirərkən cavabdeh Hökumət həbs olunmuş şəxsin ona aid edilən cinayət əməlini törətmiş ola bilməsinə dair əsaslı şübhələrin yarandığı qanəedicici və ən azından bir qədər fakt və məlumatla Məhkəməni təmin etməlidir (İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı; Yaqublu Azərbaycana qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

21. Məhkəmə qeyd etdi ki, ümumi qayda olaraq, “əsaslı şübhə”nin mövcudluğuna dair problemlər ortaya faktlar səviyyəsində çıxır. Onda sözügedən faktlar tutma və həbsdə saxlanmanın həqiqətən baş verdiyinə, yəni “əsaslı şübhə”ni yaradan obyektiv elementlərə söykənib-söykənmədiyini müəyyən etməlidir. Məhkəmənin

vəzifəsi ərizəçiyə cinayət təqibi orqanları tərəfindən aid edilən əməllərin ərizəçinin bəlkə də törətmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini əsaslı formada inandıra biləcək yetərincə obyektiv elementlərin mövcudluğunu yoxlamaqdan ibarətdir (İlqar Məmmədov Azərbaycanca qarşı; Yaqublu Azərbaycanca qarşı).

22. Məhkəmə hesab edir ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin həbsi məqsədilə tələb olunan şübhənin əsaslılığı üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) yarım-bəndində müəyyən edilmiş minimum standartlara cavab vermir. Müvafiq olaraq, bu iş üzrə Məhkəmənin baxdığı müddət ərzində ərizəçinin cinayət törətməkdə “əsaslı şübhə” ilə azadlıqdan məhrum edildiyi qənaətbəxş şəkildə nümayiş etdirilməmişdir (Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı).

23. Ən çox müzakirə olunan faktiki aspektdən başqa, belə bir şübhənin mövcudluğu əlavə olaraq tələb edir ki, əsaslanan faktlar daxili qanunvericiliyə əsasən ağlabatan şəkildə cinayət davranışı sayıla bilər. Beləliklə, şübhəsiz ki, həbs edilmiş şəxsə qarşı irəli sürülmüş əməllər törədildiyi zaman cinayət tərkibi yaratmasa, “əsaslı şübhə” ola bilməz (Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı; Məmmədli Azərbaycanca qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycanca qarşı; Əliyev Azərbaycanca qarşı).

24. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində azadlıqdan məhrumetmə üçün icazə verilən əsasların tam siyahısı var və onlar dar şəkildə şərh edilməlidir. Şəxs 5-ci maddənin 1(c) yarım-bəndinə əsasən, yalnız cinayət təqibi kontekstində, onu “cinayət törətməkdə” “əsaslı şübhə” ilə əlaqədar səlahiyyətli hüquq orqanının qarşısına çıxarmaq məqsədilə tutula bilər (Məmmədli Azərbaycanca qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycanca qarşı).

25. Məhkəmə ərizəçinin tutulması üçün əsaslı şübhənin olub-olmadığını, yəni etibar edilmiş faktların daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq cinayət davranışına səbəb ola biləcəyini araşdırmalıdır. Beləliklə, tutulmuş şəxsə istinad edilən hərəkətlər törədildiyi anda cinayət sayılmazsa, ağlabatan şübhə ola bilməz. Belə ki, həbs edilmiş şəxsin hərəkətləri həmin hərəkətlər törədildiyi vaxtda cinayət sayılmırdısa, belə olan halda ağlabatan şübhənin mövcudluğundan da söhbət gedə bilməz (Rüstəmzadə Azərbaycanca qarşı).

26. Şübhənin ağlabatan əsaslara əsaslanması tələbi əsassız həbs və həbsə qarşı təminatın mühüm hissəsini təşkil edir. Bir qayda olaraq, faktlar səviyyəsində “əsaslı şübhənin” mövcudluğu ilə bağlı problemlər yaranır. Məhkəmənin vəzifəsi obyektiv müşahidəçinin ərizəçinin cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən iddia edilən hərəkətləri törətmiş ola biləcəyinə əsaslı şəkildə inanmasına səbəb ola biləcək kifayət qədər obyektiv elementlərin olub-olmadığını yoxlamaqdır. Bundan əlavə, Məhkəmə ərizəçilərə qarşı şübhənin “əsaslı” olduğunu göstərən obyektiv məlumatın mövcudluğuna əmin olmaq üçün bütün müvafiq halları nəzərə almalıdır. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə ilkin olaraq konkret işin faktlarının ümumi kontekstini nəzərə almağı zəruri hesab edir (İbrahimov və Məmmədov Azərbaycanca qarşı).

27. Müəyyən dövrdə obyektiv olaraq mövcud olan və şəxsin həbsinə və ya həbsdə saxlanılmasına haqq qazandıran əsaslı şübhə üçün əsas təşkil edən məlumatın məhkəmə prosesinin sonrakı mərhələsində qeyri-kafi və ya etibarsız hesab edilməsi faktı şübhənin “əsaslılığını” retrospektiv olaraq ləğv edə bilməz.

Lakin şəxsin həbsi və həbsinin davam etdirilməsi məcburiyyət nəticəsində irəli sürülən yalan iddiaya əsaslanırsa, belə bir şəraitdə sözügedən faktların həqiqətən baş verməsi ilə bağlı “ağlabatan şübhələri” əsaslandırmaq üçün obyektiv elementlərin mövcud olduğunu söyləmək olmaz (Xədicə İsmayılova Azərbaycan qərşi).

6.3.2. Əsaslı şübhənin davamlılığı tələbi

1. Məhkəmə razılaşı ki, şikayətinin ciddi cinayət əməlləri törətdiyinə dair əsaslı şübhənin mövcudluğu ilk vaxtlar onun həbsdə saxlanmasına haqq qazandırır. Lakin zaman keçdikcə bu səbəb öz aktuallığını qaçılmaz olaraq itirir və bu zaman şəxsin fərdi vəziyyəti nəzərə alınaraq, onun həbsdə saxlanması digər müvafiq səbəblərlə əsaslandırılmalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qərşi; Rafiq Əliyev Azərbaycan qərşi).

2. Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə əsaslı şübhələrin mövcud olması seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin qanuniliyini şərtləndirən mütləq amildir. Lakin müəyyən vaxt keçəndən sonra hadisələr inkişaf etdikcə bu amillə kifayətlənməyərək, Məhkəmə milli məhkəmə hakimiyyəti orqanları tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə haqq qazandıran digər əsasları araşdırmalıdır. Həmin əsasların “məqsədəmüvafiqliyini” və “qənaətbəxş olmasını” araşdıraraq, Məhkəmə prosesin keçirilməsi zamanı prosedur qaydalarına riayət edilməsinə də “xüsusi diqqət” yetirməlidir. Bununla bağlı ərizəçinin azadlığa buraxılmasını təmin edən əsasların nümayiş etdirilməsi vəzifəsi həbsdə saxlanılan şəxsin üzərinə qoyulmamalıdır (Rafiq Əliyev Azərbaycan qərşi).

3. Tutulan şəxsin cinayət əməlini törətməsinə əsaslı şübhənin olması həbsin davam etdirilməsinin qanuniliyi üçün *sine qua non*-dur (zəruri şərt), lakin müəyyən müddət keçdikdən sonra bu, artıq kifayət etmir və bu halda Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, məhkəmə orqanları tərəfindən təqdim olunan digər hallar azadlıqdan məhrum etməyə əsas verməkdə davam edirmi? Belə əsaslar “müvafiq” və “yetərli” olduğu halda, həmçinin Məhkəmə qane olmalıdır ki, yerli orqanlar icraatın gedişində “xüsusi səy” göstərmişlər (Novruz İsmayılov Azərbaycan qərşi; Zahidov Azərbaycan qərşi; Allahverdiyev Azərbaycan qərşi; İsayeva Azərbaycan qərşi).

4. Məhkəmə bir daha xatırladır ki, həbs edilmiş şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhənin davamlı olması həbsin davam etdirilməsinin qanuniliyi üçün ilkin şərtidir. Müvafiq olaraq, tutma və ilkin həbs zamanı əsaslı şübhənin olması lazım olsa da, uzunmüddətli həbsdə saxlanma hallarında da şübhənin saxlanma müddətində davam etdiyi və “ağlabatan” olduğu göstərilməlidir (Yaqublu Azərbaycan qərşi; Rəsul Cəfərov Azərbaycan qərşi; Məmmədli Azərbaycan qərşi; Rəşad Həsənov Azərbaycan qərşi).

6.3.3. Əsaslı şübhənin təsdiq olunmaması

1. Məhkəmə hesab edir ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin həbsi üçün tələb olunan şübhənin əsaslılığı üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) yarımbəndində müəyyən edilmiş minimum standartlara cavab vermir. Müvafiq olaraq, bu iş üzrə Məhkəmənin baxdığı müddət ərzində ərizəçinin cinayət törətməkdə “əsaslı şübhə” ilə

azadlıqdan məhrum edildiyi qənaətbəxş şəkildə nümayiş etdirilməmişdir (Yaqublu Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov Azərbaycana qarşı).

2. Məhkəmə hesab etdi ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsinin davamı üçün tələb olunan şübhənin əsaslılığı üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndində müəyyən edilmiş minimum standartlara cavab vermir. Müvafiq olaraq, Məhkəmənin hazırkı işə baxdığı müddət ərzində ərizəçi cinayət törədilməsində “əsaslı şübhə”nin olmamasına baxmayaraq azadlıqdan məhrum edilmişdir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

3. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə ittihamı ilə əlaqədar olaraq Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi İctimai Birliyin sədrini seçmək üçün 18 iyun 1999-cu il tarixində İctimai Birliyin illik ümumi yığıncağının qərarının bir nüsxəsini təqdim etmişdir. Bu sənədin həqiqiliyi Hökumət tərəfindən mübahisə edilməmişdir. Bundan başqa, ərizəçi iddia etmişdir ki, “Dövlət qeydiyyatı haqqında” Qanuna dəyişikliklər edildikdən sonra, digər məsələlərlə yanaşı, hüquqi şəxslərin təsis əsasnamələrinə edilən dəyişikliklər barədə hesabat verməklə bu fakt haqqında Ədliyyə Nazirliyinə məlumat verməyə çalışmış, lakin bu, heç bir fayda verməmişdir. Hökumət də bu iddianı təkzib etməmiş və ya onun əksinə olan heç bir məlumat verməmişdir.

Bundan başqa, sözügedən hesabat öhdəliklərini nəzərdə tutan qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər tətbiq edilməzdən uzun müddət əvvəl bu faktın baş verdiyini nəzərə alaraq, İctimai Birliyin sədri təyin olunması barədə icra hakimiyyəti orqanına məlumat vermək məcburiyyətində olduğuna dair səbəb daxili qərarlardan və Hökumətin ifadələrindən aydın deyildir.

Halbuki, hətta bu uyğunsuzluqları kənara qoyaraq və ərizəçinin sədr seçilməsi barədə səlahiyyətli orqanlara vaxtında məlumat vermədiyini fərz edərək Məhkəmə sırf bir inzibati xarakterli qüsurun onun cinayət əməli törədə biləcəyinə necə əsaslı şübhə yarada biləcəyini görmür (Əliyev Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, heç bir fakt, məlumat və ya sübut olmadığına görə ərizəçiyə qarşı Cinayət Məcəlləsinin 192.2.2-ci maddəsinə əsasən “qanunsuz sahibkarlıq” cinayətini törətməkdə, yaxud kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olması və belə bir kommersiya fəaliyyətinin olmadığı təqdirdə və sadələşdirilmiş rejimdə vergiyə cəlb olunacaq mənfəət olmadığına görə Cinayət Məcəlləsinin 213-cü maddəsinə əsasən “vergidən yayınma” maddəsi ilə ərizəçinin cinayət əməli törətməsi ilə bağlı heç bir əsaslı şübhə olmamışdır (Əliyev Azərbaycana qarşı).

5. Yuxarıda göstərilən mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün zəruri olan şübhənin əsaslı olması üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) yarımbəndinin müəyyən etdiyi minimum standartı qarşılamır. Buna müvafiq olaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, sözügedən dövrdə ərizəçi cinayət əməli törətməsi barədə “əsaslı şübhə” olmadığı təqdirdə azadlığından məhrum edilmişdir. Buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Əliyev Azərbaycana qarşı).

6. Məhkəmə müşahidə etdi ki, yuxarıda qeyd olunmuş Rəsul Cəfərovun işində olduğu kimi, hazırkı işdə də ölkə məhkəmələri ərizəçinin həbsinə və saxlanmasına

dair əsaslı şübhələrin mövcudluğunu və məqsədinin qanuniliyini tam eyni qaydada və müvafiq şəkildə yoxlaya bilməmişdir. Əslində, ölkə məhkəmələrinin rolu ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinin” doğru və müstəqil təhlili aparılmadan prokurorluğun ərizələrinin avtomatik təsdiq edilməsi ilə məhdudlaşmışdır. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə belə bir qənaətə gəldi ki, ərizəçinin həbsinin qanuniliyi ilə əlaqədar müvafiq məhkəmə baxışı təmin olunmamışdır (Əliyev Azərbaycana qarşı).

7. Məhkəmə “Harlem Shake” rəqsini ifa edən şəxslərdən fərqli olaraq, ərizəçinin özünün rəqs etmədiyini qeyd edir. Əlavə edir ki, daxili icraatda təsvir olunduğu kimi ərizəçiyə qarşı irəli sürülən cinayət ittihamları onun “Harlem Shake” rəqsini ifa edən bir qrup şəxsin görüntülərini çəkməsi və sonradan həmin video görüntüləri YouTube-a yükləməsi faktına söykənir. Bununla birlikdə hesab etmir ki, belə hərəkətlər milli qanunvericilikdə təsbit olunan xuliqanlıq cinayətinin törədilməsinə dair əsaslı şübhə doğura bilər (Rüstənzadə Azərbaycana qarşı).

8. Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, ərizəçinin Cinayət Məcəlləsinin 192.2.2-ci maddəsinə əsasən “qanunsuz sahibkarlıq” cinayətini törətməsi ilə bağlı heç bir əsaslı şübhə mövcud deyildi, çünki, onun kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olduğunu göstərən heç bir fakt, bilgi və ya sübut yox idi... Bundan başqa, yuxarıda göstərilən faktlar ərizəçiyə qarşı Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsində nəzərdə tutulan “vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə” cinayətinin əsas tərkib hissələrindən biri olan “özü üçün və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz mənfəət əldə etməyə” çalışmaq şübhəsini doğurmaq üçün də yetərli olmamışdır... (Natiq Cəfərov Azərbaycana qarşı).

9. Yuxarıda göstərilən mülahizələri və məhkəmənin uyğun presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəlir ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün zəruri olan şübhənin əsaslı olması üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinin müəyyən etdiyi minimum standartla cavab vermir. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, sözügedən dövrə ərizəçi cinayət əməli törətməsi barədə “əsaslı şübhə” olmadan azadlığından məhrum edilmişdir. Beləliklə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub (Natiq Cəfərov Azərbaycana qarşı).

10. Məhkəmə qeyd etdi ki, bu sübutlar prokurorluq orqanlarının və ya daxili məhkəmələrin ərizəçinin cinayət işi ilə bağlı rəsmi sənədlərində əksini tapmayıb. Hökumət də bu Məhkəməyə belə material təqdim etməyib. Nəhayət, ərizəçinin bu ittihamı dəstəkləyən hər hansı obyektiv sübutun olmaması ilə bağlı ölkədaxili şikayətləri məhkəmələr tərəfindən tamamilə nəzərə alınmayıb. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə qeyd edir ki, Ali Məhkəmənin Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarına əsasən, yerli məhkəmələrdən cinayət prosesini həyata keçirən orqanların həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı müraciətlərinə ciddi nəzarəti həyata keçirmək və cinayətin mövcudluğunu yoxlamaq tələb olunurdu. CPM-in 447.5-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərindən istifadə edərək təqsirləndirilən şəxsə qarşı “ilkin sübutları” ittiham tərəfindən tələb edə bilərdi. Lakin görünür ki, hazırkı işdə bu edilməyib. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, özündə olan materialda ərizəçinin intihara təhrikətmə cinayətini törətməsi ilə bağlı obyektiv müşahidəçini müvafiq anda qane edəcək heç nə yoxdur. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçinin

tutulması və məhkəməyə qədər həbsi onun bu cinayəti törətməsinə dair “əsaslı şübhə”yə əsaslanmayıb (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

11. Məhkəmə qeyd edir ki, daxili qanunvericilik kommersiya və qeyri-kommersiya fəaliyyətinin aydın təriflərini təqdim edir və fərqləndirici amil fəaliyyətlərin məqsədinin mənfəət əldə etmək olub-olmamasıdır. Qeyri-kommersiya fəaliyyətindən mənfəət vergisi və ya əlavə dəyər vergisi tutulmur, hökumət tərəfindən nümayiş etdirilməmişdir ki, sadəcə yayım lisenziyasının və ya akkreditasiyanın olmaması qeyri-kommersiya təşkilatının fəaliyyətini avtomatik olaraq kommersiya fəaliyyətinə çevirə bilər. Yuxarıda qeyd olunan iddia edilən inzibati pozuntulardan başqa, ərizəçinin fəaliyyətinin mənfəət əldə etməyə yönəldiyi fərziyyəsi heç bir başqa məlumatla dəstəklənmir. Belə olan halda, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin “qanunsuz sahibkarlıq” cinayət əməlini törətməsində əsaslı şübhələr yarana bilməzdi (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

12. Məhkəmə hesab edir ki, ona təqdim edilmiş material şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün tələb olunan şübhə ilə bağlı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) yarımbəndində müəyyən edilmiş minimum standartlara cavab vermir. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, ərizəçi cinayət törətdiyinə dair “əsaslı şübhə” olmadığı halda azadlıqdan məhrum edilib. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

13. Məhkəmə qeyd etdi ki, o, artıq Azərbaycana qarşı bir sıra işlərdə oxşar hallarda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən edib. Həmin işlərdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də yerli məhkəmələr ərizəçinin bu məqsədlə dəfələrlə etdiyi şikayətlərə baxmayaraq, onun tutulması və həbsini şərtləndirən əsaslı şübhənin mövcudluğunu sisteməlik olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və standart ifadələrdən istifadə edərək, ittiham tərəfinin ərizələrini avtomatik olaraq təsdiqləyiblər. Məsələn ilə bağlı özünün yaxşı qurulmuş presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, yuxarıda göstərilən mülahizələr ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən lazımi qaydada baxılmasının mümkün olmadığı qənaətinə gəlmək üçün kifayətdir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulmuşdur (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

14. Məhkəmədəki proseslərdə Hökumət ərizəçilərin ittiham olunduqları cinayətləri törətmiş ola biləcəklərinə dair əsaslı şübhənin olması qənaətinə gəlməyə imkan verən heç bir material təqdim etməmişdir.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab etdi ki, hazırkı materialda ərizəçilərin bu hərəkətləri törətmiş ola biləcəkləri qənaətinə gəlmək üçün obyektiv müşahidəçini qane edəcək heç nə yoxdur. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, baxılan müddət ərzində dövlətə xəyanət cinayətini törətməkdə “əsaslı şübhə” əsasında ərizəçilərin azadlıqdan məhrum edildikləri sübut olunmayıb (Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

15. Rəsmi sənədlərin saxtalaşdırılması ittihamına gəlinə, birinci ərizəçi müxtəlif maliyyə sənədlərinə yalan məlumatlar daxil etməkdə ittiham olunurdu. Eynilə, Məhkəmə qeyd edir ki, daxili qərarlarda və ya Hökumətin təqdimatlarında bu ittihamı dəstəkləyəcək və obyektiv müşahidəçini bu məlumatın yalan ola biləcəyinə inandıracaq heç nə yoxdur.

Yuxarıdakı mülahizələri və bu məsələ ilə bağlı Məhkəmənin presedent hüququ-nu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ona təqdim edilmiş material Konvensiya-nın 5-ci maddəsinin 1(c) yarımbəndində şübhənin əsaslılığı üçün müəyyən edilmiş şəxsin tutulması və həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsi üçün tələb olunan mini-mum standartla cavab vermir. Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, 30 iyul 2014-cü il ilə 2015-ci ilin qeyri-müəyyən tarixi arasında olan müddət ərzində ərizə-çilər cinayət törətmələrinə dair “əsaslı şübhə” olmadığı halda azadlıqdan məhrum ediləblər. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Yunusova və Yunusov Azərbaycanca qarşı).

16. Məhkəmə qeyd edir ki, o, Rəsul Cəfərovun işində də analoji şəraitdə Konven-siyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu artıq müəyyən edib. Xüsusilə, so-nuncu işdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də daxili məhkəmələr ərizəçilərin bu məqsədlə dəfələrlə şikayət etmələrinə baxmayaraq, ərizəçilərin tutulması və həbsinə əsas verən əsaslı şübhənin mövcudluğunu ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə, onların həbslərinin “qanuniliyinə” heç bir həqiqi və müstəqil şəkildə baxmadan, avtomatik olaraq ittiham tərəfinin vəsatətlərini təsdiq etmişlər. Mövzu ilə bağlı özünün presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilərin həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən lazımi qaydada nəzarət etmək imkanı verilməyib (Yunusova və Yunusov Azərbaycanca qarşı).

17. Ərizəçi həbs olunduğu bütün müddət ərzində, o cümlədən həbsindən sonrakı ilkin dövr və onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin icazə verildiyi və müddətinin uzadıldığı sonrakı dövrlər də daxil olmaqla, ona qarşı heç bir əsaslı şübhənin olma-masından şikayət etdi. O, Məhkəmə qarşısında eyni şikayəti davam etdirdi. Bununla əlaqədar Azərbaycan Hökuməti bildirdi ki, ərizəçi cinayət törətməkdə əsaslı şübhə ilə həbs edilib. Xüsusilə, onlar qeyd etdilər ki, əsaslı şübhənin mövcudluğu məlumat və sübutlarla, o cümlədən ərizəçinin xarici kəşfiyyat xidmətlərinin nümayəndələri ilə görüşləri və onlardan pul alması ilə bağlı videoçəkilişlərlə təsdiq edilib. Onlar daha sonra cinayət prosesini həyata keçirən orqanların bununla bağlı müvafiq məlumatlara malik olduğunu və bu məlumatı yerli məhkəmələrə təqdim etdiyini göstərən proses-sual qərarlara istinad etdilər.

7. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı təminatlar (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi)

1. Tutulmuş şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsi üçün 5-ci maddənin 2-ci bəndində elementar təminatlar yer alır. Bu bənd 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiə sxeminin ayrılmaz tərkib hissəsidir: 2-ci bəndə əsasən, tutulmuş hər bir şəxsə başa düşə biləcəyi sadə, qeyri-hüquqi dildə tutulmasının hüquqi və faktolo-ji əsasları bildirilməlidir ki, o, məqsəduyğun saydıqda 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmasının qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəməyə müraciət edə bilsin. Baxmayaraq ki, bu məlumat “dərhal” çatdırılmalıdır, tutmanı həyata keçirən şəxsin tutma anında həmin məlumatı təfsilatları ilə çatdırması vacib deyil. Həmin məlumatın məzmununun yetərli olub-olmaması və vaxtında çatdırılıb-çatdırılma-

ması hər bir işin konkret xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir (Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı).

2. 5-ci maddənin 2-ci bəndi həbs olunmuş hər bir şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsini təmin edəcək ibtidai müdafiə mexanizmini özündə daşıyır. Həbs olunan hər bir şəxsə onun anlaya biləcəyi sadə dildə həbsinin xalis hüquqi və faktlara aid səbəbləri deyilməlidir. Baxmayaraq ki, bu məlumat “tezliklə” çatdırılmalıdır, həbs anında həbs edən əməkdaş tərəfindən onun bütün məzmununun həbs edilən şəxsə çatdırılmasına ehtiyac yoxdur. Çatdırılan məlumatın məzmunu və sürəti yetərlik baxımından hər ayrı bir halda onun xüsusi cizgilərinə əsasən dəyərləndirilməlidir. Şəxs cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilindiyinə görə həbs olunanda 5-ci maddənin 2-ci bəndi zəruri məlumatın nə xüsusi formaya salınmasını, nə də həbs edilən şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamların tam siyahısını özündə daşmasını tələb edir (İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı).

3. İHAM qeyd etdi ki, daxili qanunvericilikdə konkret olaraq “ekstradisiya məqsədilə” həbsəalma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur. Məhkəmə qeyd edir ki, ekstradisiya məqsədilə həbsəalma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrum etmə qanunsuzluqlarına qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı (Qarayev Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə eyni zamanda bir daha vurğulayır ki, şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə bir araya sığmayan hesab edilməlidir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin 18-27 sentyabr 2008-ci il tarixlərində azadlıqdan məhrum edilməsi sənədləşdirilməmişdi. Fərdin qeydə alınmamış həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını göstərir (Nağıyev Azərbaycana qarşı).

5. Səbəbləri barədə şəxsə məlumat verilmədən onun həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təminatların tamamilə inkar olunması deməkdir və bu maddənin ən ağır pozuntusunu təşkil edir. Həbsin tarixi, vaxtı və yeri, həbs olunan şəxsin adı, həbsin əsasları və həbsi həyata keçirən şəxsin adı kimi məlumatların qeyd olunmaması qanunçuluq tələbinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə zidd hesab olunmalıdır (Xalikova Azərbaycana qarşı).

6. Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, şəxsin qeydə alınmamış həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını ehtiva edir (Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı).

7. Bu müddət ərzində ərizəçinin həbsinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” olub-olmaması məsələsinə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi ümumiyyətlə sənədləşdirilməyib. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə bir daha vurğulayır ki, şəxsin qeydə alınmamış həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarını təşkil

edir və bu müddəanın ciddi şəkildə pozulmasını ehtiva edir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur (Satullayev Azərbaycana qarşı; Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı).

8. Məhkəmə eyni zamanda bir daha vurğulayır ki, şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə bir araya sığmayan hesab edilməlidir (Nağıyev Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həsənov Azərbaycana qarşı).

9. Məhkəmənin ardıcıl olaraq tutduğu mövqeyə görə etiraf edilməmiş həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsində təsbit olunan əhəmiyyətli təminatların tam inkarı və bunun ən ciddi pozuntusunu ehtiva edir (Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

10. İstənilən halda, hətta ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsinin Hökumətin təqdim etdiyi kimi daxili qanunvericilikdə icazə verilən üç saatdan çox olmadığını fərz etsək belə, aydın görünür ki, bu azadlıqdan məhrumetmə, ümumiyyətlə, sənədləşdirilməmişdir və qeydə alınmamış və etiraf edilməmiş həbs təşkil etmişdir. Məhkəmənin ardıcıl olaraq qəbul etdiyi kimi, bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş prinsipial əhəmiyyətli təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu aşkara çıxarır (Həsənov Azərbaycana qarşı).

11. Məhkəmə əvvəlcə demokratiyada şəxslərin hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız həbsdən azad olmaq hüququnu təmin etmək üçün 5-ci maddədə əks olunan təminatların fundamental əhəmiyyətini qeyd edir. Məhz buna görə də Məhkəmə öz presedent hüququnda dəfələrlə vurğulamışdır ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə yalnız milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməli deyil, eyni zamanda şəxsi özbaşınalıqdan qorumaq üçün 5-ci maddənin məqsədinə də tam uyğun olmalıdır (Bədəlyan Azərbaycana qarşı; Xocayan Azərbaycana qarşı; Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

12. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin Xocayanla bağlı işə şamil olunmadığına dair başqa heç bir arqument irəli sürülməyib, cavabdeh Hökumət onun həbsinin 5-ci maddənin hər hansı yarımbəndlərinə uyğun olduğunu iddia etməyib və ya Xocayana aşağıdakı bəndlərdə göstərilən prosedur təminatlarından hər hansı biri verilməmişdir. Onlar həmçinin Xocayanın həbsi ilə bağlı şikayət verilə biləcək hər hansı qərar qəbul etməyiblər. Hazırkı işin şəraitində yuxarıda qeyd olunan qeydlər Məhkəmənin həmin müddəanın da pozulduğu qənaətinə gəlməsi üçün kifayətdir (Xocayan Azərbaycana qarşı).

13. Ərizəçilərin ölkədən çıxarılması əslində Azərbaycandan Türkiyəyə gizlədilmiş ekstradisiya olub və onların azadlıqdan məhrum edilməsi daxili işlər orqanlarının onlara təqdim etdiyi bütün təminatlardan məhrum edilmiş şəxslərin beynəlxalq hüquq və qanundan kənar köçürülməsinin bir hissəsi olub (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

8. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi və mahiyyəti

1. 5-ci maddədəki məsələlərlə bağlı şübhələr azad edilmənin xeyrinə həll olunur. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin birinci cümləsinin ikinci bölümü məhkəmə orqanlarına iki variantdan savayı seçim yeri qoymur: ya təqsirləndirilən şəxs əğlabatan müddət ərzində məhkəmə qarşısına çıxarılmalı, ya da məhkəməyə qədər azad edilməlidir. O, məhkum edilənə qədər təqsirsiz sayılmalıdır; sözügedən bənd mahiyyətcə tələb edir ki, həbsdə saxlanması əğlabatan müddət həddini keçdikdə, o, azad edilməlidir (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı).

2. 5-ci maddə mənasında azad olunmaya üstünlük verilir. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə digər yanaşmaya əsasən təqsirləndirilən şəxsin əğlabatan müddətdə məhkəməyə təqdim edilməsi və ya onun məhkəmədən əvvəl azad olunması məsələlərində məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına seçim verilmir. Cinayətin törədilməsində təqsirli bilinənədək, o, təqsirsiz hesab olunmalıdır. Ərizəçinin davamlı olaraq həbsdə saxlanması əsassız kimi qiymətləndirilsə, həmin müddəanın mənasında onun azad olunmasının təmin edilməsi mütləqdir (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

3. Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan prezumpsiya azad olmanın xeyrinədir. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə orqanlarına təqsirləndirilən şəxsin əğlabatan müddət ərzində məhkəməyə gətirilməsi və onun məhkəməyə qədər şərti azad olunması arasında seçim vermir. Məhkum olunana qədər o, təqsirsiz hesab olunmalıdır və göstərilən maddənin məqsədi, əsasən, təqsirləndirilən şəxsin davamlı həbsinin əğlabatan olmadığı andan azad olunmasını tələb etməkdən ibarətdir (Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı; Zəhidov Azərbaycana qarşı; Allahverdiyev Azərbaycana qarşı; İsayeva Azərbaycana qarşı).

4. 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, yerli orqanlar şəxsin azad olunmasına və ya həbs olunmasına qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Həqiqətən, qeyd edilən maddədə yalnız “əğlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azadolunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azadolunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsini” nəzərdə tutur. İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırıla bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımi qaydada nəzərdən keçirtmək yerli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür (Zəhidov Azərbaycana qarşı).

5. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə hətta qısa müddətə olsa belə, məhkəməyəqədərki həbsə qeyd-şərtsiz icazə verən norma kimi baxıla bilməz. Qısalığından asılı olmayaraq, həbsin istənilən müddətinə haqq qazandırılması müvafiq orqanlar tərəfindən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilməlidir. Hətta ərizəçinin tutulmasından bir neçə gün sonra onun həbs olunması barədə qərar qəbul edərkən yerli hakimiyyət orqanları artıq bu tədbirin tətbiq olunması üçün inandırıcı şəkildə öz əsaslarını göstərmək öhdəliyi daşıyırdılar. Bundan başqa, Məhkəmə daha öncə qeyd etmişdir ki, hətta məhkəməyə qədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayət əməlinin xarakteri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və

ya həbs olunma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azad olunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir (Zahidov Azərbaycanla qarşı).

6. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin 21 may 2007-ci il tarixli qərarına gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, o, təqsirləndirilən şəxslərin ədalət mühakiməsindən yayınması və şahidlərə təzyiq göstərməsi riskini qiymətləndirərkən müəyyən amilləri qeyd edib (məsələn, təqsirləndirilən şəxslərin maddi imkanları və xaricdəki əlaqələri). Lakin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin təhlili kollektiv surətdə bir neçə təqsirləndirilən şəxsə aid olub və şikayətçi də daxil olmaqla həbsdə saxlanılan hər bir şəxsin həbsinə haqq qazandıran əsaslar hər kəs üçün ayrıca qiymətləndirilməyib. Həbsdə saxlanılanların saxlanma müddətini “kollektiv surətdə” uzadan bu cür qərarların qəbulu praktikası özlüyündə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit olunmuş təminatlara uyğun deyil, çünki bu zaman həbsdə saxlanılan hər bir şəxsə aid fərdi hallar nəzərə alınmalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

7. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin 21 may 2007-ci il tarixli qərarını qiymətləndirərək, Məhkəmə qeyd edir ki, həmin qərarla təqsirləndirilən şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya onlar tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şahidlərə qanunsuz təsir (müttəhimlərin maliyyə imkanları və xaricdəki əlaqələri) göstərməsi riskinin qiymətləndirilməsi zamanı müvafiq dəlillərə diqqət yetirilmişdir. Lakin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə təqsirləndirilən şəxslərin işlərinə birlikdə baxmış, ərizəçi də daxil olmaqla hər bir müttəhimin işində mövcud olan əsasları ayrılıqda qiymətləndirməmişdir. Hər bir müttəhimin şəxsi hallarını nəzərə almadan onların həbsdə saxlanılmasının uzadılmasına dair bu kimi “kollektiv” qərarların qəbul edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit edilmiş tələblərə uyğun deyil (Rafiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

8.5-ci maddədəki məsələlərlə bağlı şübhələr azad edilmənin xeyrinə həll olunur. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin birinci cümləsinin ikinci bölümü məhkəmə orqanlarına iki variantdan savayı seçim yeri qoymur: ya təqsirləndirilən şəxs əğlabatan müddət ərzində məhkəmə qarşısına çıxarılmalı, ya da məhkəməyə qədər azad edilməlidir. O, məhkum edilənə qədər təqsirsiz sayılmalıdır; sözügedən bənd mahiyyətə tələb edir ki, həbsdə saxlanması əğlabatan müddət həddini keçdikdə, o, azad edilməlidir (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycanla qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycanla qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycanla qarşı; Zahidov Azərbaycanla qarşı; Allahverdiyev Azərbaycanla qarşı; İsayeva Azərbaycanla qarşı; Məmmədov və başqaları Azərbaycanla qarşı; Hacıyev Azərbaycanla qarşı).

9. 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, yerli orqanlar şəxsin azad olunmasına və ya həbs olunmasına qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Həqiqətən, qeyd edilən maddədə yalnız “əğlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azad olunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azad olunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsini” nəzərdə tutur. İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırıla bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımi qaydada nəzərdən keçirmək yerli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür (Zahidov Azərbaycanla qarşı).

9. Həbsdə saxlanmanın ağlabatan müddəti, davamlı həbs və həbsi əsaslandıran təhlükələr

1. Konkret halda təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanması-nın ağlabatan müddət həddini aşmamasını təmin etmək vəzifəsi ilk növbədə dövlət orqanlarının üzərinə düşür (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycan qarşı).

2. Həbsdə saxlanma müddətinin ağlabatan olub-olmadığını mücərrəd şəkildə qiymətləndirmək olmaz. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanıb-saxlanmamasının əsaslılığı hər bir işin konkret xüsusiyyətləri əsasında qiymətləndirilməlidir. Konkret işdə davamlı həbsə yalnız o halda haqq qazandırmaq olar ki, təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş fərdin azadlığına hörmət hüququnu üstələyən həqiqi ictimai maraq tələbinin əlamətləri mövcud olsun (Akif Muradverdiyev Azərbaycan qarşı).

3. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin məqsədləri üçün nəzərə alınmalı olan ümumi müddətə gəldikdə, həmin müddət təqsirləndirilən şəxsin həbsə alındığı gündən başlayır və “məsuliyyət məsələsinin, hətta yalnız birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən olsa belə, həll edildiyi gün başa çatır” (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycan qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycan qarşı; Zahidov Azərbaycan qarşı; Allahverdiyev Azərbaycan qarşı; İsayeva Azərbaycan qarşı; Pirqurban Azərbaycan qarşı; Məmmədov və başqaları Azərbaycan qarşı; Əzizov və Novruzlu Azərbaycan qarşı; Əvəz Zeynalli Azərbaycan qarşı).

4. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə münasibətdə şəxsi azadlığa hörmət prinsipindən kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələblərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalət edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər. Azad edilmənin lehinə və əleyhinə olan arqumentlər ümumi və ya mücərrəd olmamalıdır (Novruz İsmayılov Azərbaycan qarşı; Zahidov Azərbaycan qarşı; Allahverdiyev Azərbaycan qarşı).

5. Konkret işdə davamlı həbsə yalnız o halda haqq qazandırmaq olar ki, təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş fərdin azadlığına hörmət hüququnu üstələyən həqiqi ictimai maraq tələbinin konkret əlamətləri mövcud olsun (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qarşı).

6. Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan prezumpsiya azadolmanın xeyrinədir. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə orqanlarına təqsirləndirilən şəxsin ağlabatan müddət ərzində məhkəməyə gətirilməsi və onun məhkəməyə qədər şərti azad olunması arasında seçim vermir. Məhkum olunana qədər o, təqsirsiz hesab olunmalıdır və göstərilən maddənin məqsədi, əsasən, təqsirləndirilən şəxsin davamlı həbsinin ağlabatan olmadığı andan azad olunmasını tələb etmək hüququnu təmin etməkdən ibarətdir (Novruz İsmayılov Azərbaycan qarşı).

7. Cinayət əməlinə təqsirli bilinən şəxs Dövlətin onun davamlı həbsini əsaslandıran “müvafiq və yetərli” səbəblər olduğu hallar istisna olmaqla, məhkəməyə qədər azad edilməlidir. Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, Konvensiyanın 5-ci maddəsinə

dəşində nəzərdə tutulan prezumpsiya azadolmanın xeyrinədir. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə orqanlarına təqsirləndirilən şəxsin əqlabatan müddət ərzində məhkəməyə gətirilməsi və onun məhkəməyə qədər şərti azad olunması arasında seçim vermir. Məhkum olunana qədər o, təqsirsiz hesab olunmalı və göstərilən maddənin məqsədi, əsasən, təqsirləndirilən şəxsin davamlı həbsinin əqlabatan olmadığı andan şərti olaraq azad olunmasını tələb etmək hüququnu təmin etməkdən ibarətdir (Zahidov Azərbaycanca qarşı; Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı).

8. Konkret halda təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanması- nın əqlabatan müddət həddini aşmamasını təmin etmək vəzifəsi ilk növbədə dövlət orqanlarının üzərinə düşür. Bu məqsədlə onlar təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə lazımı diqqət yetirməklə, yuxarıda qeyd edilən və 5-ci maddənin müddəasından kə- nara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələblərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalət edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər (Akif Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı).

9. Təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi nəticə- sində əqlabatan müddətin pozulmamasının təmin edilməsi üzrə məsuliyyəti ilk növbədə milli hakimiyyət orqanları daşıyırlar. Bununla əlaqədar məhkəmə hakimiyyəti orqanları həbsdən azadolunma qərarını qəbul edərkən təqsirsizlik prezumpsiyasını mütləq nəzərə almalıdır, həmçinin Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydalardan uzaqlaşmasına haqq qazandıran yuxarıda göstərilmiş ictimai maraq tələblərinin lehinə və əleyhinə olan bütün faktları tam araşdırmalıdır (Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı).

10. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə münasibətdə şəxsi azadlığa hörmət prinsipindən kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələbləri- nin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalət edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər (Novruz İsmayılov Azərbaycanca qarşı).

11. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə münasibətdə şəxsi azadlığa hörmət prinsipindən kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələb- lərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalət edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər. Azade- dilmənin lehinə və əleyhinə olan arqumentlər ümumi və ya mücərrəd olmamalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı; Zahidov Azərbaycanca qarşı; Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı; İsayeva Azərbaycanca qarşı).

12. İbtidai istintaq zamanı ərizəçinin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə birinci və apellyasiya instansiyaları məhkəmələrinin qərarlarına gəldikdə isə, ərizəçinin davamlı olaraq həbsdə saxlanması hər dəfə sonuncuya ittiham elan edilən cinayətlərin ağırlığı və ya onun cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi, ya da onun tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstər- məsi ilə əsaslandırılmışdır. Bununla əlaqədar Məhkəmə qeyd edir ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi riskinin qiymətləndirilməsi üçün təyin oluna bilə- cək mümkün cəzanın ağırlığı vacib element kimi müəyyən oluns da, elan edilmiş itti- hamların ağırlığı öz-özlüyündə uzun müddət ərzində həbsdə saxlanılma üçün əsas kimi götürülə bilməz. Eyni zamanda, həbsi əsaslandıran amil kimi cinayət prosesini həyata

keçirən orqandan gizlənmə riski yalnız təyin oluna biləcək cəzanın ağırlıq dərəcəsi ilə qiymətləndirilə bilməz. Bu halda cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə riskinin mövcudluğu və ya həbsdə saxlanılmanı əsaslandıran dəlillərin zəif olması bir sıra digər faktorlarla qiymətləndirilməlidir (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi).

13. Həbs edilmiş şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhənin qalması onun davamlı həbsinin qanuniliyi üçün ilkin şərtidir. Müvafiq olaraq, tutulma və ilkin həbs zamanı əsaslı şübhənin olması lazım olsa da, uzunmüddətli həbsdə saxlanma hallarında da şübhənin saxlanma müddətində davam etdiyi və “ağlabatan” qaldığı göstərilməlidir (Rəsul Cəfərov Azərbaycan qərşi; Rəşad Həsənov Azərbaycan qərşi).

14. Şəxsin üzləşə biləcəyi cəzanın ağırlığı ədalət mühakiməsindən yayınma riskinin qiymətləndirilməsində əhəmiyyətli element olsa da, ittihamların ağırlığı özlüyündə uzun müddət ibtidai həbsdə saxlanmağa haqq qazandıra bilməz. Bundan başqa, həbsdə saxlanmağa haqq qazandıra bilən ədalət mühakiməsindən yayınma riski yalnız şəxsin üzləşə biləcəyi cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilə bilməz (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qərşi; Rafiq Əliyev Azərbaycan qərşi; Novruz İsmayılov Azərbaycan qərşi; Zahidov Azərbaycan qərşi; Allahverdiyev Azərbaycan qərşi; İsayeva Azərbaycan qərşi).

15. Məhkəmə razılaşıb ki, ərizəçinin ciddi cinayət əməlləri törətdiyinə dair əsaslı şübhənin mövcudluğu ilk vaxtlar onun həbsdə saxlanmasına haqq qazandırır. Lakin zaman keçdikcə bu səbəb tədricən öz aktuallığını qayıtmaz olaraq itirir və bu zaman şəxsin fərdi vəziyyəti nəzərə alınaraq, onun həbsdə saxlanması digər müvafiq səbəblərlə əsaslandırılmalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qərşi).

16. Konvensiyanın presedent hüququ şəxs cinayət əməlinə təqsirli bilindiyi halda qərar verilməzdən əvvəl onun həbsi üçün dörd əsas qəbul edilən səbəb göstərir: təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlməmə riski; təqsirləndirilən şəxsin azad olduğu təqdirdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə maneə törədəcəyi riski, digər cinayət əməlləri törədəcəyi riski və ya ictimai qaydanı pozması riski (Novruz İsmayılov Azərbaycan qərşi; Zahidov Azərbaycan qərşi; Allahverdiyev Azərbaycan qərşi).

17. Bu məsələlərdə sübutetmə yükü qarşı tərəfin üzərinə qoyulmamalıdır və tutulmuş şəxsdən tələb edilməməlidir ki, azad edilməsini təmin edən əsasların mövcud olduğunu sübut etsin (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi; Muradverdiyev Azərbaycan qərşi).

18. Məhkəmə inkar etmədi ki, şikayətçinin azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandıran konkret, münasib faktlar mövcud ola bilərdi. Lakin hətta bu cür faktlar mövcud olmuşsa belə, onlar müvafiq məhkəmə qərarlarında öz əksini tapmayıb. Milli hakimiyyət orqanlarını əvəzləmək və onların əvəzinə belə faktları müəyyən etmək Məhkəmənin işi deyil (Fərhad Əliyev Azərbaycan qərşi; Akif Muradverdiyev Azərbaycan qərşi; Rafiq Əliyev Azərbaycan qərşi).

19. Ədalət mühakiməsindən yayınma riski onun mövcudluğunu ya təsdiq edən, ya da həmin riski ibtidai həbsə haqq qazandırılmasını mümkünsüz edən dərəcədə minimuma endirən bir sıra digər müvafiq amillərə istinadən qiymətləndirilməlidir. Lakin bu işdə CPM-in müddəalarını təkrarlayan stereotip ifadələrdən istifadə edilməmiş

məhkəmə qərarlarında ədalət mühakiməsindən yayınma riski də daxil olmaqla yuxarıdakı əsasların sadalanmasından savayı başqa bir şey yoxdur. Bu qərarlarda həmin əsasların söykəndiyi hər hansı konkret faktlar göstərilməyib və həmin əsaslara haqq qazandıran münasib və yetərli səbəblər öz əksini tapmayıb (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı).

20. Həbsi əsaslandıran amil kimi cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə riski yalnız təyin oluna biləcək cəzanın ağırlıq dərəcəsi ilə qiymətləndirilə bilməz. Bu halda cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə riskinin mövcudluğu və ya həbsdə saxlanılmanı əsaslandıran dəlillərin zəif olması bir sıra digər faktorlarla qiymətləndirilməlidir (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

21. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin 2007-ci il 21 may tarixli qərarını qiymətləndirərək Məhkəmə qeyd edir ki, həmin qərarla müttəhimlərin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya onlar tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şahidlərə qanunsuz təsir (müttəhimlərin maliyyə imkanları və xaricdəki əlaqələri) göstərməsi riskinin qiymətləndirilməsi zamanı müvafiq dəlillərə diqqət yetirilmişdir. Lakin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə müttəhimlərin işlərinə birlikdə baxmış, ərizəçi də daxil olmaqla hər bir müttəhimin işində mövcud olan əsasları ayrılıqda qiymətləndirməmişdir. Hər bir müttəhimin şəxsi hallarını nəzərə almadan onların həbsdə saxlanılmasının uzadılmasına dair bu kimi “kollektiv” qərarların qəbul edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit edilmiş tələblərə uyğun deyil (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

22. Ədalət mühakiməsindən yayınma riski onun mövcudluğunu ya təsdiq edən, ya da həmin riski məhkəməyə qədərki həbsə haqq qazandırılmasını mümkünəş edən dərəcədə minimuma endirən bir sıra digər müvafiq amillərə istinad olunmaqla qiymətləndirilməlidir (Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı; Zahidov Azərbaycana qarşı; Allahverdiyev Azərbaycana qarşı).

23. 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, orqanlar şəxsin azad olunmasına və ya həbs olunmasına qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Həqiqətən, qeyd edilən maddədə yalnız “ağlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azadolunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azadolunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsini” nəzərdə tutur. İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırıla bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımi qaydada nəzərdən keçirmək yerli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür (Zahidov Azərbaycana qarşı).

24. Gizlənmə təhlükəsinin qiymətləndirilməsi zamanı gözlənilən cəzanın ağırlığı müvafiq elementlərdən biri olsa da, irəli sürülmüş ittihamların ağırlığı öz-özlüyündə həbsin uzun müddət davam etməsinin əsası kimi çıxış edə bilməz. Bundan əlavə, gizlənmə təhlükəsi həbsə haqq qazandıra bilsə də, onun yalnız gözlənilən cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilməsi düzgün deyil. O, gizlənmə təhlükəsinin mövcudluğunu təsdiq edə biləcək və ya belə təhlükənin məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandıra bilməyəcək dərəcədə az olmasını ortaya çıxaracaq bir sıra digər müvafiq amillərə istinad etməklə qiymətləndirilməlidir (İsayeva Azərbaycana qarşı).

25. Ölkə məhkəmələri öz qərarlarında, əsasən, ərizəçiyə qarşı irəli sürülmüş ittihamların ağırlığına və onun istintaqdan gizlənmək və ya istintaqın normal gedişinə mane olmaq təhlükəsinə istinad etmiş, bu zaman bu əsasların ərizəçinin işinə hansı səbəbdən aid olduğunu izah etməmişlər. Onlar həmin əsaslarla bağlı hər hansı konkret işə dair faktlara istinad etməmiş və həmin əsasların mövcudluğunu işə aid olan və kifayətedici dəlillərlə sübut etməmişlər (İsayeva Azərbaycana qarşı).

26. Sadəcə olaraq “axtarış siyahısında” olması faktı sözügedən şəxsin gizlənməsi demək deyil. Qaçma riskinin ölçülməsində mühüm amil axtarışda olan şəxsin formal statusu deyil, faktiki davranışdır (Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı).

27. Məhkəmə qeyd etdi ki, həm Abşeron Rayon Məhkəməsi, həm də Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçərkən standart şablondan istifadə ediblər. Xüsusilə, Məhkəmə qeyd edir ki, hər iki məhkəmə mücərrəd və stereotip bir şəkildə ərizəçinin həbsi üçün əsas kimi yenidən cinayət törətməsi və istintaqa maneçilik törətməsi riskinin təkrarlanması ilə məhdudlaşır, bu əsasları ərizəçinin işinə aid hesab etdiklərinə dair heç bir səbəb göstərmirlər. Onlar bu əsaslara aid olan hər hansı konkret faktı qeyd etməmiş və onları müvafiq və kifayət qədər əsaslarla əsaslandırma bilməmişlər (Həziyev Azərbaycana qarşı).

28. İbtidai istintaq zamanı ərizəçinin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə birinci və apellyasiya instansiyaları məhkəmələrinin qərarlarına gəldikdə isə, ərizəçinin davamlı olaraq həbsdə saxlanması hər dəfə sonuncuya ittiham elan edilən cinayətlərin ağırlığı və ya onun cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi, ya da onun tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməsi ilə əsaslandırılmışdır. Bununla əlaqədar Məhkəmə qeyd edir ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi riskinin qiymətləndirilməsi üçün təyin oluna biləcək mümkün cəzanın ağırlığı vacib element kimi müəyyən olunsada, elan edilmiş ittihamların ağırlığı öz-özlüyündə uzun müddət ərzində həbsdə saxlanılma üçün əsas kimi götürülə bilməz. Eyni zamanda, həbsi əsaslandıran amil kimi cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə riski yalnız təyin oluna biləcək cəzanın ağırlıq dərəcəsi ilə qiymətləndirilə bilməz. Bu halda cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə riskinin mövcudluğu və ya həbsdə saxlanılmanı əsaslandıran dəlillərin zəif olması bir sıra digər faktorlarla qiymətləndirilməlidir (Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

29. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin 21 may 2007-ci il tarixli qərarını qiymətləndirərək Məhkəmə qeyd edir ki, həmin qərarla müttəhimlərin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya onlar tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şahidlərə qanunsuz təsir (müttəhimlərin maliyyə imkanları və xaricdəki əlaqələri) göstərməsi riskinin qiymətləndirilməsi zamanı müvafiq dəlillərə diqqət yetirilmişdir. Lakin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə müttəhimlərin işlərinə birlikdə baxmış, ərizəçi də daxil olmaqla hər bir müttəhimin işində mövcud olan əsasları ayrılıqda qiymətləndirməmişdir. Hər bir müttəhimin şəxsi hallarını nəzərə almadan onların həbsdə saxlanılmasının uzadılmasına dair bu kimi “kollektiv” qərarların qəbul edilməsi “Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit edilmiş tələblərə uyğun deyil” kimi qiymətləndirilməlidir (Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

10. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı yol verilən nöqsanlar

10.1. Həbsin əsaslandırılması üçün standart və şablon ifadələrdən istifadə olunması

1. İşdə CPM-in müddəalarını təkrarlayan standart ifadələrdən istifadə edilmiş məhkəmə qərarlarında ədalət mühakiməsindən yayınma riski də daxil olmaqla əsasların sadalanmasından savayı başqa bir şey yoxdur. Bu qərarlarda həmin əsasların söyləndiyi hər hansı konkret faktlar göstərilməyib və həmin əsaslara haqq qazandıran münasib və yetərli səbəblər öz əksini tapmayıb (Akif Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı).

2. Ərizəçinin həbsdə saxlanma müddətini uzatmış məhkəmələr eyni standart ifadələrdən istifadə etməkdə davam ediblər və onların gətirdiyi əsaslar zaman keçdikcə dəyişə bilən vəziyyətin gedişini əks etdirməyib və prosesin sonrakı mərhələlərində həmin əsasların öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığı yoxlanılmayıb. Həmçinin onlar ərizəçinin həbsdə saxlanmasına haqq qazandıran əsasları və ya onun şəxsiyyəti ilə bağlı halları, məsələn, daimi yaşayış yerinin və ailə əlaqələrinin olmasını, iş yerindən müsbət xasiyyətnaməsinin olmasını və əvvəllər barəsində cinayət işinin qaldırılmasını təfəsilatlı şəkildə təsvir etməyiblər (Akif Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı).

3. Yerli məhkəmələr həm ərizəçinin həbs olunması barədə, həm də onun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən eyni standart formuldan istifadə etmişlər. Onlar, ümumiyyətlə, ərizəçi tərəfindən onun azad olmasının xeyrinə irəli sürülən arqumentləri təkzib etməyə cəhd göstərməmişlər (Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı).

4. Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, ərizəçinin həbs müddətini uzadan zaman məhkəmələr dəfələrlə eyni stereotip formuldan istifadə etmişlər. Onların əsaslandırması dəyişmiş vəziyyəti əks etdirmək və ya bu əsasların prosesin sonrakı mərhələlərində hələ də mövcud olub-olmadığını təsdiq etmək üçün vaxt keçdikcə dəyişməmişdir (İsayeva Azərbaycanca qarşı).

5. Həm birinci instansiya məhkəmələri, həm də apellyasiya məhkəmələri birinci ərizəçinin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və onun müddətinin uzadılması zamanı standart şablondan istifadə ediblər. Xüsusilə, Məhkəmə qeyd edir ki, daxili məhkəmələr həmin əsasları birinci ərizəçinin işinə aidiyyəti hesab etdikləri üçün heç bir səbəb göstərmədən, bir sıra həbs əsaslarını mücərrəd və stereotip şəkildə təkrarlamaqla məhdudlaşılıblar. Onlar bu əsaslara aid olan hər hansı konkret halları qeyd etməyib və onları müvafiq və kifayət qədər əsaslarla əsaslandırmayıblar (Məmmədov və başqaları Azərbaycanca qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı; Mövsüm Səmədov Azərbaycanca qarşı; Xədicə İsmayılova Azərbaycanca qarşı; Həziyev Azərbaycanca qarşı; Aslanov Azərbaycanca qarşı; Hüseynov Azərbaycanca qarşı; Pənahlı Azərbaycanca qarşı; Pirqurban Azərbaycanca qarşı; İsayeva Azərbaycanca qarşı; Əvəz Zeynalov Azərbaycanca qarşı; Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı; Zahidov Azərbaycanca qarşı; İsgəndərov Azərbaycanca qarşı).

6. Məhkəmə həm birinci instansiya, həm də apellyasiya məhkəməsinin standart bir şablondan istifadə etdiyini müşahidə edir. Xüsusi olaraq, yerli məhkəmələr həbsləri əsaslandırmaq üçün bir neçə mücərrəd və stereotip əsasları təkrarlamaqla özlə-

rini məhdudlaşdırdılar və bu əsasların ərizəçilərin işləri ilə hansı səbəb əlaqəsində olmasını əsaslandırma bilmədilər. Həm də bu əsaslarla əlaqəli hər hansı bir konkret faktdan bəhs etmədilər və onlara uyğun gələn və kifayət qədər səbəblərlə əsaslandırma bilmədilər. Məhkəmə yerli məhkəmələrin əsaslandırmaqlarını dəstəkləyəcək hər hansı bir izahat və ya məlumat vermədən həbsin davam etdirilməsi üçün ilk ərizəçinin həyat tərzinə və xarici dövlətlərlə əlaqələrinə istinad etməsini təəccüblü hesab edir (Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı).

7. Hazırkı iş üzrə yerli məhkəmələrin qərarlarında CPM-in müddəaları təkrarlana-raq yalnız yuxarıda göstərilən əsaslar sadalanmışdır. Həmin qərarlarla həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi müvafiq və kifayət edən faktlarla əsaslandırılmamışdır. Məhkəmə qeyd edir ki, yerli məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlarda dəfələrlə eyni məzmunlu ifadələrdən istifadə edilmiş, hadisələrin inkişafına və həmin dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olduğuna qiymət verilməmişdir (Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

8. Hazırkı işdə yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsinə əsas verən şübhənin əsaslılığını ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Öz qərarlarında yerli məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla və əsassız olaraq ərizəçinin şikayətlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşmışlar. Mahiyyət etibarilə, yerli məhkəmələr öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin avtomatik təsdiqindən biri ilə məhdudlaşdırıblar və onlar ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinə” həqiqi baxış keçirmiş hesab oluna bilməzlər (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı).

9. Hökumət, xüsusilə, prokurorluq qurumları tərəfindən təqdim edilən materiallarda ərizəçinin cinayət əməli törətməsinə dair obyektiv müşahidəçini qane edəcək şahid ifadələrinin və ya başqa hər hansı bir xüsusi məlumat, fakt və ya sübutun olub-olmadığını müəyyən edə bilməyib. Üstəlik, Nəsimi Rayon Məhkəməsinin 17 may 2013-cü il tarixli qərarında, yerli məhkəmələrin ərizəçiyə məhkəməyə qədər həbs müddəti müəyyən edən və ya həmin müddətin uzadılmasını nəzərdə tutan hər hansı digər qərarında bu cür məlumatların, faktların və ya sübutların məhkəmələrə təqdim edildiyini təsdiq edən heç bir məlumat yoxdur və məhkəmə qərarlarında bu cür sənədlərə istinad edilməyib (Rüstəməzadə Azərbaycana qarşı).

10. Həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi müvafiq və kifayət edən faktlarla əsaslandırılmamışdır. Məhkəmə qeyd edir ki, yerli məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlarda dəfələrlə eyni məzmunlu ifadələrdən istifadə edilmiş, hadisələrin inkişafına və həmin dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olduğuna qiymət verilməmişdir (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

11. Məhkəmələr işə dair xüsusi faktları nəzərə almadan həbs olunma üçün əsasları standart formullarla ifadə etmiş, ərizəçinin məhkəməyə qədər həbs olunmasının əsaslandırılması üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər (Allahverdiyev Azərbaycana qarşı; İsayeva Azərbaycana qarşı; Pirqurban Azərbaycana qarşı; Pənahlı Azərbaycana qarşı; Hüseynov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı; Rəşad Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı; Aslanov Azərbaycana qarşı; Həziyev Azərbaycana qarşı; Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı; Mövsüm

Səmədov Azərbaycana qarşı; Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı; Zəhidov Azərbaycana qarşı; İsgəndərov Azərbaycana qarşı; Əvəz Zeynalov Azərbaycana qarşı; Əliyev Azərbaycana qarşı; Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

10.2. Həbsdə saxlanılmanın istintaq hərəkətlərinin başa çatmaması ilə əsaslandırılması

1. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən növbəti istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi və istintaqın başa çatmaması kimi əsaslar şəxsin həbsdə saxlanması üçün qəbul edilən əsaslar deyil (Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı).

2. Ərizəçinin həbsdə olma müddətinin uzadılması barədə qərarlara gəldikdə isə, Nərimanov Rayon Məhkəməsi və Bakı Apellyasiya Məhkəməsi yenidən ərizəçiyə təqsirli bilindiği əməlin ağırlığı və onun ədalət mühakiməsindən yayınması və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməsi riskinə əsaslanmışlar. Onlar, həmçinin, öz qərarlarını müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi ilə əsaslandırmışlar. Bununla bağlı olaraq Məhkəmə ilk öncə qeyd edir ki, digər istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac olması və ya prosesin hələ tamamlanmaması faktı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunması üçün qəbul edilə bilən səbəblərdən heç birinə uyğun gəlmir (Allahverdiyev Azərbaycana qarşı).

3. Məhkəmə daha sonra qeyd edir ki, ölkə məhkəmələri həmçinin ərizəçi barədə həbs müddətini uzadan zaman aidıyyəti olmayan dəlillərə istinad etmişlər. Xüsusilə, onlar qərarlarını əsaslandırmaq məqsədilə istintaqın başa çatdırılması üçün daha çox vaxta ehtiyac olmasına istinad etmişlər. Lakin Məhkəmə təkrar edir ki, növbəti istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulması və ya prosesin hələ də başa çatdırılmaması kimi əsaslar 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin məhkəməyə qədər həbsi üçün məqbul sayılan səbəblərdən hər hansı birinə uyğun gəlmir. Bundan əlavə, ölkə məhkəmələrinin istinad etdikləri digər əsaslar - misal üçün, istintaqın bəzi iştirakçıların iş qrafikinə gərginliyi səbəbindən istintaqın başa çatdırılmaması və ərizəçinin vəkili iş materialları ilə tanış olmaması - həbs müddətinin uzadılması üçün zəruri əsas hesab edilə bilməz (İsayeva Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə daha sonra qeyd edir ki, daxili məhkəmələr ərizəçinin məhkəməyə qədər həbs müddətini uzadarkən də aidıyyəti olmayan əsaslara istinad ediblər. Xüsusən də istintaqın başa çatdırılması üçün daha çox vaxta ehtiyac olduğunu bildirərək qərarlarını əsaslandırıblar. Bununla belə, Məhkəmə bir daha bildirir ki, 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, əlavə istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsi zərurəti və ya icraatın hələ başa çatdırılmaması kimi əsaslar şəxsin məhkəmə baxışına qədər həbsdə saxlanması üçün məqbul səbəblərdən heç birinə uyğun gəlmir (Pirqurban Azərbaycana qarşı; Pənahlı Azərbaycana qarşı; Hüseynov Azərbaycana qarşı; Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı; Mövsüm Səmədov Azərbaycana qarşı; Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı).

10.3. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin məhkəmə iclasında iştirakının təmin olunmaması

1. Tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanı azadlıqdan məhrumetmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

2. Həbsdə alınmış şəxsin birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üzrə proseduru digər fundamental təminatlardan fərqləndirir (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

3. Yuxarıdakı şikayətinin “ibtidai araşdırma dövründə” həbsdə saxlanmasının müddəti yuxarıda qeyd edilən icraatların vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə uzun müddətə uzadılsa da, o, həbsdə alınması barədə ilkin qərardan aylarla sonra keçirilmiş həmin məhkəmə iclaslarının heç birində iştirak edə bilməmişdi. Məhkəmə hesab edir ki, həll edilməli olan məsələnin (onun azadlığı məsələsinin) şikayətçi üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu, habelə ilkin məhkəmə qərarı ilə sonradan həbs müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlar arasındakı vaxtı nəzərə alaraq, məhkəmələr şikayətinin şəxsən dinlənilməsini və fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görməli idilər (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

4. Məhkəmələr şikayətinin şəxsən dinlənilməsini, fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görmədiyi halda, onun vəkili tərəfindən səmərəli təmsil olunma vasitəsilə şikayətinin mövqeyinin çatdırılmasını təmin etmək üçün səylər göstərməli idilər. Lakin Məhkəmə bu işdə bunun baş verdiyinə əmin deyil. Şikayətinin vəkilləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı, tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdı (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı).

5. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçi üçün təhlükə altına qoyulan məsələni, yəni onun azadlığını və eyni zamanda, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və uzadılması barədə qərarlar arasındakı müəyyən müddətin mövcud olmasını nəzərə alaraq, məhkəmə ərizəçinin şəxsən dinlənilməsini təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirməli və onun azadlığa buraxılması üçün məhkəməyə sübut və dəlillərin təqdim edilməsinə şərait yaratmalı idi (Novruz İsmayılov Azərbaycanla qarşı).

6. Şəxsin həbsdə saxlanılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinin tənzipetmə dairəsinə düşürsə, məhkəmə baxışının keçirilməsi mütləqdir. Həbsdə alınmış şəxsin birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üzrə proseduru digər fundamental təminatlardan fərqləndirir (Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

7. İstintaq zamanı ərizəçinin həbsdə saxlanılmasının uzun müddətlərə uzadılması səbəbindən, ərizəçi, barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında ilkin qərardan aylar sonra keçirilmiş həmin apellyasiya məhkəmələrinin iclaslarında iştirak edə bilməmişdir. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə ilkin məhkəmə baxışı ilə həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə əlaqədar keçirilmiş məhkəmə baxışla-

rı arasında müəyyən vaxtın keçməsinə nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, yerli məhkəmələr ərizəçinin həmin baxışlarda iştirakının və azad olunmasına haqq qazandıran dəlillərin məhkəməyə şəxsən təqdim etməsinin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirə bilərdilər. Həmin tədbirlər həyata keçirilmədiyinə görə ərizəçinin maraqlarının müdafiəçisi tərəfindən səmərəli təmsil olunmasının təmin edilməsi məqsədilə müəyyən səylər göstərməli idi. Lakin həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə Məhkəmə inandırılmamışdır. Ərizəçinin müdafiəçisinin apellyasiya şikayətlərinin araşdırılması zamanı məhkəmə baxışlarında iştirakına baxmayaraq, Məhkəmə işdə mövcud olan sənədlərə nəzər yetirərək hesab edir ki, həmin məhkəmə baxışları çəkişmə prinsipinə uyğun olmayaraq formal keçirilmişdir. Razılaşmaq olar ki, ərizəçinin müdafiəçiləri apellyasiya şikayətləri verərək öz izahatlarını yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, lakin bu fakt öz-özlüyündə bərabərlik prinsipinin təmin edilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir (Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

8. Məhkəmə qeyd edir ki, nə ərizəçinin özünə, nə də onun müdafiəçilərinə ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Bununla onlar ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı əsaslandırmasının səmərəli mübahisələndirilməsi üçün yazılı və şifahi qaydada öz izahatlarını təqdim etmək imkanlarından məhrum edilmişlər (Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

10.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin əleyhinə olan arqumentlərlə tanış edilməməsi

1. Həbsə alınmış şəxsə və ya onun müdafiəçisinə həbs qətimkan tədbirinin səmərəliliyinin və qanuniliyinin mübahisələndirilməsi üçün vacib olan istintaq materialları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmamışdırsa, bu halda tərəflərin bərabərlik prinsipi pozulmuş hesab olunur (Fərhad Əliyev Azərbaycanla qarşı; Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

2. Məhkəmə qeyd edir ki, nə ərizəçinin özünə, nə də onun müdafiəçilərinə ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Bununla onlar ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı əsaslandırmasının səmərəli mübahisələndirilməsi üçün yazılı və şifahi qaydada öz izahatlarını təqdim etmək imkanlarından məhrum edilmişdirlər (Rəfiq Əliyev Azərbaycanla qarşı).

3. Ölkə məhkəmələrinin istinad etdikləri digər əsaslar - misal üçün, istintaqın bəzi iştirakçıların iş qrafikinə gərginliyi səbəbindən istintaqın başa çatdırılmaması və ərizəçinin vəkili iş materialları ilə tanış olmaması - həbs müddətinin uzadılması üçün zəruri əsas hesab edilə bilməz (İsayeva Azərbaycanla qarşı).

10.5. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin arqumentlərinin nəzərə alınmaması

1. Şikayətçinin vəkilləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı, tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdı. Doğrudur, şikayətlərlə bağlı iclaslarda şikayətçinin vəkilləri arqumentlərini yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, amma bu fakt

özlüyündə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin təmin olunduğu demək deyildi. Məhkəmə qeyd edir ki, şikayətçinin həbsdə saxlanması üçün ittiham orqanının gətirdiyi arqumentlər nə şikayətçiyə, nə də onun vəkillərinə bildirilmişdi; bununla da onlar həbsə haqq qazandırmaq üçün ittiham orqanının gətirdiyi əsaslara səmərəli şəkildə etiraz edə bilmək üçün həmin arqumentlərə dair yazılı və ya şifahi şərhlərini təqdim etmək imkanından məhrum olmuşdular (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı).

2. İstənilən halda, məhkəmələr hətta şikayətçinin həbsdə saxlanmasına etirazını bildirərək yazılı şəkildə irəli sürdüyü hər hansı konkret arqumentləri də nəzərdən keçirməmişdilər. Halbuki həmin arqumentlər işə aidiyyəti olmayan və ya əhəmiyyətsiz arqumentlər kimi görünürdü (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı).

3. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyə qədər həbsdə saxlanmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin “qanuniliyi” məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı).

4. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə münasibətdə, şəxsi azadlığa hörmət prinsipindən kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələblərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalat edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər. Azad edilmənin lehinə və əleyhinə olan arqumentlər ümumi və ya mücərrəd olmamalıdır (Novruz İsmayılov Azərbaycan qarşı; Zahidov Azərbaycan qarşı; Allahverdiyev Azərbaycan qarşı).

5. Məhkəmə bununla bağlı olaraq qeyd etdi ki, həm birinci instansiya məhkəməsi, həm də apellyasiya məhkəməsi həbs üçün bir sıra əsasları, onların ərizəçi barəsində nəyə görə uyğun hesab olunduğunu əsaslandırmadan, mücərrəd və stereotipləşdirilmiş qaydada təkrarlamışdır. Bundan başqa, onların qərarları ərizəçi tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin tətbiq olunmasına qarşı irəli sürdüyü arqumentlərin heç birini cavablandırmamışdır (Allahverdiyev Azərbaycan qarşı).

6. Müvafiq olaraq Məhkəmə qeyd edir ki, yerli məhkəmələr həm ərizəçinin həbs olunması barədə, həm də onun həbs müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən eyni standart formuldan istifadə etmişlər. Onlar, ümumiyyətlə, ərizəçi tərəfindən onun azad olunmasının xeyrinə irəli sürülən arqumentləri təkzib etməyə cəhd göstərməmişlər (Allahverdiyev Azərbaycan qarşı).

7. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin təqdimatlarında göstərilən hər arqumentə cavab vermək məcburiyyətini hakimin üzərinə qoymasa da, məhkəməyədək həbsdə saxlanmaya qarşı verilən təqdimatlara baxan hakim həbsdə olan şəxsin istinad etdiyi və azadlıqdan məhrum etmənin Konvensiya çərçivəsində “qanuniliyi” üçün mühüm olan halların mövcudluğuna şübhə yarada biləcək konkret faktları nəzərə almağa borcludur (İlqar Məmmədov Azərbaycan qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycan qarşı; Məmmədli Azərbaycan qarşı).

8. Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırkı işdə ölkədaxili məhkəmələr ərizəçinin həbsinin təməlinə duran şübhələrin əsaslılığını yoxlamayıblar və buna dair ərizəçinin təqdimatlarına təkrar şəkildə fikir verməyiblər. Məhkəmələr ərizəçinin yazılı təqdi-

matlarında göstərilmiş konkret arqumentlərə cavab verməyib, halbuki, o, həbsinin əsaslarına qarşı işə aid olan çoxsaylı faktiki hallarla çıxış etmişdi (İlqar Məmmədov Azərbaycan qarşı).

9. Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə heç bir səbəb göstərmədən birinci ərizəçinin həbs qətimkan tədbirini qüvvədə saxladı. Daxili məhkəmələr öz qərarlarında birinci ərizəçinin səhhətinə görə azad edilməsinin lehinə olan arqumentlərini qeyd etməyiblər. Yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, birinci ərizəçinin işinin konkret faktlarını nəzərə almadan həbsin qanuni əsaslarını sadalayan standart düsturdan istifadə etməklə və onun həbsdə saxlanmasının davam etdirilməsinə haqq qazandıra bilməməklə, hakimiyyət birinci ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsinə haqq qazandırmaq üçün “müvafiq” və “kifayət qədər” səbəblər göstərməmişdir (Aslanov Azərbaycan qarşı).

10. Hər bir tutulma və həbsdən sonra baş verən proseslər zamanı yerli məhkəmələr obyektiv və hərtərəfli araşdırma apararaq tərəflər – polis və ərizəçi arasında mübahisə doğuran faktları müəyyən edə bilməmişlər. Onlar ərizəçinin həbsin siyasi motivli olması ilə bağlı arqumentlərinə məhəl qoymadılar və sadəcə olaraq polisin təqdim etdiyi halları və ittihamları təkrarlamışlar (Yaqublu Azərbaycan qarşı).

10.6. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin şəxsi vəziyyətinin nəzərə alınmaması

1. Cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə əsaslı şübhələrin mövcud olması ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün ilkin olaraq kifayət etsə də, vaxt ötdükcə həmin əsaslar öz məqsədmüvafiqliyini itirir və onun davamlı olaraq həbsdə saxlanılması digər müvafiq dəlillərlə, o cümlədən şəxsi vəziyyəti nəzərə alınaraq əsaslandırılmalıdır (Rafiq Əliyev Azərbaycan qarşı).

2. Məhkəmə daha öncə qeyd etmişdir ki, hətta məhkəməyə qədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayət əməlinin xarakteri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və ya həbsə alınma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azadolunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir (Zahidov Azərbaycan qarşı).

3. Ərizəçilər daha sonra iddia etdilər ki, daxili məhkəmələr onların məhkəməyə qədər həbsinə haqq qazandıran müvafiq və kifayət qədər əsaslar təqdim etməyiblər. Xüsusilə, onlar bildirdilər ki, yerli məhkəmələr onların həbsinə qərar verərkən onların şəxsi vəziyyətlərini qiymətləndirmədən, sadəcə, müvafiq hüquqi müddəalardan sitat gətirərək bəzələlərində ev dustaqlığı seçilməsi barədə vəsatətlərini rədd ediblər (Rəşad Həsənov Azərbaycan qarşı).

4. Hər iki məhkəmə həbs üçün bir sıra əsasları birinci ərizəçinin işinə aidiyyəti hesab etmələrinin səbəblərini göstərmədən, mücərrəd və stereotip şəkildə təkrarlamaqla məhdudlaşdılar. Onlar bu əsaslara aid olan hər hansı konkret faktı qeyd etməyib və onları müvafiq və kifayət qədər əsaslarla əsaslandırma bilməyiblər. Bundan əlavə, Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə heç bir səbəb göstərmədən birinci ərizəçinin həbs qətimkan tədbirini qüvvədə saxladı. Daxili məhkəmələr öz qərarlarında birinci ərizəçinin səhhətinə görə azad edilməsinin lehinə olan arqumentlərini qeyd etməyiblər (Aslanov Azərbaycan qarşı).

5. Məhkəmə, yerli məhkəmələrin məhkəməyə qədər həbs tədbirinin uzadılması barədə qərarlarında ikinci ərizəçinin yaşına tamamilə məhəl qoymadıqlarını da nəzərə almayaraq bilməz. Məhkəmə bununla əlaqədar olaraq bildirir ki, ikinci ərizəçi azyaşlı olduğu üçün həbs qətimkan tədbiri Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə və CPM-in 434.2-ci maddəsinə uyğun olaraq ən son vasitə kimi və ən qısa müddətə tətbiq edilməli idi. Bununla birlikdə, yerli məhkəmələr bu müstəsna tədbirin ikinci ərizəçi ilə əlaqəli olaraq nə üçün tətbiq edildiyini izah etmək üçün heç cəhd belə etməyiblər (Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı).

6. Şəxsin ağır cinayət törətməsi şübhəsi və istintaqdan yayınma ehtimalı kimi əsaslar ilkin olaraq həbsin tətbiq edilməsi üçün kifayət hesab edilə bilər. Lakin, müəyyən vaxtın keçməsi ilə əlaqədar olaraq həmin əsaslar artıq öz qüvvəsini itirmiş hesab edilir və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması onun fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq digər müvafiq hallarla əsaslandırılmalıdır (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

7. 31 oktyabr 2005-ci ildə ərizəçi Nəsimi Rayon Məhkəməsinin 29 oktyabr 2005-ci il tarixli qərarından şikayət verərək bildirdi ki, qanunla nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq maksimal müddət həddi aşılmaqla şübhəli şəxs qismində bir neçə saat müddətinə həbsdə saxlanılıb. O, daha sonra iddia etdi ki, məhkəmə iclasının MTN-in binasında keçirilməsi müvafiq qanunun pozuntusu olub və hakim sadəcə prokurorun arqumentlərinə əsaslanıb və ərizəçinin cinayət əməli törətdiyinə dair əsaslı şübhə olub-olmadığını müəyyən etmək üçün hər hansı sübutu müstəqil şəkildə qiymətləndirməyib. Həmçinin qeyd etdi ki, məhkəmə həbs qərarını qəbul edərkən onun yaşını, səhhətini və şəxsiyyəti ilə bağlı digər halları nəzərə almayıb.

2 noyabr 2005-ci ildə Apellyasiya Məhkəməsi Nəsimi Rayon Məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxladı. Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin həbsdə saxlanmasını dəstəkləyərək ərizəçinin ittiham edildiyi cinayət hərəkətlərinin ağırlığı və onun istintaqdan gizlənməsinin mümkünlüyü ilə bağlı birinci instansiya məhkəməsinin rəylərini təkrar etdi.

8. 16 noyabr 2005-ci ildə Baş Prokurorluğun vəsatəti əsasında Nəsimi Rayon Məhkəməsi ərizəçi barəsindəki həbs qətimkan tədbirini məhkəməyə qədər polis nəzarətinə götürülmə preventiv tədbiri ilə əvəz etdi. Bu arada ərizəçi ciddi göz problemindən əziyyət çəkdiyinə görə Baş Prokurorluqdan xahiş etdi ki, onun Azərbaycanda mümkün olmayan təcili tibbi müalicə alması üçün ABS-a səfər etməsinə icazə verilsin. 15 fevral 2006-cı il tarixli məktubla Baş Prokurorluq ərizəçiyə məlumat verdi ki, onun məhkəməyə qədər Azərbaycanı tərk etməsi qadağan olunub.

Ərizəçinin adından Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarına bir neçə məşhur alimin müraciətlərindən sonra (onlar ərizəçinin kor olacağına dair birbaşa riskin mövcud olduğunu iddia edir və onun müalicə almaq üçün ölkəni tərk etməsinə icazə vermələrini hakimiyyət orqanlarından xahiş edirdilər) 26 may 2006-cı il tarixli məktubla Baş Prokurorluq ərizəçiyə məlumat verdi ki, onun zəruri müalicə almaq üçün xaricə səfər etməsinə müstəsna qaydada icazə verilir ("Eldar Salayev Azərbaycana qarşı" iş – №40900/05, 09.11.2010-cu il).

10.7. Alternativ qətimkan tədbirinin tətbiqinin müzakirə edilməməsi

5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, orqanlar şəxsin azad olunmasına və ya həbs olunmasına qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Həqiqətən, qeyd edilən maddə yalnız “ağlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azad olunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azad olunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsi”ni nəzərdə tutur. İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırıla bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımı qaydada nəzərdən keçirmək yerli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür (Zahidov Azərbaycana qarşı).

10.8. İbtidai araşdırma orqanının xüsusi səyinin qiymətləndirilməməsi

1. Tutulmuş şəxsi cinayət törətməkdə şübhəli hesab etmək üçün əsaslı səbəblərin olması həbsdə saxlanmanın qanuniliyinin məcburi şərtidir, lakin müəyyən vaxt keçdikdən sonra bu, kifayət etmir və o zaman Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, məhkəmə orqanlarının gətirdiyi digər əsaslar azadlıqdan məhrum edilmənin davam etməsinə haqq qazandırdı mı? Belə əsaslar “münasib” və “yetərli” olduqda, Məhkəmə həmçinin əmin olmalıdır ki, dövlət orqanları icraatı həyata keçirərkən “xüsusi səylə” çalışıblar (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı; Zahidov Azərbaycana qarşı; Allahverdiyev Azərbaycana qarşı).

2. Həbs edilmiş şəxsin cinayət əməli törətdiyinə əsaslı şübhələrin olması həbsin davam etdirilməsinin qanuniliyi üçün *sine qua non* (zəruri şərt) rolunu oynayır. Lakin vaxt ötdükcə bu tələb artıq kifayət etmir və Avropa Məhkəməsi daha sonra ölkə məhkəmələrinin irəli sürdülkləri digər əsasların azadlıqdan məhrum etməyə hələ də haqq qazandırır-qazandırmadığını müəyyən etməlidir. Belə əsaslar “əhəmiyyətli” və “kifayətedici” olduğu halda, Məhkəmə ölkənin dövlət orqanlarının cinayət prosesinin həyata keçirilməsi zamanı xüsusi çalışqanlıq nümayiş etdirdiyinə də əmin olmalıdır (İsayeva Azərbaycana qarşı).

10.9. Araşdırma aparmadan əvvəlki qərarları təkrarlama

1. Məhkəmə müəyyən etdi ki, birinci instansiya məhkəməsi ərizəçinin həbsini aşağıdakılarla əsaslandırmışdır: onun istintaqdan gizlənmək və ya ona mane olma riskinin olması, yenidən cinayət törətməsi ehtimalı və onun cəmiyyət üçün təhlükə yaratması faktı. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi cinayətin xarakterini və onun iki ildən artıq azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılan az ağır cinayət törətməkdə ittiham olunması faktını qeyd etdi və həmçinin onun istintaqdan gizlənməsi və ya ona mane törədə bilməsi riskinin olduğunu təkrarladı.

Məhkəmə bununla bağlı olaraq qeyd etdi ki, həm Yasamal Rayon Məhkəməsi, həm də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin həbsi üçün müxtəlif səbəbləri ümumi və şablon şəkildə verərək, bu əsasları ərizəçiyə münasibətdə niyə müvafiq hesab etdikləri barədə heç bir səbəb göstərmədən qərarı təkrarlamaqla kifayətlənmişlər (Zahidov Azərbaycana qarşı).

2. Məhkəmə qeyd edir ki, həm birinci instansiya məhkəməsi, həm də apellyasiya instansiyası məhkəməsi həmin əsasları ərizəçinin işinə aidiyyəti hesab etdikləri üçün heç bir səbəb göstərmədən mücərrəd və stereotip şəkildə bir sıra həbs əsaslarını təkrarlamaqla məhdudlaşdır (Pirqurban Azərbaycana qarşı).

3. Hər bir tutulma və həbsdən sonra baş verən proseslər zamanı yerli məhkəmələr obyektiv və hərtərəfli araşdırma apararaq polis və ərizəçi arasında mübahisə doğuran faktları müəyyən edə bilməyiblər. Onlar ərizəçinin həbsinin siyasi motivli olması ilə bağlı arqumentlərinə məhəl qoymadan, sadəcə olaraq polisin təqdim etdiyi halları və ittihamları təkrarlayıblar (Yaqublu Azərbaycana qarşı).

4. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hazırkı işdə yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsinə əsas verən şübhənin əsaslılığını ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Öz qərarlarında yerli məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla və əsassız olaraq ərizəçinin şikayətlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşdıblar. Mahiyyət etibarilə, yerli məhkəmələr öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırıblar və onlar ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinə” həqiqi baxış keçirmiş hesab oluna bilməzlər (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı).

5. Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, hazırkı işdə yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsinə əsas verən şübhənin əsaslılığını ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Öz qərarlarında yerli məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla və ərizəçinin şikayətlərini əsassız sayaraq rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşdıblar. Mahiyyət etibarilə, yerli məhkəmələr öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırıblar və onlar ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinə” həqiqi baxış keçirmiş hesab oluna bilməzlər. Bu, təkcə 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə deyil, həm də Ali Məhkəmənin Plenumunun şərh və aydınlaşdırdığı daxili qanunvericiliyin tələblərinə ziddir. Yuxarıdakı mülahizələr Məhkəmənin ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə lazımı qaydada məhkəmə nəzarəti verilmədiyi qənaətinə gəlməsi üçün kifayətdir (Məmmədli Azərbaycana qarşı).

6. Məhkəmə müşahidə etdi ki, yuxarıda qeyd olunmuş Rəsul Cəfərovun işində olduğu kimi, hazırkı işdə də ölkə məhkəmələri ərizəçinin həbsinə və saxlanmasına dair əsaslı şübhələrin mövcudluğunu və məqsədinin qanuniliyini tam eyni qaydada və müvafiq şəkildə yoxlaya bilməmişdir. Əslində, ölkə məhkəmələrinin rolu ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinin” doğru və müstəqil təhlili aparılmadan prokurorluğun ərizələrinin avtomatik təsdiq edilməsi ilə məhdudlaşmışdır. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, Məhkəmə belə bir qənaətə gəldi ki, ərizəçinin həbsinin qanuniliyi ilə əlaqədar müvafiq məhkəmə baxışı təmin olunmamışdır. Buna müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulmuşdur (Əliyev Azərbaycana qarşı).

7. İHAM qeyd etdi ki, o, artıq Azərbaycana qarşı bir sıra işlərdə oxşar hallarda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən edib. Həmin işlərdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də yerli məhkəmələr ərizəçinin bu məqsədlə dəfələrlə etdiyi şikayətlərə baxmayaraq, onun həbsini və həbsini şərtləndirən əsaslı şübhənin mövcudluğunu sistematik olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və

standart ifadələrdən istifadə edərək, ittiham tərəfinin ərizələrini avtomatik olaraq təsdiqləyiblər (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

8. Daxili məhkəmələr öz qərarlarında ərizəçinin şikayətlərini əsassız hesab edərək rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə edərək, öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin sadəcə avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırıblar və onlar ərizəçinin həbsinin qanuniliyi baxımından “əsl araşdırma aparmış hesab oluna bilməzlər” (Mirqədirov Azərbaycana qarşı).

11. Azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə məhkəmə nəzarəti (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi)

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin məqsədi

1. 5-ci maddənin 4-cü bəndinin məqsədi tutulmuş və həbsə alınmış şəxslərin onlara qarşı görülmüş bu tədbirin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən nəzarət edilməsi hüququnu təmin etməkdir. Şəxs həbsdə saxlanıldığı müddətdə həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən tez bir zamanda baxılması üçün onun ixtiyarında hüquqi müdafiə vasitəsi olmalıdır, elə bir vasitə ki, müvafiq hallarda onun azad edilməsini təmin edə bilsin. 5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə tələb olunan hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcudluğu təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki cəhətdən kifayət qədər aydın olmalıdır, belə olmasa, həmin vasitə bu maddənin məqsədləri üçün tələb olunan əlçatanlıq və səmərəlilik keyfiyyətlərindən məhrum olar (Qarayev Azərbaycana qarşı).

2. Ərizəçi həbsdə saxlanılmasının qanuniliyindən şikayət etmək üçün Konvensiyadan irəli gələn hər hansı hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmayıb. Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb. Buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulub (Qarayev Azərbaycana qarşı).

3. Tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyinin, 5-ci maddənin 4-cü bəndi vasitəsilə, məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosessual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də şikayətçinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanılmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

4. Cinayət prosesi və ya mülki proseslə bağlı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələb etdiyi eyni təminatların 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan icraatda da yer alması həmişə zəruri olmasa da, sonuncu icraat məhkəmə xarakterli olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrumetmə hallarına uyğun təminatları təmin etməlidir. Bu icraat çəkişmə xarakteri daşmalı və tərəflərin bərabərliyi təmin edilməlidir. Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tətbiq dairəsinə düşürsə, o zaman məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

5. Tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanı azadlıqdan məhrum etmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur. Bundan başqa, tutulmuş şəxsin və ya onun vəkili-nin tutulmanın qanuniliyi məsələsinə səmərəli şəkildə etiraz edə bilməsi üçün istintaq materiallarındakı sənədlərlə tanış olmasına imkan yaradılmadıqda, tərəflərin bərabər-liyi təmin edilmiş olmur (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı).

6. 5-ci maddənin 4-cü bəndi iştirakçı dövlətləri ibtidai həbsdən azad edilmək üçün verilmiş şikayətlərə baxılması ilə bağlı ikinci instansiya səviyyəsini yaratmağa məcbur etmir. Bununla belə, daxili qanunvericilikdə bu cür apellyasiya şikayəti sistemi nəzər-də tutulubsa, apellyasiya instansiyası orqanı da 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblə-rinə riayət etməlidir. Həbsə alınma və ya həbs müddətinin uzadılması barədə məhkəmə qərarlarına gəldikdə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi özlüyündə bu qərarlardan apellyasiya şikayəti vermək hüququnu nəzərdə tutmur və azı bir instansiya səviyyəsində məhkəmə orqanının müdaxiləsi bu tələblərə cavab verir (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı).

7. Tutulmuş şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsi üçün 5-ci maddənin 2-ci bəndində elementar təminatlar yer alır. Bu bənd 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiə sxeminin ayrılmaz tərkib hissəsidir: 2-ci bəndə əsasən, tutulmuş hər bir şəxsə başa düşə biləcəyi sadə, qeyri-hüquqi dildə tutulmasının hüquqi və faktoloji əsasları bildirilməlidir ki, o, məqsədəuyğun saydıqda 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmasının qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəməyə müraciət edə bilsin (Akif Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı).

8. Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırkı işdə ölkədaxili məhkəmələr ərizəçinin həbsinin təməlində duran şübhələrin əsaslılığını yoxlamayıblar və buna dair ərizəçinin təqdimat-larına təkrar şəkildə fikir verməyiblər. Məhkəmələr ərizəçinin yazılı təqdimatlarında göstərilmiş konkret arqumentlərə cavab verməyib, halbuki, o, həbsinin təməllərinə qarşı işə aid çoxsaylı faktiki hallarla çıxış etmişdi (İlqar Məmmədov Azərbaycanca qarşı).

9. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxslərə azadlıqdan məhrum etmənin Konvensiya baxımından “qanuniliyi” üçün vacib olan prosessual və maddi şəraitə yenidən baxmaq hüququ verir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericiliyin prosessual tələblərinə əməl olunmasını deyil, həm də həbsin əsasını təşkil edən şübhənin əsaslılığını və həbsin və sonradan həbsin davam etdirilməsinin məqsədinin legitimliyini nəzərə almalıdır (Məmmədli Azərbaycanca qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı).

10. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbsdə saxlama haqqında qərar çıxaran və ya uzadılan məhkəmə qərarından şikayət vermək hüququnu təmin etmir və dövlətləri azadlığa buraxılma haqqında ərizələrə baxmaq üçün ikinci səviyyəli yuris-diksiya yaratmağa məcbur etmir, əksinə, ən azı bir səviyyəli məhkəmədə 5-ci maddə-nin 4-cü bəndinin təminatlarına əməl edilməsini tələb edir. Daxili qanunvericilik apel-lyasiya sistemini nəzərdə tutduqda, apellyasiya orqanı da 5-ci maddənin 4-cü bəndinə əməl etməlidir (Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı; Məmmədli Azərbaycanca qarşı).

11. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hazırkı işdə yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsinə əsas verən şübhənin əsaslılığını ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Öz qərarlarında yerli məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla və əsas-

sız olaraq ərizəçinin şikayətlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşdılar. Mahiyyət etibarilə, yerli məhkəmələr öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırırlar və onlar ərizəçinin həbsinin “qanuniliyinə” həqiqi baxış keçirmiş hesab oluna bilməzlər (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

12. Daxili məhkəmələr öz qərarlarında ərizəçinin şikayətlərini əsassız hesab edərək rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə edərək, öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin sadəcə avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırırlar və onlar ərizəçinin həbsinin qanuniliyi baxımından “əsl araşdırma aparmış hesab oluna bilməzlər”. Bu, təkcə 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə deyil, həm də Ali Məhkəmənin Plenumunun şərhlə aydınlaşdırdığı daxili qanunvericiliyin tələblərinə ziddir (Mirqədirov Azərbaycana qarşı).

13. Məhkəmə qeyd etdi ki, o, artıq Azərbaycana qarşı bir sıra işlərdə oxşar hallarda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən edib. Həmin işlərdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də yerli məhkəmələr ərizəçinin bu məqsədlə dəfələrlə etdiyi şikayətlərə baxmayaraq, onun həbsini və həbsini şərtləndirən əsaslı şübhənin mövcudluğunu sistemətiq olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və standart ifadələrdən istifadə edərək, ittiham tərəfinin ərizələrini avtomatik olaraq təsdiqləyiblər. Məsələ ilə bağlı özünün yaxşı qurulmuş presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, yuxarıda göstərilən mülahizələr ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən lazımi qaydada baxılmasının mümkün olmadığı qənaətinə gəlmək üçün kifayətdir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulmuşdur (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

14. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin “qanuniliyi” məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

15. Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin mənasında həbs qətimkan tədbirinin qanuniliyinin araşdırılması məqsədlə məhkəmə baxışlarının keçirilməsi tələb olunsada, həmin baxışların ümumi qayda kimi ictimaiyyət üçün açıq aparılması mütləq deyil (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

16. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq azadlığın məhdudlaşdırılmasının “qanuniliyinin” mübahisələndirilməsi üçün vacib olan prosedur və mahiyyət şərtlərinin araşdırılması məqsədlə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən məhkəməyə müraciət edə bilər. Bununla səlahiyyətli məhkəmələr özlərini yalnız milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğun araşdırılması ilə məhdudlaşdırmamalıdır. Həmçinin, məhkəmələr həbsə alınmanın səbəbi kimi yaranan şübhələrin əsaslı olmasını və həbsdə saxlanılmanın qanuniliyini təmin edən məqsədləri araşdırmalıdır. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə keçirilən məhkəmə prosesi Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində cinayət və mülki işlər üzrə məhkəmə baxışlarına dair tələblərə həmişə mütləq

uyğun olmamalıdır. Həmin məhkəmə prosesləri mühakimə xarakterli olmalı və həbs qətimkan tədbirinə uyğun təminatlar verməlidir. Məhkəmə prosesi çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır. Şəxsin həbsdə saxlanılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tənzipetmə dairəsinə düşürsə, məhkəmə baxışının keçirilməsi mütləqdir. Həbsə alınmış şəxsin birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üzrə proseduru digər fundamental təminatlardan fərqləndirir. Eyni zamanda, həbsə alınmış şəxsə və ya onun müdafiəçisinə həbs qətimkan tədbirinin səmərəliliyinin və qanuniliyinin mübahisələndirilməsi üçün vacib olan istintaq materialları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmamışdırsa, bu halda tərəflərin bərabərlik prinsipi pozulmuş hesab olunur (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

17. Hər halda məhkəmələr ərizəçinin uzun müddət ərzində həbsdə saxlanılmasının mübahisələndirilməsi məqsədilə təqdim edilmiş yazılı izahatlarında göstərilmiş xüsusi dəlilləri araşdırmamışlar. Baxmayaraq ki, həmin dəlillər məsələyə aid olmayan və ya mənasız kimi qiymətləndirilə bilməz. Məhkəmə təkrar edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbsə alınmış şəxsin izahatlarında göstərilən hər bir dəlilə qiymət vermək öhdəliyi qoymur. Həbs qətimkan tədbirinin ləğv edilməsi ilə əlaqədar verilən apellyasiya şikayətlərini araşdıran hakim həbsin “qanuniliyini” Konvensiyanın mənasında şübhə altına qoyan və həbsə alınmış şəxs tərəfindən təqdim edilmiş izahatlarda göstərilmiş faktların mövcudluğunu nəzərə almalıdır. Ərizəçinin uzun müddət ərzində həbsdə saxlanılması ilə əlaqədar xüsusi dəlillər nəzərə alınmayıbsa, məhkəmə araşdırılması yerli məhkəmələr tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin təbiəti və hədlərinə uyğun olaraq keçirilməmiş kimi hesab olunur (Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı).

18. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə müvafiq olaraq tutulan və ya azadlıqdan məhrum edilən şəxs onun həbsə alınmasının maddi və prosessual şərtlərinin məhkəmə tərəfindən baxılması hüququna malikdir. Bu da öz növbəsində həbsin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuniliyini” müəyyən etmək üçün vasitədir. Bu o deməkdir ki, müvafiq məhkəmə təkcə prosessual şərtlərə əməl olunmasını deyil, həm də həbs tədbirinin seçilməsinə haqq qazandıran şübhələrin əsaslılığını, tutulma və həbsə alma tədbirinin təyin edilməsi ilə əlaqədar qanunauyğunluğunu yoxlamalıdır. Baxmayaraq ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan prosedurun Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən cinayət və mülki mühakimə icraatında tələb olunan zamanətlərə riayət olunmaqla aparılması bütün hallarda zəruri deyil, o, hüquqi təbiətə malik olmalı və azadlıqdan məhrumetmənin müvafiq növünə uyğun zamanətlər təqdim etməlidir. Məhkəmə prosesi çəkişmə prinsipinə əsasən aparılmalı və tərəflərin bərabərliyi bütün hallarda təmin edilməlidir. Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tələblərinə uyğun olarsa, məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur. Məhkəmədə tutulan şəxsin şəxsən və ya müəyyən nümayəndəlik vasitəsilə iştirak etmək imkanı azadlıqdan məhrumetmə məsələlərinə baxılarkən fundamental zamanətlərdən biridir (Novruz İsmayilov Azərbaycana qarşı).

19. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi Konvensiyaya üzv dövlətləri tutulan şəxslərin azadlığa buraxılması məsələlərinə yenidən baxılması üçün ikinci ins-

tansiya yaratmağa vadar etmir. Buna baxmayaraq, yerli qanunvericiliklə qərarlara yenidən baxılması nəzərdə tutulduğu dövlətlərdə bu qaydalara Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən əməl olunmalıdır. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbs müddətinin uzadılması barədə məhkəmə qərarlarına gəldikdə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həmin qərarlardan şikayət vermək hüququ vermir, lakin məhkəmənin müdaxiləsi ən azı bir instansiyada Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin verdiyi zəmanətlərə uyğun olmalıdır (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı; İlqar Məmmədov Azərbaycanca qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı; Novruz İsmayılov Azərbaycanca qarşı).

20. Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçi üçün təhlükə altına qoyulan məsələni, yəni onun azadlığını və eyni zamanda həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və uzadılması barədə qərarlar arasındakı müəyyən müddətin mövcud olmasını nəzərə alaraq, məhkəmə ərizəçinin şəxsən dinlənilməsini təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirməli və onun azadlığa buraxılması üçün məhkəməyə sübut və dəlillərin təqdim edilməsinə şərait yaratmalı idi (Novruz İsmayılov Azərbaycanca qarşı).

21. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilən şəxsin təqdim etdiyi hər bir dəlilə istinad edilməsini məhkəmənin üzərinə bir öhdəlik kimi qoymur. Buna baxmayaraq, apellyasiya qaydasında məhkəməyə qədər həbs məsələsinə baxarkən hakim həbs edilmiş şəxsin istinad edilən konkret hallarını nəzərə almalıdır və azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiya üzrə “qanuniliyi” üçün zəruri hesab edilən şərtlərin mövcud olmasına dair şübhələri müəyyən etməlidir (Novruz İsmayılov Azərbaycanca qarşı).

22. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin təqdimatlarında göstərilən hər arqumentə cavab vermək məcburiyyətini hakimin üzərinə qoymasa da, məhkəməyədək həbsdə saxlanmaya qarşı verilən təqdimatlara baxan hakim həbsdə olan şəxsin istinad etdiyi və azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiya çərçivəsində “qanuniliyi” üçün mühüm olan halların mövcudluğuna şübhə yarada biləcək konkret faktları nəzərə almağa borcludur (İlqar Məmmədov Azərbaycanca qarşı).

23. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbsdə saxlama haqqında qərar çıxaran və ya uzadılan məhkəmə qərarından şikayət vermək hüququnu təmin etmir və dövlətləri azadlığa buraxılma haqqında ərizələrə baxmaq üçün ikinci səviyyəli yurisdiksiya yaratmağa məcbur etmir, əksinə, ən azı bir səviyyəli yurisdiksiya orqanı 5-ci maddənin 4-cü bəndinin təminatlarına əməl etməlidir. Daxili qanunvericilik apellyasiya sistemini nəzərdə tutduqda, apellyasiya orqanı da 5-ci maddənin 4-cü bəndinə əməl etməlidir (Məmmədli Azərbaycanca qarşı).

24. İHAM qeyd etdi ki, o, artıq Azərbaycanca qarşı bir sıra işlərdə oxşar hallarda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən edib. Həmin işlərdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də yerli məhkəmələr ərizəçinin bu məqsədlə dəfələrlə etdiyi şikayətlərə baxmayaraq, onun həbsini və həbsini şərtləndirən əsaslı şübhənin mövcudluğunu sisteməlik olaraq yoxlaya bilməyiblər və qeyri-müəyyən və standart ifadələrdən istifadə edərək, ittiham tərəfinin ərizələrini avtomatik olaraq təsdiqləyiblər. Məsələ ilə bağlı özünün yaxşı qurulmuş presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, yuxarıda göstərilən mülahizələr ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən lazımi qaydada baxılmasının mümkün olmadığı qənaətinə gəlmək

üçün kifayətdir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulmuşdur (Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı).

25. Məhkəmə qeyd edir ki, o, Rəsul Cəfərovun işində də analoji şəraitdə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulduğunu artıq müəyyən edib. Xüsusilə, sonuncu işdə olduğu kimi, hazırkı iş üzrə də daxili məhkəmələr ərizəçilərin bu məqsədlə dəfələrlə şikayət etmələrinə baxmayaraq, ərizəçilərin tutulması və həbslərinə əsas verən əsaslı şübhələrin mövcudluğunu ardıcıl olaraq yoxlaya bilməyiblər. Qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə, onlar həbslərin “qanuniliyinə” heç bir həqiqi və müstəqil şəkildə baxmadan, avtomatik olaraq ittiham tərəfinin ərizələrini təsdiq etmişlər. Mövzu ilə bağlı özünün presedent hüququnu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçilərin həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən lazımi qaydada nəzarət etmək imkanı verilməyib. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulmuşdur (Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı).

26. Cinayət prosesi və ya mülki proseslə bağlı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələb etdiyi eyni təminatların 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan icraatda da yer alması həmişə zəruri olmasa da, sonuncu icraat məhkəmə xarakterli olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrumetmə hallarına uyğun qarantiyaları təmin etməlidir. Bu icraat çəkişmə xarakteri daşımalı və tərəflərin bərabərliyi təmin edilməlidir. Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tətbiq dairəsinə düşürsə, o zaman məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

27. Şikayətçinin vəkilləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı, tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdı. Doğrudur, şikayətlərlə bağlı iclaslarda şikayətçinin vəkilləri arqumentlərini yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, amma bu fakt özlüyündə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin təmin olunduğu demək deyildi. Məhkəmə qeyd edir ki, şikayətçinin həbsdə saxlanması üçün ittiham orqanının gətirdiyi arqumentlər nə şikayətçiye, nə də onun vəkillərinə bildirilmişdi; bununla da onlar həbsə haqq qazandırmaq üçün ittiham orqanının gətirdiyi əsaslara səmərəli şəkildə etiraz edə bilmək üçün həmin arqumentlərə dair yazılı və ya şifahi şərhlərini təqdim etmək imkanından məhrum olmuşdular (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

28. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə keçirilən məhkəmə prosesi Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində cinayət və mülki işlər üzrə məhkəmə baxışlarına dair tələblərə həmişə mütləq uyğun olmamalıdır. Həmin məhkəmə prosesləri mühakimə xarakterli olmalı və həbs qətimkan tədbirinə uyğun təminatlar verməlidir. Məhkəmə prosesi çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır. Şəxsin həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tənzipetmə dairəsinə düşürsə, məhkəmə baxışının keçirilməsi mütləqdir. Həbsə alınmış şəxsin birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üzrə proseduru digər fundamental təminatlardan fərqləndirir. Eyni zamanda, həbsə alınmış şəxsə və ya onun müdafiəçisinə həbs qətimkan tədbirinin səmərəliliyinin və qanuniliyinin mübahisələndirilməsi üçün vacib olan istintaq materialları ilə tanış olmaq imkanı yara-

dilmamışdırsa, bu halda tərəflərin bərabərlik prinsipi pozulmuş hesab olunur (Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı).

29. Məhkəmə hesab edir ki, yerli məhkəmələr ərizəçinin həmin baxışlarda iştirakının və azad olunmasına haqq qazandıran dəlillərini məhkəməyə şəxsən təqdim etməsinin təmin olunması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirə bilərdilər. Həmin tədbirlər həyata keçirilmədiyinə görə ərizəçinin maraqlarının müdafiəçisi tərəfindən səmərəli təmsil olunmasının təmin edilməsi məqsədilə müəyyən səylər göstərməli idi. Lakin həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə Məhkəmə inandırılmamışdır. Ərizəçinin müdafiəçisinin apellyasiya şikayətlərinin araşdırılması zamanı məhkəmə baxışlarında iştirakına baxmayaraq, Məhkəmə işdə mövcud olan sənədlərə nəzər yetirərək hesab edir ki, həmin məhkəmə baxışları çəkişmə prinsipinə uyğun olmayaraq formal keçirilmişdir. Razılaşmaq olar ki, ərizəçinin müdafiəçiləri apellyasiya şikayətləri verərək öz izahatlarını yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, lakin bu fakt öz-özlüyündə bərabərlik prinsipinin təmin edilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir. Məhkəmə qeyd edir ki, nə ərizəçinin özünə, nə də onun müdafiəçilərinə ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatları ilə tanış olmaq imkanı yaradılmışdır. Bununla onlar ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı əsaslandırmasının səmərəli mübahisələndirilməsi üçün yazılı və şifahi qaydada öz izahatlarını təqdim etmək imkanlarından məhrum edilmişdirlər (Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı).

30. Baxmayaraq ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan prosedurun Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən cinayət və mülki mühakimə icraatında tələb olunan zamanətlərə riayət olunmaqla aparılması bütün hallarda zəruri deyil, o, hüquqi təbiətə malik olmalı və azadlıqdan məhrumetmənin müvafiq növünə uyğun zamanətlər təqdim etməlidir. Məhkəmə prosesi çəkişmə prinsipinə əsasən aparılmalı və tərəflərin bərabərliyi bütün hallarda təmin edilməlidir. Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tələblərinə uyğun olarsa, məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur. Məhkəmədə tutulan şəxsin şəxsən və ya müəyyən nümayəndəlik vasitəsilə dindirilmə imkanı azadlıqdan məhrumetmə məsələlərinə baxılarkən fundamental zamanətlərdən biridir (Novruz İsmayılov Azərbaycanca qarşı).

31. 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan prosessual ədalət tələbi kontekstdən, faktlardan və şəraitdən asılı olmayaraq tətbiq olunacaq vahid, dəyişməyən standart tətbiq etmir. 5-ci maddənin 4-cü bəndi üzrə prosedurun 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş cinayət və ya mülki məhkəmə çəkişmələri üçün tələb olunan təminatlarla təmin edilməsi həmişə zəruri olmasa da, o, məhkəmə xarakteri daşmalı və sözügedən azadlıqdan məhrumetmə növünə uyğun təminatlar təmin etməlidir. Beləliklə, proses çəkişmə xarakteri daşmalı və həmişə tərəflər arasında “imkanların bərabərliyini” təmin etməlidir. Bundan əlavə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin hər bir arqumentinə münasibət bildirmək öhdəliyi qoymasa da, həbs qətimkan tədbirinin əleyhinə təqdimatları nəzərdən keçirən hakim Konvensiyanın məqsədləri və azadlıqdan məhrumetmənin “qanuniliyi” üçün məhbusun istinad etdiyi və həmin şəraitin mövcudluğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktları nəzərə almalıdır (İlqar Məmmədov Azərbaycanca qarşı; Rəsul Cəfərov Azərbaycanca qarşı; Məmmədli Azərbaycanca qarşı).

12. Ekstradisiya və deportasiya ilə əlaqədar azadlıqdan məhrumetmə

1. 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndi tələb etmir ki, barəsində ekstradisiya məqsədilə tədbir görülməsin şəxsin tutulması onun törədəcəyi hüquq pozuntusunun qarşısını almaq və ya gizlənməsinə mane olmaq üçün əgəlabatan zəruri tədbir hesab edilsin. Bu baxımdan, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndindən fərqlənən müdafiə səviyyəsini nəzərdə tutur: (f) yarımbəndinə əsasən tələb olunan yeganə məsələ ondan ibarətdir ki, “tədbir deportasiya və ya ekstradisiya məqsədilə həyata keçirilsin”. Buna görə də, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndinin məqsədləri baxımından önəmli deyil ki, ölkədən çıxarılma haqqında qərar milli qanunvericiliklə, yoxsa Konvensiya normaları ilə əsaslandırılır (Qarayev Azərbaycanca qarşı).

2. Qanunvericilikdə konkret olaraq “ekstradisiya məqsədilə” həbsəalma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur. Məhkəmə qeyd edir ki, ekstradisiya məqsədilə həbsəalma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrumetmə qanunsuzluqlara qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı (Qarayev Azərbaycanca qarşı).

3. Ekstradisiya məqsədilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlıq yoxdur, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil və onlar Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab vermir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndinin pozuntusu baş verir.

Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb. Buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulub (Qarayev Azərbaycanca qarşı).

4. Ərizəçinin 27 sentyabr 2008-ci il tarixindən 10 mart 2009-cu il tarixinədək həbsdə saxlanılmasına gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçinin ekstradisiya məqsədilə həbsdə saxlanması Konstitusiyanın və Cinayət Məcəlləsinin Azərbaycan vətəndaşlarının xarici dövlətlərə ekstradisiyasını qeyri-mümkün hesab edən müvafiq müddəalarına açıq-aşkar zidd olub (Nağıyev Azərbaycanca qarşı).

5. Üçüncü və dördüncü ərizəçilərə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, onlara qarşı ekstradisiya icraatı rəsmi başlanmışdır və səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən 8 fevral 2018-ci il tarixində ekstradisiyaya qədər qırx gün müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. Buna baxmayaraq, həmin proseslər hələ davam edərkən, 19 fevral 2018-ci il tarixində cinayət prosesini həyata keçirən orqanların tələbi ilə çıxarılmış məhkəmə qərarlarına əsasən, onlar həbsdən azad edilmək əvəzinə, DİN-in əməkdaşlarına təhvil verilmişdir və dərhal DİN-in müvəqqəti saxlama təcridxanasına aparılmışlar. Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən yaşayış icazəsi ləğv edildiyindən Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq həmin gün Türkiyəyə deportasiya edilmişlər. Müvafiq olaraq, iş materiallarında olan sənədlərdən aydın olur ki, 19 fevral 2018-ci il tarixində onların

azadlığa buraxılması haqqında məhkəmə qərarlarının qəbulu ilə Azərbaycandan Türkiyəyə deportasiya olunmaları arasında olan müddətdə üçüncü və dördüncü ərizəçilər onların həbsi ilə bağlı hər hansı rəsmi qərarın olmadığı halda azadlıqdan məhrum edilmişlər (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

6. İkinci ərizəçiyə gəldikdə, Məhkəmə qeyd edir ki, ona qarşı ekstradisiya icraatı rəsmi başlanıb və səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən 8 fevral 2018-ci il tarixində onun barəsində qırx gün müddətinə ekstradisiyaya qədər həbs qətimkan tədbiri seçilib. 12 iyul 2018-ci ildə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi onun Türkiyəyə ekstradisiyasından imtina edib və həbsdən azad edilməsi barədə qərar çıxarıb. Lakin ikinci ərizəçinin yaşayış icazəsi ləğv edildiyi üçün Mıqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq həmin qərar çıxarıldıqdan dərhal sonra Azərbaycan hakimiyyət orqanları tərəfindən Türkiyəyə deportasiya edilib. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə ilk növbədə qeyd edir ki, iş materiallarında ikinci ərizəçinin 8 fevral 2018-ci ildə təyin edilmiş qırx günlük ilkin həbs müddəti başa çatdıqdan sonra ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanmasına icazə verən hər hansı məhkəmə qərarı yoxdur və müvafiq olaraq, belə görünür ki, o, həbsdə saxlanmasına icazə verən hər hansı məhkəmə qərarı olmadığı halda, qırx sutkalıq həbs müddətinin bitdiyi tarixdən 2018-ci il iyulun 12-dək həbsdə saxlanmışdır. Məhkəmə onu da qeyd edir ki, Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən ikinci ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi onun Azərbaycandan Türkiyəyə deportasiyasına qədər azadlığa buraxılması barədə 12 iyul 2018-ci il tarixli qərarın verilməsindən sonra da davam edib və bu müddət ərzində onun həbsi ilə bağlı hər hansı rəsmi qərar olmayıb.

Bu fonda Məhkəmə hesab edir ki, birinci ərizəçinin bütün həbs müddəti və yuxarıda göstərilən ikinci, üçüncü və dördüncü ərizəçilərin Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən müxtəlif həbs müddətləri onların həbsinə icazə verən rəsmi qərara əsaslanmışdır (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

7. Məhkəmə həmçinin ərizəçilərin formal ekstradisiya prosedurlarından və bu cür icraatların gətirdiyi müvafiq beynəlxalq təminatlardan yayınaraq Azərbaycandan Türkiyəyə köçürülməsi ilə razılaşır. Xüsusilə, hər hansı formal ekstradisiya proseduru olmadığı üçün birinci ərizəçi Azərbaycandan çıxarılıb və digər ərizəçilər belə prosedurların təmin etdiyi müdafiədən yararlanı bilməyiblər. Bununla əlaqədar, Məhkəmə üçüncü və dördüncü ərizəçilərin ekstradisiya prosesi davam edərkən Türkiyəyə aparıldığını və Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12 iyul 2018-ci il tarixli Türkiyəyə ekstradisiya edilməməsinin lazım olduğunu bildirən qərarına baxmayaraq ikinci ərizəçinin Türkiyəyə çıxarılması faktını nəzərdən qaçıra bilməz. Bu şəraitdə Məhkəmə belə nəticəyə gəlməyə bilməz ki, ərizəçilərin ölkədən çıxarılması əslində Azərbaycandan Türkiyəyə gizlədilmiş ekstradisiya olub və onların azadlıqdan məhrum edilməsi daxili işlər orqanlarının onlara təqdim etdiyi bütün təminatlardan yayınan şəxslərin beynəlxalq hüquq və qanundan kənar köçürülməsinin bir hissəsi olub (Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı).

13. Azadlıq hüququ beynəlxalq humanitar hüquq kontekstində

Məhkəmə demokratik cəmiyyətlərdə şəxslərin hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız həbsdən azad olmaq hüququnu təmin etmək üçün 5-ci maddədə əks olunan təminatların fundamental əhəmiyyətini qeyd edir. Məhz buna görə də Məhkəmə öz presedent hüququnda dəfələrlə vurğulamışdır ki, hər hansı azadlıqdan məhrum etmə yalnız milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməli deyil, eyni zamanda şəxsi özbaşnalıqdan qorumaq üçün 5-ci maddənin tam məqsədinə də uyğun olmalıdır. Şəxsin hakimiyyətin hər hansı sui-istifadəsindən müdafiəsinə dair bu təkid, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin fərdlərin qanuni olaraq azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi halları müəyyən etməsi ilə izah olunur. Məhkəmə vurğulayır ki, onların fərdi azadlığın ən əsas təminatına istisnalar təşkil etməsi faktını nəzərə alaraq bu hallar dar mənada şərh edilməlidir.

Həmin prinsipləri bu işin faktlarına tətbiq edərkən Məhkəmə qeyd edir ki, cavabdeh Hökumət Xocayanın hərbi əsir kimi qəbul edilməsini göstərən heç bir material və ya konkret məlumat irəli sürməyib. Elə buna görə də Məhkəmə cavabdeh Hökumətin Konvensiyanın bütövlükdə tətbiq edilməməsi ilə bağlı arqumentini rədd etmişdir. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin Xocayanla bağlı işə şamil olunmadığına dair başqa heç bir arqument irəli sürülməyib və cavabdeh Hökumət onun həbsinin 5-ci maddənin hər hansı yarım bəndlərinə uyğun olduğunu iddia etməyib. Onlar həmçinin Xocayanın həbsi ilə bağlı şikayət verilə biləcək hər hansı qərar qəbul etməyiblər. Hazırkı iş şəraitində yuxarıda qeyd olunan qeydlər Məhkəmənin həmin müddəanın da pozulduğu qənaətinə gəlməsi üçün kifayətdir (Bədəlyan Azərbaycana qarşı; Xocayan Azərbaycana qarşı).

II Fəsil. Müəllifin qeydləri

1. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi

1.1. Şərh

İnsan yer üzünün ən inkişaf etmiş mənəvi varlığı, tarixi inkişafın və mövcud mədəniyyətin yaradıcısıdır. Dünyanı gözəlləşdirən, həyatı dəyərləndirən insanın varlığıdır. İnsan bir varlıq kimi tarixi inkişaf prosesində özünün müdafiə olunma ehtiyacını qarşılamaq üçün yeni dəyərlər sistemi yaratmışdır. Həmin dəyərlər sisteminin bir hissəsini də insan hüquq və azadlıqları təşkil edir. İnsan hüquq və azadlıqları çoxsaylı tarixi səbəblər, o cümlədən insanın öz imkanlarından azad istifadə etmək istəyi nəticəsində formalaşmışdır. İnsan hüquqları insanın cəmiyyətdə mövcudluğu faktı ilə şərtlənən, hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilmiş təbii, ayrılmaz və toxunulmaz azadlıqlar kompleksini ehtiva edir.

Müasir dünyanın mənəvi dəyərləri arasında insan hüquq və azadlıqları önəmli yer tutmaqla cəmiyyət və dövlətin inkişaf səviyyəsinin dəyərləndirilməsinin əsas meyarı kimi çıxış edir.

Dövlətin möhtəşəmliyi onun vətəndaşlarının rifahı və təhlükəsizliyindədir. Adamların fəal mövqeyi, sabahkı günə inamı, hər cür qəsdlərdən müdafiəsi olmadan dövlətin tam tərəqqisinə nail olmaq mümkün deyildir.

İnsan hüquqları hüquqi dövlətin humanistlik, insanpərvərlik ölçüsüdür. İnsan hüquqlarının real təmini qanunverici və icraedici hakimiyyətin fəaliyyətinin dəyərləndirmə meyarı, cəmiyyətin mənəvi və dövlətin sosial yönümlüyünün göstəricisi kimi nəzərdən keçirilir.

Bəşər tarixinin inkişafı insan hüquqları problemini ayrıca dövlətlərin yurisdiksiyası çərçivəsindən universal müstəviyə çıxarmış, bu sahədə dövlətlərarası müqavilələrin bağlanması rəvac vermişdir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar dövlətlər arasında bağlanan müqavilələr bir sıra səciyyəvi cəhətlərə malikdir. İnsan hüquq və azadlıqları sahəsindəki beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən müqavilələrin əsas fərqləndirici cəhəti dövlətlərin üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin ünvanlandığı subyektlərlə bağlıdır.

Beynəlxalq ümumi hüquq sahəsində dövlətlərin bağladığı müqavilələr onların arasındakı münasibətlərdə suveren bərabərlik və qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanmaqla dövlətlərin bir-biri qarşısında öhdəliklərini təsbit edir. İnsan hüquqlarının müdafiəsinə həsr olunmuş beynəlxalq müqavilələr isə onların yurisdiksiyası altında olan bütün insanlara ünvanlanır və dövlətlərin həmin insanlar qarşısında birtərəfli öhdəliklərini nəzərdə tutur. İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq müqavilələr ilk növbədə müqavilə iştirakçısı olan dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətləri deyil, dövlətlərlə onların yurisdiksiyaları altında olan insanlar arasındakı münasibətləri tənzimləyir. İnsan hüquqlarının müdafiəsinə həsr olunmuş müqavilələrin həmin xüsusiyyəti insanları bir növ müqavilənin tənzimlədiyi münasibətlərin obyektindən onun bərabərhüquqlu subyektinə çevirərək, onlara özbaşınalıqlardan müdafiə olunmaq hüququ verir.

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (bundan sonra - Konvensiya) 1-ci maddəsi qeyd olunan fikirləri bir daha təsdiq

edir: “Razılığa gələn Yüksək Tərəflər onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiyanın I Bölməsində müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin edirlər”.

Konvensiyanın ayrı-ayrı maddələrinin məqsədi, bütövlükdə Konvensiyanın məqsədi, Konvensiyanın məqsədi isə Avropa Şurasının məqsədinin tərkib hissəsi olmaqla, onun Nizamnaməsində təsbit olunan müddəalara əsaslanır.

Avropa Şurasının Nizamnaməsi 5 may 1949-cu il tarixdə Londonda qəbul edilməklə məqsədləri aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir:

“a. Avropa Şurasının məqsədi öz üzvləri arasında onların ümumi irsi olan, iqtisadi və sosial tərəqqiyə imkanlar yaradan ideal və prinsiplərin qorunması və həyata keçirilməsi məqsədilə daha çox birliyə nail olunmasıdır.

b. Bu məqsədə Şuranın orqanları vasitəsilə ümumi marağı əks etdirən problemlərin müzakirəsində, iqtisadi, sosial, mədəni, elmi, hüquqi və inzibati məsələlərdə, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının qorunması və gələcəkdə də həyata keçirilməsində razılaşmalar və ümumi fəaliyyət əsasında nail oluna bilər.

c. Avropa Şurasında iştirak üzv dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatında və daxil olduqları digər beynəlxalq təşkilat və birliklərdə iştirakına mənfi təsir göstərməyəcəkdir.

d. Milli müdafiə ilə əlaqədar məsələlər Avropa Şurasının səlahiyyətlərinə daxil deyildir”.

Nizamnamədə ifadəsini tapan “insan hüquqları və əsas azadlıqlarının qorunması və gələcəkdə də həyata keçirilməsində razılaşmalar və ümumi fəaliyyət əsasında nail olunma” imkanı 4 noyabr 1950-ci ildə Romada “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının qəbul edilməsində və sonradan həmin Konvensiya əsasında müdafiə mexanizminin - İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra İHAM) yaradılmasında ifadəsini tapdı.

Konvensiyanın Preambulasında Avropa Şurasının iştirakçısı olan dövlətlər insan hüquq və azadlıqlarına sədaqətliklərini bəyan edərək, onun birinci maddəsində özlərinin yurisdiksiyası altında olan hər kəs üçün Konvensiyada əksini tapmış hüquqları təmin edəcəkləri barədə öhdəliklər göturdülər. Həmin öhdəliklər ikili xarakterə malik idi. Əvvəla, iştirakçı-dövlətlər milli qanunvericiliyin Konvensiyaya uyğunluğunu təmin etməli, ikincisi, Konvensiyanın müdafiə etdiyi əsas hüquq və azadlıqların yurisdiksiyaları altında olan ərazilərdə hər hansı mövcud pozuntunu aradan qaldırmalı idilər.

Razılığa gələn Yüksək Tərəflər Konvensiyanı qəbul etməklə müvafiq milli maraqlar naminə zəruri olan qarşılıqlı hüquq və vəzifələr müəyyən etmək məqsədi güdmür, Avropa Şurasının Nizamnaməsində elan edilən məqsəd və idealları reallaşdırmağı, azad, demokratik Avropa üçün ümumi olan ictimai qayda müəyyən etməyi, siyasi, ideoloji irsin ümumi ənənələrini mühafizə etməyi, azadlıq və hüququn aliliyinə nail olmağı arzulayırlar. Konvensiyanın qəbul edilməsində başlıca məqsəd insanın əsas hüquqlarının səmərəli müdafiəsinə nail olmaqdır. İnsan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən hüquqi akt kimi Konvensiyanın predmet və məqsədi onun normalarının elə tərzdə şərh və tətbiqini tələb edir ki, bu, onun təminatlarını real və səmərəli etsin. Konvensiyanın məqsədi nəzəri və mücərrəd hüquqları deyil, konkret və həqiqi hüquqları müdafiə etməkdir.

Konvensiyanın insan hüquqlarını müdafiə məqsədi vaxtaşırı iştirakçı dövlətlərdən müəyyən pozitiv fəaliyyət həyata keçirməyi tələb edir. Bu cür hallarda dövlət sadəcə fəaliyyətsiz və biganə qala bilməz.

Konvensiyanın təminat verdiyi şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının dar şərhı həmin müqavilənin obyekt və məqsədinə ziddir. Yəni, Konvensiyanın insan hüquq və azadlıqlarına təminat verən müddəaları insanlara verilən təminata münasibətdə həmişə geniş şərh olunmalı və daha çox müdafiəni əhatə etməli, hüquq və azadlıqlardan istisnaları nəzərdə tutan müddəalar isə dar şərh olunmalı, Konvensiyada istisna kimi nəzərdə tutulmayan hallara şamil edilməməlidir. Konvensiyada istifadə olunan terminlər şərh edilərkən onların mənası ilkin olaraq öz kontekstlərində və müqavilənin obyekt və məqsədləri işığında aydınlaşdırılmalıdır. Bu, həmçinin, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin ümumi qaydadan istisna adlandırdığı və bu səbəbdən geniş şərhin predmetinə düşməyən müddəalara da aiddir.

İHAM xatırlatmışdır ki, insan hüquq və əsas azadlıqlarının kollektiv təminatı haqqında müqavilə kimi Konvensiyanın obyekt və məqsədi onun müddəalarının xüsusi xarakteri nəzərə alınmaqla elə tərzdə şərh və tətbiq edilməsinə çağırır ki, bu zaman onun tələbləri konkret və həqiqi olsun.

Konvensiyanın məqsədləri işığında qeyd edilməlidir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilkin olaraq hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malik olmasını bəyan etməklə hər kəs üçün onun təmin olunmasının vacibliyini rəsmiləşdirir. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, heç kəs azadlıq hüququndan həmin maddədə nəzərdə tutulan hallardan və qanunla müəyyən edilən qaydadan kənarda məhrum edilə bilməz. Konvensiyanın 5-ci maddəsi azadlıqdan məhrum edilməsinə yol verilə bilən 6 halı müəyyən etməklə, onun dəqiq siyahısını bəyan etmişdir. Bu siyahıda nəzərdə tutulmayan heç bir hal şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi üçün əsas ola bilməz.

Hər kəsin azadlıq hüququnun təmini üçün 5-ci maddənin 2-ci bəndində “tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən ittiham barədə dərhal məlumat verilməsi” öz ifadəsini tapmışdır ki, bu da şəxsin onu özbaşına şəkildə azadlıqdan məhrum etmə halından müdafiəsinin təmini baxımından önəm kəsb edir.

Azadlıqdan məhrum etmənin özbaşına həyata keçirilməməsi məqsədinə nail olmaq üçün 5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş təminatlardan biri də tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin qarşısına gətirilməsi və əğlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırmasının aparılmasında və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malik olmasında ifadəsini tapır. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi həmçinin nəzərdə tutur ki, azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

5-ci maddənin 4-cü bəndində azadlıqdan məhrum etmənin qanuniliyinə təxirəsalınmadan məhkəmə nəzarətinin nəzərdə tutulması da azadlıqdan məhrum etmənin özbaşına həyata keçirilməməsi məqsədinə xidmət edir. Məhkəmə nəzarəti azadlıqdan məhrum etmənin qanunsuz olmasını müəyyən etdiyi hallarda şəxsin azad olunmaq hüququ meydana çıxır.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi azadlıqdan məhrumetmənin özbaşına həyata keçirilməsi hallarında şəxsin kompensasiya hüququnu müəyyən etməklə, baş vermiş pozuntunun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması imkanını nəzərdə tutur. Beləliklə, 5-ci maddə ilkin olaraq hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu bəyan edir, bu hüquqdan istisnaların dairəsini və bunun qanunda nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilməsini, daha sonra azadlıqdan özbaşına məhrumetmənin baş verməməsi üçün təminatları və nəhayət, belə bir hal baş verərsə, onun zərərli nəticələrinin əvəzinin ödənilməsi qaydasını müəyyən edir.

İHAM-ın Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar etdiyi Azərbaycana qarşı qərarlarında 5-ci maddənin əsas məqsədinə nail olunması üçün hər kəsin özbaşına azadlıqdan məhrum edilməsindən qorunmasının vacibliyi qeyd edilmişdir. Məhkəmə 5-ci maddədə nəzərdə tutulan məqsədin milli qanunvericiliyin müvafiq müddəalarından üstünlüyünü xatırladaraq qeyd etmişdir ki: “Azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar milli qanunvericiliyə riayət olunması kifayət deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər bir azadlıqdan məhrumetmə halı 5-ci maddənin məqsədlərinə, xüsusilə də şəxsi qanunsuzluqdan qorumaq məqsədinə uyğun olsun” (Xalikova Azərbaycana qarşı).

Azadlıqdan məhrumetmənin özbaşınalığının ən kobud, hər cür təminatları istisna edən və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə kəskin surətdə ziddiyyət təşkil edən formalarından biri etiraf olunmayan azadlıqdan məhrumetmədir. Bu cür azadlıqdan məhrumetmə zamanı həmin tətbiqə məruz qalmış şəxs milli və beynəlxalq hüquqda azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə təqdim olunan hər cür təminatdan məhrum olur, onun özü, ailə üzvləri, yaxınları qeyri-müəyyən vəziyyətə düşürlər, özbaşınalılar üçün meydan açılır. İHAM “Nağıyev Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçinin 10 gün müddətində, “Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə isə 3 gün müddətində etiraf edilmədən azadlıqdan məhrum edilmə vəziyyətində saxlanıldığını, bu xüsusatın sənədləşdirilmədiyini, onların ailə üzvlərinin müraciətlərinə cavab verilmədiyini və ya həqiqətə uyğun olmayan cavab verildiyini aşkara çıxarmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçinin etiraf olunmadan azadlıqdan məhrum edilməsi ona qarşı zorakılığın tətbiqi üçün zəmin yaratmış, ərizəçi pis rəftara məruz qalmaqla onun azadlıq hüququ ilə yanaşı, şəxsi təhlükəsizlik hüququ da pozulmuşdur. Bu isə bir daha sübut edir ki, şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarı və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil etməklə qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə bir araya sığmayan olmuşdur (Nağıyev Azərbaycana qarşı; Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı).

Azərbaycan məhkəmələrinin təcrübəsində tez-tez rast gəlinən özbaşına azadlıqdan məhrumetmə hallarından biri də həbsdə olan şəxsin ona istinad edilən şəraitin mövcudluğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktlarının məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmaması ilə bağlıdır.

“Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı” və “Məmmədli Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarlarda İHAM qeyd edir ki, “Konvensiya məqsədləri və azadlıqdan məhrumetmənin “qanuniliyi” üçün məhkəmə həbsdə olan şəxsə istinad edilən şəraitin mövcudlu-

ğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktları nəzərə almalıdır” (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

1.2. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunması bir tərəfdən “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmasını şərtləndirirdisə, digər tərəfdən milli qanunvericiliyin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması tələb olunurdu. Bu cəhətdən 12 noyabr 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilməsi, hüququn müxtəlif sahələri üzrə yeni məcəllələrin və qanunların qəbulu, insan hüquq və azadlıqları sahəsində yeni müdafiə mexanizmlərinin yaradılması əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri ilə nəticələndi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində azadlıq hüququ aşağıdakı kimi ifadəsini tapmışdır:

“M a d d ə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır”.

İnsan hüquqları sahəsində milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr də mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsi bəyan edir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası milli qanunvericilik sisteminə beynəlxalq müqavilələrin yerini müəyyənləşdirmişdir.

Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Konstitusiyanın 151-ci maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Beynəlxalq hüquq elmində beynəlxalq hüquqla dövlətdaxili hüququn uzlaşdırılması formaları arasında transformasiya, inkorporasiya və beynəlxalq müqaviləyə göndərmə fərqləndirilir.

Transformasiya (lat. *transformatio* - dəyişmək, çevirmək) termini formal xarakter daşıyır. Belə ki, bir hüquq norması öz təbiətini dəyişmir və başqa normaya çevrilmir. Transformasiya adlanan hadisənin mahiyyəti ondadır ki, dövlət özünün hakimiyyət səlahiyyətlərinə əsasən beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edir. Transformasiya eyni zamanda implementasiya (ing. *implementation* - həyata keçirmək, yerinə yetirilməsini təmin etmək) sözü ilə də əvəz olunur.

Bir çox hallarda beynəlxalq müqavilədə nəzərdə tutulmuş müddəalar dövlətin milli qanununda öz əksini tapır. Qanunda nəzərdə tutulanlarla müqavilə müddəaları bir-birinə uyğun olduqda inkorporasiya (lat. *inkorporatio* - öz tərkibinə daxil etmək, birləşmə) mövcud olur.

Beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş normalar özləri də iki kateqoriyaya - özü icra olunan normalar və özü icra olunmayan normalara ayrılır. Özü icra olunan normaların xarakterik cəhəti ondadır ki, dövlət tərəfindən hər hansı müqavilə bağlanandan sonra onda nəzərdə tutulmuş normaların yerinə yetirilməsi üçün hökmən müəyyən dövlət aktının qəbul olunması tələb olunmur. Çünki həmin normada nəzərdə tutulan müddəalar ümumən dövlətin daxili qanunvericiliyinə uyğun olduğuna görə bu cür aktlar qəbul edilmədən icra olunur. Özü icra olunmayan normalar isə əvvəlkilərdən fərqli olaraq hökmən müəyyən dövlətdaxili hüquqi aktın qəbul edilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikası 25 yanvar 2001-ci il tarixində “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına qoşulmaqla, bu Konvensiyanın iştirakçısı və onu 2002-ci il aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Konvensiya və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konvensiyanı ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir. Bununla yanaşı, 24 dekabr 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin Qanunun Preambulasında qeyd olunur ki, “Bu Konstitusiyaya Qanunu Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədilə qəbul edilir”. Qanunun 4-cü maddəsi azadlıq hüququna həsr olunmaqla Konvensiyanın 5-ci maddəsində əksini tapan müddəaları nəzərdə tutmuşdur:

“M a d d ə 4. Şəxsin tutulmasına, həbsə alınmasına və ya azadlıqdan məhrum edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər

4.1. Aşağıdakı hallardan başqa və aşağıdakılardan fərqli qaydada heç kəs tutula, həbsə alına və ya başqa formada azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

4.1.1. şəxsin səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra azadlıqdan məhrum edilməsi;

4.1.2. şəxsin məhkəmənin qanuni qərarına əməl etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulan hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4.1.3. şəxsin cinayət törətmiş olduğuna əsaslı şübhələr olduqda və ya onun hüquq pozuntusu törətməsinin və yaxud bu əməli törətdikdən sonra qaçıb gizlənməsinin qarşısını almağa əsaslı zərurət olduqda, səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi məqsədilə onun qanuni tutulması və ya həbs edilməsi;

4.1.4. yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyəvi nəzarət məqsədilə qanuni qərar əsasında azadlıqdan məhrum edilməsi və ya səlahiyyətli məhkəmə orqanına gətirilməsi üçün qanuni tutulması;

4.1.5. yoluxucu xəstəlikləri yaymasının qarşısını almaq məqsədilə şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin və ya avaralıqla məşğul olanların qanuni tutulması;

4.1.6. şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə qanuni tutulması və ya həbs edilməsi, yaxud barəsində məcburi çıxarılma və ya ekstradisiya tədbirləri görülməli şəxsin qanuni tutulması və ya həbs edilməsi.

4.2. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinə uyğun, tutulmuş və ya həbs olunmuş hər bir şəxs dərhal, işə baxmaq və ya məhkəməyə qədər azad etmək səlahiyyətinə malik olan hakimnin yanına gətirilir. Həmin şəxs qanunla müəyyən edilmiş müddətdə məhkəmə araşdırmasının aparılması və ya məhkəməyə qədər azad edilməsi hüququna malikdir.

4.3. Tutulma və ya həbsəalma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə təxirə-salmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır.

4.4. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs onun məhkəməyə gələcəyinə təminat verilməsi şərti ilə məhkəməyə qədər azad edilə bilər.

4.5. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin göstərişlərinə zidd olaraq tutulan və ya həbs olunan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ vardır.

4.6. Heç kəs yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilməz”.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda, həmçinin bir sıra digər qanunlarda azadlıq hüququ ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmış, tədricən İHAM təcrübəsi nəzərə alınaraq qanunların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə onlarda müvafiq dəyişiklik və əlavələr edilmişdir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsinə əsasən:

“1.2. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki:

1.2.1. qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;

1.2.2. cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın;

1.2.3. heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın”.

Azadlıq hüququnun daha səmərəli təmini və İHAM hüquqtətbiqetmə təcrübəsinə uyğunlaşdırılması üçün mütəmadi olaraq yeni qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi də bu sahədə dövlətin hüquq siyasətinin məqsədyönlü olmasına dəlalət edir. Bu baxımdan “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı azadlıq hüququ ilə bağlı bir sıra məsələlərin Konvensiyanın məqsədlərinə müvafiq qaydada tənzimlənməsi üçün hüquqi baza kimi dəyərləndirilə bilər.

1.3. Təcrübə

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədləri baxımından Azərbaycan məhkəmələrinin təcrübəsində həm müsbət, həm də mənfi hallarla rastlaşmaq mümkündür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları, Ali Məhkəmə tərəfindən vahid məhkəmə təcrübəsinin yaradılması məqsədilə mütəmadi qaydada məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbirlərinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə birinci və apellyasiya məhkəmələrinin işlərinin ümumiləşdirilməsi və həmin ümumiləşdirilmələr əsasında “icmal məktubları”nın aşağı instansiya məhkəmələrinə göndərilməsi sahəsində işlər azadlıq hüququnun səmərəli müdafiəsinin təmini baxımından əhəmiyyətli hesab olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun azadlıq hüququnun təmini ilə bağlı aşağıdakı qərarlarını qeyd etmək olar:

1) “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin inzibati qaydada tutulmanın müddəti ilə bağlı müddəasının şərh edilməsinə dair - 27 aprel 2001-ci il;

2) “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2 və 3-cü abzaslarının müddəalarının şərh edilməsi haqqında - 06 yanvar 2004-cü il;

3) Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin “...şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyatı təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə...” müddəasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair - 27 avqust 2004-cü il;

4) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 79.1-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I, II və III hissələrinə, 26-cı maddəsinin II hissəsinə, 28-ci maddəsinin I hissəsinə, 147-ci maddəsinə və 149-cu maddəsinin I və III hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair - 02 mart 2010-cu il;

5) Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair - 09 iyul 2010-cu il;

6) “Psixiatriya yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 28.2, 28.3, 29.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 98.1, 99-cu maddələrinin şərh edilməsinə dair - 15 aprel 2011-ci il;

6) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair - 20 may 2011-ci il;

7) Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair - 10 oktyabr 2011-ci il;

8) Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair - 16 sentyabr 2014-cü il.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 mart 2000-ci il tarixli “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” qərarında azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə əlaqədar qeyd olunur ki:

“7. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 438-ci maddəsinə əsasən məhkəməyə qədər həbs edilən şəxslər qohumları ilə və ya başqa şəxslərlə görüşmək hüququna malikdirlər. Müdafiəçi işdə iştirak etməyə buraxıldığı vaxtdan etibarən şübhə edilən şəxs və ya müqəssir onunla birlikdə qeyri-məhdud miqdarda və müddətdə görüşə bilər. Məhkəmə baxışı zamanı müttəhimin qohumları və ya müdafiəçisi ilə görüşməsinə süni maneələr yaradılması faktları aşkar edilərsə, belə halların qarşısının alınması üçün tədbir görülməlidir.

8. İstintaq təcridxanalarında, müvəqqəti saxlama kameralarında, cəzaçəkmə yerlərində saxlanılan şəxslər zərurət olduqda tibbi yardım almaq hüququna malikdirlər. Onların qəsdən belə tibbi yardımdan məhrum edilməsi, bu məhrum edilmənin işgəncəvermə məqsədi daşması halları aşkar edildikdə məhkəmələr təqsirli şəxslərin məsuliyyətə alınması üçün qanunun tələbindən irəli gələn tədbirlər görməlidirlər.

9. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 93-cü maddəsinə əsasən təhqiqat aparan şəxs, müstəntiq, prokuror, məhkəmə qətimkan tədbiri kimi həbsəalma seçilməsi haqqında təxirə salınmadan müqəssirin qulluq yerinə və ailəsinə xəbər verir. Əcnəbini və Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olan vətəndaşlığı olmayan şəxsi tutmuş, yaxud həbs etmiş orqan və vəzifəli şəxs bu haqda dərhal Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinə məlumat verməlidir. İşə baxan məhkəmə bütün hallarda qanunun bu tələblərinə əməl olunub-olunmaması məsələsinə diqqət yetirməlidir”.

10. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin “İnzibati hüquqpozmalar haqqında Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 256 və 259-cu maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinə uyğunluğuna dair” 1999-cu il 13 iyul tarixli qərarına əsasən, inzibati qaydada tutulan şəxslərin də tutulduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır. İnzibati hüquqpozmalar üstündə tutulan şəxslər haqqında materiallara baxan hakim hər bir halda tutulan şəxsə onun bu hüququnun izah edilibedilməməsini aydınlaşdırmalıdır”.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” qərarında göstərilir ki:

“3. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normaları hüququn digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn müvafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

4. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Konvensiyada nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçinin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Konvensiya normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Konvensiya iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir.

Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən dövlətin Konvensiya əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər...

13. Məhkəmələrə tövsiyə edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndinə istinad edərək həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinin ümumi təcrübəyə çevrilməsinə imkan verməsinlər. Şəxsin məhkəməyə gəlməsinə təminatların mövcud olduğu təqdirdə onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməlidir.

Həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

14. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı ağlabatan müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi, həmçinin barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə zərurət olmadıqda məhkəməyədək azad olunmaq hüququna malikdirlər.

15. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti müəyyən edilərkən onun şübhəli şəxs (təqsirləndirilən şəxs) kimi tutulduğu andan barəsində hökm çıxarılanadək həbsdə saxlanıldığı müddət nəzərə alınır.

16. Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə onun həbsə alınması üçün zəruri şərtidir. Bununla belə, bu cür şübhə şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsi üçün yetərli deyildir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırılması üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı, digər əsaslar da mövcud olmalıdır. Bu cür əsaslara cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək, cinayət prosesində iştirak edən

şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq kimi əsasları aid etmək olar. Bununla belə, həmin əsaslar real olmalı, yəni mötəbər məlumatlarla təsdiq olunmalıdır. Həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılması zamanı məhkəmələr bunun üçün mövcud olan əsasları və onları təsdiq edən sübutları qərarlarında göstərməlidirlər.

17. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır. Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq edilə bilər. Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi nəzərdə tutur ki, şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq mümkün olmadıqda, o, azadlığa buraxılmalıdır. Həbsin əsaslılığı hər bir işin xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla, qiymətləndirilməlidir. Məhkəmələr öz qərarlarında azadlığa buraxılmanı rədd edən konkret əsasları təsdiqləyən faktlara və məlumatlara əsaslanmalıdırlar. Həmin qərarların əsasları tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlər də daxil olmaqla, müvafiq sənəddə öz əksini tapmalı, qərarın surəti təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə verilməlidir.

18. Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhə olmalıdır. Yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrumetmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət hadisəsi arasında əlaqə fakt və məlumatlarla təsdiq olunduqda əsaslı hesab oluna bilər. Əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanma bilməz”.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” qərarında azadlıq hüququnun təmini ilə bağlı bir sıra məsələlərlə yanaşı həmçinin qeyd olunurdu ki:

“Cinayət-Prosessual Məcəllənin 447.2-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri qismində həbsin seçilməsi barədə vəsatətə (təqdimata) məhkəməyə daxil olduqdan sonra 24 saat müddətində (şübhəli şəxs qismində tutulma müddətini pozmamalı şərti ilə və qeyri-iş günündə və ya iş vaxtından sonra alınmasından asılı olmayaraq), həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya müddətinin uzadılması barədə vəsatətlərə (təqdimatlara), müdafiə tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi barədə vəsatətə, ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əlaqədar təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi, əlavə vəzifələrin qoyulması barədə vəsatətlərə (təqdimatlara) isə bu müraciətlər məhkəməyə daxil olduqdan sonra 48 saat müddətində qapalı məhkəmə iclasında təkbaşına hakim tərəfindən baxılır. Məhkəmə iclasında vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqda təqdimatlara baxılmasına təqsirləndi-

rilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqəladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı, habelə məhkəmə iclasına çağırılmış şəxslər gəlmədikdə, onların iştirakı olmadan apellyasiya müraciətinə baxılması məsələləri məhkəmə nəzarəti qaydasında çıxarılmış qərarlara apellyasiya qaydasında baxılmasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həll edilməlidir. Bununla yanaşı, vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin onun iştirakı ilə apellyasiya müraciətinə baxılması haqqında müraciəti olduqda, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə iclasında mütləq iştirakını şərtləndirən hallar olmadıqda belə, həmin şəxsin məhkəmə iclasında iştirakı təmin olunmalıdır”.

Görülən işlərin azadlıq hüququnun təmini sahəsində mütərəqqi inkişafa doğru irəliləməsində xüsusi payı vardır. Bununla belə, məhkəmə təcrübəsində azadlıq hüququnun səmərəli təmini üçün görülməli işlər çoxdur. Bu xüsusi İHAM-ın Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlarda Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bağlı çoxsaylı pozuntuların aşkar edilməsi faktı da təsdiq edir.

1.4. Problem

İHAM-da Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunun müəyyən edilməsi ilə Azərbaycana qarşı çıxarılan qərarların say etibarilə çoxluğu, son illərdə bir çox işlərdə İHAM-ın hakimiyyət nümayəndələrinin (polisin) pis niyyətlə hərəkətləri nəticəsində azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulmasını aşkar etməsi, Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə birlikdə 18-ci maddəsinin pozulması, azadlıqdan məhrumetmənin etiraf olunmaması və sənədləşdirilməməsi, şəxsin azadlığa buraxılması barədə məhkəmə qərarının olmasına baxmayaraq, həbsdə saxlanması kimi pozuntuların aşkar edilməsi faktlarının üstünlük təşkil etməsi azadlıq hüququnun təmini sahəsində problemlərin mövcudluğuna dəlalət edir.

1.5. Təvsiyə

1. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı işlərə baxılarkən Konvensiyanın və onun 5-ci maddəsinin məqsədləri baxımından dəyərləndirmə aparılmalıdır. Şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin özbaşına xarakter daşıymaması üçün aşağıdakılar barədə əminlik olmalıdır:

- azadlıqdan məhrumetmə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulub;
- azadlıqdan məhrumetmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulan hallardan biri ilə uyğundur;
- Konvensiyanın və onun 5-ci maddəsinin məqsədinə müvafiqdir;
- azadlıqdan məhrumetmə qanunda nəzərdə tutulan prosedura uyğun tətbiq edilir;
- azadlıqdan məhrum edilən şəxsə 5-ci maddədə nəzərdə tutulan təminatlar təqdim olunmuş və onlara riayət edilmişdir;

- təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq ictimai maraqlar azadlıqdan məhrum edilmənin tətbiqini tələb edir;

- azadlıqdan məhrum edilmənin tətbiq edildiyi şəxsin ona aid edilən cinayət əməlini törətməsinə əsaslı şübhələr var və bu şübhə milli qanunvericilikdə cinayət kimi nəzərdə tutulan əməllə bağlıdır;

- şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan əsaslardan heç olmasa biri mövcuddur və onu təsdiq edən faktlar məhkəməyə təqdim olunmuşdur, əsaslı şübhə və onu təsdiq edən faktlar davam etməkdədir.

2. Azadlıq hüququ ilə bağlı qüvvədə olan qanunvericilik, o cümlədən qanunverici orqana təqdim olunan qanun layihələri mütəmadi olaraq İHAM-ın təcrübəsi kontekstindən nəzərdən keçirilməli və həmin təcrübə nəzərə alınmaqla azadlıq hüququnun səmərəli təmini üçün tədbirlər görülməlidir.

1.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

Azadlıqdan məhrum etmənin qanunsuz olması ilə özbaşına olması fərqli məqamları nəzərdə tutduğuna görə CPM-in 1.2.3-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirəm: “1.2.3. heç kəs qanunsuz və ya özbaşına, yaxud demokratik cəmiyyətdə zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın”.

2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun “demokratik cəmiyyət” və “hüququn aliliyi” ilə bağlılığı

2.1. Şərh

Demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqları tamamilə bir-birindən asılı olmaqla, eyni zamanda bir-birini gücləndirir. Onların hər birinin inkişafı digərlərinin də irəliləməsi üçün zəmin yaradır, bütövlükdə demokratik dövlətin inkişafını şərtləndirir. Əksinə, demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqlarından hər hansı birinin zəifləməsi digərlərinin mövcudluğu üçün təhlükə yaradır. Demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqları təmin olunmadan sabit inkişaf və sülhə nail olunması mümkün deyildir. Demokratiya konkret şəraiti əks etdirməli, onun əsas dəyərləri universal xarakter daşımalıdır.

Cəmiyyətin demokratikləşməsinin əsas ünsürləri aşağıdakılar hesab olunur:

- qanunvericilik və təcrübədə vətəndaşlar üçün bütün insan hüquqlarının təmin olunması;

- güclü, hörmət edilən və məsuliyyətli dövlət institutlarının təsis edilməsi;

- hüququn aliliyinə əsaslanan məhkəmə-hüquq sisteminin yaradılması;

- güclü vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- kütləvi informasiya vasitələri üçün senzurdan kənar fəaliyyətin təmin olunması.

Demokratiya sadəcə insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin nəticəsi deyil, həm də onun vasitəsidir. O, insan hüquqlarından hərtərəfli istifadə olunması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

Azad demokratik cəmiyyət ideyası Konvensiyada qırmızı xətt kimi keçir. Ona görə Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlara yanaşmada “demokratiya” anlayışı İHAM-ın mövqeyinin əsasını təşkil edir. Məhkəmənin yanaşmasına görə, “demokratik cəmiyyət” anlayışı elə bir cəmiyyəti nəzərdə tutur ki, orada hər kəs Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlardan səmərəli istifadə edə bilər.

Bu cür yanaşma demokratiya və Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlar arasında maraqlı bir qarşılıqlı əlaqəni, yəni hər birinin digərinin dərk olunması üçün istifadə olunmasını ehtiva edir. Hər bir hüquq müstəqil dəyərə malik olmasına baxmayaraq, həmin hüquq həm də demokratiyanın təmin olunmasında roluna görə dəyərləndirilir. Bu cəhətdən birləşmək hüququ, fikir və söz azadlığı hüququ, ədalətli məhkəmə baxışı hüququnun demokratiyanın təminində rolunu daha aydın görmək mümkündür. Həmin hüquqların reallaşdırılmasının demokratik dövlət quruculuğu, demokratik cəmiyyətin inkişafı üçün önəmi böyükdür. Eyni zamanda, demokratik dövlət və demokratik cəmiyyət həmin hüquqların təmini üçün zəmin yaradır. Beləliklə, bir tərəfdən demokratiyanın məqsədlərindən biri Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların səmərəli istifadəsinin təminidirsə, digər tərəfdən Konvensiyanın məqsədi demokratik rejimin təminidir.

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bütün hüquqlardan səmərəli istifadə prinsipi həmin sənədin bütöv bir tam kimi qəbul edilməsi tələbini də meydana çıxarır. Bu tələb onu bildirir ki, Konvensiyada əksini tapan heç bir hüquq Konvensiyanın digər müddəalarından ayrıca, təcrid olunmuş bir hüquq kimi nəzərdən keçirilə bilməz. Konvensiyanın hər bir müddəası elə qəbul edilməlidir ki, o, digər hüquqlara xələl gətirməsin və demokratiyanı təmin edən alət kimi Konvensiyanın ümumi ruhuna qarşı çıxmasın.

Demokratiya çoxluğun diktaturası demək deyildir, o, cəmiyyətdə şəxsi və ictimai maraq kimi tanınanlar arasında müəyyən tarazlığa nail olunmasını nəzərdə tutur.

Dövlət Konvensiyada təminat verilməyən rifahın müdafiəsi məqsədilə Konvensiya hüquqlarına müdaxiləyə yol verirsə, bunun üçün mübahisə doğurmayan səbəblərə malik olmalıdır. Bu cür tədbirlərin zəruriliyinin azad demokratik dövlətdə əsaslandırılması kifayət qədər çətinidir. Konvensiyanın öz-özlüyündə demokratik cəmiyyətdə legitim maraqlar arasında tarazlığı müəyyən etmədiyinin dərk olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, etiraf edilməli, tanınmalı, hörmət edilməli və müdafiə olunmalı olan maraqları aşkara çıxarmağa imkan verir və onların ədalətli tarazlığının təmin olunması tələbini nəzərdə tutur. Bu fundamental tələb hər bir konkret halda toxunulan konvensiya maraqlarını lazımı qaydada nəzərə almalı olan Konvensiyanın bütün iştirakçı dövlətlərinə ünvanlanmışdır.

İHAM qeyd olunanlarla əlaqədar xatırlatmışdır ki, demokratiya özündə Avropa ictimai qaydasının əsas xüsusiyyətini ehtiva edir. Konvensiya ilə demokratiya arasında açıq-aşkar əlaqəni müəyyən edən Konvensiyanın Preambulasından belə nəticə hasil olur ki, insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi və inkişafı bir tərəfdən həqiqi demokratik siyasi sistemdən, digər tərəfdən isə insan hüquqlarının hamı tərəfindən dərk olunması və onlara riayət edilməsindən asılıdır.

Həmin Preambulada müəyyən edilir ki, Avropa dövlətləri azadlıq və hüququn üstünlüyünə riayət etməklə bağlı ümumi ideal və siyasi ənənə irsinə malikdirlər.

Məhkəmə həmin ümumi irsdə Konvensiyanın əsasında duran dəyərləri aşkar etmişdir; Məhkəmə dəfələrlə xatırlatmışdır ki, Konvensiya demokratik cəmiyyətin ideal və dəyərlərinin müdafiəsi və onlara dəstək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İHAM “Xilaskar Ordunun Moskva bölməsi Rusiyaya qarşı” iş üzrə 5 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarında qeyd etdi ki, demokratiya Konvensiyada nəzərdə tutulan və ona müvafiq olan yeganə siyasi modeldir. Konvensiyanın 11-ci, həmçinin 8, 9 və 10-cu maddələrinin ikinci bəndində qeyd olunan formula əsasən, həmin maddələrdə ifadəsini tapmış hər hansı hüquqa müdaxiləyə bəraət qazandıрмаğa qadir olan yeganə zərurət “demokratik cəmiyyət”dən irəli gələn zərurətdir.

Hüququn aliliyinə əsaslanan demokratik cəmiyyətdə yeni ideyalar və təşəbbüslərə, plüralizmə və digər qanuni vasitələrlə azad fikrin ifadə olunmasına imkan yaradılmalıdır.

İHAM-ın qərarlarının təhlili ona dəlalat edir ki, Məhkəmə Konvensiyada ifadəsini tapmış bütün hüquqlardan hər kəsin səmərəli istifadə edə biləcəyi azad demokratik cəmiyyət ideyasının həyata keçirilməsinə səylə cəhd göstərir. Məhkəmə dəfələrlə xatırlatmışdır ki, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlət demokratiyanı dəstəkləmək üçün fərdi maraqlarla ictimai maraqlar arasında ədalətli tarazlığı təmin etməlidir. Həmin məqsədlər üçün onlar müəyyən şəraitdə Konvensiya ilə mühafizə olunan maraqlara müdaxiləni təmsil edən tədbirlər görə bilərlər.

İHAM iştirakçı dövlətlərdə həqiqi demokratik siyasi rejimin mövcudluğu və həmin rejimin qanunvericilik prosesində oynadığı rolu dəyərləndirərək qeyd etmişdir ki, “Məhkəmə onu izləməlidir ki, Konvensiyanın tətbiq olunduğu ölkələrdə “həqiqi demokratik siyasi rejim” mövcuddur və bu kontekstdə o, təkcə müəyyən orqanın qanunvericilik səlahiyyətlərinə deyil, həm də sonuncunun bütövlükdə qanunvericilik prosesində oynadığı rola diqqət yetirməlidir”.

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlardan, o cümlədən azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququndan hər kəsin səmərəli istifadə etməsinin təmin olunması üçün Avropa Şurası hüdüdlərində yaranan problemin aradan qaldırılmasına Konvensiya orqanlarının nəzarətini zəruri hesab etmişdir:

“Azadlıq hüququ “demokratik cəmiyyət” üçün Konvensiyanın ona verdiyi dəyər baxımından o dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, insanın yalnız könüllü olaraq polisə gəldiyinə görə Konvensiya əsasında müdafiə imtiyazından məhrum olunmasına bəraət qazandırmır. Maraqlı şəxsin razılığına baxmayaraq, məcburi tutulma 5-ci maddəni poza bilər. Avropa Şurası hüdüdlərində problem ictimai qayda ilə əlaqədar olduğu hər bir halda Konvensiya orqanlarının Konvensiyanın təminat verdiyi hüquq və azadlıqları poza biləcək bütün tədbirlərə münasibətdə ciddi nəzarətinə zərurət yaranır”.

Məhkəmə etiraf etmişdir ki, hüququn aliliyinə əsaslanan demokratik cəmiyyətin normal fəaliyyət göstərməsi üçün dövlətdə səmərəli olma məqsədilə gizli fəaliyyət göstərməli və zəruri informasiyalı almalı olan institutların (daxili təhlükəsizlik xidməti) olması tələb olunur. Dövlət bu yolla demokratik cəmiyyətin əsas dəyərlərinə qəsd etməyə cəhd edən ayrı-ayrı şəxslərin və qrupların fəaliyyətindən müdafiə oluna bilər.

İHAM-ın mövqeyinə görə “Konvensiyanın 5-ci maddəsi həbsin yalnız “səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən verilməsini deyil, həm də “qanuni” olmasını və “qanunla müəyyən edilmiş qaydada” həyata keçirilməsini tələb etdiyinə görə iştirakçı dövlətlərin

demokratik prinsiplərlə bir araya sığmayan düşünülməmiş hökm və ya qərarları icra etməsinə mane olmaq iqtidarında olan təminatlar nəzərdə tutur”.

Hüququn aliliyi insan hüquqları və demokratiya ilə sıx əlaqədədir. Demokratiya adamları qərarın qəbul edilməsinə cəlb etmək; insan hüquqları isə adamları onların hüquq və azadlıqlarına özbaşına və hədsiz qəsdlərdən müdafiə etmək, həmçinin insan ləyaqətini qorumaq məqsədi daşıyır. Hüququn aliliyi hakimiyyətin məhdudlaşdırılmasına və dövlət orqanlarının fəaliyyəti üzərində müstəqil nəzarətə əsaslanır. Hüququn aliliyi dövlət hakimiyyətini həyata keçirən şəxslərin hesabatlılığını müəyyənləşdir-məklə demokratiyanın inkişafına yardım edir.

Venesiya Komissiyasının 25-26 mart 2011-ci il tarixli “Hüququn aliliyi haqqında” məruzəsində qeyd olunur ki, “hüququn aliliyi” konsepsiyası demokratiya və insan hüquqları ilə birlikdə Avropa Şurasının üç dayağından biridir və İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının Preambulasında ifadəsini tapmışdır. Preambulada iştirakçı-dövlətlərin insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində razılığa gəlmələri həm də “Vahid səylərlə hərəkət edən və siyasi ənənələrin, idealların, azadlığın və hüququn aliliyinin ümumi irsinə malik olan Avropa ölkələrinin hökumətləri kimi Ümumi Bəyannamədə təsbit olunmuş bəzi hüquqların kollektiv həyata keçirilməsinin təmin edilməsi yolunda ilk addımlar atmaq üçün qətiyyət göstərmək”lə əsaslandırılmışdır.

Hüququn aliliyi öz-özlüyündə dəyərə malik olmaqla demokratik cəmiyyət üçün vacib olan cəhət, demokratiyanın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hüququn aliliyi bütün rəsmi şəxslərin hər bir insana onun ləyaqətinə hörmət, bərabərlik prinsipinə riayət və hüquq əsasında yaşamasını tələb edir. Hər hansı bir qərar qanunsuzdursa, hər kəs onu müstəqil və qərəzsiz məhkəmədə mübahisələndirmək imkanına malik, məhkəmə baxışının özü isə ədalətli olmalıdır. Beləliklə, hüququn aliliyi hakimiyyətin və ayrı-ayrı şəxslərlə dövlət arasındakı münasibətlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdir.

Hazırda hüququn aliliyi özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- 1) qanunçuluq, o cümlədən qanunların qəbul olunmasında şəffaflıq, hesabatlılıq və prosesin demokratikliyi;
- 2) hüquqi müəyyənlik;
- 3) özbaşınalığın qadağan olunması;
- 4) müstəqil və qərəzsiz hakimlər tərəfindən təmin olunan ədalət mühakiməsinə çatımlılıq;
- 5) insan hüquqlarına riayət edilməsi;
- 6) ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və qanun qarşısında bərabərlik.

2.2. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini

istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;

- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;

- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;

- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;

- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq haminin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;

- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.

Yuxarıda sadalanan ülvəniyyətlərlə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə bu Konstitusiya qəbul edilir.

M a d d ə 7. Azərbaycan dövləti

I. Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır.

M a d d ə 12. Dövlətin ali məqsədi

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

M a d d ə 148. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlar

II. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

M a d d ə 151. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

2.3. Təcrübə

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları
X.İ.Qasimovun şikayəti üzrə məhkəmə aktlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 13 dekabr 2005-ci il tarixli qərarı

“Ədalət mühakiməsinin müvafiq məhkəmə tərəfindən qüvvədə olan hüquqi prosedurlar üzrə məhkəmə müdafiə hüququnun (ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun) məcburi təmin edilməklə həyata keçirilməsi qanunun aliliyi baxımından mühüm şərtlərdən biridir. Bu hüquq mütləq hüquq olmasa da, onun üzərinə qoyulan məhdudiyyətlər qanunda nəzərdə tutulmalı və hüququn mahiyyətinə xələl gətirə biləcək dərəcədə maneələr törətməməlidir”.

L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki İşlər üzrə Məhkəmə Kollegiyasının 05 iyun 2007-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 8 may 2008-ci il tarixli qərarı

“Hüququn aliliyi hüquqi dövlətin təməl prinsiplərindən biridir. Bu prinsipə riayət olunması demokratik cəmiyyətdə ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsinə dair hüquq kimi qəbul edilmiş ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun həyata keçirilməsi zamanı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hüququn aliliyi və ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsi müasir məhkəmə icraatının iki qarşılıqlı və bir-birini tamamlayan şərtləridir”.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli qərarı

1. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılsın ki, insan hüquqları müasir dünyada ümumbəşəri mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

İnsan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmələr aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- bütün insanlar heç bir ayrılıq- seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;
- insan hüquq və azadlıqları məkan, ərazi həddləri ilə bağlı deyildir. İnsanlar harada olmalarından asılı olmayaraq əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər;
- insan hüquqları universal, bölünməz olmaqla qarşılıqlı bağlılıqdadır. Milli, dini, tarixi, mədəni özünəməxsusluq nəzərə alınmaqla insan hüquq və azadlıqlarına ali dəyər kimi hörmət və riayət edilməli, onların müdafiəsi təmin olunmalıdır;
- hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır;
- insan hüquq və azadlıqları yalnız qanun, konstitusiya və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər;
- hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır;
- hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

2. Azərbaycan Respublikası “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci il aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Konvensiya və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiyyətini tanıyır. Azərbaycan Respublikası Konvensiyanı ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Konvensiya müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

3. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının normaları hüququn digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn müvafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı, müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 10 mart 2000-ci il tarixli qərarı

1. Məhkəmələrin diqqəti insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi elan etmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, habelə dövlətimizin qoşulduğu beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn müddəaların dönmədən həyata keçirilməsindən ibarət vəzifələrinə cəlb edilsin.

2. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə görə dövlətin qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Buna görə də qanunlar beynəlxalq sazişlərə uyğunlaşdırılanadək məhkəmələr (hakimlər) qərarlar qəbul edərkən dövlətimizin qoşulduğu beynəlxalq sazişlərə birbaşa istinad etməlidirlər.

2.4. Problem

Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar və onların təmini demokratik cəmiyyət üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdir. Bilavasitə cəmiyyətin demokratikliyini şərtləndirən 10-cu maddədə nəzərdə tutulmuş fikir ifadə etmək azadlığı, 11-ci maddədə yer almış yığıncaqlar və birləşmək azadlığının azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna zidd olaraq pis niyyət və aldatma vasitəsilə qarşısının alınması, Azərbaycana qarşı qəbul edilmiş qərarlarda 5-ci maddənin Konvensiyanın 18-ci maddəsi ilə birlikdə pozuntusunun aşkar olunması ölkənin demokratik dövlət kimi nüfuzuna xələl gətirən problem kimi qəbul edilməlidir.

2.5. Təvsiyə

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlardan hər birinin, xüsusən cəmiyyətin demokratikliyini şərtləndirən 10-cu maddədə nəzərdə tutulmuş fikir ifadə etmək azadlığı, 11-ci maddədə yer almış yığıncaqlar və birləşmək azadlığının əsassız olaraq məhdudlaşdırılması dövlətin demokratik inkişafı üçün maneə yaratdığına görə

bu cür məhdudlaşdırmalara “demokratik cəmiyyətdə zərurilik” meyarı ilə yanaşılmalı, bu zaman şəxsin fərdi maraqları ilə ictimai maraqlar arasında ədalətli tarazlıq təmin olunmalıdır. Azadlıq hüququ “demokratik cəmiyyət” üçün Konvensiyanın ona verdiyi dəyər baxımından o dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, fikir ifadə etmək azadlığı, yığınaqlar və birləşmək azadlığının həyata keçirilməsinin qarşısının azadlıq hüququna pis niyyətlə müdaxilə yolu ilə alınmasına heç bir vasitə ilə bəraət qazandırılmasının mümkün olmaması daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

2.6. Qanunvericiliyə dəyişikliklə bağlı təklif

Qanunvericiliyə və ya Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarına məhkəmələrin azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı işlərə baxarkən azadlıq hüququna müdaxiləni “demokratik cəmiyyətdə zərurilik” meyarı ilə qiymətləndirmələri, bu zaman “şəxsin fərdi maraqları ilə ictimai maraqlar arasında ədalətli tarazlığın təmininə nail olma”ları barədə müddəanın daxil edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir.

3. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun mahiyyəti və tətbiq dairəsi

3.1. Şərh

3.1.1. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun mahiyyəti

Azadlıq - insanın özünün iradəsinə uyğun davranmaq və başqalarının hüquq və azadlıqlarına zərər vurmadan qanunla qadağan olunmayan hər şeyi etmək imkanındır. Azadlıq insanın ümumi azad fəaliyyətdən deyil, fiziki təcridə məruz qalmaqdan azad olmasını ehtiva edir.

Azadlıqdan məhrumetmə şəxsi adi hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasından daha ciddi, daha intensiv və dar məkanda məhdudlaşdırılmasını və buna şəxsin azad razılığının olmamasını nəzərdə tutur. Məsələn, araşdırma (istintaq) məqsədilə könüllü olaraq polisə gələn və oradan öz iradəsinə uyğun istədiyi vaxt qayıdacağını bilən şəxs azadlıqdan məhrum olunmuş hesab olunmur. Bunun əksinə, şəxs polisə könüllü gəlib, oranı öz istəyi ilə və istədiyi zaman tərk edə bilmirsə, onun hərəkətinə nəzarət edilirsə, hərəkət etməkdə kimdənsə asılı vəziyyətdə qalırsa, hərəkəti barədə özü qərar verə bilmirsə, onda azadlıqdan məhrum edilmə özünü təzahür etdirir.

Şəxsin fiziki azadlığı onun azad hərəkət etmək imkanına malik olmasında, fiziki cəhətdən hərəkət azadlığına heç bir maneənin olmamasında, bu hərəkətin qadağan və təcrid ilə məhdudlaşmamasında ifadə olunmalıdır.

Şəxsi toxunulmazlıq isə, fiziki və psixi xəsarətin yetirilməsindən azadolma və ya fiziki və psixi təhlükəsizliyi nəzərdə tutur. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ fiziki şəxsləri onların həbsdə olub-olmamasından asılı olmayaraq qəsdən bədən xəsarəti yetirilməsindən və ya psixi sağlamlığına zərər vurulmasından müdafiə edir. İnsana əsassız olaraq bədən xəsarəti yetirildikdə şəxsi toxunulmazlıq hüququ pozulmuş olur.

İnsan hüquq və azadlıqları sistemində azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ öz-özlüyündə dəyərə malik olmasına görə xüsusi önəm kəsb edir. Bu, özünü onda nümayiş etdirir ki, insanın azadlıqdan və şəxsi toxunulmazlıqdan məhrum edilməsi onun

digər hüquqlarını həyata keçirməsinə maneələr yaradır. Bəzi hallarda insanları digər hüquqlardan, məsələn birləşmək, fikri azad ifadə etmək, sərbəst toplaşmaq azadlıqlarından məhrum etmək üçün azadlıqdan məhrumetmə bir vasitə kimi istifadə olunur.

Dövlətin yurisdiksiyası altında olan insanların həyatı və şəxsi toxunulmazlığını görünən təhlükələrdən qorumaq məqsədilə lazımi tədbirlər görmək öhdəliyi hazırda dövlətin pozitiv öhdəliyi kimi dəyərləndirilir.

İHAM “El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı” işdə qeyd edir ki, “5-ci maddənin birinci cümləsi sözügedən hüquqların fəal şəkildə pozulmasından çəkinməklə yanaşı, yurisdiksiyası daxilindəki hər kəsin bu hüquqlarına qanunsuz müdaxilə əleyhinə müdafiə təmin etmək üçün müvafiq addımlar atmaq məqsədilə Dövlətin qarşısına pozitiv öhdəlik qoyur”.

Beləliklə, Dövlət həssas şəxslərin effektiv müdafiə ilə təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək, o cümlədən səlahiyyətli orqanların məlumatının olduğu və ya xəbərdar olmalı olduğu azadlıqdan məhrumetmə halına münasibətdə məntiqi baxımdan səmərəli addımlar atmaq öhdəliyi daşıyır. Hər hansı şəxsin fərdlər tərəfindən azadlıqdan məhrum edildiyi zaman susaraq razılaşdığı və ya vəziyyətə son qoymaq iqtidarında olmadığı halda Dövlətin məsuliyyəti ortaya çıxır.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində elan edilən azadlıq hüququ şəxsin ayrılmayan və özgəninkiləşdirilməyən hüququ olsa da, mütləq, yəni heç bir halda geri çəkilməsi mümkün olmayan hüquq deyil, nisbi hüquqdur. Yəni, beynəlxalq müqavilələr, eyni zamanda daxili qanunvericilik həmin hüququ bəyan etməklə yanaşı, müəyyən hallarda ondan istisnaları da nəzərdə tutur. Məhz ona görə də 5-ci maddənin birinci cümləsində azadlıq hüququ bəyan edildikdən sonra həmin maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində ondan geri çəkilməli hallar, yəni azadlıqdan məhrumetmənin qanuni hesab edilən halları nəzərdə tutulmuşdur.

İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu ilə əlaqədar Azərbaycana qarşı bir neçə iş üzrə qərarlarında, o cümlədən “Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı” qərarında qeyd edir ki, “5-ci maddənin 1-ci bəndi “azadlıq hüququ”nu elan edərkən şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur”. İnsanın fiziki azadlığının məhdudlaşdırılmasının Konvensiyanın pozuntusuna səbəb olması 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur: “Qanuni əsaslarla hər hansı dövlətin ərazisində olan hər kəsin həmin ərazidə sərbəst hərəkət etmək və özünə yaşayış yeri seçmək hüququ vardır.

... Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai qaydanı qorumaq üçün, cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənaviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz”.

“Satullayev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd edir ki, “Azadlıqdan məhrumetmə və azadlığın məhdudlaşdırılması arasındakı fərq təbiət və ya mahiyyət baxımından deyil, dərəcə və ya intensivlik baxımından fərqlənir”.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan azadlıqdan məhrumetmə və 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsində ifadəsini tapmış hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması arasında fərq onların təbiəti və mahiyyətində deyil. Yəni mahiyyət etiba-

rilə hər ikisi fiziki hərəkət məhdudiyyətini ehtiva edir. Lakin onlar ciddilik dərəcəsi və intensivliyinə görə fərqlənilir. Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan azadlıqdan məhrumetmə daha ciddi və intensiv məhdudiyyətləri ehtiva etdiyi halda, 4-cü Protokolun 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan hərəkət məhdudiyyətləri sadə və adi məhdudiyyətlərdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, azadlıqdan məhrumetmə tutulma və ya ittiham hök-mündən sonra azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnən klassik hallarla məhdudlaşmır və digər formalara da malik ola bilər (Quzzardi İtaliyaya qarşı). Azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiya ilə yol verilən dairəsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) ya-rımbəndlərində ifadəsini tapsa da, bəzi azadlıqdan məhrumetmələr, məsələn, sənəd-ləşdirilməmiş azadlıqdan məhrumetmə, etiraf olunmayan azadlıqdan məhrumetmə azadlıqdan məhrumetmənin digər formaları kimi təzahür edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəllə-sində azadlıqdan məhrumetmənin “inzibati qaydada tutma” və “inzibati həbs”, Azər-baycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində “şübhəli şəxs kimi tutma”, “həbs qətimkan tədbiri”, “ev dustaqlığı”, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəl-ləsində “azadlığın məhdudlaşdırılması”, “intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama”, “müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə”, “ömürlük azadlıqdan məhrumetmə” formaları öz əksini tapmışdır.

“Polis haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində “tutul-ma – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanması”; “həbs – inzibati xətanın törədilməsinə görə in-zibati tənbeh kimi və ya qətimkan tədbiri qismində Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla müvafiq həbsdə saxlanılma yerində saxla-nılması” kimi müəyyən edilmişdir.

İHAM-ın da dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, Konvensiyanın 5-ci maddəsində fiziki azadlıqdan məhrumetmədən söhbət açılmaqla, hər kəsin bu cür azadlıqdan özbaşına məhrum edilməkdən müdafiəsi nəzərdə tutulur.

Müqayisə etmək üçün qeyd olunmalıdır ki, Konvensiyanın 4-cü maddəsinin məqsədləri baxımından konkret şəraitdə hökumətə şəxsin üzərinə “məcburi və ya ic-bari əmək”lə əlaqədar müəyyən əmək və ya xidməti öhdəliklərin qoyulması səlahiyyə-tinin verilməsi hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Konvensiyanın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi hərəkət azadlığı və yaşayış yeri seçmək azadlığı ilə bağlı məsələləri tənzimləyir. Həmin maddədə hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması ifadəsini tapmaqla fiziki azadlığı məh-dudlaşdırır. 4 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi isə aşağıdakıları elan etməklə 5-ci maddə tərəfindən verilmiş təminatı daha da tamamlayır: “Heç kəs yalnız hər hansı bir müqavilə öhdəliyini ödəmək iqtidarında olmadığına görə azadlıqdan məhrum edilə bilməz”.

Başlangıç nöqtəsi kimi onu əsas götürmək lazımdır ki, fərd gündəlik olduğu yerlə bağlı dövlət və cəmiyyət qarşısında hesabat verməyə borclu deyil. O, evdə, işdə, park-

da, meşədə, dəniz kənarında və sair istədiyi yerdə ola bilər və bu, onun şəxsi və fiziki mənada azad olmasının göstəricisidir.

Ümumi xarakterli məhdudiyyətlərin bir qismi hərəkət azadlığını məhdudlaşdırsa da, onlar 5-ci maddənin təsiri altına düşmür. Məsələn, vətəndaşların yaşadıkları yer üzrə qeyd alınması, yaxud fəvqəladə və ya hərbi vəziyyət elan olunduğu hallarda müəyyən ərazinin tərk edilməsinin qadağan olunması 5-ci maddənin təsiri altına düşmür. Lakin şəxsin müəyyən müddətdə polis kameralarında həbs yerlərində saxlanması və ya hər hansı məkandan kənara çıxmasına icazə verilməməsi 5-ci maddəyə əsasən azadlıqdan məhrum etmə kimi qiymətləndirilir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, 5-ci maddənin təsiri altına düşən hallar azadlıqdan məhrum edilmə hesab olunsa da, 5-ci maddəyə əsasən bu cür azadlıqdan məhrum etmə halları qanuni hesab edilə bilər. Bunun üçün həmin azadlıqdan məhrum etmə halları milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmalı, milli qanunda nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilməli, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə uyğun olmalıdır, yəni özbaşına olmamalıdır.

3.1.2. Azadlıq hüququ ilə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun bir-biri ilə və onların Konvensiyanın digər müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi

İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə Azərbaycana qarşı pozuntu aşkar etdiyi işlər üzrə qərarında qeyd etdi ki, 5-ci maddənin məqsədləri baxımından önəmli olan təkcə “şəxsin azadlıq hüququ deyil”, həm də “toxunulmazlıq hüququ”dur (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Eldar Salayev Azərbaycana qarşı; Nağıyev Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

Konvensiyanın 5-ci maddəsində şəxsi azadlıq hüququ ilə bağlı ətraflı normalar nəzərdə tutulsa da, şəxsi toxunulmazlıq hüququna aydınlıq gətirən əlavə müddəa yer almamışdır. İlk baxışda 5-ci maddədə şəxsi toxunulmazlıq hüququ zəif müdafiə olunan bir müddəa təsiri bağışlayır. Lakin həmin maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar dövlətin fəaliyyətini nizamlayan əsas prinsip onu tələb edir ki, özbaşınalığa yol verilməməlidir. Bu tələb azadlıq hüququna münasibətdə olduğu kimi şəxsi toxunulmazlıq hüququna münasibətdə də özünü təzahür etdirir. “Errousmit işi” üzrə məruzəsində Komissiya azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüquqları arasında bərabərlik yaratmaq məqsədilə qeyd etdi ki, “şəxsi toxunulmazlıq hüququ özündə ayrı-ayrı şəxslərin yalnız qanun əsasında və qanunda nəzərdə tutulmuş prosedura müvafiq olaraq tutula və həbs edilə biləcəyini əks etdirir”. Bu ifadə “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində nəzərə tutulanlarla eyni məna yükünə malik idi. Paktın 9-cu maddəsində qeyd olunur ki, “Heç kəs özbaşına tutula və həbsə məruz qala bilməz. Heç kəs qanun ilə müəyyən edilən əsas və prosedura müvafiq olmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir”.

Qeyd olunanlara baxmayaraq, düşünürük ki, Komissiya tərəfindən həmin vaxt verilmiş izah yenə də şəxsi toxunulmazlıqla bağlı məsələnin mahiyyətinə aydınlıq gətirmirdi. Lakin Komissiyanın mövqeyindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, 5-ci maddədə əksini tapan şəxsi toxunulmazlıq hüququ azadlıq hüququ ilə bağlıdır. Yəni 5-ci maddədə ifadəsini tapan şəxsi toxunulmazlıq hüququ azadlıqdan məhrum etmə

faktı olduğu halda fəaliyyətə başlayır və əgər azadlıqdan məhrum etmə faktı yoxdursa, şəxsi toxunulmazlıq hüququ fəaliyyətini dayandırır. Azadlıqdan məhrum etmədən şəxsi toxunulmazlıq hüququna qəsdlə bağlı münasibətlər Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə deyil, 3-cü maddəsi ilə tənzimlənir. 5-ci maddədə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun nəzərdə tutulması azadlıqdan məhrum etmə zamanı şəxsi toxunulmazlığı müdafiə etmək, o sahədə özbaşınalılara yol verilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Çünki şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ona münasibətdə işgəncə, digər qəddar və insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlərin törədilməsi üçün imkanlar açır.

İHAM “Rüstənzadə Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə təminat altına alınan azadlıq və toxunulmazlıq hüququnun Konvensiyanın mənası işığında “demokratik cəmiyyətdə” ən böyük əhəmiyyətə malik olmasını təkrar vurğulamağı zəruri hesab edir. Konvensiyanın 5-ci maddəsi 2, 3 və 4-cü maddələrlə birlikdə fərdin fiziki təhlükəsizliyini qoruyan təməl hüquqların birinci sırasında yer alır və bu baxımdan onun əhəmiyyəti böyükdür. Onun əsas məqsədi özbaşına və ya əsassız şəkildə azadlıqdan məhrum etmələri önleməkdir.

5-ci maddədə şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə əlaqədar əlavə normanın nəzərdə tutulmaması isə həmin hüququn nisbi hüquqlara deyil, mütləq hüquqlara mənsub olmaqla, heç bir halda ondan geriçəkilməyə yol verilməməsindədir. Bu, öz ifadəsini Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə bağlı Konvensiyanın 15-ci maddəsində tapmışdır:

“1. Mühəribə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən hər hansı biri onun beynəlxalq hüququn müvafiq digər öhdəliklərinə zidd olmamaq şərti ilə, yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərinə uyğun olmayan tədbirlər görə bilər.

2. Bu müddəa qanuni mühəribə əməliyyatları nəticəsində ölüm halları istisna olmaqla, 2-ci maddənin və həmçinin 3-cü maddənin, 4-cü maddənin 1-ci bəndinin və 7-ci maddənin müddəalarına uyğun olmayan tədbirlərin görülməsinə əsas vermir.

3. Bu geriçəkilmə hüququndan istifadə edən Razılığa gələn Yüksək Tərəf gördüyü tədbirlər və onların səbəbləri haqqında Avropa Şurasının Baş katibini tam məlumatlandırmalıdır. O, həmçinin belə tədbirlərin dayandırılması və Konvensiyanın müddəalarının yenidən tam həyata keçirilməyə başlanması haqqında Avropa Şurasının Baş katibinə məlumat verməlidir”.

Məlum olduğu kimi, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının mümkün hallarının siyahısı nəzərdə tutulur. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ mütləq hüquq olduğuna və ondan geriçəkilmənin mümkün olmamasına görə 5-ci maddənin 1-ci bəndində şəxsi toxunulmazlıq hüququna münasibətdə heç bir geriçəkilmə halı nəzərdə tutulmamışdır. 5-ci maddənin 2-ci bəndi azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs üçün, yəni azadlıq hüququ həmin maddədə nəzərdə tutulan hallarda məhdudlaşdırılan şəxs üçün təminatı nəzərdə tutur. Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına yol verilmədiyinə görə bu hüquqla bağlı 5-ci maddənin 2-ci bəndində hər hansı təminatın nəzərdə tutulmasına zərurət olmamışdır. Eyni qaydada 5-ci maddənin 3-cü bəndi tutulmuş şəxsin dərhal hakim qarşısına çıxarılmasını nəzərdə tutur. Eyni əsaslarla qeyd etmək lazımdır ki, şəxsi toxunulmazlıq

hüququnun məhdudlaşdırılmasına yol verilmədiyinə görə həmin hüquqa münasibətdə bu cür təminatın nəzərdə tutulmasına da ehtiyac yaranmamışdır. 5-ci maddənin 4-cü bəndi azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin qanuniliyini məhkəmədə mübahisələndirmək, 5-ci bəndi isə pozulmuş hüququna görə kompensasiya almaq hüququnu nəzərdə tutur. Yuxarıda qeyd olunan mövqedən çıxış edərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, Konvensiyanın yaradıcıları məhz həmin halları nəzərə alaraq 5-ci maddənin 4 və 5-ci bəndlərində şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı əlavə müddəaların nəzərdə tutulmasına ehtiyac hiss etməmişlər.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə Konvensiyanın bəzi digər maddələri arasında müəyyən bağlılığın olmasını qeyd etmək də yerinə düşür. Konvensiyanın 17 və 18-ci maddələri dövlətin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun müdafiəsi ilə bağlı öhdəliyini möhkəmləndirir. Belə ki, 17-ci maddəyə müvafiq olaraq:

“Bu Konvensiyada heç nə hər hansı dövlətin, qrupun və ya şəxsin burada təsbit olunan hüquq və azadlıqlarının ləğvinə və ya onların Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı əməl törətmək hüququna malik olması kimi şərh oluna bilməz”.

Konvensiyanın 18-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, “Qeyd olunan hüquq və azadlıqlarla bağlı bu Konvensiyada yol verilən məhdudiyyətlər, nəzərdə tutulduğundan başqa, hər hansı digər məqsəd üçün tətbiq olunmamalıdır”. İHAM “İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə 5-ci maddə ilə yanaşı, Konvensiyanın 18-ci maddəsinin pozulmasını da müəyyən etmişdir.

Konvensiyanın 2-ci maddəsi ilə təmin olunan yaşamaq hüququ Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə təmin olunan şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə uzlaşa bilər. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ əhatə dairəsinə görə daha geniş hesab olunmalıdır. Belə ki, o, həyat üçün təhlükəli olmayan xəsarətləri də əhatə edir.

Özbaşına həbslər işgəncə və qəddar rəftar riskini artırır. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ 3-cü maddənin müdafiəsi altında olan fiziki və psixi toxunulmazlığa münasibətdə maraqları qoruyur.

Şəxsin tələb edən ölkəyə qaytarılması (ekstradisiya) məqsədlə özbaşına həbsdə saxlanılması özündə Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə qadağan olunan qeyri-insani rəftarı təmsil edə bilər.

İşgəncələrin qarşısının alınması üçün zəruri olan bir neçə təminat hər hansı formada azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin özbaşına həbsdə saxlanılmasının və şəxsi təhlükəsizliyinin pozulmasının aradan qaldırılması üçün də tələb olunur. Bunlara bəzi misallar gətirmək olar. Tutulmuş şəxslər rəsmi olaraq məcburi saxlama yeri kimi tanınmış müəssisələrdə saxlanılmalı və bu barədə mərkəzləşdirilmiş rəsmi reyestr aparılmalıdır. Reyestrə şəxsin soyadı və saxlanılma yeri, həmin yerə daxil olduğu vaxt, həmçinin saxlanılma üçün cavabdeh olan şəxslərin soyadı göstərməli, bu reyestr qohumlar da daxil olmaqla maraqlı tərəflər üçün əlçatan olmalıdır. Müstəqil tibbi heyət və vəkillər üçün vaxtı-vaxtında və müntəzəm, ailə üzvləri üçün isə həbsdə saxlanılmanın qanuni məqsədləri tələb etdikdə, lazımı nəzarət altında giriş təmin olunmalıdır. Tutulmuş şəxslərin hüquqları barədə başa düşdükləri dildə açıq məlumatlandırılması

zəruridir. Tutulmuş xarici vətəndaşlar özlərinin konsulları ilə, sığınacaq axtaran şəxslər isə BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarlıq İdarəsi ilə əlaqə saxlamaq hüququ barədə məlumatlandırılmalıdırlar. Bütün azadlıqdan məhrum edilmə yerlərinə, o cümlədən psixiatriya müəssisələrinə baş çəkmək məqsədilə müstəqil və qərəzsiz mexanizmlər yaradılmalıdır.

Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə bağlı İHAM tərəfindən verilmiş şərtlərdə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin həbsdə saxlanılma şəraiti ilə bağlı pozuntular öz əksini tapmışdır. Həbsdə saxlanılma şəraiti, bu cür saxlanılmanın 5-ci maddənin məqsədlərinə müvafiqliyi özbaşınalığın qiymətləndirilməsi üçün müəyyən edici amilə çevrilə bilər.

3.1.3. Azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulanlarla məhdudlaşması

İHAM-ın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı işlərdə nümayiş etdirdiyi hüquqi mövqelərdən biri də ondan ibarətdir ki, “5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndləri insanların azadlıqdan məhrum edilə biləcəyi yol verilən əsasların tam siyahısını ehtiva edir və azadlıqdan məhrumetmə bu əsaslardan heç birinə aid deyilsə, qanuni olmayacaqdır” (Qarayev Azərbaycana qarşı; Nağıyev Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılması üçün altı əsas göstərilmişdir. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın azadlıq hüququna həsr olunmuş 9-cu maddəsi bu cür əsasları nəzərdə tutmur. Lakin Konvensiyadan fərqli olaraq Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində “məhkəmə baxışını gözləyən şəxslərin həbsdə saxlanılması ümumi qayda olmamalıdır” müddəası yer almışdır. Beynəlxalq Paktın həmin normasının cinayət məhkəmə icraatı üçün əhəmiyyəti BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komitəsinin işlərə baxılması təcrübəsində özünü aydın şəkildə göstərir. Məsələn, İnsan Hüquqları Komitəsi “Hüqo Van Alfen Niderlanda qarşı” (1989) işdə müəyyən etdi ki, ərizə müəllifinin doqquz həftə ərzində həbsdə saxlanılması Niderlandın cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun qaydada həyata keçirilsə də, Paktın yuxarıda qeyd olunan 9-cu maddəsinin 3-cü bəndində ifadəsini tapan tələbin pozuntusunu təşkil etmişdir.

Komitənin mövqeyinə görə, hüquqa uyğun tutmadan sonra həbsdə saxlama tək-cə qanunauyğun olmalı deyil, həm də bütün hallar nəzərə alınmaqla əqlabatan olmalıdır. Həbsdə saxlamanın məqsədi, məsələn, şəxsin gizlənməsinin, istintaqın aparılmasına maneənin, yeni cinayətin törədilməsinin qarşısını almaq olmalıdır. Həmin işdə dövlət həbsin uzunmüddətli olmasının bu cür hallarla bağlılığını əsaslandırma bilməmişdir. İşdən göründüyü kimi, ərizəçinin doqquz həftə ərzində həbsə alınmasının əsas məqsədi onun etirafına nail olmaq olmuşdur.

Həmin istinad Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndində ifadəsini tapmış təminatın nəzərə alınmasının zəruriliyini təsdiq edir. Bunun üçün isə “məhkəmə baxışını gözləyən şəxsin həbsdə saxlanılması ümumi qayda olmamalıdır” müddəası ci-

nayət prosesində insan hüquqlarının müdafiəsinin ümumi standartlarına daxil olmalıdır. Bu cəhətdən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 mart 2006-cı il tarixli “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” qərarında həmin müddəanın ifadəsini tapması təqdirəlayiq hal hesab olunmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu ilə bağlı Azərbaycana qarşı çıxardığı qərarlarda həbsin qaydaya çevrilməməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin mövqeyinə dəfələrlə istinad etmişdir.

İHAM hələ 1969-cu ildə qəbul etdiyi “Steyqmüller Avstriyaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd edirdi ki, “Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi dövlətin şəxsi müddət məhdudiyyəti olmadan həbsdə saxlamasını nəzərdə tutmur. “Əsaslı şübhə” meyarının qüvvəsi başa çatdıqda və ya şəxsin ədalət mühakiməsindən qaçıb gizlənməsi ehtimalı minimuma endikdə (məsələn, müvafiq girov təqdim edildikdə) həbsdə saxlama əsassız olur”.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsində fərdin azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı halların siyahısının nəzərdə tutulması azadlıqdan məhrumetmənin özbaşına olan hallarının qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3.1.4. Azadlıqdan məhrumetmə zamanı özbaşınalıqdan müdafiə

Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə əlaqədar İHAM-ın bəyan etdiyi hüquqi mövqelərdən biri də şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi zamanı özbaşınalıqdan müdafiənin təmin olunmasıdır: “5-ci maddənin 1-ci bəndi “azadlıq hüququnu” elan edərkən şəxsin fiziki azadlığını nəzərdə tutur; onun məqsədi heç kimin özbaşına şəkildə bu azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir. Hər hansı azadlıqdan məhrumetmə şəxsi özbaşınalıqdan qorumaq məqsədinə uyğun olmalıdır” (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı; Salayev Azərbaycana qarşı; Nağıyev Azərbaycana qarşı; Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı; Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı; Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı; İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı; Həziyev və başqaları Azərbaycana qarşı; Xalikova Azərbaycana qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, azadlıq hüququ mütləq hüquq deyil. Bəzi hallarda, o cümlədən cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi kontekstində azadlıqdan məhrumetməyə bəraət qazandırılır. Bununla belə, azadlıqdan məhrumetmə özbaşına olmamalı və hüququn aliliyi prinsipinə hörmət ruhunda həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq hüquq və milli qanunvericilik azadlıqdan məhrumetmənin həm özbaşına olmasını, həm də qanuni olmamasını qəbul etmir. Bu iki qadağa tələb edir ki, azadlıqdan məhrumetmənin əsasları qanunda nəzərdə tutulmalı və o, qanunda nəzərdə tutulan prosedura müvafiq qaydada həyata keçirilməlidir. Bu iki qadağa çox vaxt üst-üstə düşsə də, azadlıqdan məhrumetmə bəzən qanunla yol verilən, lakin özbaşına, bəzən qanunsuz, lakin özbaşına olmayan, bəzən də həm qanunsuz, həm də özbaşına ola bilər. Tutma və ya həbsəalma qanuni əsasla söykənmədikdə özbaşına hesab olunur. İnsanın məhkəmə hökmündə nəzərdə tutulandan artıq müddətdə azadlıqdan məhrum edilməsi qanunsuz olmaqla yanaşı, həm də özbaşına azadlıqdan məhrumetmə hesab

olunur; həbsdə saxlanılmanın sanksiyalaşdırılmadan uzadılması da eyni nəticələr doğurur. Yaxud azadolunma haqqında məhkəmə qərarının olmasına baxmayaraq, şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etməsi qanunsuz olduğu kimi həm də özbaşındır.

Tutulma və həbs daxili qanunvericiliyə müvafiq olduğu halda da özbaşına ola bilər. “Özbaşınalıq” anlayışı “qanuna zidd” anlayışı ilə eyniləşdirilməməli, onun məzmununa qəbul edilməz, ədalətsiz, öncədən gözlənilməyən kimi ünsürlər daxil edilməli, məqsədamüvafiqlik, zərurilik və mütənasiblik ünsürləri ilə yanaşı, prosessual təminatlara riayət olunmayan kimi daha geniş şərh edilməlidir. Məsələn, qətimkan tədbiri kimi həbsdə saxlanılma həm ağlabatan, həm də bütün hallarda zəruri olmalıdır. Şəxsin həbsdə saxlanılması gələcək həbsdə saxlanılmanın əsaslılığı predmeti baxımından mütəmadi olaraq yenidən nəzərdən keçirilmirsə, insanın həbsdə saxlanılmasının hər hansı forması haqqında qərar özbaşındır.

Azadlıqdan məhrumetmənin qanunda nəzərdə tutulmuş əsası və proseduru şəxsi azadlığa olan hüququ heçə endirməməlidir.

Konvensiyaya müvafiq olaraq təminat verilən hüquqların, o cümlədən azad fikir və onun azad ifadə olunması hüququ, toplaşmaq azadlığı, birləşmək azadlığı, vicdan azadlığının qanuni həyata keçirilməsinə görə cəza kimi tutma və həbsdə saxlama özbaşına azadlıqdan məhrum edilmədir. Beləliklə, İHAM-ın təcrübəsinə əsaslanaraq hesab edirik ki:

- milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan azadlıqdan məhrumetmə;
- sənədləşdirilməyən azadlıqdan məhrumetmə;
- etiraf olunmayan azadlıqdan məhrumetmə;
- qanunda nəzərdə tutulan qaydalara uyğun olmadan həyata keçirilən azadlıqdan məhrumetmə;
- qanuna və məhkəmə qərarına əsaslanmayan azadlıqdan məhrumetmə;
- qanunda və məhkəmə qərarında nəzərdə tutulduğundan artıq müddətdə davam edən azadlıqdan məhrumetmə;
- Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin a-f yarımbəndlərində nəzərdə tutulmayan azadlıqdan məhrumetmə;
- pis niyyətlə həyata keçirilən azadlıqdan məhrumetmə;
- qanunda nəzərdə tutulan əsasla deyil, başqa niyyətlə həyata keçirilən azadlıqdan məhrumetmə (Konvensiyanın 18-ci maddəsi);
- Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan təminatlar təqdim olunmadan həyata keçirilən azadlıqdan məhrumetmə;
- səlahiyyəti olmayan şəxs tərəfindən həyata keçirilən azadlıqdan məhrumetmə özbaşına azadlıqdan məhrumetmə hesab olunmalıdır.

3.1.5. Azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıcı

Konvensiyanın 5-ci maddəsində ifadəsini tapmış azadlıq hüququndan məhrum edilmənin qanunsuz, özbaşına olub-olmamasının qiymətləndirilməsi üçün onun başvermə anının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bir sıra hallarda hakimiyyət orqanları şəxsin müəyyən zaman müddətində onların nəzarəti altında olmasını inkar etməsələr də, ona münasibətdə azadlıqdan məhrumet-

mənin baş verməməsini şəxsin dindirilmə məqsədilə istintaq orqanına dəvət olunması, qoluna qandal vurulmaması, inzibati protokol tərtib olunma məqsədilə polis bölməsinə gətirilməsi və sair məqamlarla əsaslandırılır.

Belə hallarda İHAM yerli hakimiyyət orqanlarının azadlıqdan məhrumetmənin baş tutub-tutmaması barədə gəldiyi hüquqi nəticəni özü üçün məcburi hesab etmir və vəziyyəti müstəqil şəkildə qiymətləndirir. Məhkəmənin mövqeyinə görə, azadlıqdan məhrumetmənin baş verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün başlanğıc nöqtəsi kimi müvafiq fərdin konkret vəziyyəti götürülməli və konkret halda ortaya çıxan bütün amillər, məsələn, sözügedən tədbirin növü, müddəti, nəticələri və tətbiq edilmə üsulu bütövlükdə nəzərə alınmalıdır. Məhkəmə barəsində şikayət edilən vəziyyətin reallıqlarını araşdırmalıdır. “Fərhad Əliyev Azərbaycan qarşı” işdə İHAM belə bir mövqedən çıxış etdi ki, milli məhkəmələr şikayətçinin həbsinə aid faktların təfsilatını vaxtında müəyyən etməli, onun gətirdiyi dəlilləri yoxlamalı idi. Lakin milli məhkəmələr bunu etməmişdi.

Azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıcının müəyyən edilməsi üçün obyektiv və subyektiv cəhətlər fərqləndirilir. Obyektiv cəhətə - hər hansı şəxsin əhəmiyyətli müddət ərzində müəyyən qapalı sahədə saxlanması, təcrid edilmə dərəcəsi, cəmiyyətlə əlaqə qurmaq imkanı, subyektiv cəhətə isə - həmin şəxsin sözügedən azadlıqdan məhrum edilməyə qanuni razılıq verməməsini aid etmək olar. Hər hansı şəxsin əlinin qandallanmaması, həbsxana kamerasına salınmaması və ya başqa üsulla fiziki baxımdan məhdudlaşdırılmaması faktı azadlıqdan məhrum edilmə halının olub-olmadığının müəyyən edilməsi üçün həlledici amil deyil.

“Satullayev Azərbaycan qarşı” iş üzrə qərarda İHAM qeyd etdi ki, “hazırkı işdə ərizəçi 20 avqust 2008-ci ildə polis idarəsinə aparıldığını və orada altı saat müddətində saxlandığını iddia etsə də, Hökumət bildirdi ki, ərizəçi 5-ci maddənin mənasında həbs edilməyib. O, polis bölməsinə baş çəkməyə dəvət edildiyinə görə orada otuz dəqiqə ərzində dindirilib”. İHAM azadlıqdan məhrum etməyə dəlalət edən məcburetmə elementinin mövcudluğuna görə Hökumətin iddiasını qəbul etmədi.

“Yunusova və Yunusov Azərbaycan qarşı” iş üzrə qərarında İHAM göstərmişdir ki, “Hökumət tərəfindən mübahisələndirilməyib ki, sözügedən hadisələr zamanı ərizəçilər hakimiyyət orqanlarının müstəsna nəzarəti altında olublar və sərbəst hərəkət edə bilməyiblər. Konkret olaraq hər iki ərizəçi 28 aprel 2014-cü il saat 22.30 radələrində hava limanında saxlanılıb. İkinci ərizəçi 2014-cü il aprelin 28-dən 29-na keçən gecə xəstəxanaya yerləşdirildiyi vaxta qədər dövlət orqanlarının nəzarəti altında olub, birinci ərizəçinin mənzilində və Assosiasianın ofisində aparılan axtarışlardan sonra 29 aprel 2014-cü il tarixində gecə yarısı ona ofisi tərk etməyə icazə verilib. 5-ci maddənin mənasına uyğun olaraq azadlıqdan məhrumetmənin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün tədbirin görüldüyü kontekst nəzərə alınmalı vacib amildir.

Sənişin vəziyyətini aydınlaşdırmaq üçün hava limanında sərhəd nəzarəti zamanı sərhəd rəsmiləri tərəfindən saxlanılıqda və bu saxlanma müvafiq rəsmiyyətlərə riayət etmək üçün ciddi şəkildə zəruri olan vaxtdan artıq olmadıqda, Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən heç bir problem yaranmır. Bunun əksinə olaraq, hazırkı işdə ərizəçilər hava gəmisinə buraxılmazdan əvvəl həyata keçiriləcək təhlükəsizlik yoxlamaları kontekstində dayandırılmamış, cinayət prosesi çərçivəsində şahid qis-

mində dindirilmə məqsədilə polisi müşayiət etməli olmuşlar”. İHAM həmin işdə belə qənaətə gəldi ki, hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasının bir çox saatlarla davam etdiyinə, onların hər hansı ölkədən çıxma imkanını istisna etdiyinə və onların dindirilmək məqsədinə xidmət etdiyinə görə ərizəçilər 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında azadlıqdan məhrum ediliblər.

İHAM istintaq orqanına dəvət olunan şəxsin azadlıqdan məhrum olunmuş qismində statusunu təsdiqləyən rəsmi qərar olmadan bir neçə saat azadlıqdan məhrum edilməsini, açıq-aydın vəkil yardımını ala bilməməsini, ailəsinə dərhal məlumat vermək imkanından məhrum olmasını, yaxud şəxsi azadlığı və toxunulmazlığı ilə bağlı onda hər hansı müəyyənlik hissinin olmamasını azadlıqdan məhrumetməni təsdiqləyən amillər kimi qiymətləndirdi (Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı).

Azadlıqdan məhrumetmənin baş verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün ilk öncə şəxsin işi ilə bağlı konkret hallar təhlil olunmalı və işlə əlaqədar, görülmüş tədbirin növü, müddəti, təsiri və icra qaydası kimi bütün amillər nəzərə alınmalıdır. Şəxs polis əməkdaşları tərəfindən polis bölməsinə aparılıb və polisin icazəsi olmadan polis bölməsinin binasını tərk etmək azadlığı olmayıbsa, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında azadlıqdan məhrumetməni göstərən məcburetmə elementi mövcud olur.

3.1.6. Qısa müddətə azadlıqdan məhrumetmə

İHAM azadlıq hüququnun demokratik cəmiyyətdə əhəmiyyətini nəzərə alaraq hesab edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi çox qısamüddətli azadlıqdan məhrumetmələrə də şamil oluna bilər. Faktlar 5-ci maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində azadlıqdan məhrum edilməyə dəlalət edirsə, azadlıqdan məhrumetmənin nisbətən qısamüddətli olması bu qənaətə təsir etmir.

Qısalığından asılı olmayaraq, həbsin istənilən müddətinə haqq qazandırılması müvafiq orqanlar tərəfindən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilməlidir. Hətta ərizəçinin tutulmasından bir neçə gün sonra onun həbs olunması barədə qərar qəbul edərkən yerli hakimiyyət orqanları artıq bu tədbirin tətbiq olunması üçün inandırıcı şəkildə öz əsaslarını göstərmək öhdəliyi daşıyırdılar (Zahidov Azərbaycana qarşı).

İHAM “Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı” işdə qeyd etdi ki, “Azərbaycan Respublikası İXM-in 398.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması üçün zəruri hesab edildikdə tətbiq oluna bilər. Bununla belə, Məhkəmə qarşısında nə yerli hakimiyyət orqanları, nə də Hökumət azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə, yəni bunun “müstəsna hal” olduğuna dair hər hansı əsaslandırma təqdim etdi”.

3.2. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

M a d d ə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər...

Maddə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Maddə 68. Özbaşınalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ

I. Hər kəsin dövlət orqanlarının ona münasibətdə özbaşınalığı istisna edən vicdanlı davranışına hüququ vardır.

II. Cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur. Zərər çəkmiş şəxsin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

III. Hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır.

IV. Dövlət, dövlət qulluqçuları ilə birlikdə, dövlət qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatının pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədləri baxımından 11 oktyabr 2016 -cı ildə Konstitusiyanın 68-ci maddəsinə edilmiş dəyişiklik və əlavələr əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, maddənin əvvəlki adı “Zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ” dəyişdirilmiş və 68-ci maddə “Özbaşınalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ” adlandırılmış, 68-ci maddədə I və II hissələr, müvafiq olaraq, II və III hissələr hesab edilmiş, maddəyə yeni məzmununda I və IV hissələr əlavə edilmişdir. Nəticədə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə uzlaşan “Hər kəsin dövlət orqanlarının ona münasibətdə özbaşınalığı istisna edən vicdanlı davranışına hüququ vardır” müddəası 68-ci maddəyə əlavə edilməklə, hər kəsin özbaşına azadlıqdan məhrum edilməsinin qadağan olunması ilə bağlı konstitusiya təminatı yaranmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi

Maddə 13. Şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi

13.1. Cinayət təqibi gedişində insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan, təhqir edən, habelə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin həyatı və səhhəti üçün təhlükə törədə biləcək qərarların qəbul edilməsi və ya hərəkətlərə yol verilməsi qadağandır.

13.2. Cinayət təqibi gedişində heç kəs:

13.2.1. insan ləyaqətini alçaldan rəftara və cəzaya məruz qala bilməz;

13.2.2. insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməz;

13.2.3. ləyaqəti alçaldan prosesual hərəkətlərin keçirilməsində iştiraka məcbur edilə bilməz.

M a d d ə 14. Azadlıq hüququnun təmin edilməsi

14.1. Hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

14.2. Bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz.

14.3. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir.

14.4. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsə almanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir.

14.5. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidir.

M a d d ə 15. Şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi

15.1. Məhkəmənin qərarı olmadan və ya tutulma, yaxud həbsə alma hallarından başqa, hər hansı şəxsin axtarışı və şəxsi müayinəsi, onun toxunulmazlığı hüququnu pozan digər prosessual hərəkətlər bu şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin iradəsi əleyhinə aparıla bilməz.

15.2. Cinayət təqibi gedişində aşağıdakılar qadağandır:

15.2.1. işgəncələr vermək, fiziki və psixi zorakılıqdan, o cümlədən tibbi preparatlardan istifadə etmək, aclığa, hipnoza məruz qoymaq, tibbi yardımdan məhrum etmək, digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalar tətbiq etmək;

15.2.2. uzun sürən və ya kəskin fiziki iztirabla, yaxud səhhətin müvəqqəti pozulması ilə müşayiət olunan eksperimentlərdə və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirakda cəlb etmək, habelə buna bənzər hər hansı digər sınaqlar keçirmək;

15.2.3. zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsdən, habelə cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərdən zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma yolu ilə və onların hüquqlarını pozan sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etməklə ifadə almaq.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ("Azərbaycan" qəzeti, 4 noyabr 2015-ci il, № 242, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2015-ci il, № 11, maddə 1288) ilə 147-ci maddəyə yeni məzmununda 147.4-147.6-cı maddələr əlavə edilmişdir:

"147.4. Barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir.

147.5. Tutulma haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilməlidir:

147.5.1. protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt;

147.5.2. protokolu tərtib edən və tutulmanı aparan şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;

147.5.3. tutulan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifəsi, yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd barədə məlumat;

147.5.4. tutulmanın aparıldığı yer, tarix və vaxt;

147.5.5. tutulmanın səbəbi, şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti;

147.5.6. tutulan şəxsə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi haqqında qeyd.

147.6. Tutulma haqqında protokol onu tərtib edən vəzifəli şəxs, tutulan şəxs və tutulma haqqında protokolun imzalanması üçün tutulan şəxsə təqdim edilməsində iştirak etmiş müdafiəçi qismində dəvət edilmiş vəkil tərəfindən imzalanır”.

Beləliklə, əvvəllər şübhəli şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin başlanğıcı şübhəli şəxs kimi tutma protokolunun tərtib edildiyi vaxtdan hesablanırdısa, 147-ci maddəyə edilən əlavə “barəsində tutulma tətbiq edilən şəxsin azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilməsini” rəsmiləşdirdi. Edilən əlavənin İHAM təcrübəsi ilə uzlaşan ikinci məqamı şəxsin tutulması barədə protokolda zəruri olan məlumatların əks etdirilməsi barədə müddəaların maddəyə daxil edilməsidir. Hesab edirik ki, həmin əlavələr azadlıqdan məhrum etmə zamanı özbaşınalığın qarşısının alınması üçün daha geniş imkanlar yaradır.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 10 fevral 2017-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Maddə 15. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin əsas hüquqları

15.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində onlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlardan əlavə, aşağıdakı hüquqlara da malikdirlər:

15.1.2. şəxsi təhlükəsizliyi təmin edilməklə saxlanılmaq;

15.1.4. işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq.

Maddə 16. Şəxsi təhlükəsizlik hüququ

16.1. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı digər tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, həbs yerinin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməlidir.

16.2. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin həyatına və sağlamlığına qarşı həbs yerinin işçiləri və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən şəxslər tərəfindən təhlükə yaranarsa, həbs yerinin müdiriyyəti belə təhlükəyə məruz qalan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dərhal lazımi tədbirlər görməli və müvafiq prokuroru məlumatlandırmalıdır.

Maddə 27. İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın tətbiq edilməməsi

Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər heç bir halda işgəncəyə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməzlər. Onlar həbs yerlərində insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanıla bilməzlər.

“Polis haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu

M a d d ə 23. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı polis əməkdaşının vəzifələri

I. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı səlahiyyətlərini həyata keçirən polis əməkdaşı:

1) zəruri müdafiə və son zərurət halları istisna olmaqla şəxsin tutulması və ya həbsə alınması zamanı təhlükəsiz üsul və vasitələrdən istifadə etməlidir;

7) tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslə davranışda onun şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı, qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirməlidir...

3.3. Təcrübə

“Məhkəmə hökmü haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 24 dekabr 2021-ci il tarixli qərarı

...Məhkəmələr tərəfindən məhkəmə hökmü ilə bağlı məsələləri tənzimləyən cinayət-prosessual normaların eyni cür tətbiqini, bu sahədə vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə, habelə məhkəmə hökmünün çıxarılması üzrə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirməsi nəticəsində təcrübədə fərqli şəkildə həll edilməsi aşkar edilmiş məsələlərin xarakterini nəzərə alaraq Plenum

Q Ə R A R A A L D I :

26.CPM-in 125.8-ci maddəsinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi ilə qarşılıqlı əlaqələndirilməsindən görünür ki, məhkəməyədək icraatda qaldırılmadığı halda məhkəmə baxışında irəli sürülən, heç bir dəlillə möhkəmləndirilməyən, sadəcə ifadənin fiziki və ya psixi zorakılığın tətbiq edilməsi ilə alınmasına dair iddia öz-özlüyündə zorakılığın tətbiq olunduğuna dair əsaslı şübhə yaradan və bu səbəbdən müdafiə tərəfini öz iddiasını sübut etmək, o cümlədən müvafiq sübutun yolverilməzliyini əsaslandırmaq vəzifəsindən azad edən, ittiham tərəfinin üzərinə isə zorakılığın mövcud olmamasını və sübutun yolverilənliyini sübut etmək vəzifəsini qoyan hal kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

Avropa Məhkəməsinin “Cənnətov Azərbaycana qarşı” işi (*Jannatov v. Azerbaijan*, № 32132/07, 31 iyul 2014-cü il, § 58) üzrə qərarında qeyd olunmuşdur ki, “...pis rəftar iddiaları müvafiq dəlillərlə dəstəklənməlidir. Dəlilləri qiymətləndirərkən Məhkəmə “əsaslı şübhədən kənar” sübut standartı tətbiq edir. Belə sübut kifayət qədər güclü, aydın və uyğun gələn nəticələrin və ya təkzib olunmayan oxşar fakt prezumpsiyalarının birgə mövcudluğundan irəli gələ bilər”. Avropa Məhkəməsinin “Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı” işi (*Mammadov and Others v. Azerbaijan*, № 35423/07, 21 fevral 2019-cu il, § 112) üzrə qərarında verilən təfsirə görə, bu qəbildən olan iddiaların əsas sübutetmə vasitəsinə zorakılığın görünən nəticəsini əks edən tibbi sənədlər təşkil edir. Bununla belə, müstəsna hallarda iddia olunanların həqiqətə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün şikayət edənin hadisə ilə bağlı təfərrüatlı ifadələrinin əsas götürülməsi mümkündür.

27.Şəxsin fiziki və ya psixi zorakılığa məruz qalmasına əsaslı şübhə yaradan dəlillər təqdim edildikdə, həmin dəlillər cinayət işinin digər materialları və yaxud məhkəmə istintaqı dövründə əldə edilmiş digər sübutlarla (məsələn, müvafiq ekspertiza rəyi) təsdiqləndikdə, məhkəmə CPM-in 207.6-cı maddəsinə əsasən müvafiq materialları da əlavə etməklə Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğuna müraciət göndərərək aparılmış araşdırmanın nəticələrindən asılı olmayaraq mübahisə edilən ifadənin və yaxud digər sübutun CPM-in 125-ci maddəsinin tələbləri baxımından yolverilən olub-olmaması məsələsini həll edə bilər.

28. Məhkəmə baxışı nəticəsində məhkəməyədək icraatda ifadələrin zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi, müdafiə hüququnun pozulması ilə və yaxud CPM-in 125.2-ci maddəsində göstərilən digər pozuntularla əldə edilməsi müəyyənləşdirilərsə, ittiham hökmü çıxarılarək onlardan sübut kimi istifadə edilə bilməz.

Bütün səylərə baxmayaraq, məhkəməyədək icraatda ifadənin, digər sübutun fiziki və yaxud psixi zorakılığın tətbiqi ilə əldə edilməsi haqqında əsaslı şübhə yaradan iddia üzrə qəti qənaətə gəlmək mümkün olmadıqda, məhkəmə həmin ifadənin, digər materialın sübut kimi qəbul edilməsi məsələsini CPM-in 125.1-ci maddəsi, eləcə də aradan qaldırıla bilməyən şübhələrin təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə təfsir edilməsini tələb edən təqsirsizlik prezumpsiyası (CPM, maddə 21.2) əsasında həll etməlidir.

56. Təqsirləndirilən şəxsə azadlıqdan məhrumetmə cəzası təyin edilərkən hökmün nəticəvi hissəsində cəzaçəkmə müddətinin hansı qaydada hesablandığı heç bir şübhə doğurmamalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, hökmə təyin olunan cəza müddətinə ibtidai həbs müddətindən başqa təqsirləndirilən şəxsin azadlığı faktiki məhdudlaşdırıldığı zaman da daxil olmaqla şübhəli şəxs qismində tutulduğu müddət, ev dustaqlığında saxlanıldığı müddət, məhkəmənin qərarına əsasən prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi qaydasında tibb müəssisəsində stasionar ekspertizanın keçirilməsi və ya müvəqqəti xəstəliyi ilə əlaqədar saxlanıldığı müddət, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda tutulduğu andan Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət prosesini həyata keçirən orqana təhvil verilənədək davam edən müddət də daxildir.

“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin I yarımiliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi haqqında”
İcmal məktub. Bakı -2018;

“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin II yarımiliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair”
05.06.2018-ci il tarixli 1(102) 19 ks/ 2018 sayılı İcmal məktub. Bakı-2018

“Eldar Salayev Azərbaycana qarşı” işdə İHAM qeyd etmişdir ki, ərizəçi şikayətində dəfələrlə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilənə kimi qanunla müəyyən edilmiş 48 saatdan artıq müddətdə tutulmasından şikayət etmiş və İHAM müəyyən etmişdir ki, bu müddət 48 saat əvəzinə, təxminən 55 saat davam etmişdir. Həmin xüsusatla əlaqədar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu müəyyən edilmişdir. İHAM tərəfindən bir sıra digər işlərdə də eyni cür pozuntu ilə bağlı faktlar müəyyən edilmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan təcrübəsində şəxsin həbsə alınana kimi tutularaq 48 saatdan artıq müddətdə saxlanıldıqdan sonra məhkəmə qarşısına çıxarılması təcrübəsi davam etməkdədir. Bu xüsusatı “Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin I yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi haqqında” İcmal məktubda qeyd olunanlar da təsdiq edir: “Ümumiləşdirmənin nəticələri göstərir ki, bəzi təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimatlar onların şübhəli şəxs qismində saxlanma müddəti (48 saat) başa çatdıqdan bir gün, bəzi hallarda isə 2 gün sonra, yəni CPM-in 148.6-cı maddəsinin tələbləri pozulmaqla məhkəməyə göndərilməklə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və işin istintaqını aparan müstəntiqlər tərəfindən prosessual qanunvericiliyin tələbləri kobud surətdə pozulmuşdur...

Məsələn, 23 fevral 2017-ci il tarixdə CM-in 177.1, 180.2.2 və 180.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilən... barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsində baxılarkən müəyyən edilmişdir ki, o, törətdiyi cinayət əməllərinə görə polis əməkdaşları tərəfindən faktiki olaraq 20 fevral 2017-ci il tarixdə tutulduğu halda, işin istintaqını aparan müstəntiq tərəfindən yalnız 22 fevral 2017-ci il tarixdə saat 01.30-da ... barəsində şübhəli şəxs qismində tutma protokolu tərtib edilmişdir.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun 23 fevral 2017-ci il tarixli təqdimatı məhkəmənin eyni tarixli qərarı ilə təmin edilsə də, heç bir prosessual sənəd tərtib etmədən onun azadlığı qanunsuz olaraq 2 gün məhdudlaşdırılmaqla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin və CPM-in tələblərinin kobud surətdə pozulmasına yol vermiş müstəntiq barəsində xüsusi qərar (həmçinin başqa misallar üçün bax: s. 22-23) çıxarılmışdır.

“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin II yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması barədə təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 05 fevral 2019-cu il tarixli 1- 2018 sayılı İcmal məktub. Bakı-2019

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin təcrübəsində İHAM 5-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən tələb edir ki, azadlıqdan məhrumetmə həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan müdafiə etmək məqsədinə uyğun olsun. Burada önəmli olan təkcə “şəxsin azadlıq hüququ deyil”, həm də “toxunulmazlıq hüququ”dur. Bu müddəanın təmininin zəruriliyi əsas götürülərək aşağı instansiya məhkəmələrinə ünvanlanan icmal məktublarında qeyd olunmuşdur ki, “Eyni zamanda məhkəmələrə tövsiyə olunur ki, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə, bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilməklə, həmin məsələnin yoxlanılması üçün ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilsin (s. 48).

3.4. Problem

Qanunverici şəxsin cinayət prosesinin gedişində tutulması üçün müddəti 48 saat müəyyən etməsinə, CPM-in 147.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq barəsində tutulma tətbiq edilən şəxsin azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilməsinə baxmayaraq, təcrübə onu göstərir ki, şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin başlanğıcı ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində ya sənədləşdirilmir, ya da sənədləşmə şəxsin azadlıqdan məhrumetmə vaxtını düzgün əks etdirmir. Nəticədə, şübhəli şəxs kimi saxlanılan şəxs 48 saat müddətində deyil, bu müddət xeyli keçdikdən sonra məhkəmə qarşısına çıxarılır.

Tutulmuş şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi ilk vaxtlarda işgəncə və digər zorakılıqlara məruzqalma faktlarının mövcudluğu ona dəlalət edir ki, İHAM-ın müəyyən etdiyi hüquqi mövqe: “5-ci maddənin 1-ci bəndi tələb edir ki, azadlıqdan məhrumetmə həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan müdafiə etmək məqsədinə uyğun olsun. Burada önəmli olan təkcə “şəxsin azadlıq hüququ deyil”, həm də “toxunulmazlıq hüququ”dur” müddəasının təmini ilə bağlı problemlər mövcuddur.

3.5. Təvsiyə

1. Məhkəmə nəzarəti qaydasında tutulma ilə bağlı materiallara, yaxud qabaqcadan tutulmuş şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar təqdimatlara baxarkən məhkəmələr hər şeydən əvvəl şəxsin tutulması ilə bağlı ilkin sənədlərin, xüsusilə tutma barədə protokolun qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq qaydada tərtib olunmasına, şəxsin tutulma anının protokolda düzgün göstərilməsinə diqqət yetirməlidirlər. Bəzən polis məntəqəsinə dəvət olunmuş şəxs orada xeyli müddət gözlədikdən sonra ondan izahat və ya ifadə alınır, müəyyən araşdırma aparıldıqdan sonra barəsində şübhəli şəxs kimi saxlama barədə protokol tərtib olunur. Bu zaman şəxsin polis məntəqəsinə gəldiyi və ya gətirildiyi vaxt ilə barəsində protokol tərtib olunduğu vaxt arasında 4-5 saat fərq yaranır. Belə hallar bir qayda olaraq şəxsin azadlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir.

2. Azadlıq hüququnun təmini ilə bağlı diqqət yetirilməli olan digər məsələ şəxsin tutulma ilə əlaqədar qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətdən artıq saxlanılmasının yolverilməzliyi ilə bağlıdır. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar

tutulmuş şəxs 48 saat ərzində məhkəmə qarşısına çıxarılmalı, onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya azadlığa buraxılması məsələsi məhkəmə tərəfindən həll olunmalıdır.

3. Məhkəmə həbs qətimkan tədbiri seçilməsi məsələsinə baxarkən şəxsin hansı vaxtdan polis və ya digər dövlət orqanlarının sərəncamında olmasını araşdırmalı və tərəflərin arqumentlərini dinləyərək azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıc vaxtını və bunun nə qədər davam etməsini dəqiq müəyyən etməlidir.

4. Məhkəmə şəxsin polis və ya digər dövlət orqanlarının sərəncamında olduğu vaxtdan “azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyini” müəyyən etməlidir.

5. Məhkəmə şəxsin azadlıq hüququndan məhrum edilməsini müəyyən etdiyi halda, həmin azadlıqdan məhrumetmənin “qanunçuluq” tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etməlidir.

6. Şübhəli şəxs kimi tutulmuş şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə təqdimata baxarkən məhkəmə şəxsə onun şübhəli şəxs kimi tutulma müddətinin hansı vaxtdan rəsmiləşdirilməsini elan etməli və onun həmin vaxtın dəqiq müəyyən edilib-edilməməsi ilə bağlı mövqeyini öyrənməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, şübhəli şəxs rəsmi sənədlərdə qeyd olunmuş tutulma vaxtı ilə razılaşmadıqda, ibtidai araşdırma orqanı münasib və inandırıcı sübutlarla təsdiqlənən saatbasaat təfəsilatlı hesabat təqdim etmək vəzifəsi daşıyır.

7. Şübhəli şəxsin tutulma vaxtı ilə bağlı ibtidai araşdırma orqanının mövqeyini təsdiqləyən hər hansı rəsmi sənəd olmadığı halda şübhə ərizəçinin xeyrinə həll olunmalıdır.

8. Şəxs özü könüllü olaraq polis orqanına gəldikdə belə, azadlıq hüququ həmin şəxsin 5-ci maddənin müdafiəsindən yararlanmaq imkanının itirilməsinə yol verməyəcək dərəcədə vacib hüquqdur. Azadlıqdan məhrumetmənin baş veribvermədiyini müəyyən etmək üçün başlanğıc nöqtə kimi müvafiq fərdin konkret vəziyyəti, konkret halda ortaya çıxan müxtəlif amillərin məcmusu, məsələn, şəxsin polis orqanında saxlanarkən sərbəst davranış seçimi imkanına malik olub-olmaması, onunla həyata keçirilən tədbirin növü (dindirmə, üzləşdirmə), bunun davam etmə müddəti, nəticələri və tətbiq edilmə üsulu, şəxsin vəkili, qohumları ilə əlaqə yaratmaq, yemək, su içmək, ərazini tərk etmək imkanları nəzərə alınmalıdır. Məhkəmə zahiri əlamətlərin arxasındakı məqamlara baxmalı və barəsində şikayət edilən situasiyanın reallıqlarını araşdırmalı, şəxsin uzun müddət polisin sərəncamında qalmasının niyyətini müəyyən etməlidir.

3.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

Konvensiyanın 5-ci maddəsində azadlıq hüququ ilə yanaşı, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun da yer almasının əsas məqsədlərindən biri azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin şəxsi toxunulmazlıq hüququnun müdafiəsidir. Bu, sirr deyildir ki, işgəncələr və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar ən çox şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi ilk günlərdə onun etirafına nail olunması, ondan məlumatın alınması və ya onun tərəfindən törədilməsinin güman edildiyi cinayətə görə cəzalandırılması üçün tətbiq olunur. Bu xüsusat İşgəncə əleyhinə Avropa Komitəsinin polisdə müvəqqəti saxlama ilə əlaqədar hesabatlarında da dəfələrlə öz əksini tapmışdır. Ona görə də şəxs barəsində

həbs qətimkan tədbiri seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması, xüsusən, əvvəl şübhəli şəxs kimi tutulmuş şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə müraciətlərə baxılarkən Konvensiyanın 5-ci maddəsində azadlıq hüququ ilə yanaşı, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun da yer aldığı diqqətdə saxlanılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmadığını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmadığını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin, hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən etməsinə baxmayaraq, CPM-də şəxsin cinayət prosesi həyata keçirilərkən işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması faktının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar cinayət prosesini həyata keçirən orqanların (icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr) fəaliyyətini tənzimləyən normalar öz əksini tapmamışdır.

Şəxs barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə məhkəməyə məlumat verməsi ilə əlaqədar məhkəmələrin yerinə yetirməli olduğu prosessual hərəkətlər barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” qərarının 17-ci bəndində müəyyən məsələlər öz əksini tapsa da, qeyd olunanları yetərli hesab etmək olmaz. Qərarla qeyd olunur ki, “həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri-insani rəftara məruz qalmasının hakimdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır”.

Hesab edirik ki, problemin ciddiliyi nəzərə alınmaqla, həmin müddəaların yalnız Ali Məhkəmə Plenumunun qərarında əksini tapması problemin həlli üçün kifayət deyildir.

İşgəncələrin qadağan olunması ilə bağlı tələblər tövsiyə xarakteri daşıamamalı, ən azı CPM-in 447-ci maddəsində öz əksini tapmalıdır. Lakin daha yaxşı olardı ki, azadlıq hüququndan məhrum olunmuş şəxslərin işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması ilə əlaqədar faktların sənədləşdirilməsi, tədqiqatın aparılması və toplanmış materialların məhkəməyə verilməsi qaydalarının əks etdirilməsində beynəlxalq təlimat rolunu oynayan, həmçinin bu cür faktların tədqiqatı üçün müstəqil təhqiqat orqanının yaradılmasını şərtləndirən İstanbul Protokolunun müddəaları nəzərə alınmaqla xüsusi normalar CPM-ə əlavə edilsin.

4. Əsas prinsiplər

4.1. Şərh

4.1.1. Milli qanunvericiliyə riayət prinsipi

Azadlıq hüququnun təmini ilə bağlı Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericilikdəki maddi və prosessual hüquq normalarına riayət etmək öhdəliyini nəzərdə tutur. Bundan əlavə, Konvensiya və İHAM hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin 5-ci maddənin məqsədinə uyğun olmasını tələb edir, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi isə şəxsi özbaşına həbsdən müdafiə etməkdir.

Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə görə, adətən, milli qanunvericiliyi şərh və tətbiq etmək ilk növbədə dövlət orqanlarının, xüsusən də məhkəmələrin vəzifəsi olsa da, 5-ci maddənin 1-ci bəndinə aid olan hallarda həmin qanunvericiliyə riayət edilməməsi Konvensiyanın pozuntusuna səbəb olduqda vəziyyət başqa cürdür. Belə hallarda Məhkəmə milli qanunvericiliyə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamaq üçün müəyyən səlahiyyətini tətbiq edə bilər və etməlidir (Kryange Rumıniyaya qarşı; Baranovski Polşaya qarşı; Benham Birləşmiş Krallığa qarşı).

İHAM həmçinin qeyd etmişdir ki, Məhkəmə milli qanunvericiliyə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamaq üçün səlahiyyətini tətbiq edərkən hüquqi vəziyyəti sözügedən vaxtda olduğu kimi nəzərə almalıdır (Wuoch Polşaya qarşı).

Milli hakimiyyət orqanları tərəfindən kiminsə azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi, o cümlədən həmin azadlıqdan məhrum edilmənin “qanunla nəzərdə tutulmuş prosedura” əməl edilib-edilməməsi ilə həyata keçirilməsi məsələsi müzakirə edildikdə, Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini müəyyən edir. Bununla belə, milli qanunvericiliyə riayət yetərli deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumaq üçün uyğun olmalıdır.

“Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı” işdə İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (b) yarımbəndinə də istinad etdi. Həmin bənddə “məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması” azadlıq hüququndan məhrum edilməyə yol verilən hal kimi nəzərdə tutulur. Bununla bağlı İHAM qeyd etdi ki, “şahid qismində ifadə vermək öhdəliyi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (b) yarımbəndinin məqsədləri üçün kifayət qədər spesifik və konkret hesab edilə bilər. Bununla belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi hər hansı azadlıqdan məhrumetmənin “qanuni” olmasını tələb edir ki, bu da onun “qanunla müəyyən edilmiş prosedura uyğun” həyata keçirilməli olması şərtini ehtiva edir”.

Həmin işdə İHAM həmçinin Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə istinad etdi. CPM-in 178-ci maddəsi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

“Məcburi gətirilmə şəxsin cinayət prosesi aparən orqana məcburi çatdırılmasından, habelə istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılmasında onun iştirakının məcburi təmin edilməsindən ibarətdir.

Məcburi gətirilmə cinayət prosesində iştirak edən və cinayət prosesini həyata keçirən orqana çağırılan şəxsə yalnız aşağıdakı hallarda tətbiq edilə bilər:

-cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məcburi çağırışlarına üzrlü səbəb olmadan gəlmədikdə;

- cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarını almaqdan boyun qaçırdıqda;

- cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizləndikdə;

- daimi yaşayış yeri olmadıqda.

14 yaşınadək olan şəxslərin, hamilə qadınların, ağır xəstələrin, habelə xüsusi ittihamçının məcburi gətirilməsinə yol verilmir.

Məcburi gətirilmə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın əsaslandırılmış qərarı və ya cinayət prosesi iştirakçılarının vəsatəti ilə məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir.

Məcburi gətirilmə barədə qərar təhqiqat orqanı və ya qanunla üzərinə bu vəzifə qoyulmuş digər orqan tərəfindən icra olunur”.

İHAM hesab etdi ki, “bununla belə, görünür ki, bu kontekstdə ərizəçilərin din-dirilmək üçün məcburi qaydada gətirilməsi barədə qərar qəbul edilib. Hökumət başqa cür iddia etməyib. Belə olan halda, ərizəçilərin azadlıqdan məhrum edilməsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənasında “qanuni” sayıla bilməz. Müvafiq olaraq, ərizəçilərin 28-29 aprel 2014-cü il tarixlərində azadlıqdan məhrum edilmələri ilə əlaqədar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur.

4.1.2. Subsidiarlıq prinsipi

Subsidiarlıq prinsipi (lat. *subsidiarius*, *subsidium* - ehtiyat, kömək, dəstək) müasir demokratik ölkələrin sistem xüsusiyyətlərindən biridir. Onun mahiyyətini “zəruri olan qədər hakimiyyət”, “yol verilən qədər azadlıq” ifadələri daha aydın əks etdirir. Subsidiarlıq konsepsiyası öz başlanğıcını fəlsəfədən əxz etmişdir. Aristotel, Foma Akvinski, Hegel, Tokvil, Prudon və başqaları subsidiarlığın müxtəlif aspektləri ilə bağlı fikirlərini ifadə ediblər.

İslam qaydalarına görə insan bacardığını, əlindən gələni etməli, sonra isə Allaha təvəkkül aparmalıdır.

Roma Papası XI Piyin “Quadragesimo Anno” ensiklopediyasında yazılır ki, “insan özü bacardığı hər şeyi etməlidir, əgər hər hansı səbəbdən o, nəyinsə öhdəsindən gələ bilməsə, dövlət tərəfindən təminatlı dəstək və kömək almalıdır”.

Hüquq elmində subsidiarlıq o deməkdir ki, insan hüquq və azadlıqları cəmiyyətdə bütün hüquq və öhdəliklərin mənbəyidir. Siyasi elmlərdə subsidiarlıq prinsipi siyasi hakimiyyətin özünəməxsusluğuna münasibətdə tətbiq edilir. Subsidiar hakimiyyət məqsədlərinə çatmaqda cəmiyyətdəki üzvlərinə kömək etməli, idarəçilikdə zorakılığın tətbiqindən çəkinməlidir. Subsidiarlıq prinsipinə müvafiq olaraq ayrı-ayrı adamlara və onların ailələrinə aid olan qərar vətəndaşa daha yaxın olan səviyyədə qəbul edilməlidir. Subsidiarlıq prinsipinin məqsədi ictimai vəzifələrin həllinə ictimai təşkilatları cəlb etmək yolu ilə ictimai rifahın təkmilləşdirilməsi və yüksəldilməsidir.

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyada dəyişikliklər edən 15 nömrəli Protokolun təsdiq edilməsi barədə“ 2 may 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Konvensiyanın 15 sayılı Protokolu təsdiq

edilmişdir. Protokolun 1-ci maddəsinə əsasən, Konvensiyanın Preambulasının sonuna aşağıdakı məzmununda yeni abzas əlavə edilmişdir:

“Subsidiarlıq prinsipinə əsasən, Razılığa gələn Yüksək Tərəflərin Konvensiyada və onun Protokollarında müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların təmin edilməsində əsas məsuliyyət daşdıqlarını və bu sahədə onların bu Konvensiya ilə təsis olunmuş İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin nəzarət yurisdiksiyası altında mülahizə sərbəstliyinə malik olduqlarını təsdiq edərək” Protokol qəbul edilmişdir. Həmin maddə ilə Razılığa gələn Yüksək Tərəflərin Konvensiyada və onun Protokollarında müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların təmin edilməsində əsas məsuliyyət daşdıqları və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin nəzarət yurisdiksiyası altında mülahizə sərbəstliyinə malik olduqları rəsmiləşdirilir. Beləliklə, İHAM artıq Konvensiyanın 15 sayılı Protokoluna əsasən Konvensiya və onun Protokolunda nəzərdə tutulan hüquqlara münasibətdə dövlətlərin mülahizə sərbəstliyinə nəzarət hüququ qazanır. Həmin hüquq və azadlıqların təmininə görə iştirakçı dövlətlərin İHAM ilə müştərək məsuliyyəti yaranmış olur.

Konvensiya kontekstində subsidiarlıq iki – təcrübi və nəzəri cəhətləri ilə fərqlənir. Praktiki cəhətdən İHAM apellyasiya və ya kassasiya instansiyası funksiyasını yerinə yetirə bilməz. Bununla belə, məhkəmə xatırlatmışdır ki, ərizəçinin hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar irəli sürdüyü ittihamın dərəcəsi sərtləşdikcə faktiki baza bir o qədər əsaslı olmalıdır (Pedersen və Baadsgaard Danimarkaya qarşı). Yalnız milli məhkəmələrin müəyyən etdiyi faktların ərizəçinin təqdim etdiyi sübutlarla uyğunluq təşkil etmədiyi istisna hallarda Məhkəmə həmin qaydadan kənara çıxıb bilər (Klass Almaniyaya qarşı).

İHAM-ın subsidiarlıq prinsipi ilə bağlı əsas mövqeyi aşağıdakılarda da özünü təzahür etdirir: “Öz ölkələrinin (milli məhkəmələr-V.İ) fəal əhalisi ilə birbaşa və daimi əlaqədə olduqlarına görə dövlət orqanları prinsip etibarilə “mənəvi” tələblərin dəqiq mənası, həmçinin hər hansı “məhdudiyyət”in və ya həmin tələbləri təmin etməli olan sanksiyaların zəruriliyi barədə öz rəylərini bildirmək üçün beynəlxalq məhkəmədən daha yaxşı mövqedə olurlar (Handyside Birləşmiş Krallığa qarşı).

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı”, “Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı”, “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” qərarlarda İHAM qeyd etdi ki, “şikayətinin azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandıran konkret, münasib faktların mövcud ola biləcəyini inkar etmir. Lakin hətta bu cür faktlar mövcud olmuşsa belə, onlar müvafiq məhkəmə qərarlarında öz əksini tapmayıb. Milli hakimiyyət orqanlarını əvəzləmək və onların əvəzinə belə faktları müəyyən etmək Məhkəmənin işi deyil.

Analoji tərzdə İHAM milli məhkəmələrin səlahiyyətlərinə aid olan hüquqi məsələləri nəzərə almasına baxmayaraq, onlara toxunmaqdan, məsələn, maddi və prosessual qanunvericiliyi təfsir etməkdən kənarlaşır. Məsələn, “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarla İHAM CPM-in 158.4 maddəsinin tətbiqi ilə bağlı Hökumətin mövqeyi ilə razılaşmayaraq qeyd edir ki, “Bu işdə Hökumət şikayətinin 19 aprel 2007-ci ildən sonra həbsdə saxlanmasına həmin müddətdə onun işin materialları ilə tanış olmasına imkan yaradılması ilə haqq qazandırarkən, görünür, CPM-in 158.4-cü maddəsinə istinad edib. Məhkəmə bu arqumenti qəbul

edə bilməz. Birincisi, belə görünür ki, CPM-in 284-289-cu və 292-ci maddələrinə uyğun olaraq, ibtidai istintaq başa çatdıqdan sonra təqsirləndirilən şəxslərin işin materialları ilə tanış olmalarına imkan yaradılıb, lakin bu, ittiham aktının qəbul edilməsindən və işin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsindən əvvəl baş verib. Belə olan halda, Hökumət izah etməyib ki, iş məhkəmə baxışına göndərildikdən sonra şikayətçinin həbsdə saxlanmasına CPM-in 158.4-cü maddəsi ilə necə haqq qazandırmaq olar. İkincisi, istənilən halda, bu maddəni təhlil etdikdən sonra Məhkəmə anlaya bilmir ki, həmin maddə məhkəmə qərarı olmadan şikayətçinin həbsdə saxlanmasını nəzərdə tutan maddə kimi necə şərh oluna bilər. Nəhayət, hətta fərz etsək ki, bu maddə şikayətçinin həbsdə qalmasına imkan verir, bunun üçün istinad edilən məsələlər 5-ci maddənin 1-ci bəndinə heç bir aidiyyəti olmayan məsələlərdir. Buna görə də, həmin maddəyə əsaslanan həbsdə saxlanma 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun sayıla bilməz”.

Qeyd olunanlara baxmayaraq, İHAM Azərbaycan Respublikası CPM-in 158.4-cü maddəsinin Konvensiyanın məqsədləri ilə bir araya sığmaması barədə mövqeyini ifadə etməmişdir.

İHAM özünün fəaliyyətində milli qanunvericiliyə şərh verməkdən çəkinməklə yanaşı, milli qanunvericiliyin tətbiqindən də qəti olaraq imtina edir, çünki həmin hərəkətlərin heç biri İHAM-ın səlahiyyətlərinə daxil deyildir: Məhkəmə təkrarlayır ki, milli məhkəmələri əvəz etmək onun vəzifəsinə daxil deyildir. Daxili qanunvericiliyin şərhini problemini ilk növbədə milli hakimiyyət, məhkəmələr həll etməlidir. Avropa Məhkəməsinin rolu bu cür şərhin Konvensiyanın məqsədlərinə uyğun olub-olmamasını yoxlamaqdır (Lisika Xorvatiyaya qarşı).

Konvensiya sisteminin subsidiar xarakterini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, İHAM-ın funksiyası əvvəlcədən milli məhkəmə tərəfindən yerinə yetirilmiş fəaliyyətdə, Konvensiya ilə mühafizə olunan hüquq və azadlıqların pozulmasına səbəb ola biləcək hallar istisna olmaqla, faktların müəyyən edilməsi və ya hüququn tətbiq edilməsində yol verilmiş nöqsanları müəyyən etmək deyildir (Strelets, Kessler və Krents Almaniyaya qarşı). İHAM “Kononov Latviyaya qarşı” işdə istisna hallara əlavə olaraq “milli məhkəmənin verdiyi dəyərləndirmə açıq-aydın özbaşına olma” halını da əlavə etdi.

Konvensiyanı şərh etmək məsələlərində İHAM muxtariyyət prinsipini rəhbər tutur. Həmin prinsipin mənası Konvensiya müddəalarını şərh etməkdə müstəqillik və özünün təcrübəsini nəzərə almaqdan ibarətdir. Beləliklə, İHAM öz şərhlərində milli qanunvericilik və milli məhkəmələrin təcrübəsindən azad olur. Əksinə, bir çox hallarda qeyd edir ki, milli məhkəmələrin dəyərləndirmələri ilə özünü bağlı hesab etmir və məsələlərə müstəqil qiymət verir. Məsələn, İHAM “Satullayev Azərbaycana qarşı”, “Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı” işlər üzrə qərarında qeyd etmişdir ki, “Dövlətin faktiki vəziyyətə verdiyi səciyyəvləndirmə və ya səciyyəvləndirmənin olması Məhkəmənin azadlıqdan məhrum etmənin mövcudluğu ilə bağlı gəldiyi nəticəyə qəti təsir göstərə bilməz”.

Subsidiarlıq prinsipinin ikinci cəhəti nəzəri məsələlərlə bağlıdır. Konvensiyanın təminat verdiyi hüquq və azadlıqlar demokratik cəmiyyətin məhsulu olduğuna görə, “demokratiya” anlayışı ilə “hüququn aliliyi” qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, Konvensi-

yanın şərh zamanı da həmin əlaqə konteksti aparıcı amil kimi nəzərə alınır. İHAM presedentlərinin məntiqinə görə, iştirakçı-dövlətlərin demokratik qaydada seçilmiş hakimiyyəti müvafiq legitimliyə malikdir və bu, İHAM kimi beynəlxalq məhkəmədən Konvensiyanın müdafiə etdiyi hüquq və azadlıqlara müdaxilənin “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olması məsələsinin qiymətləndirilməsində özünüməhdudlaşdırma (*self-restraint*) tələb etməklə yanaşı, dövlətə “qiymətləndirmə məkanı” (*margin of appreciation*) və ya “müləhizə həddləri” verir. Bununla belə, bu cür müdaxilənin hər hansı forması, əvvəla, vəzifəli şəxslərin baxışlarından asılı olmamalı, qanunda nəzərdə tutulmalıdır, ikincisi, legitim məqsəd (məsələn, fərdi və ictimai maraqlar arasında tarazlığa riayət etmə) daşmalıdır. Məlum məsələdir ki, bu cür qiymətləndirmənin həddləri sonsuz deyil və demokratik proseslərdən kənara çıxmamalıdır.

Konvensiyanın 15 sayılı Protokolunun qüvvəyə minməsi ilə İHAM-ın hüquq qabiliyyəti milli səviyyədə riayət edilməli olan məcburi müləhizə həddləri ilə məhdudlaşır. Belə ki, ərizəçi Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların hər hansı pozuntusu ilə əlaqədar İHAM-a müraciət hüququ qazanmaq üçün ilkin olaraq daxili müdafiə vasitələrini tükətməlidir. 15 sayılı Protokolda ifadəsini tapan subsidiarlıq prinsipi Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların müdafiəsinə görə məsuliyyətin milli hakimiyyətlə İHAM arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutur ki, burada ilk növbədə məsuliyyət dövlətin, daha sonra isə İHAM-ın üzərinə düşür.

Əlbəttə ki, subsidiarlıq o vaxt məhsuldar olacaqdır ki, Konvensiyanın müvafiq müddəaları hakimlər üçün əlçatan olsun və daxili hüquqda tətbiq olunsun.

İHAM belə bir hüquqi mövqeyi də tez tez təkrarlayır ki, Konvensiya donmuş hüquqi akt deyil, canlı mexanizmdir, o, bu günün işığında şərh üçün açıqdır. İnsan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən hüquqi akt kimi Konvensiyanın predmet və məqsədi onun normalarının təminatının səmərəli və real olması prizmasından şərh və tətbiq olunmasını tələb edir.

İHAM dəfələrlə bəyan edib ki, “dördüncü instansiya” məhkəməsi deyildir. İHAM-ın mövqeyi ondan ibarətdir ki, Məhkəmə dövlətlərin müləhizə sərbəstliyini qəbul edir və çalışır ki, mümkün olan qədər faktlara yeni qiymət, milli hüquqa yeni şərh verməsin (P.G. və J.H. Birləşmiş Krallığa qarşı). İHAM milli səviyyədə baxılmış işə “yenidən baxmaq”, sübutları yenidən qiymətləndirmək hüququna malik deyil, milli məhkəmələrə münasibətdə tamamlayıcı rola malikdir və onları əvəz etmir (A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı).

Beləliklə, İHAM Konvensiyanı şərh, həm də onu geniş şərh etməkdə özünün səlahiyyətini bəyan etsə də, daxili qərarları yenidən nəzərdən keçirmək imkanına malik deyildir.

İHAM-ın təcrübəsində formalaşdırılmış müləhizə sərbəstliyi doktrinası hər bir dövlətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaq üçün ona müəyyən azadlıq verilməsini nəzərdə tutur. İHAM etiraf edir ki, özünün institusional nüfuzunu saxlamaq üçün o, Razılaşmış Dövlətlərə təqdim olunan müləhizə sərbəstliyinə müdaxilə etməkdən çəkinməlidir (Skordino İtaliyaya qarşı, Varnava və başqaları Türkiyəyə qarşı).

Subsidiarlıq prinsipinin prosessual realizasiyasının parlaq nümunəsi daxili müdafiə vasitələrinin tükədilməsi qaydasıdır. Həmin qaydaya müvafiq olaraq Konvensiya

ilə təminat verilən hüquq və azadlıqların müdafiəsi üçün ilkin olaraq dövlətə imkan yaradılır. Bu zaman dövlət insan hüquq və azadlıqlarının pozuntusunu aradan qaldırmaq, kompensasiya vermək və hüququ pozulmuş şəxslə razılaşma əsasında mübahisəni həll etmək imkanı əldə edir.

Müləhizə hədlərində dövlətə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqları şərh etmək, həyata keçirmək və tətbiq etmək üçün qərar qəbul etməkdə diskresion səlahiyyətlərin verilməsinə, eyni zamanda həmin müləhizənin sərhədlərinin müəyyən edilməsinə İHAM səlahiyyətlərinin təsdiq edilməsi ilə nail olunur. Milli hakimiyyət tərəfindən hüququn şərh və tətbiqi qəbul edilə biləcək sərhədlər daxilində olduqda Məhkəmə özünün şərhini iştirakçı dövlətə zorla qəbul etdirmir, milli hakimiyyətin şərh ilə məhdudlaşır. Lakin bu, İHAM-ın nəzarət səlahiyyətindən tam imtinasını ehtiva etmir.

Konvensiyanın ayrı-ayrı hüquqi anlayışlarının ümumavropa standartlarının axtarışı onların dərk olunmasının “muxtariyyət” prinsipi ilə təmin edilir. Muxtariyyət prinsipinin tətbiqi Avropa Şurasının üzv-dövlətləri olan ölkələrdə hüquqtətbiqetmə standartlarının unifikasiyasında mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Muxtariyyət bu və ya digər terminlə əlaqədar İHAM-ın rəyinin ayrı-ayrı dövlətlərdə həmin terminlə bağlı qəbul edilən bu və ya digər izahdan asılı olmamasını, müstəqilliyini ehtiva edir. Lakin iştirakçı-dövlətlərin hüquqtətbiqedici orqanlarının terminlə bağlı şərh kifayət qədər “ağlabatan” və Konvensiyanın məzmununa cavab verən olarsa, İHAM bunu qəbul edə bilər.

Məsələn, İHAM Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə bağlı işlər üzrə çıxardığı qərarlarda üzv-dövlətin işgəncə faktları ilə bağlı səmərəli araşdırma tələbinə riayət etmədiyini müəyyən edərək Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması qərarına gəlir. Azərbaycana qarşı qəbul olunmuş işlərdə də həmin pozuntunun aşkar olunması istisnalıq təşkil etmir. Lakin səmərəli araşdırma termini Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərdə müxtəlif anlamda qəbul edilə bilər. İHAM-ın həmin terminlə bağlı şərh aşağıdakı kimi ifadəsini tapır:

“Məhkəmə bir daha qeyd edir ki, şəxs polis tərəfindən 3-cü maddəyə zidd olaraq ağır şəkildə pis rəftara məruz qaldığı barədə sübut oluna biləcək iddia irəli sürdüyü halda, bu müddəə Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən, Dövlətin “yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiyada ... müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqların təmin edilməsinə” dair ümumi öhdəliyi ilə birlikdə oxunduqda öz mənasında səmərəli rəsmi araşdırmanın aparılmasını tələb edir. Həmin araşdırma məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsi və cəzalandırılmasına gətirib çıxarmaq iqtidarında olmalıdır. Əks təqdirdə, işgəncələrin və qeyri-insani, yaxud alçaldıcı rəftar və cəzaların ümumi hüquqi qaydada qadağan edilməsi öz fundamental vacibliyinə baxmayaraq, təcrübədə qeyri-effektiv olardı və bəzi hallarda Dövlətin nümayəndələri üçün onların nəzarəti altında olanların hüquqlarını faktiki olaraq cəzalandırılmadan pozmaq imkanı yaradaçaqdı (Assenov və digərləri Bolqarıstana qarşı). Məhkəmənin presedent hüququnda müəyyən edilmiş səmərəliliyin minimal standartlarına, həmçinin belə tələb daxildir ki, araşdırma müstəqil, qərəzsiz və ictimaiyyətin nəzarəti altında olmalı, habelə səlahiyyətli orqanlar nümunəvi səylə və çevik hərəkət etməlidirlər (İsayeva və digərləri Rusiyaya qarşı; Meneşeva Rusiyaya qarşı).

Avropa Şurası ölkələri nazirlərinin İnterlakində (18-19 fevral 2010-cu il) keçirilən konfransında qəbul edilən tövsiyələrin Konvensiyanın milli səviyyədə tətbiqinə aid hissəsində subsidiarlıq prinsipi ilə əlaqədar qeyd olunur ki, “subsidiarlıq Avropa ictimai qaydasının əsas aləti kimi Konvensiyanın pozulmasına görə ilk növbədə milli səviyyədə iştirakçı dövlətlərin məsuliyyətini müəyyən edir, Məhkəmənin başqa dövlətlərə qarşı çıxardığı qərarlarından, xüsusən hüquq sistemində eyni problemlərin mövcud olduğu məsələlərlə əlaqədar maksimum nəticə çıxarmaq üçün çağırışlar səsləndirir. Beləliklə, İHAM qərarlarının *erga omnes* prinsipi subsidiarlıq prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etmir.

İHAM isə gələcəkdə də fəaliyyətinin məqsədlərini rəhbər tutmalıdır: “Konvensiyanın məqsədi nəzəri və xəyali hüquqları deyil, konkret və həqiqi hüquqları müdafiə etməkdir” (Artiko İtaliyaya qarşı).

İHAM Konvensiyaya müvafiq olaraq birbaşa iştirakçı-dövlətlərin milli-hüquq və məhkəmə sisteminə məcburi hüquqi təsir göstərmək imkanına malik deyildir. Lakin konkret işlər üzrə qərarlar qəbul etməklə İHAM iştirakçı-dövlətlərin milli hüquq qaydasına öz təsirini göstərir, onların hüquq sisteminin unifikasiyasına yardım edir və onların Konvensiyanın müddəalarına uyğunluğuna nail olur. Bu cür təsir bir tərəfdən milli qanunvericiliyin dəyişdirilməsini sürətləndirir, digər tərəfdən boşluqların aradan qaldırılması üçün yeni normaların yaradılmasına gətirib çıxarır.

4.1.3. Qanunçuluq prinsipi

Qanunçuluq - dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların hüquq normalarına və ilk növbədə qanunlara ciddi riayət etdikləri dövlətdə siyasi-hüquqi rejim kimi dəyərləndirilir. Qanunçuluq prinsipləri hüquq sisteminin formalaşması və fəaliyyət göstərməsinin xarakteri ilə müəyyən edilən ilkin müddəalardır ki, onlar hüquqi göstərişlərin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edir və hüquq münasibətləri subyektlərinin davranışına qoyulan tələblərin əsası hesab olunur. Qanuniliyin mahiyyətinin dərk olunması üçün qeyd olunmalıdır ki, qanunun aliliyi tabeliyində olan hüquqi akt qanuna zidd olmadıqda normativ hüquqi aktlar sisteminin iyerarxik əhəngdarlığını təmin edir. Qanuniliyin vəhdəti qanunun dövlətin bütün ərazisində fəaliyyət göstərməsini, qanunların birinin digəri ilə uyğunluğunu nəzərdə tutur. Qanunların dövlətin yurisdiksiyası altında olan insanlara münasibətdə eyni təsirə malik olması onun universallığını nəzərdə tutur.

Konvensiya anlamında “qanun” anlayışı həm milli qanunvericiliyi, həm də hüquqtətbiqetmə təcrübəsini özündə birləşdirməklə, eyni zamanda əlçatanlıq, qabaqcadan görmə və aydınlıq tələblərini də əhatə edir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsi şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi üçün hüquqi əsas və onun həyata keçirilmiş qanunda nəzərdə tutulan prosedurunun mövcudluğunu tələb edir. Şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin qanuni olmasına əmin olmaq üçün o, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulan hallardan birinə uyğun olmaqla yanaşı, milli qanunvericilikdə də azadlıqdan məhrumetmənin əsası kimi nəzərdə tutulmalı, həm də qanunda nəzərdə tutulan prosedura uyğun həyata keçirilməlidir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan qanunilik prinsipi mahiyyət etibarilə Konvensiyanın 7-ci maddəsində də özünü büruzə verir. 5-ci maddədə qanunçuluq azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olduğu halda, 7-ci maddə cinayət hesab edilməli olan əməl və onlara görə cəza məsələlərini əhatə edir. Lakin 7-ci maddədə qanunçuluq prinsipinin ifadə forması daha aydın və konkretidir. Konvensiyanın 7-ci maddəsinin 1-ci bəndi nəzərdə tutur ki, “heç kəs törədildiyi zaman milli və ya beynəlxalq hüquqa görə cinayət sayılmayan hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilə bilməz. Habelə, cinayət əməlinin törədildiyi zaman tətbiq edilməli olan cəzadan daha ağır cəza verilə bilməz”.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, cinayət və cəzaya münasibətdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “Qanunçuluq prinsipi” adlanan 5.1-ci maddəsi də Konvensiyanın 7-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulanlarla mahiyyəti eyni olan müddəaları əks etdirir:

“5.1. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir”.

Konvensiyanın 7-ci maddəsi cinayət işi üzrə hökmün çıxarılması üçün hüquqi əsasın mövcudluğunu tələb edir. Bununla əlaqədar İHAM əmin olmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxs tərəfindən əməlin törədildiyi vaxt həmin əməlin cinayət qaydasında cəzalandırılmalı olmasını nəzərdə tutan qanunla qüvvədə olmuş və təyin olunmuş cəza həmin qanunun müəyyən etdiyi həddən yüksək olmamışdır (Koeyme və başqaları Belçikaya qarşı; Del Rio Prada İspaniyaya qarşı).

İHAM-ın Konvensiyanın 7-ci maddəsi ilə bağlı ifadə etdiyi mövqə təxminən eyni meyarlarla 5-ci maddəyə münasibətdə də keçərlidir. Yəni şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi üçün azadlıqdan məhrumedilmə milli qanunvericilik və ya Konvensiyanın özündə nəzərdə tutulan hallardan birinə uyğun olmalı və o, qanunda nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilməlidir.

Qanunçuluq özündə əlçatanlıq və qabaqcadan nəticələri görmə kimi keyfiyyət tələblərini birləşdirir.

Qanunun əlçatanlıq tələbi onun dərc olunması ilə əlaqədardır. Qabaqcadan görmə tələbi isə şəxsin qanunla tanış olmasından sonra onun nəticələrini qabaqcadan başa düşməsinə əhatə edir. Bu tələb, həmçinin, şəxsin məhkəmə tərəfindən qanuna verilən şərh ilə tanışlığı və hüquqşünasdan müvafiq məsləhət almasını da nəzərdə tutur.

Qanunun nəticələrini qabaqcadan görmə anlayışının təsir dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə nəzərdən keçirilən alətin məzmunundan, əhatə etdiyi sahədən, ünvanlandığı şəxslərin dairəsi və hüquqi vəziyyətindən asılıdır (Kononov Latviyaya qarşı).

Qanunda əlçatanlıq və nəticələri qabaqcadan görmə tələbi ilə yanaşı, keyfiyyət tələbi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin tələblər qarşılıqlı əlaqədədir. Qanunun nəticələri qabaqcadan görmə tələbi onun keyfiyyət və əlçatanlığından asılıdır. Qanunun nəticələrini qabaqcadan görmə tələbinin məqsədi cəmiyyəti, hər şeydən əvvəl şəxsi azadlığı müdafiə etməkdən ibarətdir. Nəticələri qabaqcadan görmə prinsipi tələb edir ki, şəxs qanunla tanış olduqda, onun hərəkətlərinin hansı hüquqi nəticələr doğuracağını qabaqcadan görsün. Ona görə də qanunun nəticələrini qabaqcadan görmə tələbini qanunun keyfiyyətindən, həmçinin vətəndaş üçün əlçatan olmasından təcrid

olunmuş şəkildə nəzərdən keçirmək olmaz. Əgər vətəndaş hüququ anlamaq iqtidarında deyilsə və yaxud ona əlçatanlığı yoxdursa, onda qanunun nəticələrini qabaqcadan görmək əlçatmaz ideala çevriləcəkdir.

Hər bir azadlıqdan məhrum edilmənin qanunda nəzərdə tutulan prosedura müvafiq qaydada həyata keçirilməsini müəyyən etməklə Konvensiyanın 5-ci maddəsi həmçinin tələb edir ki, hər bir azadlıqdan məhrum edilmə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulsun. Azadlıqdan məhrum edilmənin daxili qanunvericilikdə tələb olunan prosedura uyğun həyata keçirilməsi prinsipinə əmin olmaq üçün Məhkəmə təkcə həmin sahədə qüvvədə olan qanunvericiliyi deyil, həmçinin müvafiq şəxslərə tətbiq olunan digər hüquq normalarının da keyfiyyətini qiymətləndirməlidir. Keyfiyyət bu mənada nəzərdə tutur ki, milli qanunvericiliyin azadlıqdan məhrum etməyə yol verdiyi hallarda o, bütün özbaşınalıq risklərini istisna etmək üçün kifayət qədər dəqiq olmalıdır (Amur Fransaya qarşı).

Hüquq və vəzifələrin həcmnin prosessual qaydalar çərçivəsində məhdudlaşdırılması hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin edilməsinə, məhkəmə icraatı zamanı işdə iştirak edən şəxslərin qarşılaşa biləcəkləri hüquqi qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına, ədalət mühakiməsinin daha səmərəli və ədalətli həyata keçirilməsinə xidmət edir. Eyni zamanda, yalnız qanunvericilik səviyyəsində müəyyən oluna biləcək belə məhdudiyyətlər Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları ləğv etməməlidir. Bu məhdudiyyətlər hər hansı şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq, müvafiq hüquqa mütənasib şəkildə qanunvericinin müəyyən etdiyi hədlər çərçivəsində düzgün tətbiq edilməlidir. Göstərilən hüquqi mövqe, həmçinin Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun L.İ.Binnətovanın şikayəti üzrə 2008-ci il 8 may tarixli qərarında da öz əksini tapmışdır. Həmin Qərarda qeyd olunmuşdur ki, məhkəmə-müdafiə hüququ mütləq hüquq olmadığına görə müəyyən şərtlərin mövcudluğunda konkret məhdudiyyətlərə məruz qala bilər. Lakin yalnız qanunvericilik səviyyəsində müəyyən oluna biləcək belə məhdudiyyətlər Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları ləğv edə bilməz. Bu məhdudiyyətlər məhkəmələr tərəfindən özbaşına deyil, hüququn təbiətinə uyğunlaşa bilən, müvafiq hüquqa mütənasib şəkildə və eyni zamanda, bu hüququn həddləri kimi düzgün tətbiq edilməlidir. Subyektiv hüququn həyata keçirilməsi, onun həddlərinin qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənməsi hüquqi müəyyənlik və hüquqi təmin olunma prinsiplərinə xidmət edir. Bu, həmçinin hüququn təmin olunması üçün məhkəmə-müdafiə mexanizmlərindən istifadə zamanı ədalət mühakiməsinin obyektiv meyarlarından faydalanmaq imkanı yaradır.

“Qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir” prinsipi tələb edir ki, şəxs qanunu başa düşmədikdə hüquqşünasın yardımından istifadə etməlidir.

Qanunun dəqiqliyi və aydınlığı müvafiq sənədin ümumi kontekstində qiymətləndirilməlidir. Belə ki, bir çox hallarda qanunun müəyyən müddəaları məhz digər normalar ilə tanışlıqdan sonra aydınlaşır.

Məhkəmə işi həll edərkən insan, onun hüquq və azadlıqlarını ən yüksək dərəcədə kimi tanıyan, dövlətin fəaliyyətinin məzmun və istiqamətini müəyyən edən hüququn aliliyi prinsipini rəhbər tutmalıdır.

Hüququn aliliyinin təmin olunmasında yeri və roluna görə məhkəmə hakimiyyətinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Çünki hüquqtənzimləmə sistemində sosial əhəmiyyətli nəticələrin əldə olunması üçün davranış qaydası kimi yalnız normalar deyil, həm də müvafiq prosedur və hüquq normalarının göstərişlərinin həyata keçirilməsi prosesi mühüm rol oynayır. Hüquq normalarının göstərişlərinin həyata keçirilməsi prosesi normaların özlərindən, onların məzmunundan kənarlaşmamalı, onların qanunda nəzərdə tutulan qaydada, sosial ədalətliyə riayət etməklə həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Yurisprudensiyanın klassik postulatlarından birində ifadə olunduğu kimi, “o şeyi hüquq hesab etmək olar ki, onu məhkəmədə müdafiə etmək mümkün olsun”. Beləliklə, hüququn aliliyi məhkəmənin hüququ şərh etməsinin və məhkəmənin hüquqtətbiqetməsinin standartına çevrilməli və məhkəmələrdə işlərə baxılarkən qanunçuluq, hüquqi müəyyənlik və ədalətli məhkəmə baxışı hüququ, insan hüquqlarının üstünlüyünün tanınması onun ünsürləri kimi çıxış etməlidir.

Məhkəmənin hüququ şərh etmək və hüquq tətbiq etmək standartlarının Konvensiyanın və İHAM-ın təcrübəsi əsasında formalaşdırılması hüququn aliliyi prinsipinin aşağıdakı tərkib hissələrinin fərqləndirilməsinə imkan verir:

- dövlətin fəaliyyətində insan hüquqlarının üstünlüyünün tanınması;
- publik hakimiyyətin təminat verilmiş hüquqların həyata keçirilməsinə özbaşına müdaxiləsindən müdafiə üçün hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu; icra hakimiyyəti üzərində məhkəmə nəzarəti;
- hər cür hüquqi mülahizənin həcmnin və onun həyata keçirilməsi üsulunun qanunla müəyyən edilməsi;
- özbaşına azadlıqdan məhrum edilmənin qadağan olunması;
- ayrı-ayrı fərdlərin maraqları ilə cəmiyyətin digər üzvlərinin maraqları arasında tarazlığın təmin olunması;
- tutma və həbsin qanuniliyi üzərində məhkəmə nəzarəti;
- dövlətin dünyəvi xarakteri;
- məhkəməyə əlçatanlıq;
- məhkəmə qərarlarının icrasının məcburiliyi;
- məhkəmənin subyektiv qərəzsizliyi;
- qanunvericinin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə müdaxiləsinin yol-verilməzliyi;
- hüquqi müəyyənlik prinsipi;
- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş yekun qərarının qətiliyi;
- məhkəməyə ictimai etimadın mövcudluğu və s.

Venesiya Komissiyası qanuniliyi (*legality*) qanunun aliliyi və ya qanunun üstünlüyü (*supremacy of law*) prizmasından hüququn aliliyinin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirir və qeyd edir ki, bu prinsip qanunun göstərişlərinə dönmədən riayət edilməsini tələb edir. Bu tələb təkcə fiziki şəxslərə deyil, həm də hakimiyyət strukturlarına ünvanlanır. Beləliklə, qanuniliyin zəruri tələbi vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə də şamil edilir və bu tələb vəzifəli şəxsin öz hərəkətləri üçün səlahiyyətə malik olmasını və ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində fəaliyyətini nəzərdə tutur. Qanunçuluq qüvvəyə minmiş qanunun göstərişlərini pozmamış heç bir şəxsin cəzaya məruz qoyulmamasını və qanunu pozmağa görə məsuliyyətin yaranmasını da əhatə edir. Qanunun göstəriş-

lərini həyata keçirmək imkan çərçivəsində və təcrübə ilə təmin olunmalıdır (Hüququn aliliyi haqqında məruzə 25-26 mart 2011-ci ildə Venesiya Komissiyasının 86-cı plenar iclasında təsdiq olunmuşdur).

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən, qanunçuluq prinsipinin mahiyyəti cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı hüquqtətbiq-edən orqanın fəaliyyətinin yalnız qanuna əsaslanmasından və qanun əsasında həyata keçirilməsindən, eləcə də əməlin cinayət sayılması və belə əməli törədən şəxsin təqsirli hesab edilməsi və onun barəsində cəzanın tətbiqinə yalnız cinayət qanunu əsasında yol verilməsindən ibarətdir (Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 21 oktyabr 2011-ci il tarixli Qərarı).

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 237-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 25 fevral 2013-cü il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, hüquqtətbiqedici tərəfindən mübahisə doğurmayan qanunvericilik normasının yanlış təfsir edilərək başqa qaydada tətbiq olunması hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Cinayət mühakimə icraatında cinayət prosesini həyata keçirən orqanların hər bir prosesual hərəkətləri qanunvericilikdə dəqiq və birmənalı tənzimlənmişdir. Hüquqi müəyyənlik prinsipi onu da tələb edir ki, bu orqanlar cinayət-prosesual qanunvericiliyindən kənar hərəkətlərə yol verməməli, cinayət təqibi zamanı qanunvericilikdə müəyyən olunmuş cinayət prosesi mərhələlərinin xüsusiyyətlərinə, ardıcılıqlarına, təyinatına, prosesual hədlərinə və s. dəqiq riayət etməlidirlər. Cinayət prosesinin hər bir mərhələsinin qarşısında duran vəzifələrin düzgün yerinə yetirilməsi nəticə etibarilə cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsinə xidmət etməklə, hər kəsin hüquqlarının müdafiəsinə təminat vermiş olur.

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 107.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 31 may 2012-ci il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etməyi zəruri hesab edir ki, ümumi hüquqi tənzimləmə sistemində müəyyənlik, aydınlıq, hüquq normalarının birmənalı və ardıcıl olması tələbləri cinayət və cinayət-prosesual qanunvericilikləri çərçivəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, CPM-in müddələrinin dəqiq və aydın olmasını tələb edən hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin ayrılmaz elementi olaraq, həm qanunvericilik, həm də hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsinin və prosesual ədalət prinsipinin təmin olunması üçün zəmanət yaradır.

Prosesual hüquq sferasında hüquqi müəyyənlik prinsipi özünü həm də hüquqi müdafiə vasitələrinin aydınlığı postulatında büruzə verir. Hüquqi dövlət prinsipinin dövlətin fəaliyyətinin ölçülə bilən və öncədən görülməli bilən olması tələbi hüquqlarını müdafiə edən şəxslərə məhkəmə qərarlarının yoxlanılması yollarının əvvəlcədən göstərilməsi tələbinə aparıb çıxarır. Vətəndaşlar hüquqi müdafiə vasitəsinin istifadə edilməsinin mümkünlüyünü, əgər bu, mümkün olarsa hansı şərtlər daxilində olmasını qiymətləndirmək imkanına malik olmalıdırlar.

İHAM təcrübəsində qanunçuluq haqqında məsələ bir qayda olaraq, Konvensiya ilə təminat verilən bu və ya digər hüququn məhdudlaşdırılması ilə bağlı meydana çıxır. İHAM konvensiya hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının “qanuna müvafiq qaydada” həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və bu da İHAM təcrübəsində həmin anlayışın muxtar şərhinin zəruriliyini şərtləndirmişdir. İHAM təcrübəsinə müvafiq olaraq “qanun” təkcə hüququn göstərişi kimi deyil, həm də yazılmamış hüquq kimi təfsir olunmalıdır.

Qanunçuluq prinsipinin hüququn aliliyinin tərkib hissəsi kimi bir neçə cəhəti var. Bunlardan birincisini formal, ikincisini mahiyyət cəhəti kimi qiymətləndirmək olar. Qanuniliyin formal cəhəti ondadır ki, dövlət hakimiyyət orqanları özlərinin fəaliyyəti üçün hüquqi əsasə malik olmalıdırlar, başqa sözlə hər bir dövlət orqanı səlahiyyətlərə malik olmalı və həmin səlahiyyətlərdən qanuna müvafiq qaydada istifadə etməlidir. Buradan dövlət hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini tənzimləyən hüquqi bazanın olması və onların həmin göstərişlərə ciddi müvafiqlik əsasında fəaliyyət göstərmək zəruriliyi tələbi meydana çıxır. Belə ki, İHAM qeyd edir ki, müvafiq dövlət orqanına verilmiş diskresion səlahiyyətləri müəyyən edən qanun onun sərhədlərini və həyata keçirilmə üsullarını da tədbirin legitim məqsədini nəzərə almaqla kifayət qədər aydınlıqla müəyyən etməlidir. Eyni zamanda, həmin səlahiyyətlərin tətbiq olunduğu şəxslərə özbaşına müdaxilədən müdafiə üçün fərdi adekvat imkanlar təqdim olunmalıdır. Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla insan hüquqlarına hər hansı müdaxilə və ya onların məhdudlaşdırılması qanunçuluq baxımından qiymətləndirilməlidir. Beləliklə, hüququn aliliyi kontekstindən qanunçuluq sadəcə maddi və prosessual qanunlara uyğunluqla məhdudlaşdırılmamalı və bir qədər geniş nəzərdən keçirilməlidir. “Kruslin Fransaya qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndinin kontekstində “qanunda nəzərdə tutulan” ifadəsi onu nəzərdə tutur ki, əvvəla, hakimiyyətin fəaliyyəti qanuniliyin formal cəhətini ifadə edən daxili qanunvericilikdə əsasə malik olmalıdır. Eyni zamanda, qeyd olunan müddəə konkret qanunun keyfiyyətini də nəzərdə tutur və tələb edir ki, konkret qanun maraqlı tərəf üçün əlçatan olmalı, onun tətbiqi nəticəsində baş verə biləcək hüquqi nəticələrin əvvəlcədən başa düşülməsi üçün anlaşıqlı olmalı, hüququn aliliyinə zidd olmamalıdır.

İHAM qanuniliyi təkcə maddi və prosessual hüququn normalarına riayət olunması (formal cəhət) ilə müəyyən etmir, həm də müvafiq qanunun uyğun olmalı olduğu keyfiyyət tələblərini (mahiyyət cəhəti) irəli sürür.

İHAM təcrübəsinin təhlili ona dəlalət edir ki, əlçatanlıq və qanunun nəticələrini qabaqcadan görmə tələbləri təkcə qanuniliyin deyil, həm də hüquqi müəyyənliyin tərkib hissəsidir. Hüquqi müəyyənlik ilə əlaqədar məhkəmələr işə baxarkən aşağıdakılara diqqət yetirməlidirlər:

1. qanunvericiliyin əlçatanlığı və hüquqi nəticələrinin əvvəlcədən görünməsinin mümkünlüyü;
2. hüquqa uyğun gözləntilər konsepsiyası;
3. *res judicata* prinsipi;
4. məhkəmə qərarlarının icrası tələbi;
5. məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin olunması;
6. mütənasiblik prinsipi.

İHAM “Öcalan Türkiyəyə qarşı” işdə qeyd etdi ki, cəmiyyətin ümumi maraqları tələbi ilə fərdi fundamental hüquqların müdafiəsi tələbi arasında ədalətli tarazlıq axtarışı bütün Konvensiyaya xas xüsusiyyətdir.

Qanunçuluq tələbi yalnız müvafiq milli qanuna riayətlə təmin olunmur; milli qanunvericilik özü, o cümlədən onda ifadə edilən və ya nəzərdə tutulan əsas prinsiplər Konvensiyaya uyğun olmalıdır (Pleso Macarıstana qarşı). 5-ci maddənin 1-ci bəndi ilə bağlı presedent hüququnun əsaslandığı Konvensiyada nəzərdə tutulan ümumi prinsiplər: qanunun aliliyi prinsipi və onunla əlaqəli hüquqi müəyyənlik, proporsionallıq prinsipi, bundan əlavə, 5-ci maddənin ən əsas məqsədi olan əsassızlıqdan müdafiə prinsipidir (Simons Belçikaya qarşı).

İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu ilə bağlı Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlarda da qanunçuluq prinsipinin bəzi cəhətlərinə toxunmuşdur. Belə ki, “Qarayev Azərbaycana qarşı” və “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” işlər üzrə qərarında İHAM qanunçuluq və hüquqi müəyyənlik prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsinə münasibətdə qeyd etdi ki, “söhbət azadlıqdan məhrumetmədən getdiyi hallarda xüsusilə vacibdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilsin. Buna görə də bu hal mühüm əhəmiyyət daşıyır ki, azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş “qanunçuluq” standartına cavab verməsi üçün azadlıqdan məhrumetmənin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri kifayət qədər aydın ifadə edilməli və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır. Həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar konkret hərəkətin doğura biləcəyi nəticələri şəxsin mövcud şəraitdə əqlabətən dərəcədə öncədən görə bilməsinə (zərurət olduqda müvafiq hüquqi məsləhət almaqla) imkan vermək üçün kifayət qədər aydın olmalıdır ki, hərəkətin qanunsuz olması riskindən yaxa qurtarmaq mümkün olsun”.

“Qarayev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM ərizəçinin həbsdə saxlanılmasının qanuniliyindən şikayət etmək üçün Konvensiyadan irəli gələn hər hansı hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmamasını müəyyən etdi və belə nəticəyə gəldi ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb.

İHAM qeyd etdi ki, daxili qanunvericilikdə konkret olaraq “ekstradisiya məqsədilə” həbsəalma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur. Məhkəmə qeyd edir ki, ekstradisiya məqsədilə həbsəalma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrumetmə qanunsuzluqlara qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı.

İHAM qeyd etdi ki, Azərbaycan məhkəmələri tərəfindən qanunçuluq prinsipinin pozulması hallarından biri onların etiraf olunmamış və sənədləşdirilməmiş azadlıqdan məhrumetməyə diqqət ayırmamaları ilə bağlıdır: “Şəxsin etiraf edilməmiş həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində əks olunmuş mühüm təminatların tam inkarıdır və bu müddəanın ən ciddi pozuntusunu təşkil edir. Saxlanmanın tarixi, vaxtı və yeri, saxlanılan şəxsin adı, həbsin səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı kimi qeydlərin olmaması qanunçuluq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi ilə bir araya sığmayan

hesab edilməlidir (Nağıyev Azərbaycanca qarşı; Xalikova Azərbaycanca qarşı; Nəsirov və başqaları Azərbaycanca qarşı; Həsənov Azərbaycanca qarşı; Pirqurban Azərbaycanca qarşı; Satullayev Azərbaycanca qarşı).

İHAM “Məmmədov və başqaları Azərbaycanca qarşı” qərarında qeyd etdi ki, hazırkı işdə birinci ərizəçi 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək MTN-in binasında həbsdə olduğunu iddia etsə də, Hökumət heç bir təqdimatla çıxış etməyib. Məhkəmə qeyd edir ki, birinci ərizəçi eyni şikayəti müxtəlif məhkəmə prosesləri çərçivəsində daxili məhkəmələr qarşısında qaldıraraq, onun 2007-ci il fevralın 2-dən 3-dək MTN-in ərazisində qanunsuz həbs edildiyini təkrarlayıb. Lakin yerli məhkəmələr öz qərarlarında heç vaxt bu şikayətə baxmayıblar.

Qanunçuluq prinsipi həm də azadlıqdan məhrum edilmənin qanunda nəzərdə tutulan prosedura uyğun həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Məhz həmin prosedurun pozulmasını İHAM “Həsənov Azərbaycanca qarşı” və “Nəsirov və başqaları Azərbaycanca qarşı” işlərdə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu kimi müəyyən etdi: “Məhkəmələr azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı işə baxarkən bu azadlıqdan məhrumetmənin hansı əsasla həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq onun sənədləşdirilməsini yoxlamalıdır.

Əgər polis məmurları şəxsin inzibati xəta törətdiyinə görə azadlıqdan məhrum edildiyini iddia edirlərsə, bu zaman inzibati xəta haqqında protokol tərtib etməlidirlər.

Həmin işdə İHAM qeyd etdi ki, ərizəçilər barəsində inzibati xəta törətmələri barədə protokol tərtib olunmamışdı. Ərizəçilərdən hər hansı birinə münasibətdə inzibati həbslə bağlı heç bir rəsmi qeyd yox idi”.

“Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı” iş üzrə qərarla İHAM həmçinin qeyd etdi ki, “həbsdə saxlanmanın müddəti məhkəmə qərarına əsaslanırsa, prinsipə, “qanunidir”.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndləri şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə yol verilən əsasların tam siyahısını nəzərdə tutur və bu əsaslardan heç olmazsa biri yoxdursa, azadlıqdan məhrumetmə qanuni sayıla bilməz. İHAM “Emin Hüseynov Azərbaycanca qarşı” və “Xalikova Azərbaycanca qarşı” işlər üzrə qərarlarında qeyd edir ki, kiminsə həbsinin “qanuniliyi” məsələsi, o cümlədən “qanunla nəzərdə tutulmuş prosedura” əməl edilib-edilməməsi məsələsi müzakirə edildikdə, Konvensiya mahiyyət etibarilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericiliyin maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyini müəyyən edir. Bununla belə, milli qanunvericiliyə riayət yetərli deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi əlavə olaraq tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan qorumağa uyğun olmalıdır. Burada təhlükə altında olan təkcə “azadlıq hüququ” deyil, həm də “şəxsin toxunulmazlığı hüququ”dur. Bu, əsas prinsipdir ki, heç bir əsassız həbs 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilməz və 5-ci maddənin 1-ci bəndindəki “özbaşınalıq” anlayışı milli qanunvericiliyə uyğun ola bilməz.

Beləliklə, azadlıqdan məhrumetmə daxili qanunvericiliyin şərtlərinə müvafiq olaraq qanuni, lakin yenə də özbaşına və bununla da, Konvensiyaya zidd ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin “...şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyatı təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai

yerlərə gəldikdə...” müddəasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 27 avqust 2004-cü il tarixli qərarında nümayiş etdirdiyi hüquqi mövqe müzakirə olunan məsələ baxımından əhəmiyyətlidir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qeyd etdiyi kimi, “İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinə əsasən, hər hansı bir şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəyə təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsi onun inzibati qaydada tutulmasına və bununla da müvəqqəti olaraq azadlığının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Lakin bu Məcəllədə şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəyə təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsinə görə heç bir məsuliyyət nəzərdə tutulmur. Belə halda isə azadlıq hüququnun müvəqqəti məhdudlaşdırılmasının heç bir əsası yoxdur və inzibati qaydada tutmanın tətbiqi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş məqsədlərə ziddir”.

4.2. Hüquqi müəyyənlik prinsipi

Qanun ictimai münasibətləri tənzimləmə, onları vahid məcraya yönəltmə, həmin münasibətlərin subyektlərinin davranışlarını nizama salmaqla ictimai qaydanın sabitliyinə nailolma funksiyaları daşdığına görə həm onu tətbiq edənlər üçün, həm də istiqamətləndirdiyi, davranışlarına təsir göstərdiyi subyektlər üçün aydın, başadüşülən tərzdə ifadə olunmalıdır. Qanunverici hər hansı sahədə ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə dair normativ hüquqi akt qəbul edərkən hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilməni əsas amil kimi nəzərə almalı, mövcud normativ aktlar arasında bir-birini təkzib edən normaların yer almasına imkan verməməlidir. Hüququn aliliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış edən hüquqi müəyyənlik hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir normasının aydınlığını, başadüşülən olmasını, məntiqliliyini, bütövlükdə qanunun özündə bir-birini təkzib edən müddəaların yer almamasını tələb edir. Bunun təmin edilməsi üçün hüquq normaları birmənalı olmalı və qüvvədə olan digər normalarla ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Dövlətin yurisdiksiyası altında olan hər kəs qanunun onun hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün təminat verdiyinə əmin olmalı, hüquq normalarını tətbiq etmək səlahiyyəti verilmiş şəxslərin qanunu ona münasibətdə hansı qaydada tətbiq etməli olduğunu qabaqcadan görməlidir. Əməl və hərəkətlərinin doğracağı hüquqi nəticələri qabaqcadan görmək, hüquqauyğun davranışı sərgiləmək üçün insanda əminlik olmalıdır.

Hüquq normalarının məzmununun qeyri-müəyyənliyi ictimai münasibətlərin subyektləri tərəfindən hüquqauyğun davranışı seçməkdə çətinlik yaratdığı kimi, hüquqtətbiqetmədə də qeyri-müəyyənliyə meydan, məhdudiyyətsiz mülahizə üçün imkan açır, qanun normasının tətbiqində subyektivlik amilini önə çıxarır.

Məcburi tələblərin məzmunu hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməli, yəni həm hüquqtətbiqediciyə, həm də digər şəxslərə aydın məntiqli və anlayışlı olmalı, onların tətbiqi zamanı ziddiyyətlərə aparıb çıxarmamalı, bu və ya digər sahədə və bütövlükdə, hüquq sistemində qanunvericiliyin nizamlama məqsədi və prinsipləri ilə uzlaşmalıdır. Bundan əlavə, nizamlamanın eyni predmetinə münasibətdə müəyyən edilən məcburi tələblər bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Tənzimləmədə çoxmənalılıq, qarışıqlıq (aydın olmama) və ziddiyyət yolverilməzdir. Çünki bu hallar hər hansı normanın məzmununun lazımı qaydada aydınlaşmasına maneçilik yaratmaqla insan hüquq və azadlıqlarının təminatını zəiflədir, hüquqtəbqi-edici qarşısında qeyri-məhdud mülahizə üçün imkanlar yaradır. Bu cür hallar isə hər bir normativ-hüquqi aktın əsasında dayanmalı olan qanunun aliliyi, qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik və ədalət prinsiplərinin pozulmasına yol açə bilər.

Hüquq normasının məzmununun qeyri-müəyyənliyi çox vaxt mübahisəli məsələnin beynəlxalq hüquq və konstitusiyaya müvafiq olmayan tənzimlənməsinə gətirib çıxarır. Hüquqtəbqiətmə prosesində qanunun müddəası ilə bağlı həddən artıq mülahizə sərbəstliyi hamının qanun qarşısında bərabərliyi və hüququn aliliyi prinsipi ilə yanaşı, hüquq və azadlıqların dövlət və məhkəmə təminatının da pozulmasına səbəb olur.

Hüquq normasının məzmununun qeyri-müəyyənliyi onun vahid qaydada başa düşülməsinin və deməli, vahid qaydada tətbiqinin qeyri-mümkünlüyünü şərtləndirir, bu isə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təminatını zəiflədir, hüquq və azadlıqların təminatına xələl gətirir, inzibati özbaşınalıq, ədalət mühakiməsinin qeyri-ardıcılığı üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu (bundan sonra Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu) “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 49.3 və 49.6-cı maddələrinin şərh edilməsi haqqında” 6 avqust 2002-ci il tarixli qərarında qeyd etdi ki, “hüquq normasının müəyyənliyi aydınlığı, ikimənalı olmamasının ümumi hüquqi şərtləri kimi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyinə dair Konstitusiyası prinsipindən irəli gəlir (Konstitusiyanın 25-ci maddəsi). Belə bərabərlik hüquqtəbqiədicilər tərəfindən yalnız normanın eyni cür şərhə və anlaşılması şərtlə təmin edilə bilər. Hüquq normasının məzmununun qeyri-müəyyənliyi isə əksinə, hüquq tətbiqi prosesində onun qeyri-məhdud anlaşılmasına imkan yaradır və qaçılmaz olaraq özbaşınalığa, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyinin, eləcə də qanunun aliliyi prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxarır”.

Hüquqtəbqiətmədə hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət olunması qanuna və dövlətin fəaliyyətinə etimadı artırır, səlahiyyətli dövlət orqanının qanunun göstərişlərinə ciddi riayət etməsi, həmçinin işin faktiki hallarını diqqət və məsuliyyətlə qiymətləndirməsi əsasında qərar qəbul etməsinə təminat verir. Hüquqi müəyyənlik prinsipi, həmçinin müvafiq hüquq münasibətləri iştirakçılarının davranışlarının nəticələrini əqlabatan hüdudlarda qabaqcadan bilməsini təmin etməklə, rəsmi tanınmış hüquqi statuslarının, əldə edilmiş hüquqlarının dəyişilməzliyində əminlik yaratmaqla, onların dövlətin hüquq siyasətinə etibarını artırır.

İHAM həmçinin qeyd etmişdir ki, norma o zaman öncə görülabilən hesab edilir ki, o, dövlət orqanları tərəfindən edilə biləcək özbaşına müdaxilələrdən qorunmaq üçün tədbirlər nəzərdə tutsun (De Tommaso İtaliyaya qarşı; Xlyustov Rusiyaya qarşı).

Hüquqi müəyyənlik universal xarakter daşıyır və hüquqi fəaliyyətin bütün sahələrinin universal prinsipidir. Qanunun və onun hər bir normasının aydın, doğurduğu hüquqi nəticələrin qabaqcadan görülabilən olması hüquqi dövlətin vacib təzahürlərindən biri olan qanunun ümumiliyini təmin etmək zərurəti ilə uzlaşmalıdır.

Hüquqi müəyyənliyi dar və geniş mənada nəzərdən keçirmək olar. Dar mənada həmin prinsip hüquq normaları və normativ hüquqi aktların keyfiyyətinin qiymətlən-

dirilməsi amili kimi çıxış edir; geniş mənada fərdi hüquqi aktların və eyni zamanda məhkəmə qərarlarının sabitliyinin mühüm göstəricisi kimi özünü təzahür etdirir.

Hüquq normasının müəyyənlik, aydınlıq və təkmənalılığının ümumhüquqi meyarı hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi haqqında konstitusiya prinsipindən doğur. Belə ki, bu cür bərabərlik yalnız hüquq normasının vahid qaydada başa düşülməsi, şərhli və tətbiqi nəticəsində təmin edilə bilər. Bu tələb əslində ictimai münasibətlərin bütün sahələrinə şamil olunmalıdır.

Qanunun mətninin mütləq aydınlığı (qanunvericinin bütün mümkün ola biləcək həyati halları qanunda nəzərdə tutması) qeyri-realdır. Bu səbəbdən qanunda ümumi anlayışlardan istifadə edilməsi və qanunun, onun normasının təfsirə ehtiyacının olması qaçılmazdır. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun 64.8-ci maddəsinə əsasən, normativ hüquqi aktda vəzifəli şəxsin öz mülahizəsindən asılı olaraq fiziki və hüquqi şəxslər üçün ümumi qaydadan istisnalar müəyyənləşdirmək imkanı nəzərdə tutula bilməz. Normativ hüquqi aktda vəzifəli şəxslərə normativ hüquqi aktla nizamlanmayan güzəştlər, habelə qadağa və məhdudiyyətlər müəyyən etmək imkanı nəzərdə tutula bilməz. Bununla yanaşı, Qanunun 64.9-cu maddəsi müəyyən edir ki, qanunda normaların həddindən artıq detallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə müdaxiləyə gətirib çıxarmamalıdır.

Bu maddənin digər bəndlərində qeyd olunub ki, vəzifəli şəxsin diskresion səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi üçün ikimənalı və təcrübədə az yerini tapan terminlərdən, məfhumlardan (anlayışlardan) və xülasələrdən, qiymətləndirmə xassəli kateqoriyalardan istifadə edilə bilməz. İcra hakimiyyəti orqanı normativ hüquqi aktları yalnız öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etməlidir və digər icra hakimiyyəti orqanının fəaliyyət dairəsinə müdaxilə edə bilməz.

Qanun olmadığı halda digər normativ hüquqi aktla qanunun predmetini təşkil edən məsələlərin hüquqi tənzimlənməsinə və hamı üçün məcburi olan davranış qaydalarının müəyyənləşdirilməsinə yol verilmir. Bu qanunun 65-ci maddəsi ilə hüquqi boşluqların mövcudluğu ilə əlaqədar olan tipik sui-istifadə amilləri tənzimlənilir. Bildirilir ki, hüquqi boşluqlar bu və ya digər məsələnin hüquqi tənzimlənməməsi nəticəsində, normativ hüquqi aktın tənzimləmə üçün istifadə edilmədiyi halda, habelə normativ hüquqi aktın mətninə hüquq pozuntularına görə vəzifəli şəxslərin məsuliyyətini nəzərdə tutan və onların fəaliyyətinə nəzarəti tənzimləyən sui-istifadə əleyhinə preventiv normalar daxil edilmədikdə yaranır.

Məhkəmə təcrübəsi hüquq normalarının mümkün natamamlığı və ya qeyri-müəyyənliyinin aradan qaldırılmasının əsas vasitəsidir. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun 90-cı maddəsinə müvafiq olaraq normativ hüquqi aktın məzmununda qeyri-müəyyənliklər və fərqlər, habelə tətbiqi təcrübəsində ziddiyyətlər aşkar edildikdə həmin aktı qəbul etmiş normayaratma orqanı və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi müvafiq normaları rəsmi şərh edir.

Normativ hüquqi akt şərh edildikdə onun normalalarının məzmunu izah edilir və dəqiqləşdirilir, onların qanunvericilikdə yeri, habelə ictimai münasibətlərin eyni növünün müxtəlif aspektlərini tənzimləyən digər normalarla funksional və başqa əlaqələri müəyyən edilir.

Normativ hüquqi akt şərh edildikdən sonra aktda həmin şərh nəticəsində dəyişikliklər edilməsinə yol verilmir. Genişləndirici və ya məhdudlaşdırıcı şərhə yalnız normativ hüquqi aktın mətni və mənası arasında açıq-aşkar fərq olanda yol verilir. Normativ hüquqi aktın məzmununun izahı onun şərhə hesab edilmir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Klark Qordon Morrisin şikayəti üzrə” 2017-ci il 26 may tarixli Qərarında qanunun aydın olması tələbi ilə bağlı hesab etmişdir ki, qanunun aydın və proqnozlaşdırıla bilən olması hüquqi dövlətin vacib təzahürlərindən biri olan qanunun ümumiliyini təmin etmək zərurəti ilə uzlaşmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qanunun mətninin mütləq aydınlığı (qanunvericinin bütün mümkün ola biləcək həyati halları qanunda nəzərdə tutması) qeyri-realdır. Bu səbəbdən qanunda ümumi anlayışlardan istifadə edilməsi qaçılmazdır.

Bu baxımdan, hüquqi normaların bəzən qaçılmaz olan natamamlığı və ya qeyri-müəyyənliyi məhz məhkəmə təcrübəsi vasitəsilə aradan qaldırılır.

Avropa Məhkəməsinin formalaşdırdığı hüquqi mövqeyindən belə məlum olur ki, qanunun aydın olması yalnız onun özünün mətni ilə deyil, eləcə də məhkəmə təcrübəsində formalaşan təfsiri ilə şərtləndirilir. Həm Konstitusiyadan, həm də Konvensiyadan irəli gələn hər kəsin qanunsuz cəzalandırılmamaq hüququnun müstəsna əhəmiyyəti isə bu sahəyə aid cinayət-hüquqi qaydaların təfsirindən xüsusi dəqiqlik və aydınlıq tələb edir.

İHAM Böyük Palatanın “Gorzelik və digərləri Polşaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “istənilən hüquq sistemində norma nə qədər dəqiq tərtib olunsa da, məhkəmə şərhə qaçılmazdır. Anlaşılmayan məqamların izah olunmasına hər zaman ehtiyac olacaq. Müəyyənlik arzu edilən olsa da, bəzən lüzumsuz sərtliliklə müşayiət oluna bilər, halbuki hüquq dəyişən şəraitlə addımlamaq xüsusiyyətinə malik olmalıdır. Müvafiq olaraq bir çox qanunlar qaçılmaz terminlərin istifadəsi ilə tərtib olunmuşlar ki, onlar az və ya çox dərəcədə qeyri-müəyyəndir, onların şərhə və tətbiqi təcrübədən asılıdır. Hüquq müddəasının müxtəlif cür təfsir olunması öz-özlüyündə öncədəngörmə tələbinin pozulmasına gətirib çıxarmır. İşlərə baxılarkən məhkəmələrin üzərinə qoyulmuş rol ondan ibarətdir ki, onlar bu cür şübhələri təfsirlə aradan götürsünlər”.

Ümumiyyətlə, İHAM-ın qərarlarında hüquqi müəyyənlik prinsipinin bir sıra cəhətləri ilə bağlı mövqeyi ifadəsini tapmışdır:

İHAM bir sıra qərarlarında göstərmişdir ki, əsas hüquqların məhdudlaşdırılması yalnız o halda qanunla müəyyən olunmuş hesab edilə bilər ki, şüurlu şəxs norma ilə tanış olaraq və hüquqsünasın yardımına və ya məhkəmə təcrübəsinə müraciət etmədən öz hərəkətlərinin nəticələrini kifayət qədər dəqiq dəyərləndirə bilsin. Məhkəmə həmçinin hesab etmişdir ki, baxılan aspektdə hüquqi müəyyənlik üçün əsas təhlükəni hədsiz ümumi ifadələr, əsas terminlərin açıqlanmaması və ya eyni terminlərin müxtəlif qanunlarda müxtəlif şərhələrinin mövcudluğu yaradır (Landvreugd Hollandiyaya qarşı; Brumaresku Rumıniyaya qarşı). “Brumaresku Rumıniyaya qarşı” iş üzrə 28 oktyabr

1999-cu il tarixli qərarla qeyd olunur ki, hüququn aliliyinin əsas aspektlərindən biri olan hüquqi müəyyənlik prinsipi digərləri ilə yanaşı tələb edir ki, məhkəmələr tərəfindən tamamilə həll edilmiş iş üzrə qəbul olunan yekun qərar şübhə doğurmamalıdır.

“Ryabix Rusiyaya qarşı” iş üzrə 24 iyul 2003-cü il tarixli qərarında İHAM “*res judicata*” (yəni bir dəfə həll edilmiş işə təkrar baxılmanın yolverilməzliyi) prinsipindən bəhs edərək göstərmişdir ki, hüquqi müəyyənlik “*res judicata*” prinsipinə hörməti nəzərdə tutur. Prinsip onu əks etdirir ki, tərəflərdən heç biri yalnız işə təkrar baxmaq və yeni qərara nail olmaq məqsədilə yekun, qanuni qüvvəyə minmiş qərara yenidən baxılmanı tələb edə bilməz. İşə yenidən baxılması üzrə yuxarı məhkəmə instansiyasının səlahiyyəti işə mahiyyəti üzrə yenidən baxmaq məqsədilə deyil, məhkəmə səhvlərini, ədalət mühakiməsinin qeyri-düzgün aparılmasını aradan qaldırmaq məqsədilə həyata keçirilməlidir. Yenidənbaxma şikayətin gizli forması hesab edilə bilməz, eyni zamanda, yalnız bir məsələyə dair iki yanaşmanın mövcud olması yenidənbaxma üçün əsas ola bilməz. Yalnız əsaslı və qarşısızalmaz xarakterli hallara görə məcburiyyət qarşısında qalma bu prinsipdən geri çəkilməyə haqq qazandırır.

İHAM-ın “Bratyakin Rusiyaya qarşı” iş üzrə 9 mart 2006-cı il, “Radçikov Rusiyaya qarşı” iş üzrə 24 may 2007-ci il, “Lenskaya Rusiyaya qarşı” iş üzrə 29 yanvar 2009-cu il tarixli qərarlarına əsasən, hüquqi dövlətin ən mühüm prinsiplərindən biri digər hallarla yanaşı, məhkəmənin yekun qərarlarının sual doğurmamalı olmasını nəzərdə tutan hüquqi müəyyənlikdir. Yuxarı məhkəmələrin hüquqi qərarları ləğvetmə gücü məhz ciddi səhvlərin düzəldilməsində özünü göstərməlidir. Bu güc elə tətbiq edilməlidir ki, fərdi maraqlarla mühakimə sisteminin effektivliyinin təmin edilməsi arasında ədalətli balans yaratmaq maksimal dərəcədə mümkün olsun. Bir sıra məhkəmə qərarlarında “ciddi səhv” anlayışının təhlili zamanı Məhkəmə vurğulamışdır ki, işin “natamam və qərəzli” olması, yanlış nəticəyə səbəb olması, məhkəmə prosesinin ciddi pozuntuları, hakimiyyətdən sui-istifadə, hüququn tətbiqi dairəsindəki səhvlər və ədalət mühakiməsi maraqlarına təsir edən digər ağır nöqsanlar ciddi səhvin mövcudluğu kimi göstərilir.

İHAM bir neçə qərarında göstərmişdir ki, əsas hüquqların məhdudlaşdırılması yalnız o halda qanunla müəyyən olunmuş hesab edilə bilər ki, şüurlu şəxs norma ilə tanış olaraq və hüquqsünasın yardımına və ya məhkəmə təcrübəsinə müraciət edərək öz hərəkətlərinin nəticələrini kifayət qədər dəqiq dəyərləndirə bilsin. Məhkəmə, həmçinin, hesab etmişdir ki, baxılan aspektdə hüquqi müəyyənlik üçün əsas təhlükəni hədsiz ümumi ifadələr, əsas terminlərin açıqlanmaması və ya eyni terminlərin müxtəlif qanunlarda müxtəlif şərtlərinin mövcudluğu yaradır (“Landvreugd Hollandiyaya qarşı” iş üzrə 04 iyun 2002-ci il tarixli qərar; “Brumaresku Rumıniyaya qarşı” iş üzrə 28 oktyabr 1999-cu il tarixli qərar).

“Korbely Macarıstana qarşı” iş üzrə İHAM-ın Böyük Palatasının 19 sentyabr 2008-ci il tarixli Qərarında göstərilmişdir ki, Konvensiyanın 7-ci maddəsi ittiham olunan şəxsin maraqlarının ziyanına cinayət-hüquqi normaların geriye qüvvəsi ilə məhdudlaşmır. Bununla bərabər, həmin maddə özündə daha ümumi prinsipləri ehtiva edir. Həmin prinsiplərə əsasən, yalnız qanun cinayətin tərkibini və buna görə cəzanı müəyyən edə bilər (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), o cümlədən ittiham olunan

şəxsin ziyanına, məsələn, analogiya üzrə cinayət hüquq normalarının genişləndirici şərh olunmasını qadağan edir. Bu prinsiplərin mahiyyətindən aydın olur ki, milli qanunvericilik cinayətin tərkibini dəqiq müəyyən etməlidir.

İHAM-ın “Amann İsveçrəyə qarşı” iş üzrə qəbul etdiyi 16 fevral 2000-ci il tarixli qərarında qeyd edilmişdir ki, müvafiq münasibətləri tənzimləyən milli qanunvericilik “anlaşıqlı”, “aydın” və “proqnozlaşdırıla bilən” olmalıdır. Eyni qayda Məhkəmənin “Edvards Maltaya qarşı” iş üzrə 24 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarının 60-cı bəndində və “Vrbica Xorvatiyaya qarşı” iş üzrə 1 aprel 2010-cu il tarixli qərarında da öz əksini tapmışdır.

Qeyd edilən müddəa ilə bağlı İHAM bildirmişdir ki, cinayət hüququ daxil olmaqla istənilən hüquqi sistemdə hüquq normasının nə qədər aydın ifadə edilməsindən asılı olmayaraq, məhkəmə təfsirinin qaçılmaz elementi vardır. Şübhə doğuran məsələlərin aydınlaşdırılması və dəyişən hallara adaptasiya üçün daim zərurət olacaq. Əslində, məhkəmə hüquqyaradıcılığı vasitəsilə cinayət hüququnun progressiv inkişafı Konvensiyaya tərəf dövlətlərdə hüquqi ənənənin artıq möhkəmlənmiş və zəruri hissəsidir. İrəli gələn nəticənin hüquq pozuntusunun mahiyyətinə uyğun gəlməsi və əğlabatən şəkildə gözlənilən olması şərtilə, Konvensiyanın 7-ci maddəsi baxımından işdən-işə məhkəmə təfsiri vasitəsilə cinayət məsuliyyəti qaydalarının ardıcıl aydınlaşdırılması mümkündür (Moiseyev Rusiyaya qarşı).

Avropa Məhkəməsinin mülahizəsinə görə, son məhkəmə qərarının ləğv edilməsi proseduru əvvəllər məlum olmayan və əlçatmaz olan, məhkəmə araşdırmasını başqa nəticəyə gətirib çıxara biləcək sübutların olduğunu nəzərdə tutur. Məhkəmə qərarının ləğv edilməsini tələb edən şəxs məhkəmə araşdırması başa çatana kimi onun sübutlar təqdim etməsinin mümkün olmadığını və bu dəlillərin iş üzrə əhəmiyyətli olduğunu sübut etməlidir (Pravednaya Rusiya Federasiyasına qarşı).

“Brumaresku Rumıniyaya qarşı” iş üzrə 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qərarla göstərilmişdir ki, hüququn aliliyinin əsas aspektlərindən biri olan hüquqi müəyyənlik prinsipi həmçinin tələb edir ki, məhkəmələr tərəfindən tamamilə həll edilmiş iş üzrə qəbul olunan yekun qərar şübhə doğurmamalıdır.

İHAM “Kuznetsova Rusiyaya qarşı” iş üzrə 2007-ci il 7 iyun tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, “işə yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılması proseduru ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində ədalətsizliyin aradan qaldırılması məqsədinə xidmət edəcəyi dərəcədə hüquqi müəyyənlik prinsipinə zidd deyildir. Məhkəmənin vəzifəsi prosedurun “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin müddəalarına uyğun bir şəkildə həyata keçirildiyini müəyyən etməkdir ...”

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına məhkəmə nəzarətinin hüquqi müəyyənlik baxımından əhəmiyyətinə toxunaraq “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2-ci və 3-cü abzaslarının müddələrinin şərh edilməsi haqqında” 06 yanvar 2004-cü il tarixli qərarında Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etmişdir ki, azadlığın hər cür məhdudlaşdırılmasının hakim nəzarətinə verilməsi şəxsin azad-

lığını əsassız qəsdlərdən qorumağa yönəlmişdir və bunun qarşısının alınmasının əhəmiyyətli elementlərindən biridir. Məhkəmə nəzarəti ibtidai istintaqın gedişində istənilən şəxsin özbaşınalıqdan müdafiəsinin, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və ona olan inamın artırılmasının mühüm təminatıdır.

Həbslə bağlı məhkəmənin qərarı təqsirləndirilən və ya cinayətin törədilməsində şübhə edilən şəxsin qeyri-müəyyən vəziyyətinə hədd müəyyən edir. Bu, nəinki həmin şəxs üçün, həm də “hüquqi müəyyənlik” anlayışı nöqtəyi-nəzərindən olduqca vacibdir.

Təsadüfi deyil ki, yeni CPM-də qanunverici nəinki qətimkan tədbirinin anlayışını və növlərini, eləcə də onların tətbiqi əsaslarını, seçilməsinin şərtlərini və ümumi qaydasını, həbs qismində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin şərtlərini və qaydasını, həbsdə saxlama müddətlərini, bu müddətlərin uzadılmasının şərtləri və qaydasını da ətraflı tənzimləmişdir (CPM-in 154-159-cu maddələri).

Konstitusiyaya Məhkəməsi həbsəalma və həbsdə saxlanılma ilə əlaqədar yeni cinayət-prosessual prosedurların düzgün anlaşılmasının, habelə onlara ciddi və şərtsiz əməl edilməsinin mühümlüyünü xüsusilə qeyd edir.

“Q.İbadovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 16 iyul 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 07 mart 2016-cı il tarixli qərarında Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun ədalətli məhkəmə araşdırılması ilə bağlı hüquqi mövqeyini qeyd edərək göstərdi ki, konstitusiyaya hüququnun doktrinası hüquqi müəyyənlik prinsipini Konstitusiyanın Preambulasında öz əksini tapan qanunun aliliyinin əsas elementlərindən biri kimi tanıyır. Hüquqi müəyyənlik prinsipi isə digər tələblərlə yanaşı, ən ümumi mənada mövcud hüquqi vəziyyətə aid aydınlığı və müəyyənliyi nəzərdə tutur. Bu baxımdan məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərar da həll olunan işə aid bütün zəruri məsələlərə aydınlıq gətirilməli, ziddiyyətli məqamlar aradan qaldırılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının adından çıxarılan məhkəmə aktlarında işin ədalətli həllini şübhə altına alan, ziddiyyətlər yaradan və mübahisə üzrə iştirakçıların konstitusiyaya-məhkəmə müdafiəsi hüququna təsir göstərən müddəalar olmamalıdır.

Hüquq ədəbiyyatında hüquqi müəyyənlik prinsipinə əsaslanaraq aşağıdakı tələblərə riayət olunmasının zəruriliyi irəli sürülür:

- qəbul edilmiş və qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının sabitliyi;
- normativ hüquqi aktların və ya onların ayrı-ayrı normalarının rəsmi şərhinin birmənalılığı, dəqiqliyi, sərrastlığı;
- qüvvədə olan qanunvericilikdə hüquqi kolliziyaların həllinin, həmçinin boşluqların doldurulmasının qüsursuzluğu və qanuniliyi;
- bütövlükdə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi.

Beləliklə, hüquqtətbiqetmə sahəsində hüquqi müəyyənlik fərdi hüquqi qərarların, ilk növbədə məhkəmə qərarlarının sabitliyini nəzərdə tutur. Məhkəmə qərarlarının sabitliyi isə prosessual fəaliyyətin dayanıqlığının əsas aspektini təşkil edir və qəti qüvvəsini almış məhkəmə aktlarına yenidən baxılması problemi ilə birbaşa əlaqədardır. Hüquqi müəyyənliyin məhz həmin prosessual aspekti İHAM tərəfindən keçmiş

Sovet respublikaları, o cümlədən Azərbaycana qarşı qəbul olunmuş qərarlarda müzakirə mövzusunə çevrilir. Bəzi hallarda isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu da həmin prizmadan çıxış edərək hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulması qənaətinə gəlir.

İHAM bir sıra qərarlarında bildirmişdir ki, hüquq sistemində məhkəmə qərarlarına müddətsiz nəzarət institutunun mövcud olması məhkəmə təcrübəsində hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasına səbəb ola bilər (Ryabix Rusiyaya qarşı; Volkova Rusiyaya qarşı; Kutepov və Anikeenko Rusiyaya qarşı).

Məsələn, “Provednaya Rusiyaya qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, ciddi prosessual səhvlər mövcud olmadığı halda nəzarət instansiyasının aşağı instansiya məhkəmələrinin qərarları ilə razılaşmaması qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının ləğvi üçün əsas kimi çıxış edə bilməz. Deməli, nəzarət icraatı proseduru ancaq qanunun ciddi pozuntuları ilə əlaqədar olmalıdır. Məhkəmə həmin iş üzrə qərarında həmçinin qeyd etdi ki, hüquqi müəyyənlik prinsipində geri çəkilməyə ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada aparılmamasına şahidlik edən fundamental pozuntuların düzəldilməsi üçün yalnız mühüm və dəf edilməsi mümkün olmayan hallarda bəraət qazandırmaq olar. Qeyd olunduğu kimi, hüquqi müəyyənlik qanunun vahid qaydada şərhini və tətbiqini ehtiva edir.

“Y.Cümşüdəvun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 5 dekabr 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 03 iyul 2020-ci il tarixli qərarında Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu əvvəlki hüquqi mövqelərinə istinad edərək qeyd etdi ki, mülki prosessual qanunvericiliyin yeni açılmış hallar üzrə işə yenidən baxılması üçün qoyduğu şərtlər nəticə etibarilə hüquqi müəyyənlik prinsipinin qorunmasına xidmət edir və qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarının əsassız ləğvinin qarşısını almaq məqsədi güdür.

Məhkəmə təcrübəsində hüquqi müəyyənlik prinsipinin əsas meyarı son məhkəmə instansiyası qərarının mübahisələndirilməməsidir. Əks halda ədalət mühakiməsinin təminatı uzun müddətə artırıla və hər hansı bir əğlabatan müddətin pozulmasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən isə istənilən zaman son məhkəmə qərarının yenidən baxılıb ləğv edilməsi insanlarda ümumiyyətlə məhkəmə qərarlarına və ədalət mühakiməsinə inamı zəiflədə bilər.

Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu bir sıra qərarlarında bildirmişdir ki, məhkəmə təcrübəsində *res judicata* (artıq həll olunmuş iş) prinsipi qorunmalıdır. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı yenidən mübahisələndirilməməlidir.

“A.Yəhyazadənin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 17 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 iyul 2013-cü il tarixli qərarında Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu onu da bildirdi ki, hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsi çərçivəsində istənilən dövlət orqanlarının qərar və hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət etmək mümkündür.

Yanlış məhkəmə aktına təkrar baxılmasının mümkün olmaması ədalət mühakiməsi vasitəsilə hüquqların effektiv bərpa edilməsinin universal qaydasına uyğun gəlmir, həmin hüququ pozur və məhdudlaşdırır. Yanlış məhkəmə aktlarına təkrar baxılmasının insti-tusional və prosedur şərtləri istənilən halda prosessual effektivlik, məhkəmə müdafiəsi vasitələrindən istifadə, ədalət mühakiməsinin şəffaf həyata keçirilməsi tələblərinə cavab verməli, məhkəmə araşdırmasının uzadılmasını istisna etməlidir. Bununla da məhkəmə qərarlarının ədalətliliyini və eyni zamanda məhkəmə qərarlarının qanuni qüvvəsinin və onların təkzibedilməzliyinin tanınmasının hüquqi müəyyənliyini təmin etməlidir. Əks halda ümumi (publik) və xüsusi hüquqi maraqların balansı mümkünəz olar.

Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş təminatların yerinə yetirilməsi baxımından ədalət mühakiməsinin keyfiyyətə səmərəli və ədalətli həyata keçirilməsi qanunvericilikdə hüquq və vəzifələrin həcmnin prosessual prosedur, qaydalar, xüsusən də müddətlər çərçivəsində balanslaşdırılmasının zəruriliyini ortaya çıxarır ki, bu da məhkəmə icraatı zamanı məhkəmənin (hakimin), tərəflərin, prosesin digər iştirakçılarının, həmçinin maraqlı şəxslərin qarşılaşa biləcəkləri hüquqi qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına xidmət edən mühüm şərtlərdən biridir (“C.İsmayilzadənin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 30 oktyabr 2013-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 6 iyun 2014-cü il tarixli qərar).

Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətlər çərçivəsində deyil, qeyri-məhdud zaman kəsiyində mübahisələndirilməsi imkanının mövcudluğu illüziyasını yaradan belə vəziyyət hüquqi müəyyənliyin tərkib hissəsi olan “*res judicata*” prinsipinin, ədalət mühakiməsinin əqlabatan müddətdə həyata keçirilməsi tələbinin inkar edilməsilə yanaşı, artıq həll olunmuş mübahisə üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının sabitliyinə, davamlılığına xələl gətirir. Digər tərəfdən, prosesdə iştirak edən şəxslərin yekun məhkəmə aktlarının qanuniliyini və əsaslılığını şübhə altına alaraq, onları daim mübahisələndirmək təhlükəsi yaradır. Belə hal cəmiyyətin ədalət mühakiməsinə olan inamını azaldır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “M.Həsənovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin yeni açılmış hallar üzrə məhkəmə tərkibinin 12 aprel 2014-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 2 fevral 2015-ci il tarixli qərarında belə nəticəyə gəldi ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılması üçün əsas kimi yalnız MPM-in 432.2-ci maddəsində sadalanan dörd müstəqil əsasdan birinə istinad edilə bilər. Mülki prosessual qanunvericiliyin yeni açılmış hallar üzrə işə yenidən baxılmasına qoyduğu şərtlər nəticə etibarilə hüquqi müəyyənlik prinsipinin qorunmasına xidmət edir və qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarının əsassız ləğvinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Məhkəmə təcrübəsində hüquqi müəyyənlik prinsipinin əsas meyarlarından biri də son məhkəmə instansiyası qərarının mübahisələndirilməməsidir. Əks halda məhkəmədə işlərin baxılması əsassız uzana və əqlabatan müddətin pozulmasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən isə istənilən zaman son məhkəmə qərarının yenidən baxılıb ləğv edilməsi insanlarda ümumiyyətlə məhkəmə qərarlarına və ədalət mühakiməsinə inamı zəiflədə bilər.

Hüquqi müəyyənlik prinsipinin hüquqi tənzimləmənin sabitliyi ilə əlaqəsinə toxunaraq “A.Əliyevin və “Caspian Service” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin şikayətləri üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 23 may 2018-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 11 iyun 2019-cu il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etdi ki, məhkəmə müdafiəsi müstəqil məhkəmə tərəfindən ədalətli məhkəmə araşdırması əsasında hüquqların səmərəli bərpa edilməsi kimi qəbul olunur. Ədalət mühakiməsi mahiyyət etibarilə “ədalət” anlayışına cavab verməli və pozulmuş hüquqların bərpa olunmasını təmin etməlidir. Hüquqi müəyyənlik prinsipi hüquqi tənzimləmənin sabitliyini nəzərdə tutur; hüquq münasibətlərinin iştirakçıları əqlabatan müddət çərçivəsində öz hərəkətlərinin nəticələrini əvvəlcədən görmək və öz rəsmi statuslarının, əldə olunmuş hüquq və vəzifələrinin dəyişilməz olduğuna əmin olmaq imkanına malik olmalıdırlar. Hüquqi müəyyənlik prinsipi və onun tərkib hissəsi olan “*res judicata*” prinsipi tələb edir ki, məhkəmə tərəfindən hər hansı məsələ üzrə yekun qərar qəbul olunduğu halda bu qərar şübhə altına alınmasın.

...Məhkəmə aktının müstəsnalığı isə artıq bir dəfə həll olunmuş məsələnin yenidən hər hansı formada mübahisələndirilməsinə və məhkəmələrdə yenidən baxılmasına yol verilməməsini ehtiva edir.

Konstitusiya hüququnun doktrinası hüquqi müəyyənlik prinsipini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulasında öz əksini tapan qanunun aliliyinin əsas elementlərindən biri kimi tanıyır. Hüquqi müəyyənlik prinsipi isə digər tələblərlə yanaşı, ən ümumi mənada mövcud hüquqi vəziyyətə aid aydınlığı və müəyyənliyi nəzərdə tutur. Konstitusiya Məhkəməsi bəzi qərarlarında həmin doktrinaya əsaslanaraq müxtəlif vəziyyətlərlə bağlı hüququ mövqelərini formalaşdırmışdır. “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə dair” 27 may 2008-ci il tarixli qərarında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestrindəki məlumatlarla bağlı Məhkəmə qeyd etdi ki, “insanlar qanunla müəyyən olunmuş qaydada daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinin məlumatlarının həqiqiliyinə etimad göstərməlidirlər. İnsanlar həmin reyestrə əldə etdikləri məlumatları şübhə altına alan, dəyişən xarakterə malik olan və özü üçün neqativ nəticələrə səbəb olan başqa yeni məlumatları daimi olaraq gözləməməlidirlər”.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hüquqi müəyyənlik prizmasında preyudisiallıq məsələsinə də toxunaraq qeyd etdi ki: “Preyudisiallıq məhkəmə aktının qanuni qüvvəsinin təkzibedilməzliyi, müstəsnalığı və məcburiliyi kimi keyfiyyət göstəricilərini özündə ehtiva edir. Preyudisiya institutu məhkəmə aktlarına yenidən baxılmasının qarşısının alınmasına, məhkəmə təcrübəsində eyniliyin, sabitliyin və hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Preyudisiallığı tənzim edən normalar sübutetmə prosesini sadələşdirməyə, işlərə baxılma müddətinin qısaldılmasına, məhkəmələrin, eləcə də məhkəmə prosesi iştirakçılarının vəsaitinə qənaət edilməsinə yönəlmişdir ...

Preyudisiallıq məhkəmə aktının qanuni qüvvəsinin təkzibedilməzliyi, müstəsnalığı və məcburiliyi kimi keyfiyyət göstəricilərini özündə ehtiva edir. Preyudisiya institutu məhkəmə aktlarına yenidən baxılmasının qarşısının alınmasına, məhkəmə təcrübəsində eyniliyin, sabitliyin və hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsinə yönəl-

mişdir” (“Biləcəri Təmir-Quraşdırma” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 30 yanvar 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 14 fevral 2020-ci il tarixli qərar; “A.Kərimov və qeyrilərinin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 9 iyul 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 13 may 2020-ci il tarixli qərar).

“Hərbi qulluqçuların pensiya təminatı haqqında” və “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunlarının bəzi müddələrinin zamana görə tətbiq edilməsi baxımından şərh edilməsinə dair” 27 mart 2014-cü il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu xidmət illərinə görə güzəştli şərtlərlə ömürlük pensiya hüququ əldə etmiş hərbi qulluqçulara pensiyanın fərqli və daha əlverişsiz şərtlərlə təyin edilməsini hüquqi müəyyənlik prinsipinin və onun mühüm elementi olan vətəndaşların qanuna olan etimadının gözlənilməsi prinsipinin pozulmasına səbəb olması kimi qiymətləndirdi.

Qeyd olunmalıdır ki, insan hüquqlarının, o cümlədən sosial hüquqların həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən ədalət və hüquqi müəyyənlik prinsipləri qanunvericilik siyasətinin əvvəlcədən gözlənilən olmasını tələb edir. Hüquqi müəyyənlik prinsipi müvafiq hüquq münasibətlərinin iştirakçılarında öz davranışlarının nəticələrini ağlabatan hədudlarda qabaqcadan bilməsi və özlərinin rəsmi tanınmış hüquqi statuslarının, əldə edilmiş hüquqlarının dəyişilməzliyinə əminlik yaratmaqla, dövlətin hüquq siyasətinə etibarını artırır.

Eyni zamanda, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyanın müddələrini, Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq, qeyd etmişdir ki, cinayət məsuliyyətini yaradan əməlin qanunda dəqiq, birmənalı və açıq-aşkar şəkildə göstərilməsi tələb edilir. Bundan irəli gəlir ki, təqsirsiz şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına və təqsirli şəxslərin cinayət məsuliyyətindən kənarda qalmasına şərait yaratmamaq məqsədilə məsuliyyəti müəyyən edən cinayət qanununun müddəası qeyri-müəyyən və ikimənalı olmamalıdır (Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikasında hərbi xidmətə çağırışın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 180.3-cü maddəsinin müddələrinin şərh edilməsinə dair” 22 sentyabr 2008-ci il tarixli və “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228.1, 229.1, 230, 231 və 232.1-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 21 iyun 2010-cu il tarixli qərarları).

Cinayət hüquq normalarının dəqiqliyi, aydınlığı, birmənalılığının ümumhüquqi meyarları hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipindən irəli gəlir və bu meyarlar Cinayət Məcəlləsinin qanunçuluq prinsipinin təmin edilməsinə xidmət edir. Belə ki, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik və qanunçuluq prinsiplərinin təmin edilməsi yalnız cinayət hüquq normalarının bütün hüquqtətbiqedən orqanlar tərəfindən vahid anlaşılması və şərh nəticəsində mümkündür. Əksinə, qanunçuluq prinsipi baxımından hüquq normalarının məzmununun qeyri-müəyyənliyi

hüquqtətbiquetmə prosesində hədsiz mülahizələrə və özbaşınalığa gətirib çıxarmaqla bərabərlik, qanunun aliliyi prinsiplərini pozmuş olar.

Bu baxımdan, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 20 may 2011-ci il tarixli Qərarında vurğulamışdır ki, hər bir cinayət, habelə onun törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti qanunda dəqiq müəyyən olunmalıdır. Hər kəs müvafiq normanın məzmunundan çıxış edərək öz hərəkətlərinin (hərəkətsizliyinin) cinayət hüquqi nəticələrini qabaqcadan görmək imkanına malik olmalıdır. Hüquq normalarının dəqiq, aydın, birmənalı və müəyyən olması, hüquqtənzimetmə sistemində onların bir-birinə uyğunluğu tələbi konstitusion prinsiplərdən irəli gəlir. Əks təqdirdə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin dövlət təminatını zəiflədən ziddiyyətli hüquqtətbiquetmə təcrübəsi yaranar.

Cinayət qanunu hər kəsə edəcəyi hərəkətlərin cəzalandırılmalı olub-olmamasını bilmək imkanı verən ifadələrdən ibarət olmalıdır. Bu, ilk növbədə, tələb edir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verən kifayət qədər ətraflı və aydın ifadələrlə hansı hərəkətlərin cəzalandırılmalı olması qanunvericilikdə göstərsin. Belə olan halda, hər hansı müəyyən hərəkəti edən şəxs bu hərəkətin səbəb ola biləcəyi nəticələri əvvəlcədən qiymətləndirə bilər. Bununla da, məhkəmələrə həddən artıq mülahizənin verilməsinin qarşısı alınmış olar.

Həmin məsələ ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi mövqeyi ondan ibarətdir ki, cinayət məsuliyyəti yaradan əməlin qanunda dəqiq, birmənalı və açıq-aşkar şəkildə göstərilməsi tələb edilir. Müvafiq olaraq, təqsirsiz şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına və təqsirli şəxslərin cinayət məsuliyyətindən kənarda qalmasına şərait yaratmamaq məqsədilə məsuliyyəti müəyyən edən cinayət qanunun müddəası qeyri-müəyyən və ikimənalı olmamalıdır (“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228.1, 229.1, 230, 231 və 232.1-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 21 iyun 2010-cu il tarixli Qərar).

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 237-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 25 fevral 2013-cü il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, cinayət qanunvericiliyi sahəsində hüquqi müəyyənlik prinsipi cinayət və cəzanın qanuna əsaslanmasını tələb etməklə yanaşı (*nullum crimen sine lege* və *nulla poena sine lege* prinsipləri), cinayət qanununun genişləndirici təfsirinin qadağan edilməsi (*lex stricta*) və cinayət qanunvericiliyinin aydın və müəyyən olmasını da (*lex certa*) tələb edir.

Təqsirsiz şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına və təqsirli şəxslərin cinayət məsuliyyətindən kənarda qalmasına şərait yaratmamaq məqsədilə məsuliyyəti müəyyən edən cinayət qanununun müddəası qeyri-müəyyən və ikimənalı olmamalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu bir sıra qərarlarında qeyd etmişdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir. Bunun təmin edilməsi üçün hüquq normaları birmənalı və aydın olmalıdır, xüsusilə məhkəmə təcrübəsində vahid qaydada tətbiq edilməlidir. Bu isə öz növbəsində hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunacağına, hüquq

tətbiq edənin hərəkətlərinin isə proqnozlaşdırıla bilən olacağına əminlik verməlidir (N.Əbilovun şikayəti üzrə 13 iyun 2008-ci il tarixli; “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 3 iyun 2013-cü il tarixli; “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun bəzi müddələrinin şərh olunmasına dair” 28 yanvar 2014-cü il tarixli qərarlar; “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.2-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 53, 149.2.3 və 218-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 12 iyul 2016-cı il tarixli Qərar).

Yuxarı instansiya məhkəmələri özlərinin məhkəmə təcrübəsi ilə əlaqədar izahlarında ölkənin hüquq sisteminin vahidliyini və ziddiyyətsizliyini təmin etməlidirlər.

İHAM özünün bəzi qərarlarında dövlətin milli məhkəmədə işə baxılan zaman qüvvədə olan qanunvericilikdə dəyişiklik etməklə qanunun geriye qüvvəsini tanımaq yolu ilə hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasını müəyyən etmişdir. Başqa sözlə, qüvvədə olan qanuna dəyişiklik etməklə dövlət üçün məhkəmə baxışının əlverişli nəticələrə səbəb olmasını şərtləndirən dəyişikliklər məhkəmə prosesinə müdaxilə hesab olunur. Dövlətin bu kimi müdaxiləsi hüququn aliliyi, hüquqi müəyyənlik və ədalətli məhkəmə baxışı anlayışını pozur, dövlətin fərdi şəxslərin hüquqlarına müdaxiləsi olmaqla, onun tərəfindən hüquqdan sui-istifadəni təmsil edir.

Beləliklə, hüquqi müəyyənlik hüquqi nizaməsalmanın bütün sahələrinə şamil olunan universal prinsipi özündə təmsil edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Klark Qordon Morrisin şikayəti üzrə 2017-ci il 26 may tarixli qərarında qanunun aydın olması tələbi ilə bağlı qeyd etmişdir ki, qanunun aydın və proqnozlaşdırıla bilən olması hüquqi dövlətin vacib təzahürlərindən biri olan qanunun ümumiliyini təmin etmək zərurəti ilə uzlaşmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qanunun mətninin mütləq aydınlığı (qanunvericinin bütün mümkün ola biləcək həyati halları qanunda nəzərdə tutması) qeyri-realdır. Bu səbəbdən qanunda ümumi anlayışlardan istifadə edilməsi qaçılmazdır.

Bu baxımdan, hüquqi normaların bəzən qaçılmaz olan natamamlığı və ya qeyri-müəyyənliyi məhz məhkəmə təcrübəsi vasitəsilə aradan qaldırılır (Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun R.Cəfərovun şikayəti üzrə 2012-ci il 18 may tarixli Qərarı).

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 62-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin “c” bəndinin şərh edilməsinə dair” 12 yanvar 2022-ci il tarixli qərarında qeyd etdi ki, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının qanuniliyinə, mütənasibliyinə və ədalətliliyinə nəzarəti isə məhkəmələr həyata keçirirlər. Qanunverici hüququn məhdudlaşdırılmasının hüquqi qaydasını və əsaslarını müəyyən etməklə, dövlətin ədalət mühakiməsi yolu ilə cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərinin mühafizə edilməsi və hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi arasında yarana biləcək kolliziyları həll etmiş olur.

Qanunvericilik fəaliyyəti sahəsində hüquqi müəyyənlik prinsipinin tətbiqi əsas hüquq normalarının yüksək keyfiyyətini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Normativ hüquqi aktın müəyyənliyindən o vaxt danışmaq olar ki, qanun aydın məzmunu malik olsun, lazımi qaydada dərc olunsun, öz qüvvəsini gələcəyə şamil etsin və geriye qüvvəsi olmasın. Nəticədə, belə qənaətə gəlmək olur ki, hüquq norma-

sı hüquqi müəyyənlik prinsipinin əsas və vacib cəhətidir. Çünki, onun aydın, dəqiq, müəyyən və təkmənalı məzmunundan hüquqi tənzimlənmə mexanizminin necə işləməsi çox asılıdır.

“Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun bəzi müddələrinin şərh olunmasına dair” 28 yanvar 2014-cü il tarixli qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etdi ki, qanunvericilikdə hüquqi müəyyənlik, yəni yeni hüquq normasının gözlənilməsi (əvvəlcədən gözlənilən, hüquq sisteminin dəyərləri və məntiqinə zidd olmayan) prinsipi hüquqi dövlətin əsas əlamətlərindən biridir. Hüquq normasının qüvvəsinin geriye şamil olunmaması isə hüquqi müəyyənlik prinsipinin bir komponentidir.

Hüquq normasının hüquqi qüvvəsinin geriye şamil edilməsinə məhdudiyyət qoyulması hüquqi məsuliyyət institutu ilə bağlıdır. Hüquqi məsuliyyət hüquq münasibətlərinin subyektləri üçün neqativ təsirlə nəticələnir. Ona görə hüquq münasibətlərinin iştirakçıları qanunvericilik səviyyəsində neqativ nəticələnən münasibətlərin formal hüquqi tərkibini aydın təsəvvür etməlidirlər.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, konstitusiya hüququ baxımından vətəndaşların hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran hüquq normasının qüvvəsinin geriye şamil edilməsi istisna olunmur.

Konvensiya müddələrinin və İHAM təcrübəsinin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı tətbiqi qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsinə səbəb olması ilə yanaşı, formalaşmış neqativ təcrübənin aradan qaldırılmasında da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu cəhətdən Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 403.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 24 iyul 2020-ci il tarixli qərarında göstərdi ki, Ali Məhkəmə tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumuna təqdim edilmiş yazılı mülahizədə qeyd olunmuşdur ki, formalaşdırılmış təcrübəyə görə, işdə iştirak etməyə cəlb olunmayan, məhkəmə aktı ilə maraqlarına toxunan şəxslərin müvafiq müraciətləri daxil olduqda Ali Məhkəmənin sədri işi öyrənilməsi üçün hakimlərdən birinə təqdim edir. Hakim tərəfindən iş öyrənilərək müvafiq kollegiyada bütün hakimlərin iştirakı ilə müzakirə edildikdən sonra həmin müraciətin təmin olunmaması barədə qərar verilir və ya işə kassasiya qaydasında baxılması barədə təqdimat qəbul edilir.

Nəzərə alınmalıdır ki, təcrübədə qeyd edilən müraciətlərə baxılması üçün müəyyən qayda formalaşdırılmış olsa da, qanunvericilikdə onlara baxılma qaydası nəzərdə tutulmamışdır. Qanunverici Mülki Prosessual Məcəllədə bu kateqoriyadan olan şəxslərdən fərqli olaraq, işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən verilmiş kassasiya şikayətinin icraata qəbul edilməsi ilə bağlı qaydaları kifayət qədər aydın müəyyən edərək hüquqi müəyyənlik prinsipini təmin etmişdir. Mülki Prosessual Məcəllənin 411-ci maddəsinə uyğun olaraq, qanunun tələblərinə əməl edilməklə verilmiş kassasiya şikayəti kassasiya instansiyası məhkəməsi hakiminin qərarı ilə icraata qəbul edilir. Göründüyü kimi, işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən verilmiş şikayətin icraata qəbul edilib-edilməməsi məsələsi konkret səlahiyyətli şəxs tərəfindən həll edilsə də, həmin şəxsin (hakimin) iradəsindən asılı edilməmiş və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğun verilmiş şikayətin icraata qəbul edilməli olduğu müəyyən edilmişdir.

Hüquqi müəyyənlik prinsipini təşkil edən ünsürləri ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmək olar:

- 1) hüquqi nizamasalmanın sabitliyi;
- 2) vətəndaşların qüvvədə olan qanun və qanun qüvvəli aktlar, həmçinin onun hüquq və maraqlarına toxunan hüquqtətbiqedici qərarlar barədə məlumatlı olması;
- 3) hüquq normalarının və hüquqtətbiqedici qərarların aydınlığı, təkmənalılığı və bir-biri ilə uzlaşmaları;
- 4) qanunun vahid qaydada tətbiqi, o cümlədən məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi;
- 5) hüquqtətbiqedici qərarların sabitliyi;
- 6) məhkəmə qərarlarının icraolunan olması.

Hüquq sosial nizamlayıcı kimi çıxış etdiyinə görə yalnız insana münasibətdə mənə kəsb edir. İnsandan kənarda hüquq dəyər kəsb etmir. İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları qanunun mənə, məzmun və tətbiqini müəyyən edir. Hüquqi müəyyənlik fərdin faktiki vəziyyətinin müəyyənliyi kimi hüquqi göstərişlərin ictimai münasibətlər sisteminə təsirinin həqiqi və son məqsədidir. Bu nöqtəyi- nəzərdən, hüququn müəyyənliyi faktiki hüquqi müəyyənliyin təmininin vasitə və üsulu kimi çıxış edir.

4.3. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYA QANUNU

Bu Konstitusiya Qanunu Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilir.

M a d d ə 1. İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtləri

1.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Konstitusiya Qanununun heç bir müddəsi dövlət orqanları, təşkilatlar və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət və ya hərəkətlər üçün hüquqi əsas yaradan müddəə kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz.

1.2. Heç kəs öz hüquqlarından və azadlıqlarından sui-istifadə etməməlidir.

M a d d ə 2. Məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (müharibənin hüquqauyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddəsinin I hissəsində, 46-cı maddəsinin III hissəsində, 63-cü, 64-cü maddələrində və 71-ci maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

M a d d ə 3. Qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair tələblər

3.1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

3.2. İnsan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir.

3.3. İnsan hüquqlarına və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər həmin hüquqların və azadlıqların mahiyyətini dəyişməməlidir.

3.4. İnsan hüquqlarına və ya azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və bu Konstitusiya Qanununda nəzərdə tutulan qanuni məqsədə yönəlməli və həmin məqsədə mütənəsib olmalıdır.

3.5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində göstərilən əsaslarla yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

3.6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilən digər əsaslarla yanaşı, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci, 51-ci, 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün, cinayətin qarşısının alınması məqsədi ilə; Konstitusiyanın 32-ci, 33-cü, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 49-cu, 50-ci və 58-ci maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ həmçinin ictimai təhlükəsizliyin qorunması üçün; Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin III hissəsində, 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar və 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ, həmçinin ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün, Konstitusiyanın 32-ci və 33-cü maddələrində göstərilən hüquqlar və azadlıqlar, həmçinin ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün; Konstitusiyanın 47-ci maddəsində göstərilən söz azadlığı və 50-ci maddəsində göstərilən məlumat azadlığı həmçinin dövlətin ərazi bütövlüyü mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədilə, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, məxfi qaydada əldə edilmiş məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi üçün; Konstitusiyanın 48-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən hər hansı dinə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədilə məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi

Maddə 10. Qanunçuluq

10.1. Məhkəmələr və cinayət prosesinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, bu Məcəllənin, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməlidirlər.

10.2. Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin cinayət təqibi üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə, tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi gətirilməsinə və digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına, habelə məhkum edilməsinə, cəzalandırılmasına, hüquq və azadlıqlarının digər formada məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

10.3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarına o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun.

10.4. Çıxarılıb.

10.5. Qanunun bu maddəsində göstərilən tələblərin pozulması ilə aparılan prosesual hərəkətlərin və qəbul olunmuş qərarların hüquqi qüvvəsi yoxdur.

Maddə 14. Azadlıq hüququnun təmin edilməsi

14.1. Hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər.

14.2. Bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz.

Maddə 347. Məhkəmənin yekun qərarının çıxarılması qaydası

347.1. Məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun qərar (höküm və ya digər qərar) yalnız bu Məcəllənin 346.1-ci maddəsində göstərilən məsələlər və onların hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsinə uyğunluğu hakimlər tərəfindən müzakirə edildikdən (hakim tərəfindən baxıldıqdan) sonra müşavirə otağında çıxarılır.

25 iyun 2020-ci il tarixli 140-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 347.1-ci maddəsinə “**məsələlər**” sözündən sonra “**və onların hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsinə uyğunluğu**” sözləri əlavə edilmişdir. Həmin dəyişikliklə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində hüquqi müəyyənlik tələblərinə əməl olunması üçün mühüm təminat yaradılmışdır. Bu dəyişikliyi İHAM-ın presedentlərində müəyyən edilən standartların milli qanunvericiliyə daxil edilməsinin timsalı kimi qeyd etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi

Maddə 5. Qanunçuluq prinsipi

5.1. Əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir.

5.2. Cinayət qanununun analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir.

4.4. Təcrübə

Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi müəyyənliklə bağlı qərarları

“Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75 və 213-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 8 aprel 2002-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 49.3 və 49.6-cı maddələrinin şərh edilməsi haqqında” 6 avqust 2002-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2 və 3-cü abzaslarının müddəalarının şərh edilməsi haqqında” 06 yanvar 2004-cü il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə dair” 27 may 2008-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikasında hərbi xidmətə çağırışın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 180.3-cü maddəsinin müddələrinin şərh edilməsinə dair” 22 sentyabr 2008-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 53.8-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 2 dekabr 2010-cu il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 53.4-cü maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 17 mart 2011-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 21 oktyabr 2011-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 66.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 22 fevral 2012-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 10 aprel 2012-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 107.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 31 may 2012-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 237-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 25 fevral 2013-cü il tarixli;

“A.Yəhyazadənin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 17 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 iyul 2013-cü il tarixli;

“Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun bəzi müddələrinin şərh olunmasına dair” 28 yanvar 2014-cü il tarixli;

“Hərbi qulluqçuların pensiya təminatı haqqında” və “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarının bəzi müddələrinin zamana görə tətbiq edilməsi baxımından şərh edilməsinə dair” 27 mart 2014-cü il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 12.2, 87.2 və 106.1-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 15 aprel 2014-cü il tarixli;

“M.Məmmədovun şikayəti əsasında Azərbaycan Respublikası *İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 55-ci maddəsinin bəzi müddələrinin* Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 29 aprel 2014-cü il tarixli;

“C.İsmayılzadənin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 30 oktyabr 2013-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 6 iyun 2014-cü il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 399.3, 399.4, 445 və 449-cu maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 24 dekabr 2014-cü il tarixli;

“M.Həsənovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin yeni açılmış hallar üzrə məhkəmə tərkibinin 12 aprel 2014-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 2 fevral 2015-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 188-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 30 mart 2015-ci il tarixli;

“T.İdrisovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 9 dekabr 2014-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 28 dekabr 2015-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 82.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 23 fevral 2016-cı il tarixli;

“Q.İbadovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 16 iyul 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 07 mart 2016-cı il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.2-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 53, 149.2.3 və 218-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 12 iyul 2016-cı il tarixli; “Qara-Qaya” Assosiasiyasının şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 14 avqust 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 11 oktyabr 2016-cı il tarixli;

“G.İsmayılzadənin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 15 aprel 2016-cı il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 29 noyabr 2016-cı il tarixli;

“X.Məmmədova və N.Əliyevanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 6 may 2016-cı il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 17 fevral 2017-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası İnzibati-Prosesual Məcəlləsinin 28-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 12 aprel 2017-ci il tarixli;

“Klark Qordon Morrisin (Clark Gordon Morris) şikayəti üzrə bəzi normativ hüquqi aktların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 26 may 2017-ci il tarixli;

“S.Orucovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 10 yanvar 2017-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 7 iyun 2017-ci il tarixli;

“M.İbrahimovanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 21 iyun 2016-cı il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 8 iyun 2017-ci il tarixli;

“F.Bayramovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 8 noyabr 2016-cı il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 20 iyul 2017-ci il tarixli;

“V.Kiçibəyovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 5 iyul 2017-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 15 yanvar 2018-ci il tarixli;

“Davud Bağirovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 5 oktyabr 2017-ci il tarixli Qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 25 iyul 2018-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş “gün” anlayışına dair” 14 fevral 2019-cu il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 1, 5, 18, 61 və 65-ci maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsi və “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında” Minsk Konvensiyası baxımından şərh edilməsinə dair” 7 iyun 2019-cu il tarixli;

“A.Əliyevin və “Caspian Service” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin şikayətləri üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 23 may 2018-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 11 iyun 2019-cu il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 377.1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 29 iyul 2019-cu il tarixli;

“Biləcəri Təmir Quraşdırma” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 30 yanvar 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 14 fevral 2020-ci il tarixli;

“A.Kərimov və qeyrilərinin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 9 iyul 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 13 may 2020-ci il tarixli;

“Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1, 1.0.2, 1.0.5 və 20.14-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 15 may 2020-ci il tarixli;

“Y.Cümşüdoğvun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair məhkəmə tərkibinin 5 dekabr 2019-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 03 iyul 2020-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki və Vergi məəcəllələrinin, “İpoteka haqqında” və “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarının bəzi müddəalarının əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 23 iyul 2020-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 403.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 24 iyul 2020-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 483-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 208-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 25 dekabr 2020-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1193 və 1200-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 8 yanvar 2021-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 74-cü maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39, 40 və 305.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 14 sentyabr 2021-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 132.1.2 və 53-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 11 noyabr 2021-ci il tarixli;

“X.Mustafayevanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 27 fevral 2020-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 19 noyabr 2021-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 62-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin “c” bəndinin şərh edilməsinə dair” 12 yanvar 2022-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 11 fevral 2022-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 16 və 75-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 15 mart 2022-ci il tarixli;

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 453.10-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair” 31 avqust 2022-ci il tarixli;

“Palladium Defence and Security Solutions” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin şikayəti üzrə “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin I və II hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 sentyabr 2022-ci il tarixli.

“Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə dair işlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1 fevral 2014-cü il tarixli qərarı

İnsanın şərəfi, ləyaqəti və nüfuzu hüququn ən ali bəşəri dəyərlərindən hesab olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra Konstitusiyanın) 46-cı maddəsində, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində və 16 dekabr 1966-cı il tarixli “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında (bundan sonra Konvensiyada) təsbit edilmiş şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ ilə əlaqədar olaraq qeyd olunur ki, hər kəsin şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır, hər hansı hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

...Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsini və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 79 və 80-ci maddələrini rəhbər tutaraq

Q Ə R A R A A L I R:

1. Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlər üzrə işlərə baxarkən məhkəmələr hər kəsin toxunulmazlığının, şərəf və ləyaqətinin, habelə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarının məhkəmə müdafiəsinin təmin edilməsi üçün qanunvericiliyin tələblərinə əməl etməlidirlər.

2. Məhkəmələrə izah edilsin ki, cinayət qanunvericiliyində xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibinə səbəb olan əməllərin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulması hər kəsin mənəvi dəyəri olan şərəf və ləyaqətini, nüfuzunu qeyri-qanuni qəsdlərdən qorumaq məqsədi daşıyır.

Hər kəsin *şərəfi* dedikdə, onun cəmiyyətin üzvü kimi əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərinə, digər insanlara, dövlətə, cəmiyyətə münasibətinə görə ona verilən qiymət, *ləyaqəti* dedikdə, şəxsin öz mənəvi və əqli keyfiyyətlərini, cəmiyyətdəki mövqeyini və nüfuzunu dərk etməsi və özünün özünə verdiyi qiymət, *nüfuzu* dedikdə isə şəxsin cəmiyyətdə, kollektivdə, dostlarının əhatəsində, təşkilatda öz qabiliyyətinə görə tutduğu mövqe başa düşülür.

3. Məhkəmələrin diqqətinə çatdırılsın ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra CM-in) 147, 148, 165.1 və 166.1-ci maddələri ilə xüsusi ittiham qaydasında şikayətlər əsasında işlərə baxılarkən... İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra Avropa Məhkəməsi) ifadə azadlığına dair presedent hüququndan geniş istifadə olunmalıdır.

4. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda demokratik sistemin davamlılığı baxımından söz azadlığının əhəmiyyətinə xüsusi diqqət yetirilir.

9. ... Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, cəza təyin edilməsinin, prinsip etibarilə, məhkəmələrin səlahiyyətinə aid məsələ olmasına baxmayaraq, mətbuatla bağlı cinayətə

görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasının təyin edilməsi müstəsna hallarda Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə təmin edilən jurnalistlərin ifadə azadlığına uyğun ola bilər.

Plenumun qərarında İHAM-ın aşağıdakı qərarlarına istinad olunmuşdur:

Ceylan Türkiyəyə qarşı;

Fressoz və Ruar Fransaya qarşı;

Qudvin Birləşmiş Krallığa qarşı;

De Haes və Gijssels Belçikaya qarşı;

Kolombani və digərləri Fransaya qarşı;

Lingens Avstriyaya qarşı;

Jerusalem Avstriyaya qarşı;

Radio Frans və digərləri Fransaya qarşı,

Lesnik Slovakiyaya qarşı;

Skalka Polşaya qarşı;

Pfeyfer Avstriyaya qarşı;

Von Qannover Almaniyaya qarşı;

Cumpana və Mazare Rumıniyaya qarşı.

“Məhkəmə hökmü haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 24 dekabr 2021-ci il tarixli qərarı

...Məhkəmələr tərəfindən məhkəmə hökmü ilə bağlı məsələləri tənzimləyən cinayət-prosessual normaların eyni cür tətbiqini, bu sahədə vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə, habelə məhkəmə hökmünün çıxarılması üzrə məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirməsi nəticəsində təcrübədə fərqli şəkildə həll edilməsi aşkar edilmiş məsələlərin xarakterini nəzərə alaraq Plenum

Q Ə R A R A A L D I:

1. Məhkəmə hökmü ədalətli məhkəmə araşdırması nəticəsində cinayət-prosessual normalara, o cümlədən hökmün prosessual formasına və məzmununa dair tələblərə əməl olunmaqla, cinayət-hüquqi normalar düzgün tətbiq edilməklə çıxarıldıqda və məhkəmənin gəldiyi nəticələri aydın və mötəbər şəkildə əks etdirdikdə ədalətli məhkəmə aktı kimi səciyyələndirilə bilər.

2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 352.2-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin hökmü məhkəmə baxışının aparıldığı dildə, aydın, anlaşılan ifadələrlə tərtib olunmalıdır.

Hökmə texniki və digər xüsusi terminlər, habelə yerli ləhcəyə mənsub ifadələr işlənildiyi halda, bunların izahı da verilməlidir...

Plenumun qərarında məhkəmə hökmü ilə əlaqədar İHAM-ın aşağıdakı qərarlarına istinad olunmuşdur:

“Əl-Xavaya və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı”, 15 dekabr 2011-ci il;

“Əfəndiyev Azərbaycana qarşı”, 15 dekabr 2015-ci il;

“Murtazaliyeva Rusiyaya qarşı”, 18 dekabr 2018-ci il;

“Kobiaşvili Gürcüstana qarşı”, 14 mart 2019-cu il;
“İbrahimov və Məmmədov Azərbaycana qarşı”, 13 fevral 2020-ci il;
“Meqrelişvili Gürcüstana qarşı”, 7 may 2020-ci il;
“Ayətullah Ay Türkiyəyə qarşı”, 27 oktyabr 2020-ci il;
“Tlaşadze və Kakaşvili Gürcüstana qarşı”, 25 mart 2021-ci il;
“Şöler Almaniyaya qarşı”, 18 dekabr 2014-cü il;
“Cənnətov Azərbaycana qarşı”, 31 iyul 2014-cü il;
“Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı”, 21 fevral 2019-cu il;
“Kuznetsov və digərləri Rusiyaya qarşı”, 11 yanvar 2007-ci il;
“Ekbatani İsveçə qarşı”, 26 may 1988-ci il;
“Sibqatullin Rusiyaya qarşı”, 23 aprel 2009-cu il;
“Dondarini San Marinoya qarşı”, 6 iyul 2004-cü il;
“Sevastyanov Rusiyaya qarşı”, 22 aprel 2010-cu il;
“Nefedov Rusiyaya qarşı”, 04, 13 mart 2012-ci il;
“Moreira Ferreira Portuqaliyaya qarşı”, 11 iyul 2017-ci il.

4.5. Problem

“Xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə dair işlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1 fevral 2014-cü il tarixli qərarında qeyd olunan “cəza təyin edilməsinin, prinsip etibarilə, məhkəmələrin səlahiyyətinə aid məsələ olmasına baxmayaraq, mətbuatla bağlı cinayətə görə azadlıqdan məhrumetmə cəzasının təyin edilməsi müstəsna hallarda Konvensiyanın 10-cu maddəsi ilə təmin edilən jurnalistlərin ifadə azadlığına uyğun ola bilər” fikrinə riayət olunmaması məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzuna xələl gətirən problem kimi dəyərləndirilməlidir.

4.6. Təvsiyə

İbtidai araşdırma orqanları və məhkəmələr milli qanunvericiliyin, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının tələblərini, həmçinin İHAM-ın təcrübəsini rəhbər tutaraq hüququn və qanunun aliliyinə, hüquqi müəyyənlik və qanunçuluq prinsiplərinə riayət etməli, insanların ən əsas nemət olan azadlıq hüququndan əsassız olaraq məhrum edilməsinə yol verməməlidirlər.

5. Məhkəmə qərarı olmadan və əsassız azadlıqdan məhrumetmə

5.1. Şərh

Azadlıqdan məhrumetmənin hər bir halı qanun əsasında səlahiyyət verilmiş şəxs tərəfindən tərtib olunmuş sənədə (polis və ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən tərtib olunmuş protokol, qərar, məhkəmə qərarı və ya məhkəmə hökmü) əsaslanmalıdır. Qanunverici qısa müddətdə azadlıqdan məhrum edilmənin həyata keçirilməsini səlahiyyətli şəxsin müvafiq sənədi (protokolu) tərtib etməsi ilə rəsmiləşdirməsini nəzərdə

tutsa da, azadlıqdan məhrumetmə əsasən məhkəmə qərarı və məhkəmə hökmü əsasında baş verir. Bəzi istisnalarla azadlıqdan məhrumetməyə səlahiyyətli şəxs tərəfindən protokolun tərtib edilməsi ilə inzibati qaydada tutma kimi 3 saat, cinayət prosesi çərçivəsində isə şübhəli şəxsin tutulması üçün 48 saat müddətinə yol verilir. Azadlıqdan məhrumetmənin həmin hallarının qanuniliyinin məhkəmə nəzarəti qaydasında yoxlanılması da nəzərdə tutulur.

Qanunverici, həmçinin cinayət prosesində ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulmasının Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı əsasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Qanunun tələbinə görə azadlıqdan məhrumetmə səlahiyyətli şəxs tərəfindən tərtib olunmuş müvafiq hüquqi əsasa əsaslanmırsa, yəni şəxsin azadlıqdan məhrum edilmə vəziyyətində qalması barədə müvafiq qərar (yaxud müvafiq protokol) yoxdursa, o, dərhal azad olunmalıdır.

“Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən:

“3.1. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

3.2. Cinayət prosesində ittiham elan edilməli olan şəxsin və ya barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsin tutulması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı əsasında həyata keçirilir.

3.3. Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumetmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkumun tutulması və ya təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada və hallarda yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir.

3.4. Bu Qanunun 3.1-3.3-cü maddələrində göstərilən əsaslar olmadıqda şəxsin həbs yerlərində saxlanılması qadağandır”.

Şəxsin inzibati xəta törətməsinə görə inzibati tənbeh kimi inzibati həbsi məhkəmə qərarı, cinayət törətməsinə görə cəza kimi azadlıqdan məhrum edilməsi məhkəmə hökmünə əsaslanmalıdır.

Həbs qətimkan tədbirinin məhkəmə qərarında müəyyən edilmiş müddəti və ya tutmanın, həbsdə saxlamanın son müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda həbs yerinin rəisi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan müvafiq protokol tərtib etməklə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal azad etməlidir.

Həbs yerinin rəisinin və ya onu əvəz edən şəxsin göstərilən hallarda tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsi dərhal azad etməməsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

İHAM bir sıra qərarlarında hüquqi əsas olmadan azadlıqdan məhrumetmənin yolverilməzliyini vurğulamışdır. “Vitold Litva və Polşaya qarşı” qərarında Məhkəmə bildirdi ki, “hər hansı azadlıqdan məhrumetmə fərdin əsassızlıqdan müdafiə məqsədinə uyğun olmalıdır”.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, “5-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən “əsassızlığın yolverilməzliyi” anlayışı milli qanunvericiliyə uyğunluqla məhdudlaşmır, belə ki, azadlıqdan məhrumetmə milli qanunvericilik çərçivəsində qanuni olsa da, əsassız xarakter daşıya bilər.

“Əsassızlıq” anlayışı müəyyən dərəcədə sözügedən həbsin növündən asılı olaraq dəyişir. Məhkəmə bildirmişdir ki, əsassızlıq dövlət orqanları tərəfindən pis niyyət və ya aldatma elementi mövcud olduqda; həbs qərarı və həbsin icrası əslində 5-ci maddənin 1-ci bəndinin müvafiq yarımbəndi ilə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərin məqsədinə cavab vermədikdə; yol verilən azadlıqdan məhrumetmənin əsasları ilə həbsin yeri və şəraiti arasında heç bir bağlılıq olmadıqda; həbsin əsasları ilə sözügedən həbs arasında mütənasiblik olmadıqda ortaya çıxa bilər (Ceyms, Vels və Li Birləşmiş Krallığa qarşı; Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı).

“Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı”, “Hüseynli və başqaları Azərbaycana qarşı”, “İbrahimov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Həziyev Azərbaycana qarşı” və bir neçə başqa işlər üzrə qəbul etdiyi qərarlarda İHAM polisin pis niyyətlə davranışına və məhkəmələrin ərizəçinin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşınalığına əsaslanaraq qeyd etdi ki, “inzibati həbsi təyin etmiş daxili məhkəmələr də ərizəçinin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşınalıq ediblər. Onlar polisin ərizəçinin həbsi üçün düzgün hüquqi əsasa istinad edib-etmədiyini və ya polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyini araşdırmamışlar. Belə olan halda, Məhkəmə ərizəçinin bütövlükdə azadlıqdan məhrum edilməsinin özbaşına olduğu və buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə zidd olduğu qənaətinə gəlməyə bilməz. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub”.

Milli məhkəmələrin müddəti bitmiş, yaxud hüquqi cəhətdən yetərsiz hesab edilən həbs qərarının dəyişdirilməsinə nümayiş etdirdikləri təxirəsalınmazlıq hər hansı şəxsin həbsinin əsassız hesab olunub-olunmayacağına qiymətləndirilməsi üçün əlavə müvafiq elementlərdən biridir (Mooren Almaniya qarşı). Beləliklə, Məhkəmə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi kontekstində hesab edir ki, ilkin həbs qərarının müddətinin bitməsi ilə işin apellyasiya məhkəməsindən daha aşağı instansiyalı məhkəməyə göndərilməsindən sonra yeni, əsaslı qərarın qəbul edilməsi arasında bir aydan az çəkən müddət ərizəçinin həbsinin əsassız hesab edilməsinə zəmin yaratmır (Minjat İsveçrəyə qarşı). Əksinə, işin apellyasiya məhkəməsi tərəfindən daha aşağı instansiya məhkəməsinə ötürülməsi nəticəsində bir ildən çox müddətdə ərizəçi həbs qətimkan tədbirinin əsasları ilə bağlı qeyri-müəyyən vəziyyətdə qalarsa, eyni zamanda aşağı instansiyalı məhkəmənin həbsi yenidən nəzərdən keçirməsi üçün vaxt məhdudiyyəti olmazsa, bu halda ərizəçinin həbsi əsassız hesab ediləcək (Xudoyorov Rusiyaya qarşı).

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən istintaqın yekunlaşdırılıb işin ittiham aktı ilə birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonra həmin iş üzrə həbsdə olan şəxslərin həbsdə saxla-

nılma müddətinin bitməsinə baxmayaraq, heç bir hüquqi əsas, yəni məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanılmasının davam etməsi ilə bağlı vəziyyəti Azərbaycanın milli qanunvericiliyinin Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab verməməsi ilə əlaqələndirdi.

İHAM həmin xüsusiyyət ilə bağlı qeyd etdi ki, “Məhkəmənin və ya hakimin, yaxud “məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş” hər hansı digər şəxsin qərarı olmadan şəxsin həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” sayıla bilməz. Məhkəmə qeyd edir ki, bu işdə ölkədaxili cinayət prosessual normalarına əsasən yalnız məhkəmələr həbs qətimkan tədbirini təyin edə və ya müddətini uzada bilər. Həbsdə saxlanma müddətinin nə dərəcədə qısa olmasından asılı olmayaraq, qanun bu ümumi qaydadan hər hansı istisnaya yol vermir və ya belə istisnaları nəzərdə tutmur. Lakin daxili qanunvericilikdə tutulmuş şəxsin işin materialları birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonrakı vəziyyətini, daha konkret desək, birinci instansiya məhkəməsinin hazırlıq iclasına qədərki, lakin ibtidai araşdırma mərhələsində həbs müddətini uzatmış sonuncu məhkəmə qərarının müddəti başa çatdıqdan sonrakı vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar qətiyyənlə yoxdur. Bu işdən göründüyü kimi, qanundakı bu boşluq təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə sanksiyası olmadan həbsdə saxlanması ilə nəticələnir”.

Həmin problem keçmiş sovet qanunvericiliyindən miras qalmış təcrübənin uzun illər davam etməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Milli qanunvericiliyin müstəqillik bərpa olunduqdan sonra əsaslı keyfiyyət dəyişikliyinə məruz qalmasına baxmayaraq, yuxarıda qeyd olunan problemin aradan qaldırılması ilə bağlı vaxtında lazımı addımlar atılmamışdır.

Problemə bu cür biganə münasibət heç də onun vaxtında aşkar edilməməsi ilə bağlı olmamışdır. Belə ki, qeyd olunan sahədə qanunvericilikdə dəyişiklik edilməsinin zəruriliyi hüquq ədəbiyyatında hələ 2004-cü ildən irəli sürülsə də, problem uzun müddət həllini tapmamışdır (Bax: “Keçmişə baxış” bölməsi). Nəhayət, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddəalarının, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarında qeyd etdi ki, “qətimkan tədbiri qismində tətbiq edilən həbs öz sərtliliyinə, səbəb olduğu məhrumiyyətlərin həcmində və ciddiliyinə görə təqsirləndirilən şəxsin Konstitusiyanın 28 və 32-ci maddələrində təsbit edilmiş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Buna görə də, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar həbs qətimkan tədbirini seçərkən, CPM-də nəzərdə tutulmuş hüquqi prosedura riayət etməklə yanaşı, təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid olunmasının zəruriliyini də əsaslandırmaqlıdır.

... həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi həm müstəntiqin vəsatətinə, həm də prokurorun təqdimatında əsaslandırılmalı, əsaslandırma formal xarakter daşımamalı, real olaraq təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid olunmasının mədidi və prosessual hüquqi əsasları göstərməlidir. Eyni zamanda, məhkəmə müvafiq olaraq həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatda öz əksini tapmış əsasları yoxlamalı və zərurət olmadan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini seçməməlidir.

CPM-in 158.2-ci maddəsinə uyğun olaraq həbs qətimkan tədbirinin müddəti şəxsin tutulma zamanı faktiki həbsə alındığı andan, o, tutulmadıqda isə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarının icra edildiyi andan hesablanır. Həmin Məcəllənin 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə görə isə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır. Göründüyü kimi, qeyd olunan prosessual normalar barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə baxışı mərhələsində həbsdə saxlama müddətinə aid edilməmişdir, bu isə həmin müddətin hesablanmasında qeyri-müəyyənlik yaradır.

CPM-in 299.3.5-ci maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin seçilməsi, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi üçün əsasların olub-olmaması məsələsinə məhkəmənin hazırlıq iclasında baxılır.

Lakin nəzərə alınmalıdır ki, cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsinin təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətinə və onun davam etməkdə olan həbs müddətinə hər hansı təsiri olmur, yəni real olaraq həbs müddətinin axımı dayanmır.

Bununla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə uyğun olaraq həbsdə saxlama müddətinin axımının cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi anı ilə dayandırılması şəxsin bu vaxtdan etibarən məhkəmənin hazırlıq iclasında seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin əsaslı olub-olmaması məsələsinə baxılanaqədər onun həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə xələl gətirmiş olur.

Avropa Məhkəməsi həm “Yesius Litvaya qarşı” iş üzrə 31 iyul 2000-ci il tarixli Qərarında, həm də “Belevitski Rusiya Federasiyasına qarşı” iş üzrə 1 mart 2007-ci il tarixli Qərarında yalnız cinayət işinin ittiham aktı ilə məhkəməyə göndərilməsi faktına görə, təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılmasını Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olmayan təcrübə kimi qiymətləndirmişdir. Təqsirləndirilən şəxsin hüquqi vəziyyətini nizamlayan konkret hüquqi əsasların olmaması və yaxud aydın olmayan hüquq normalarına əsaslanaraq həbsdə qalması onun qeyri-müəyyən müddətə məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanılmasına səbəb olacaqdır. Bu təcrübə hüquqi müəyyənlik, hüququn aliliyi və özbaşınalıqdan müdafiə prinsiplərinə ziddir.

Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən, məhkəməyədək icraatda çıxarılmış qərarla göstərilən həbs müddətinin bitməsindən sonra müvafiq məhkəmə qərarı qəbul edilənə qədər təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması həbsin qanuna (konkret hüquq normasına və buna uyğun çıxarılmış qərara) əsaslanması tələbinə cavab vermədiyinə görə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu kimi qiymətləndirilir.

Qeyd olunmalıdır ki, CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsində həbs qətimkan tədbirinin müddətinin axımının cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi anından dayanması müəyyən edilsə də, sonradan məhkəmənin hazırlıq iclasınadək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsasları tənzimlənməmiş, bu isə şəxsin Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olur.

Göstərilənlərə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi gündən təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsinin mümkün qədər qısa müddətdə tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunmalıdır”.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarından təxminən bir il əvvəl, yəni 9 noyabr 2010-cu ildə İHAM eyni məsələ ilə bağlı “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” qərarını qəbul etmişdi.

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarla həmçinin qeyd olunurdu ki, “Bu işdə Hökumət şikayətinin 19 aprel 2007-ci ildən sonra həbsdə saxlanmasına həmin müddətdə onun işin materialları ilə tanış olmasına imkan yaradılması ilə haqq qazandırarkən, görünür, CPM-in 158.4-cü maddəsinə istinad edib. Məhkəmə bu arqumenti qəbul edə bilməz. Birincisi, belə görünür ki, CPM-in 284-289-cu və 292-ci maddələrinə uyğun olaraq, ibtidai istintaq başa çatdıqdan sonra təqsirləndirilən şəxslərin işin materialları ilə tanış olmalarına imkan yaradılıb, lakin bu, ittiham aktının qəbul edilməsindən və işin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsindən əvvəl baş verib. Belə olan halda, Hökumət izah etməyib ki, iş məhkəmə baxışına göndərildikdən sonra şikayətinin həbsdə saxlanmasına CPM-in 158.4-cü maddəsi ilə necə haqq qazandırmaq olar. İkincisi, istənilən halda, bu maddəni təhlil etdikdən sonra Məhkəmə anlaya bilmir ki, həmin maddə məhkəmə qərarı olmadan şikayətinin həbsdə saxlanmasını nəzərdə tutan maddə kimi necə şərh oluna bilər. Nəhayət, hətta fərz etsək ki, bu maddə şikayətinin həbsdə qalmasına imkan verir, bunun üçün istinad edilən məsələlər 5-ci maddənin 1-ci bəndinə heç bir aidiyyəti olmayan məsələlərdir. Buna görə də, həmin maddəyə əsaslanan həbsdə saxlanma 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun sayıla bilməz”.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarında CPM-in 158.4-cü maddəsinə də münasibət bildirərək onu 2012-ci il martın 1-dən qüvvədən düşmüş hesab etdi. Qərarla göstərilirdi ki, “CPM-in 158.4-cü maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlama müddəti hesablanarkən təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti nəzərə alınmır.

CPM-in 218.4-cü maddəsinin birinci cümləsinə görə təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyil.

Göründüyü kimi, adı çəkilən maddə imperativ qaydada müəyyən edir ki, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti həbsdə saxlama müddətinə daxil edilmir, bu qayda isə faktiki olaraq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin axımının dayanmasına səbəb olur. Həbsdə saxlama müddətinin axımı yalnız cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra yenidən başlayır. Qanunvericilikdə bu hal xüsusi normada nəzərdə tutulmamışdır. Əksinə, təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək və məhkəmə icraatı mərhələsində həbsdə saxlanılma müddətinin bütünlüklə nəzərə alınması təsbit edilmişdir (CPM-in 158.6-cı maddəsi).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu ilə əlaqədar Avropa Məhkəməsinin “Svipsta Latviyaya qarşı” iş üzrə 9 mart 2006-cı il tarixli Qərarında bu ölkənin cinayət-prosessual qanununun CPM-in 158.4-cü maddəsi ilə mahiyyətə oxşar məsələni tənzimləyən 77-ci maddəsi Avropa Məhkəməsində araşdırma predmeti olmuşdur. Avropa Məhkəməsi adı çəkilən qərarda Latviya Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 77-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət işlərinin materialları ilə tanış olma müddətinin həbsdə saxlama müddətinə aid olmaması qaydasının qeyri-müəyyənlik yaratdığını və göstərilən hüquq normasının müxtəlif yanaşmalara yol açdığını göstərmişdir. Məhkəmə həmçinin onu da qeyd etmişdir ki, adı çəkilən əsasla şəxsin həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbinə ziddir.

Qanunverici təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək icraatda ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın mahiyyətini bilmək və buna uyğun olaraq öz hüquqlarını müdafiə etmək məqsədilə hüquqi təminatlar sistemini müəyyən etmişdir. Bu təminatlardan ən vacibi təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olması institutudur. Belə ki, təqsirləndirilən şəxs cinayət işinin materialları ilə tanış olanadək ona qarşı irəli sürülmüş ittiham üzrə həyata keçirilən bütün istintaq hərəkətləri və toplanmış sübutlar barədə kifayət qədər məlumatlara malik olmur. Təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olması ibtidai istintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv həyata keçirilməsinin yoxlanılmasının bir vasitəsi kimi çıxış edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu həmçinin qeyd edir ki, CPM-in 158.4-cü maddəsi, habelə 218.4-cü maddəsinin “təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir” müddəası barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin azadlıq hüququnun daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Belə ki, cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin həbs qətimkan tədbirinin müddətinə daxil olmaması təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin həmin materiallarla sərbəst tanış olmasına bir maneədir və bu hal həmin materiallarla tanış olarkən onları tələsdirir.

CPM-in 158.4-cü maddəsində və 218.4-cü maddəsinin birinci cümləsində cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin nəzərə alınmaması Konstitusiyanın 28-ci maddəsində və Konvensiyanın 5-ci maddəsində öz əksini tapan azadlıq hüququnun yalnız qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilməsi prinsipinin tələblərinə uyğunsuzluq təşkil etdiyindən tərəflərin cinayət işinin materialları ilə tanış olması həbs qətimkan tədbirinin müddətinin axımının dayanmasının qanuni əsası hesab edilə bilməz. Məhkəməyədək icraatda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti heç bir halda məhkəmənin qərarında göstərilmiş müddətdən artıq davam edə bilməz.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu müraciətdə qaldırılan məsələ ilə əlaqədar CPM-in 158.4-cü maddəsinin, habelə həmin Məcəllənin 218.4-cü maddəsinin “təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir” müddəasının Konstitusiyanın 28-ci maddəsinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığını müəyyən edərək, onların qüvvədən düşməsi qənaətinə gəlir”.

İHAM-ın mövqeyinə görə məhkəmə qərarına əsaslanan həbs məhiyyət etibarilə “qanuni”dir. “Bozano Fransaya qarşı” iş üzrə qərarında Məhkəmə qeyd etdi ki, sonradan daha yüksək instansiya məhkəməsi tərəfindən qeyri-qanuni hesab edilən qərara əsaslanan həbs milli qanunvericiliyə əsasən qanuni ola bilər.

Bundan əlavə, dövlətdaxili məhkəmələr həbs prosesində xətaların olduğunu qəbul etdiklərinə baxmayaraq, həbsin qanuniliyi haqqında qərar qəbul etsələr də, həbs “qanunla müəyyən edilmiş qaydaya” uyğun hesab edilə bilər (Erkalo Niderlanda qarşı). Beləliklə, həbs qərarındakı xətlər belə, hər zaman həbs müddətinin 5-ci maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində qeyri-qanuni hesab edilməsinə rəvac vermir (Yefimenko Rusiyaya qarşı; Cesiun Litvaya qarşı; Benham Birləşmiş Krallığa qarşı).

“Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, müəyyən dövrdə obyektiv olaraq mövcud olan və şəxsin həbsinə və ya həbsdə saxlanılmasına haqq qazandıran əsaslı şübhə üçün əsas təşkil edən məlumatın məhkəmə prosesinin sonrakı mərhələsində qeyri-kafi və ya etibarsız hesab edilməsi faktı şübhənin “əsaslılığını” retrospektiv olaraq ləğv edə bilməz.

Lakin şəxsin həbsi və həbsinin davam etdirilməsi məcburiyyət nəticəsində irəli sürülən yalan iddiaya əsaslanırsa, belə bir şəraitdə sözügedən faktların həqiqətən baş verməsi ilə bağlı “ağlabatan şübhələri” əsaslandırmaq üçün obyektiv elementlərin mövcud olduğunu söyləmək olmaz.

İHAM-ın mövqeyinə görə maraqlı tərəf dinləmə haqqında müvafiq qaydada xəbərdar edilmədiyi halda (Xudoyorov Rusiyaya qarşı), dövlətdaxili məhkəmələr milli qanunvericilikdə tələb olunan araşdırmanı aparmadıqda (Lloyd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), yaxud daha aşağı instansiyalı məhkəmələr həbsə alternativ qətimkan tədbirlərini lazımınca nəzərə almadıqda (Ambruşkeviç Polşaya qarşı; Lloyd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı) həbs haqqında qərarlar açıq-aşkar etibarsız hesab edilir. Digər tərəfdən, milli məhkəmələrin “kobud və aşkar pozuntulara” yol verdiyinə dair heç bir dəlil olmadıqda, İHAM həbsi qanuni hesab etmişdir (Lloyd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı).

İHAM “Mirqədirov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında daxili məhkəmələrin öz qərarlarında ərizəçinin şikayətlərini əsassız hesab edərək rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə edərək, öz rollarını ittiham tərəfinin ərizələrinin sadəcə avtomatik təsdiqlənməsi ilə məhdudlaşdırmalarını 5-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirərək belə qənaətə gəlmişdir ki, “onlar ərizəçinin həbsinin qanuniliyi baxımından əsl araşdırma aparmış hesab oluna bilməzlər”.

İHAM “Assanidze Gürcüstana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, qanunun aliliyini rəhbər tutan dövlətdə şəxsin azad etmə haqqında qərarının mövcud olmasına baxmayaraq, hər hansı şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin davam etdirilməsi qəbul edilməzdir. Lakin İHAM etiraf etdi ki, həbs olunmuş şəxsin azad edilməsi haqqında qərarın yerinə yetirilməsində bir qədər yubanma başadüşülən və çox vaxt qaçılmazdır. Bununla belə, səlahiyyətli dövlət orqanları bu yubanmanı minimuma endirməyə çalışmalıdırlar (Giulia Manzoni İtaliyaya qarşı). “Kuin Fransaya qarşı” qərarında Məhkəmə ərizəçinin “dərhal” azad edilməsi haqqında qərarın icrasında on bir saatlıq yubanmanı Konvensiyanın 5 maddəsinin 1-ci bəndinə zidd hesab etdi.

“Şentürk və başqaları Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarda İHAM Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12 iyul 2018-ci il tarixli qərarı ilə ərizəçilərin azadlığa buraxılmasını qərara almasına baxmayaraq onların Türkiyə Respublikasına ekstradisiya edilənə kimi həbsdə saxlanılmasını 5-ci maddənin pozuntusu kimi qiymətləndirdi.

Həbsin 5-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən qanuniliyini qiymətləndirən zaman İHAM-ın nəzərə aldığı amillərdən biri də həbs qərarında həbs üçün əsasın ifadəsini tapması ilə bağlıdır. İHAM-ın yanaşmasına görə milli məhkəmənin həbsə icazə verən qərarlarında hər hansı əsasın göstərilməməsi 5-ci maddənin 1-ci bəndində müəyyən edilən əsassızlıqdan müdafiə prinsipinə zidd ola bilər (Stašaitis Litvaya qarşı). Eyni qaydada həddən artıq yığıcam olan, həbsə icazə verən hər hansı hüquqi müddəaya istinad etməyən qərar əsassızlığın yolverilməzliyinə qarşı yetərli müdafiə təmin edə bilməyəcək (Xudoyorov Rusiyaya qarşı).

İHAM “Allahverdiyev Azərbaycana qarşı”, “İsayeva Azərbaycana qarşı” işlərdə təqsirləndirilən şəxslərin xüsusi hüquqi əsas və ya onun vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan həbsdə saxlanılmasını bütövlükdə Konvensiyanın əsasını təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluqdan müdafiə prinsiplərinə, həmçinin qanunun aliliyi prinsipinə zidd hesab etdi.

“Pirqurban Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, o, Azərbaycan qarşı çoxsaylı işlərdə oxşar şikayətləri artıq araşdırıb və bu nəticəyə gəlib ki, ərizəçinin həbsi məhkəmə qərarına əsaslanmamaqla Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub və həmin müddəanın mənası daxilində qanunsuz olmuşdur. Məhkəmə hazırkı işdə fərqli nəticəyə gəlmək üçün heç bir əsas görmür və belə qənaətə gəlir ki, ərizəçinin 22 iyul - 16 avqust 2010-cu il tarixlərində məhkəmə qərarına əsaslanmayan həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından qanunsuzdur.

Lakin milli məhkəmələr ərizəçiyə münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üçün bəzi əsasların olduğu qənaətinə gəlirlərsə, İHAM ərizəçinin həbsini, həbs haqqında qərarda əsasların göstərilməməsinə baxmayaraq, milli qanunvericiliyə uyğun hesab edə bilər (Minjat İsveçrəyə qarşı). Bundan əlavə, əgər dövlətdaxili məhkəmələr həbs haqqında qərarı əsasların yetərsizliyi səbəbindən ləğv edilsə, lakin ərizəçinin həbsi üçün bəzi əsasların olduğunu müəyyənləşdirilsə, həbs edilmiş şəxsin azadlığa buraxılmamasına dair qərar və həbsin qanuniliyinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə işin daha aşağı instansiyaya qaytarılması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulması hesab edilmir (Minjat İsveçrəyə qarşı).

Tələb olunan odur ki, həbs qərarı konkret əsaslara söykənməli və konkret vaxt müddəti müəyyən etməlidir (Meloni İsveçrəyə qarşı).

İHAM “Qarayev Azərbaycana qarşı” işdə müəyyən etdi ki, Qarayev barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda onun hansı müddətdə həbsdə saxlanılması barədə qeyd olmamışdır. Bu cür hal əslində əsassız həbs üçün meydan açır və şəxsin qeyri-müəyyən müddətdə həbsdə saxlanılması üçün imkan yaradır. Ona görə də həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda həbsdə saxlanılma müddətinin göstərilməməsi cinayət prosessual normalarının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir. Bu isə o deməkdir ki, bu cür hallarda azadlıqdan məhrumetmə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun həyata keçirilməmiş olur.

İHAM həbs qərarı barədə təqsirləndirilən şəxsə rəsmi qaydada məlumat verilməməsi (Marturana İtaliyaya qarşı; Voskuil Niderlanda qarşı), həbs orderində və ya qərarında məhkəmə orqanı tərəfindən sonradan kargüzarlıq xarakterli düzəlişin edilməsi (Nikolov Bolqarıstana qarşı; Duiyeb Niderlanda qarşı) kimi prosessual xətalari onun həbsinin qeyri-qanuni olmasının əsası kimi qəbul etməmişdir.

5.2. Qanunvericilik

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” qərarını qəbul etdikdən sonra cinayət işinin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi ilə təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi əsas olmadan həbsdə saxlanılması təcrübəsinə son qoyulması istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirildi. İlkin olaraq bu təcrübənin və qanunvericilik normalarının Konvensiya müddəaları və İHAM təcrübəsi ilə uyğunluq təşkil etməməsi Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarında öz əksini tapdı, daha sonra isə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müvafiq dəyişiklik və əlavələr edilməklə qanunvericilikdəki boşluqlar aradan qaldırıldı. Belə ki, 27 dekabr 2013-cü il tarixli 873-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası CPM-ə aşağıdakı məzmununda 148.5-ci maddə əlavə edildi:

“148.5. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir”.

Həmin maddənin CPM-ə əlavə olunması ilə şəxsin müvəqqəti saxlama yerində şübhəli şəxs kimi hüquqi əsas olmadan saxlanılmasının qarşısı hüquqi cəhətdən alındı.

18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 148.6 və 148.7-ci maddələr əlavə edildi:

“148.6. Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

148.7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər”.

Həmin maddələrin CPM-ə əlavə olunması ilə şübhəli şəxsin tutulduqdan sonra məhkəmə qarşısına çıxarılan kimi 48 saatdan artıq müddətə müvəqqəti saxlama yerində saxlanılmasının hüquqi cəhətdən qarşısı alındı. Şəxsin 48 saatdan artıq şübhə-

li şəxs kimi müvəqqəti saxlama yerində saxlanılmasının yalnız məhkəmə qərarı ilə mümkünlüyü və bunun xüsusi hallarda 48 saatdan artıq olmamaq şərti ilə uzadılmasının əsasları qanunvericilikdə müəyyən edildi.

Qeyd olunmalıdır ki, 1 dekabr 2017-ci il tarixə kimi CPM-in 151.5-ci maddəsi aşağıdakı məzmununda olmuşdur:

“Şəxsin barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin həbslə dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi üçün həmin şəxs tutulduğu andan 48 saat keçənədək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır”.

1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 151.5-ci maddəsinin ikinci cümləsi yeni redaksiyada verildi və yeni məzmununda üçüncü cümlə əlavə edildi:

“151.5. Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə təqsirləndirilən şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxs barəsində daha ciddi qətimkan tədbiri seçilməli, yaxud bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxılması üçün məhkəməyə gətirilməlidir. Məhkəmə qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə təxirə salınmadan baxmalı və qərar qəbul etməlidir”.

27 dekabr 2013-cü il tarixli 873-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 153.2.12-ci maddəsində “161.0.1–161.0.8, 161.0.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirmək” sözləri “153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsi dərhal azad etmək” sözləri ilə əvəz edildi.

153.2. Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları aşağıdakıları etməlidirlər:

...153.2.12. bu Məcəllənin 153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsi dərhal azad etmək.

Həmin dəyişikliklə həbsdə saxlanılma müddəti bitmiş şəxsin dərhal azad edilməsi vəzifə kimi müəyyən edildi.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə 292.1-1-ci maddə əlavə edildi:

“292.1-1. Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmişdirsə, cinayət işi həmin qətimkan tədbirinin müddətinin bitməsinə ən azı 15 gün qalmış məhkəməyə göndərilməlidir”.

Həmin dəyişikliklə barəsində həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs barəsində cinayət işinin məhkəməyə göndərildikdən dərhal sonra həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanılma müddətinin bitməsi üçün hüquqi əsas aradan qaldırıldı. Bu, ibtidai araşdırma orqanının üzərinə ən azından məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi tarixinə kimi həbsdə olan şəxslərin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsasının mövcudluğuna görə cavabdehlik vəzifəsi yaratdı.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə 298.6-cı maddə əlavə edildi:

298.6. Cinayət işinin həcmnin böyüklüyü, təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu və ya baxışın təşkilinin xüsusilə mürəkkəb olması ilə əlaqədar məhkəmənin ha-

zırlıq iclasının keçirilməsi müddəti uzadıldıqda, məhkəmə hazırlıq iclasına qədər bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsasların mövcudluğunu araşdıraraq, həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul edir.

Həmin maddənin əlavə edilməsi ilə məhkəmənin hazırlıq iclasına qədər, həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul etməsi üçün hüquqi əsas müəyyən edilmiş və beləliklə, iş məhkəməyə daxil olduqdan sonra təqsirləndirilən şəxsin hüquqi əsas olmadan həbsdə saxlanılması ilə bağlı qanunvericilikdəki boşluq aradan qaldırılmışdır.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 158.3-cü maddəsində “cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi” sözləri “məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı” sözləri ilə əvəz edilmiş və hazırda həmin maddə aşağıdakı kimi Məcəllədə ifadəsini tapmışdır:

“158.3. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır”.

Qeyd olunan dəyişikliyin azadlıq hüququ baxımından praktiki əhəmiyyəti onda idi ki, əvvəllər bir qayda olaraq ibtidai araşdırma zamanı həbs qətimkan tədbiri seçildikdə ibtidai araşdırma orqanı zəruri istintaq hərəkətlərini həmin müddət ərzində başa çatdırmağa çalışır və müddətin uzadılmasında maraqlı olmurdu. Çünki həbsdə saxlama müddətinin uzadılması ibtidai araşdırma orqanı üçün problemlər (müstətiqin vəsatətlə prokurora müraciət etməsi, prokurorun təqdimatla məhkəməyə müraciət etməsi, həbsdə olan şəxsin məhkəmə orqanına gətirilməsi, onun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə iclasda müdafiəçinin iştirakının təmin olunması, məhkəmə tərəfindən müddətin uzadılmasından imtina edildikdə isə apellyasiya şikayətinin verilməsi və sair) yaradırdı. Bu da çox vaxt müstətiqin təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması üçün müəyyən edilmiş müddətdən maksimum sonuna kimi istifadə edilməsi zərurətini doğururdu. Nəticədə, ibtidai araşdırma orqanı həbsdə saxlanılma müddətinin başa çatdığı axırıncı gün və ya günlərdə cinayət işini məhkəməyə göndərir və iş məhkəməyə çatdıqda isə artıq həbsdə saxlanan şəxslərin məhkəmə qərarına əsasən həbsdə saxlanılma müddəti başa çatırdı. Məhkəmənin 15 gün müddətində hazırlıq iclası təyin etmək hüququna malik olması nəzərə alınarsa, təqsirləndirilən şəxs ən azı 15 gün müddətində məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanılırdı.

Yuxarıda qeyd olunan dəyişiklik müstətiqin işi məhkəməyə göndərərkən cinayət işi üzrə həbsdə saxlanılan şəxslərin həbsdə saxlanılması üçün məhkəmə qərarına əsasən müəyyən edilmiş müddəti nəzərdən keçirmək, əgər həmin müddət 15 gündən azdırsa, onun artırılmasını təmin etmək öhdəliyini müəyyən edir.

Bu da hüquqi əsas olmadan şəxsin həbsdə saxlanılmasının qarşısının alınmasında əhəmiyyətli məqam kimi nəzərə alınmalıdır.

5.3. Təcrübə

1."Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı" qərarda qeyd olunur ki, "...daxili qanunvericiliyə uyğunluq özlüyündə yetərli deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi tələb edir ki, bununla yanaşı, azadlıqdan məhrumetmə həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşınalıqdan müdafiə etmək məqsədinə uyğun olsun.

İHAM-ın qərarında istinad olunan fikirlə bağlı qeyd etmək istərdik ki, CPM-ə edilən dəyişikliklərə müvafiq olaraq ibtidai araşdırma dövründə həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxslər barəsində olan cinayət işi artıq həbs müddətinin başa çatmasına 15 gün qalmış məhkəməyə göndərilir və əgər həmin iş üzrə təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddəti qanunda nəzərdə tutulandan azdırsa, ibtidai araşdırma orqanı bu müddətin uzadılması üçün məhkəməyə müraciət edir. Ona görə də şəxsin heç bir məhkəmə qərarı olmadan qeyri-müəyyən müddətə həbsdə saxlanılmasının qarşısı alınmış olur.

Bu xüsusat Ali Məhkəmənin "Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı 19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı" İcmal məktubu ilə də təsdiq olunur: "Təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə bağlı təqdimatlara baxılması öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, həmin təqdimatların xeyli hissəsi CPM-in 292.1-1 maddəsinin tələbinə əsasən, yəni cinayət işinə məhkəmənin hazırlıq iclasında baxılana qədər təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlama müddətini təmin etmək məqsədilə 15-20 gün müddətinə uzadılmışdır" (s. 40).

"Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 2-926 sayılı" İcmal məktub. Bakı-2014

"İcmal məktub"da qeyd olunur ki, "Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı öyrənilmiş işlərdən görünür ki, bir sıra hallarda əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanının əməkdaşları tərəfindən CPM-in 148.4-cü maddəsinin tələbi pozularaq cinayət törədilməsində şübhə edilən şəxslərin tutulması barədə protokol dərhal tərtib olunmamış, cinayət işinin başlanmasına dair qərar qanunla müəyyən olunmuş 24 saat ərzində qəbul edilməmiş, belə şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatlara baxan məhkəmələr isə bu qanunun pozulmasına münasibət bildirməmişlər". "İcmal məktub"da qeyd olunan faktlardan məlum olur ki, belə hallarda tutulmuş şəxslər bir gündən dörd gün müddətində heç bir əsas olmadan və sənədləşdirmə aparılmadan azadlıq hüququndan məhrum edilmişlər (s. 13-15).

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı 19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı” İcmal məktub. Bakı-2017

Masallı Rayon Məhkəməsinin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə 10 aprel 2015-ci il tarixli qərarı ilə həbsdə saxlama müddəti 13 iyun 2015-ci il tarixə kimi uzadılmış, lakin təkrar həbs müddətinin uzadılması barədə təqdimat 10.07.2015-ci il tarixdə, yəni həbs müddəti bitəndən 27 gün sonra məhkəməyə daxil olmuşdur.

... oğlunun CM-in 244.1., 177.2., 177.2.2. və 326.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, həmin iş üzrə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti 04 may 2015-ci ildə başa çatdığı halda, iş üzrə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinin hazırlıq iclası 05 may 2015-ci il tarixə təyin edilmiş, lakin zərərçəkmiş şəxslər məhkəməyə gəlmədikləri üçün hazırlıq iclası 14 may 2015-ci il tarixə təxirə salınarkən təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddəti uzadılmadığına görə o, sonuncu tarixə kimi, yəni 10 gün qanunsuz olaraq həbsdə saxlanılmışdır.

Digər misal: ... oğlunun CM-in 126.2.1. və 128-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, həmin iş üzrə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hazırlıq iclasları müxtəlif səbəblərə görə dəfələrlə təxirə salınmış, nəhayət, məhkəmənin hazırlıq iclasının 29 iyul 2015-ci il tarixli qərarı ilə cinayət işinin baxılmasına xitam verilmiş və iş ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılmış, lakin həmin qərarda CPM-in 306.2-ci maddəsinin tələbləri pozularaq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması məsələsi müzakirə edilməmişdir (s. 41-42).

Cinayət işi 17.08.2015-ci il tarixdə müstəntiqin icraatına daxil olduğu halda, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə yalnız 25.08.2015-ci il tarixdə, yəni o, 27 gün qanunsuz olaraq həbsdə saxlanıldıqdan sonra prokuror qarşısında vəsatət qaldırılmış və 03.09.2015-ci il tarixdə məhkəməyə daxil olmuş ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı Binəqədi Rayon Məhkəməsinin 04 sentyabr 2015-ci il tarixli qərarı ilə təmin olunmayaraq... həbsdən azad edilmiş, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror barəsində xüsusi qərar çıxarılmışdır.

Beləliklə, müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs 1 (bir) ay 5 gün müddətində heç bir qərar olmadan qanunsuz olaraq həbsdə saxlanılmışdır.

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etmişdir ki, “həmin işdə ərizəçi 19 oktyabr 2005-ci ildə saat 14 radələrində həbs edilib, onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı məhkəmə iclası isə 21 oktyabr 2005-ci ildə saat 20.25 ilə 21 arasındakı hansısa bir vaxtda keçirilib. Uyğun olaraq, hakimnin yanına gətirilməzdən əvvəl şikayətçi təxminən əlli dörd-əlli beş saat həbsdə saxlanılıb ki, bu da daxili qanunvericiliklə icazə verilən maksimal müddətdən altı-yeddi saat çoxdur. Nə Hökumət, nə də dövlət orqanları ərizəçinin CPM-in yuxarıda qeyd edilən normalarının icazə verdiyi müddətdən artıq həbsdə saxlanmasının hüquqi əsasını izah etməyə cəhd göstərirlər.

İHAM hesab edir ki, ərizəçinin həbsinin halları və həbsdə saxlanıldığı ilk saatlar əsassız həbsəalma əlamətlərindən məhrum deyildi. Üstəlik, şikayətçinin məhkəmə qərarı olmadan CPM-in 148.4. və 153.3.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq müddətdən artıq həbsdə saxlanması daxili qanunvericiliyə uyğun deyildi və buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanuni” deyildi”.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar onların qanunun icazə verdiyi müddətdən artıq həbsdə saxlanması ilə bağlı həm milli, həm də beynəlxalq hüquq normalarının pozulması davam etməkdədir. CPM-ə müvafiq olaraq şübhəli şəxs kimi tutulanların azadlıqdan məhrum edilmə müddətinin əvvəlinin düzgün hesablanmaması, şəxsin bir və ya iki gün əsassız olaraq polis orqanlarında saxlanılmasından sonra barəsində şübhəli şəxs kimi tutulma barədə protokolun tərtib olunması təcrübəsi davam etməkdədir. Bu xüsusat Ali Məhkəmə tərəfindən aparılan ümumiləşdirmələr əsasında tərtib olunmuş icmal məktublarda da öz ifadəsini tapmışdır.

“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin II yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair 05.06.2018-ci il tarixli 1(102) 19 ks/ 2018 sayılı” İcmal məktub

“Ümumiləşdirmə zamanı müəyyən edilmişdir ki, bəzi təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair məhkəmə qərarlarında onların azadlığının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı, inzibati qaydada və ya şübhəli şəxs qismində saxlandığı müddət həbsdə saxlama müddətlərinin əvvəlinə daxil edilməməklə təqdimata baxan hakimlər tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları və cinayət prosesual qanunvericiliyin tələbləri pozulmuşdur.

Məsələn, CM-in 221.2.1 və 221.2.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilən A. barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimat və ona əlavə edilmiş materiallardan görünür ki, o, sərxoş vəziyyətdə tanışı B. ilə bir qrup şəxs halında 25.08. 2017-ci il tarixdə saat 23:35 radələrində yaşayış binasının qarşısında ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən xuliqanlıq hərəkətləri etdiyinə görə post-patrul xidmətinin əməkdaşları tərəfindən polis şöbəsinə gətirildikdən sonra da xuliqanlıq hərəkətlərini davam etdirərək ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndələrinə qarşı müqavimət göstərməklə, şöbənin normal fəaliyyətini pozmuş və xidməti avtomaşınlarla təpiklə vuraraq maddi ziyan yetirmişdir.

Polis şöbəsinə gətirildikdən sonra A. və B-nin oradan buraxılmaları barədə materialda təsdiqedicə sənəd yoxdur və həmin şəxslərin buraxılmamasına baxmayaraq, onların şübhəli şəxs qismində tutulmalarına dair protokol yalnız 26.08. 2017-ci il tarixdə saat 21:30-da tərtib edilmiş və A. barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair Şirvan Şəhər Məhkəməsinin 28.08.2017-ci il tarixli qərarında da həbsəmənin əvvəli 26.08.2017-ci il tarixdən, yəni şübhəli şəxs qismində tutma protokolu tərtib edildiyi tarixdən hesablanmaqla prosesual qanunvericiliyin tələbləri pozulmuşdur” (s. 21).

Qeyd etmək lazımdır ki, “İcmal məktub”da göstəriləyi kimi, problem təkcə şəxsin azadlığının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı, müddətin həbsdə saxlanılma müddətlərinin əvvəlinə daxil edilməməsi deyil, həm də azadlığının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı müddətdə şəxsin qanunsuz, heç bir sənədləşdirilmə aparılmadan azadlıqdan məhrum edilməsidir. Ona görə “İcmal məktub”da həmin aspektin önə çəkilməsi zərurəti qeyd olunmalıdır.

**“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin
II yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin
seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması barədə təqdimatlara
baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin
ümumiləşdirilməsi ilə bağlı 05 fevral 2019-cu il tarixli
1- 2018 sayılı” İcmal məktub. Bakı-2019**

Öyrənilmiş işlərin təhlili göstərir ki, bəzi məhkəmələrin hakimləri təqdimat və onlara əlavə edilmiş sənədləri, işin faktiki hallarını məhkəmə iclaslarında lazımi qaydada araşdırmadıqlarına görə təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarlarda onların azadlıqlarının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı müddəti həbsdə saxlanılma müddətlərinin əvvəlinə daxil etməməklə beynəlxalq hüquq normalarının və cinayət prosessual qanunvericiliyin tələblərinin pozulması hallarına yol vermişlər (s. 22).

(**Müəllifin qeydi:** Burada problem təkcə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarlarda onların azadlıqlarının faktiki olaraq məhdudlaşdırıldığı müddətin həbsdə saxlanılma müddətlərinin əvvəlinə daxil edilməməsində deyil, həm də şəxsin azadlığının heç bir sənədləşmə aparılmadan özbaşına məhdudlaşdırılmasındadır).

Məsələn, Siyəzən Rayon Məhkəməsinin hakimi... sədrliyi ilə baxılmış CM-in 177.2.1., 177.2.2, 177.2.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilən ...oğlu barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimatdan və ona əlavə edilmiş sənədlərdən görünür ki, o, sonuncu cinayəti törətdikdən sonra polis əməkdaşları tərəfindən faktiki olaraq 05 mart 2018-ci il tarixindən 06 mart 2018-ci il tarixinə keçən gecə saat 00:30-da tutulmasına baxmayaraq, onun barəsində şübhəli şəxs qismində tutma protokolu yalnız 08 mart 2018-ci il tarixində saat 12:30-da tərtib edilmişdir.

Təqdimata baxan hakim tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin azadlığının faktiki 2 gün qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılmasına heç bir münasibət bildirilmədən onun həbsdə saxlanılma müddətinin əvvəli qanunsuz və əsassız olaraq 08 mart 2018-ci il tarixindən hesablanmaqla CPM-in 158.2-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (s.22).

5.4. Problem

1.Problemlə hesab etdiyimiz məsələlərdən biri milli məhkəmələrin təcrübəsinin insan hüquq və azadlıqlarının pozulması üçün zəmin yaratması barədə fikirlərin uzun müddət əvvəl səsləndirilməsinə baxmayaraq, həmin problemlərin vaxtında aradan qaldırılmaması ilə bağlıdır. Belə ki, “Fərhad Əliyev Azərbaycana” qarşı qərarla İHAM-ın pozuntu kimi qiymətləndirdiyi iki xüsusatla bağlı fikirlər “TASİS” proqramı çərçi-

vəsində çap olunmuş kitabda¹ öz ifadəsini tapmış, lakin Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu 7 il sonra həmin məsələ ilə bağlı müvafiq qərar qəbul etmişdir. İHAM-ın tövsiyələrinə biganə münasibət eyni pozuntu ilə bağlı “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı”, “İsayeva Azərbaycana qarşı”, “Allahverdiyev Azərbaycana qarşı”, “Həziyev Azərbaycana qarşı”, “Pirqurban Azərbaycana qarşı”, “Mirqədirov Azərbaycana qarşı” qərarlarının qəbul edilməsi ilə nəticələndi.

5.5. Təvsiyə

1. Şəxsin həbsdə saxlanması bütün müddəti məhkəmə qərarına əsaslanmalıdır.
2. Məhkəmə qərarı həmin qərar qəbul edilməmişdən əvvəl baş vermiş azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyi üçün əsas ola bilməz.
3. Şübhəli şəxs kimi tutulmuş şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə müraciətlərə baxılarkən digər məsələlərlə yanaşı, şəxsin azadlıq hüququnun hansı vaxtdan məhdudlaşdırılması, polisə, ibtidai araşdırma orqanına nə vaxt çağırılması, orada hansı şəraitdə qalması, ona qarşı tətbiq olunmuş tədbirlərin davamlılığı, onun ailə üzvləri və yaxud digər tanışları, vəkillə əlaqə saxlamaq imkanına malik olub-olmaması məsələləri araşdırılmalı və yalnız azadlıq hüququnun pozulduğu vaxt müəyyən edildikdən sonra müraciət ya təmin, ya da rədd olunmalıdır.

5.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə 298.6-cı maddə əlavə edilmişdir:

“298.6. Cinayət işinin həcmi bəyüklüyü, təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu və ya baxışın təşkilinin xüsusilə mürəkkəb olması ilə əlaqədar məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi müddəti uzadıldıqda, məhkəmə hazırlıq iclasına qədər bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsasların mövcudluğunu araşdıraraq, həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul edir”.

Hesab edirik ki, məhkəmənin CPM-in 298.6-cı maddəsinə əsasən həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması barədə qərar qəbul etməsi yenə də özündə qeyri-müəyyənlik əlamətlərini daşıyır. Belə ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs üçün onun hansı müddətdə həbsdə saxlanılması barədə məhkəmə qərarının olmasını bilmək vacibdir. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxs həmin müddətin bitməsinə səbrsizliklə gözləyir və konkret bir vaxtda azadlığa qovuşacağına ümid edir. “Həbs qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması” barədə qərarla həbs müddətinin hansı vaxta qədər davam edəcəyi göstərilmədikdə, qərar özündə mücərrədlik yükü daşıyır. Bu, bir tərəfdən həbsdə olan şəxs üçün qeyri-müəyyənlik ifadə etməklə yanaşı, digər tərəfdən işə baxan məhkəmə üçün süründürməçilik, biganəçilik, sui-istifadə halları üçün imkan yaradır. Ona görə də CPM-in 298.6-cı maddəsində məhkəmənin həbs və ya ev dustaqlığı barədə qərarı dəyişdirmədən saxlayarkən həmin tədbirləri

¹ Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası (cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri). Maddələr 8-36. (2004. səh. 769). Almaniya, Berlin, Humboldt Universitetinin prof. dr. Alexandr Blankenaqelin akademik, praktiki və texniki məsləhət və dəstəyi təmin olunmaqla Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən “Azərbaycan Respublikası Hüquq və Məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və islahatı” TASİS layihəsi çərçivəsində yazılıb nəşr edilmişdir.

hansı müddətə kimi uzatdığını qeyd etməsinin maddədə əksini tapması hüquqi müəyyənlik baxımından vacibdir.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 158.3-cü maddəsində “cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi” sözləri “məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı” sözləri ilə əvəz edilmiş və hazırda həmin maddə aşağıdakı kimi Məcəllədə ifadəsini tapmışdır:

“158.3. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır”.

CPM-in 158.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasında “cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı... gün dayandırılır” müddəası İHAM-ın təcrübəsi ilə uyğunluq təşkil etmir. Belə ki, İHAM bir çox işlərdə məhkəməyəqədər həbs müddəti ilə bağlı mövqeyini açıqlayaraq həmin müddətin şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi andan başlayaraq birinci instansiya məhkəməsində hökmün çıxarıldığı günə kimi davam etməsini müəyyən etmişdir. Elə “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, “5-ci maddənin 3-cü bəndinin məqsədləri üçün nəzərə alınmalı olan ümumi müddətə gəldikdə, həmin müddət təqsirləndirilən şəxsin həbsə alındığı gündən başlayır və “məsuliyyət məsələsinin, hətta yalnız birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən olsa belə, həll edildiyi gün başa çatır”. Həmin işdə bu müddət şikayətçi tutulduğu tarixdə - 19 oktyabr 2005-ci ildə başlayıb və Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin onun barəsində ittiham hökmü çıxardığı tarixdə - 25 oktyabr 2007-ci ildə başa çatıb”.

Beləliklə, CPM-in 158.3-cü maddəsinin yeni redaksiyasında cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımının məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı gün ilə məhdudlaşdırılması müəyyən ziddiyyətlərə səbəb olur, ona görə də həmin maddəni İHAM təcrübəsinə uyğunlaşdırmaq məqsədəmüvafiqdir.

6. İnzibati və cinayət məhkəmə icraatı çərçivəsində azadlıqdan məhrumetmə

6.1. Şərh

6.1.1. Səlahiyyətli məhkəmə

İHAM qeyd etmişdir ki, “cinayət ittihamı” konsepsiyası iştirakçı-dövlətlərin milli hüquq sistemlərində istifadə edilən kateqoriyalardan asılı olmayan “muxtar” mənaya malikdir.

Konvensiyanın 6-cı maddəsinin cinayət hüququ aspektinin tətbiq ediləbilənliyinin qiymətləndirilməsi üçün başlanğıc nöqtə “Engel və başqaları Niderlanda qarşı” işdə təsvir edilən meyarlara əsaslanır: (1) milli qanunvericilikdəki təsnifat; (2) hüquq pozuntusunun xarakteri; (3) aidiyyəti şəxsin məruz qala biləcəyi cəzanın ağırlığı.

İlk meyar nisbi çəkiyə malikdir və yalnız başlanğıc nöqtə rolunu oynayır. Ölkə qanunvericiliyi hər hansı hüquq pozuntusunu cinayət hüququ pozuntusu kimi təsnif edirsə, o halda bu, həlledici əhəmiyyət daşıyır. Əks halda, Məhkəmə milli təsnifatı diqqətə almır və sözügedən prosedurun faktiki məzmununu incələyir.

Daha əhəmiyyətli hesab olunan ikinci meyarın qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı amillər nəzərə alın bilər:

- sözügedən hüquqi norma yalnız ayrıca qrupa ünvanlanır, yoxsa hamı üçün məcburi xarakter daşıyırmı;

- icraat qanunla müəyyən edilmiş icranın məcburi təmin edilməsi səlahiyyəti olan dövlət orqanı tərəfindən başladılıbmı;

- hüquqi normanın məqsədi cəzalandırma, yoxsa cinayətin törədilməsindən çəkindirmədirmi;

- cəzanın təyin edilməsi təqsirin müəyyən edilməsindən asılıdır mı.

Üçüncü meyar müvafiq qanunla nəzərdə tutulan maksimum cəzaya istinad edilərək müəyyən olunur.

İHAM qeyd etmişdir ki, “hüquq pozuntusu” termini 6-cı maddədə göstərilən “cinayət” termini ilə eyni müstəqil mənaya malikdir. Hüquq pozuntusunun milli qanunvericilik çərçivəsində təsnifatı nəzərə alınmalı olan amillərdən biridir. Lakin icraatın xarakteri və sözügedən cəzanın ağırlığı da əhəmiyyət daşıyır (Benham Birləşmiş Krallığa qarşı).

Hüquq pozuntusunun azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılması öz-özlüyündə həlledici səciyyə daşımır, belə ki, veriləcək cəzanın nisbətən yüngül olması hüquq pozuntusunun cinayət hüququ xarakterini aradan qaldıra bilməz.

Nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması ilə cəzalandırılma bilən yol hərəkəti qaydaları pozuntuları, ictimai asayişin pozulmasına və ya narahatlıqlara səbəb olan xırda hüquq pozuntuları kimi inzibati hüquq pozuntuları İHAM tərəfindən 6-cı maddənin cinayət hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə daxil edilmişdir.

İHAM presedent hüququnda məhkəmə funksiyası, yəni işlərin hüquqi normalar əsasında öz səlahiyyəti çərçivəsində və icraatın müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməsi ilə həll edilməsi funksiyası ilə xarakterizə edilir. O, həmçinin müstəqillik, qərəzsizlik və s. kimi bir sıra əlavə tələblərə cavab verməlidir.

Məhkəmə hər zaman “qanun əsasında yaradılmalıdır”. Bu ifadə Konvensiya və onun Protokolları ilə müəyyən edilmiş müdafiə sisteminə xas hüququn aliliyi prinsipini əks etdirir. Qanunvericilik əsasında təsis edilməmiş orqan demokratik cəmiyyətdə ayrı-ayrı şikayətlərin baxılması üçün tələb olunan legitimlikdən məhrum olunmuş kimi qiymətləndirilir.

“Qanun əsasında yaradılmış” ifadəsi yalnız “məhkəmənin” mövcudluğu üçün hüquqi əsası deyil, həm də “məhkəmə” tərəfindən onun fəaliyyətini tənzimləyən konkret qaydalara riayət edilməsini və hər bir halda məhkəmənin tərkibini əhatə edir.

Müvafiq olaraq, milli qanunvericiliyin müddəalarına əsasən, təqsirləndirilən şəxsin işinə baxmaq üçün səlahiyyəti olmayan “məhkəmə” “qanun əsasında yaradılmış” hesab olunmur.

“Müstəqillik” və “qərəzsizlik” anlayışları arasında sıx bağlılıq mövcuddur. Məhkəmənin müstəqilliyi ayrı-ayrı hakimlərin məhkəmə sistemi daxilində, həm də ondan kənarda qanunsuz təsirlərdən azad olmasını tələb edir. Müəyyən bir məhkəmənin müstəqil və ya qərəzsiz olmaması ilə bağlı narahatlığın qanuni əsasının olub-olmadığının qərarlaşdırılmasında təqsirləndirilən şəxsin mövqeyi əhəmiyyətli olsa da, həlledici deyil. Həlledici olan onun şübhələrinin obyektiv olaraq əsaslandırılı bilib-bilinməməsidir. Məhkəmə “obyektiv müşahidəçi”nin baxılan məhkəmə işinin hallarında bu məsələ ilə bağlı narahatlıq üçün əsas görməyəcəyi qənaətinə gəldikdə, müstəqilliklə bağlı problem meydana çıxmır.

Qərəzsizlik, bir qayda olaraq, hər hansı tərəfə münasibətdə qabaqcadan formalaşmış fikirin və ya qeyri-obyektivliyin olmamasıdır. Məhkəmə dəfələrlə müəyyən etmişdir ki, əksini göstərən sübut mövcud olmadığıca hakimin şəxsi qərəzsizliyi prezumpsiyası vardır.

Hər hansı məhkəmə işində konkret bir orqanın qərəzsiz olmadığına dair şübhənin legitim əsasının olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsində onun qərəzsiz olmadığını iddia edənlərin mövqeyi əhəmiyyətli olsa da, həlledici deyildir. Həlledici olan həmin narahatlığın obyektiv olaraq əsaslandırılı bilib-bilinməməsidir (Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı; Padovani İtaliyaya qarşı).

“Məhkəmə” termini ümumi fundamental xüsusiyyətlərə (bunlardan ən vacibi icra hakimiyyəti orqanlarından və iş üzrə tərəflərdən müstəqillikdir) malik olmaqla yanaşı, məhkəmə prosesi üçün təminatları nəzərdə tutan orqanları ifadə edir. Lakin məhkəmənin müdaxiləsinin tələb olunduğu bütün işlərdə prosesin formalarının eyni olması mütləq deyil. Hər hansı məhkəmə icraatının lazımi təminatları təqdim edib-etmədiyi üçün müəyyən olunması üçün icraatın baş tutduğu şəraitin konkret xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, sözügedən orqan yalnız məsləhətçi funksiyası daşımamalı, həmçinin həbsin qanuniliyini müəyyən etmək və həbs qanunsuz olduğu təqdirdə azad etmə əmri vermək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

“Qanun əsasında yaradılmamış” məhkəmə “səlahiyyətli” deyildir. “Səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn” ifadəsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndində həbs və ya tutulma üçün nəzərdə tutulan əsaslara da aiddir.

Şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndinə əsasən yalnız cinayət mühakiməsi icraatı çərçivəsində hüquq pozuntusu törətdiyi şübhəsi ilə səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durması məqsədilə həbs edilə bilər.

“Səlahiyyətli məhkəmə orqanı” ifadəsi 5-ci maddənin 3-cü bəndinə uyğun olaraq “qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti olan hakim və ya başqa vəzifəli şəxsi” bildirir.

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı”, “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarlarında İHAM qeyd etdi ki, “tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi-hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyi, n

5-ci maddənin 4-cü bəndi vasitəsilə məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna maldır. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosesual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də şikayətinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi azadlıqdan məhrum etmə üçün icazə verilən əsasların tam siyahısını ehtiva edir və onlar dar çərçivədə şərh edilməlidir. Şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinə əsasən, yalnız cinayət təqibi kontekstində, onu “cinayət törətməkdə” “əsaslı şübhə” ilə əlaqədar səlahiyyətli hüquqi orqanın qarşısına çıxarmaq məqsədilə tutula bilər (Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı; Məmmədli Azərbaycana qarşı).

6.1.2. İnzibati qaydada tutma və inzibati həbs

İnzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün zəruri hesab edildikdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla tətbiq edilə bilər.

İnzibati qaydada tutulan şəxsə İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqları izah olunmalı, bu barədə inzibati qaydada tutma haqqında protokolda müvafiq qeyd aparılmalıdır.

İnzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 399.2-ci, 399.2-1-ci və 399.3-cü maddələri istisna olunmaqla, üç saatdan çox ola bilməz.

Barəsində inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqini nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs 24 saatadək, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 38-1-ci, 68-1-ci, 69-cu, 298-ci və ya 310-cu maddələrində göstərilən xətaləri törətmiş şəxslər isə inzibati xəta haqqında işin mürəkkəbliyi və ya xəta törətmiş şəxslərin sayının çoxluğu işin araşdırılmasını gecikdirdiyi və ya başqa formada çətinlik yaratdığı hallarda 48 saatadək müddətə inzibati qaydada tutula bilər.

İnzibati qaydada tutma müddəti inzibati xəta törətmiş şəxsin protokol tərtib etmək üçün gətirildiyi vaxtdan, sərxoş halda olmuş şəxsin isə ayıldığı vaxtdan hesablanır.

İnzibati qaydada tutma barədə qərardan yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) və ya məhkəməyə şikayət edilə bilər.

İnzibati xəta törətmiş şəxsi tutma haqqında hər bir halda protokol tərtib edilir və orada aşağıdakılar göstərilir:

- protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
- protokolu tərtib etmiş şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı;
- tutulanın şəxsiyyəti haqqında məlumat;
- tutmanın vaxtı və səbəbləri.

Protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs və tutulmuş şəxs tərəfindən imzalanır. Tutulmuş şəxs protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda qeyd edilir. Tutulmuş şəxsin izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələri-

ni təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur.

Səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati qaydada tutulmuş şəxsin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının təmin edilməsi üçün aşağıdakı tədbirləri görür:

- tutulmuş şəxsi inzibati xəta haqqında protokolla tanış etmək;
- tutulmuş şəxsə dərhal onun tutulmasının əsaslarını bildirmək, onun hüquqlarını izah etmək;
- tutulmuş şəxsin xahişi ilə onun yaxın qohumlarına, işlədiyi və ya təhsil aldığı yerin müdiriyyətinə, yaxud vəkilinə məlumat vermək;
- tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinə və ya qanuni nümayəndələrinə dərhal məlumat vermək;
- tutulmuş şəxslə davranışda onun şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq;
- tutulmuş şəxsə öz vəkili ilə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq;
- tutulmuş şəxsin öz vəkili olmadıqda ona müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə hüquq məsləhətxanasında və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi yardımın göstərilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olan digər təşkilatlarda fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etmək, seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq;
- inzibati qaydada tutulmuş şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yerlərdə və qaydada saxlanılırlar.

Yalnız İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xəta tərkibinin bütün digər əlamətlərini daşıyan əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunur.

Qanunverici 16 yaşına çatmamış şəxslərin inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsinə yol vermir. İnzibati xəta törədərkən on altı yaşı tamam olmuş fiziki şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. İnzibati həbs törədilmiş inzibati xətaya görə tətbiq olunan inzibati tənbeh növlərindən biridir. Bir inzibati xətaya görə əsas tənbeh, yaxud əsas və əlavə tənbeh tətbiq edilə bilər. İnzibati həbs yalnız əsas inzibati tənbeh növü kimi tətbiq edilir.

İnzibati həbs yalnız müstəsna hallarda İnzibati Xətalər Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətalərin ayrı-ayrı növlərinə görə üç gündən üç ay müddətində hakim tərəfindən tətbiq edilir. Hamilə qadınlar və ya himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar, on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, orqanizmin funksiyalarının 61-80 faiz və ya 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər, 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər, altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz.

Barəsində inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqini nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs 24 saatadək, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157, 206, 227, 513, 517-1, 535 və 610-618-ci maddələrində göstərilən xətaləri törətmiş şəxslər isə inzibati xəta haqqında işin mürəkkəbliyi və ya xəta törətmiş şəxslərin sayının çoxluğu işin araşdırılmasını gecikdirdiyi və ya başqa formada çətinlik yaratdığı hallarda, habelə şəxsin narkomaniyadan məcburi müalicəyə ehtiyacının olub-olmama-

sını müəyyənləşdirmək məqsədilə tibbi yoxlamaya göndərildiyi hallarda 48 saatadək müddətə inzibati qaydada tutula bilər.

Inzibati qaydada tutma müddəti inzibati həbs müddətinə daxil edilir.

Inzibati həbsi nəzərdə tutan inzibati xətlər haqqında işlərə baxılarkən barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakı məcburidir.

Inzibati həbsi nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında protokol (prokurorun inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması haqqında qərarı və ya bu Məcəllənin 102.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada tərtib etdiyi protokol) tərtib edildikdən dərhal sonra baxılması üçün hakimə göndərilir.

Inzibati həbs tənbeh növünü nəzərdə tutan inzibati xətlər haqqında işlərə inzibati xəta haqqında protokol daxil olduğu gün, inzibati qaydada tutulan şəxslər barəsində isə onların tutulduğu vaxtdan ən gec 48 saat keçənədək baxılır.

Inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqi barədə qərardan şikayət və ya protest apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayətin və ya protestin daxil olduğu gün göndərilir.

Inzibati xəta törədən şəxs barəsində inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edildikdə, inzibati həbs barəsində verilmiş qərardan şikayətə və ya protestə həmin şikayətin və ya protestin verildiyi vaxtdan bir gün müddətində baxılır.

Inzibati həbs haqqında tənbeh növünün tətbiq edilməsi barədə qərardan verilən şikayət və ya protest üzrə qərar onu icra etməli olan səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə), habelə barəsində inzibati həbs tətbiq edilən şəxsə qərarın qəbul olunduğu gün verilir.

Inzibati həbs haqqında tənbeh növünün tətbiq edilməsi barədə qərardan verilən şikayət və ya protest üzrə qərar onu icra etməli olan səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə), habelə barəsində inzibati həbs tətbiq edilən şəxsə qərarın qəbul olunduğu gün verilir.

Hakim tərəfindən inzibati həbs haqqında qərar çıxarıldıqdan sonra həmin qərar dərhal icra edilir.

“Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi şikayət etdi ki, onun İXM-in 310.1-ci (polis əməkdaşının qanuni tələbinə tabe olmama) maddəsi ilə tutulması və beş sutkalıq inzibati həbsi özbaşınalıq olub, çünki o, polis məmurunun hər hansı tələbini yerinə yetirməkdən imtina etməmişdir. İctimai toplantıların iştirakçılarına qarşı İXM-in 298-ci maddəsi (ictimai toplantıların keçirilməsi qaydalarının pozulması) ilə deyil, 310.1-ci maddəsinə əsasən inzibati işin açılması daha sərt cəza növü, məsələn, on beş gün inzibati həbs cəzasının tətbiqinə yönəlmiş özbaşına inzibati təcrübə idi ki, bu da 298-ci maddəyə əsasən mümkün deyildi.

Ərizəçi həmçinin bildirdi ki, ona həbsinin səbəbləri barədə dərhal məlumat verilməyib və həbs ölkədaxili prosessual qaydalara uyğun olmayıb, xüsusən ona qohumları ilə əlaqə saxlamaq imkanı verilməyib; onun hüquqları, o cümlədən vəkil tutmaq hüququ ona lazımı səviyyədə izah edilməyib; barəsində tərtib edilmiş inzibati xəta haqqında protokolun surəti ona təqdim edilməyib; o, mülki geyimli şəxslər tərəfindən tutularaq polis maşınına aparılıb. Halbuki, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin inzibati xəta haqqında iş üzrə bütün materiallarla tanış olmaq, izahat vermək, sübutlar təqdim etmək, vəsatət və etirazlar vermək, işə baxılarkən müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadə etmək, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın

təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiqindən və iş üzrə qərardan şikayət vermək, ana dilində çıxış etmək və icraatın aparıldığı dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin xidmətlərindən pulsuz istifadə etmək və s. hüquqları vardır.

Ərizəçinin ona münasibətdə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 298 və 310-cu maddələrinin düzgün tətbiq olunmaması ilə bağlı qeyd olunmalıdır ki, ilkin olaraq İnzibati Xətalər Məcəlləsində 298-ci maddə aşağıdakı kimi verilmişdir:

“M a d d ə 298. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydasının pozulmasına görə -

xəbərdarlıq edilir və ya şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi mislindən on üç mislinədək miqdarda cərimə edilir.

16 may 2008-ci il tarixli 607-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 298-ci maddənin sanksiyasında “şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi mislindən on üç mislinədək” sözləri “yeddi manatdan on üç manatadək” sözləri ilə əvəz edilmiş və həmin maddə qərarda təsvir olunan hadisələrin baş verdiyi 20 iyun 2011-ci il tarixə aşağıdakı məzmun almışdır:

M a d d ə 298. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydasının pozulmasına görə -

xəbərdarlıq edilir və ya şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi mislindən on üç mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Beləliklə, həmin vaxt yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulmasına görə İnzibati Xətalər Məcəlləsi inzibati həbs nəzərdə tutmamışdır.

Həmin Məcəllənin 310.1-ci maddəsi isə hadisələr baş verdiyi tarixdə polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə -

fiziki şəxslər iyirmi manatdan iyirmi beş manatadək miqdarında cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə on beş günədək müddətə inzibati həbs inzibati tənbehini nəzərdə tuturdu.

İş üzrə İHAM belə qənaətə gəldi ki, ərizəçinin əməlinin İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 298-ci maddəsi ilə deyil, 310.1-ci maddəsi ilə rəsmiləşdirilməsi formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdmüş və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementini nəzərdə tutmuşdur. Ərizəçi, polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham olunsa da, o, faktiki olaraq icazəsiz dinc nümayişdə iştirak etdiyinə görə həbs edilmişdi.

Bu hal isə əslində həbsin özbaşınalığını şərtləndirir. Belə ki, İHAM-ın formalaşdırdığı təcrübəyə görə hakimiyyət tərəfindən pis niyyət və ya aldatma elementi varsa və ya yerli hakimiyyət orqanları müvafiq qanunvericiliyi düzgün tətbiq etməyə cəhd göstərmirlərsə, həbs “özbaşınalıq” hesab edilir.

Məhkəmələr inzibati xəta işlərinə, xüsusən də inzibati həbs tənbehi nəzərdə tutan xətalara bağlı işlərə baxarkən işin detallarını xüsusi diqqətlə araşdırmalı, polisın həbs üçün düzgün hüquqi əsasla istinad edib-etmədiyini yoxlamalıdır. Söhbət nümayişdə iştirak zamanı şəxsin polisın qanuni əmrinə tabe olmamasından gedirsə, bu halda polisın nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyinin özü də məhkəmə araşdırmasının predmetini təşkil etməlidir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar etdiyi “Nəsirov və digərləri Azərbaycana qarşı”, o cümlədən inzibati qaydada tutulma və inzibati həbslə əlaqədar olan bəzi digər işlərdə İHAM müəyyən etmişdir ki, ərizəçilər barəsində inzibati xəta törətmələri barədə protokol tərtib olunmamış, onların hər hansı birinə münasibətdə inzibati həbslə bağlı heç bir rəsmi qeyd aparılmamışdır.

Eyni zamanda, ərizəçilərə inzibati qaydada üç saatdan çox olmayan azadlıqdan məhrumetmə tətbiq olunması da sənədləşdirilməmiş və qeydə alınmamışdır. Bu sənəd ləşdirilməmiş azadlıqdan məhrumetmə isə İHAM-ın mövqeyinə görə etiraf edilməmiş həbsdır və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin əhəmiyyətli təminatlarının tam inkarı və bunun ən ciddi pozuntusu hesab olunur. Ona görə müddətin nə qədər davam etməsindən asılı olmayaraq hər bir azadlıqdan məhrum edilmə mütləq sənədləşdirilməlidir.

Azadlıqdan məhrum edilmənin sənədləşdirilməsi zamanı onun tarixi, vaxtı, saxlanma yeri, saxlanılan şəxsin adı, saxlanma səbəbləri və onu həyata keçirən şəxsin adı müvafiq sənədlərdə qeyd olunmalıdır. Bu kimi qeydlərin olmaması Konvensiyanın Qanunçuluq tələbi və 5-ci maddəsinin məqsədilə bir araya sığmayan kimi dəyərləndirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması, müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması üçün zəruri hesab edildikdə, azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyi, yəni bunun “müstəsna hal” olduğu əsaslandırılmalı və həmin əsaslandırmaya dair faktlar müvafiq sənəddə qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin “...şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyatı təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə...” müddəasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 27 avqust 2004-cü il tarixli Qərarında Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin tətbiqi ilə bağlı bəzi məqamlar barədə hüquqi mövqeyi də bu cəhətdən əhəmiyyətli hesab olunmalıdır.

Şəxsin inzibati qaydada tutulması və ya inzibati xəta protokolunun tərtibi bir qayda olaraq polisın fəaliyyəti ilə bağlı olur. Qanun pozulduğu hallarda polis qanun pozuntusu törədənlərin məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunması üçün ədalət mühakiməsinə dəstək verməyə borcludur. Həmin vəzifəni yerinə yetirərkən, polis əsas insan və vətəndaş hüquqlarına hörmət etməli, həmçinin həbsdə olan adamlarla lazımi qaydada davranmalıdır. Adamları azadlıq hüququndan məhrum etmək mümkün olduğu qədər məhdud olmalı və hər bir tutulan şəxsin ləyaqət, həssaslıq və şəxsi ehtiyacları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Polis imkan olduğu qədər və milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq azadlıqdan məhrum olunmuş şəxsləri onların başa düşdüyü dildə azadlıqdan məhrum edilməsi səbəbləri və onlara elan edilmiş hər hansı ittiham barədə məlumatlandırmalıdır. Polis həmçinin təxirə salmadan və dindirmədən əvvəl həmin şəxslərə onların hüquqları və işlərində tətbiq olunan prosedur barədə məlumat verməlidir. Polis tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər onların azadlıqdan məhrum edilmələri barədə seçimlərinə uyğun olaraq üçüncü şəxsləri xəbərdar etmək hüququna malik, hüquqi yardım əlçatanlığı olmalı və imkan dərəcəsinə öz seçiminə görə həkim müayinəsindən keçməlidir. Həbsdə olan yetkinlik yaşına çatmayanların valideynləri və qəyyumları bu haqda məlumatlandırılmalıdırlar.

Tutulmuş şəxs özünü müdafiə etməyə, hər hansı bir sualı cavablandıрмаğa, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə və ya təqsiri etiraf etməyə məcbur edilməməlidir. Güc, işgəncə və ya bu cür vasitələrdən istifadə etməklə hədələmək və ya narkotik vasitələrdən istifadə olunmaqla etirafedici ifadələrin və ya hər hansı bir bəyanatın alınması qadağan olunmalı və cəzalandırılmalıdır. İşgəncə əleyhinə Avropa Komitəsinin mövqeyinə görə, polisdə həbsdə olan şəxslərin, xüsusən də dindirmə zamanı gözlərinin bağlanması “qəti olaraq qadağan edilməlidir”.

Hər bir azadlıqdan məhrum edilənə münasibətdə həbsə alınma və azad olunmanın səbəbləri, tarixi və vaxtı, saxlanma yeri haqqında dəqiq məlumatı, həmin işə cəlb olunmuş polis əməkdaşlarının şəxsiyyəti, şəxsi əşyaların inventarizasiyası və qida ilə təmin olunma barədə sistematik qeydlərin reyestri aparılmalıdır. Həbsdə saxlanılma barədə qeydlər tutulmuş şəxsə və ya onun hüquqi nümayəndəsinə verilməlidir. Tutulmuş şəxslər, xüsusən, əgər onlar tibbi müayinə prosedurundan keçməmişlərsə, ciddi monitoring nəzarəti altında saxlanılmalıdırlar. Polis həbsdə olan şəxslərin təhlükəsizliyini, sağlamlığını, gigiyena və zəruri qidasını təmin etməlidir. Polis kameraları əğlabatan ölçüdə olmalı, adekvat işıqlandırma və hava təmizlənməsinə malik olmalı və istirahət üçün yararlı vasitələrlə təmin edilməlidir.

Polis imkan daxilində cinayət əməlini törətməyə görə şübhəli bilinən şəxsləri digər səbəblərdən azadlıqdan məhrum edilən şəxslərdən ayrı saxlamalıdır. Ümumi qaydaya əsasən qadınlar və kişilər, həmçinin yaşlılar və yetkinlik yaşına çatmayanlar, əgər onlar bir ailənin üzvləri deyillərsə, ayrıca saxlanılmalıdır. Hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları bu təhlükəsizliyin və həmin müəssisədə qaydanın qorunması üçün son dərəcə zəruri olduğu, yaxud onların şəxsi təhlükəsizliyinin təhlükəyə məruz qaldığı hallar istisna olmaqla tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərə münasibətdə güc tətbiq etməməlidirlər.

Tutulmuş şəxslər dərhal məhkəməyə və ya qanunla həmin şəxslərin həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik digər şəxsin qarşısına çıxarılma hüququna malikdirlər.

6.1.3. Cinayət qaydasında tutma və həbs. “Əsaslı şübhə”

Azərbaycan Respublikası CPM-in 7.0.39-cu maddəsinə əsasən tutulma – bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır.

Qanunverici cinayət prosesində tutulmanın tətbiq edildiyi şəxslərin dairəsini müəyyən etmişdir. Cinayət prosesində tutulma yalnız aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər:

- cinayəti törətməkdə şübhəli olan şəxsə;
- ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsə;
- hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumətinin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin, yaxud cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həlli məqsədilə məhkuma.

Qeyd olunan şəxslərə tutulma aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

- şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda;
- ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxs haqqında cinayət təqibi orqanının müvafiq qərarı olduqda;
- hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumətinin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələsinin həllinədək məhkumun tutulması barədə məhkəmənin qərarı olduqda.

Cinayət təqibi orqanı hər hansı şəxsin tutulduğu halda onun hüquqi statusundan asılı olaraq Cinayət-Prosessual Məcəlləsində, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlarını təmin etməlidir.

Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları aşağıdakıları etməlidirlər:

1. tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın əsaslarını bildirmək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını izah etmək;

2. tutulmuş şəxsi təxirə salınmadan polis və ya digər təhqiqat orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərinə gətirmək, tutulma faktını qeydə almaq, protokollaşdırmaq və onu tutulma protokolu ilə tanış etmək;

3. hər bir tutulma faktı müvəqqəti saxlama yerlərində qeydiyyatdan keçirildikdən dərhal sonra müvafiq təhqiqat orqanının rəhbərinə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat vermək (bu məlumat yazılı və tutulma anından sonra 12 saat müddətində verilir);

4. tutulmadan dərhal sonra şəxsin tutulması barədə xəbər vermək hüququnu təmin etmək (qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların və psixi vəziyyətinə görə imkanı olmayan tutulmuş şəxslərin ailə üzvlərinə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti öz təşəbbüsü ilə xəbər verir);

5. şəxsə tutulduğu andan öz vəkili və qanuni nümayəndəsi ilə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında təklildə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq imkanı yaratmaq;

6. tutulmuş şəxsin öz vəkili olmadıqda, ona müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etmək, seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq;

7. tutulmuş şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə, ona dövlət hesabına müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarına daxil olan növbətçi vəkillə görüşmək imkanı yaratmaq;

8. tutulmuş şəxs vəkildən imtina etdikdə, bu barədə onun yazılı ərizəsini almaq (ərizə yazmaqdan boyun qaçırıldıqda, həmin faktla əlaqədar vəkil və müvəqqəti saxlama yerinin nümayəndəsi tərəfindən müvafiq protokol tərtib olunur);

9. cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxsin tərcüməçinin xidmətindən pulsuz istifadə etmək hüququnu təmin etmək;

10. tutulmuş şəxslə davranışda onun şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaltmamaq, qadınlarla, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə isə xüsusi diqqət yetirmək;

11. tutulmuş şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmək, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumetmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azadetmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün CPM-in 148, 150—152-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərə riayət edilməsi məqsədilə tutulmuş şəxsi qabaqcadan məhkəməyə gətirmək;

12. CPM-in 153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsi dərhal azad etmək.

Tutulmuş şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən aşağıdakı hallarda azad edilməlidir:

1. şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi barədə şübhələr təsdiq edilmədikdə;

2. şəxsi gələcəkdə həbsdə saxlamaq üçün zərurət olmadıqda;

3. hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumetmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azadetmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün tutulma anından 7 (yeddi) gün, digər hallarda isə tutulma anından 48 saat müddətində (CPM-in 148.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallarda tutulmanın uzadıldığı müddətdə) tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə qərarı verilmədikdə.

CPM-in 153.3.4-cü maddəsi hazırda aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: “153.4. Bu Məcəllənin 153.3.1 və 153.3.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxs müvafiq olaraq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən, bu Məcəllənin 153.3.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş halda isə həmçinin müvəqqəti saxlama yerinin rəisi tərəfindən azad edilir”. Halbuki, 27 dekabr 2013-cü il tarixə kimi həmin maddədə son sözlər öz əksini aşağıdakı kimi tapmışdı: “müvəqqəti saxlama yerinin rəisi tərəfindən azad edilə bilər”. Burada işlədilən “azad edilə bilər” ifadəsi məcburi xarakter daşıyırdı. Müvəqqəti saxlama yerinin rəisi CPM-in 153.3.1 və 153.3.2-ci maddələrində nəzərdə

tutulmuş hallarda şəxsi azad etməyəndə onun tərəfindən qanunun pozulmasını iddia etmək mümkün deyildi. Maddənin hazırkı mətni isə tutulmuş şəxsin azad olunmasını müvəqqəti saxlama yerinin rəisinin vəzifəsi kimi müəyyən edir.

Lakin təcrübə də göstərir ki, müvəqqəti saxlama və həbs yerinin rəisləri vəzifələrini qanunda müəyyən edilən kimi icra etmirlər.

Şəxsin azadlığının hansı vaxtdan məhdudlaşdırıldığı, sözügedən müddətdə onun faktiki olaraq “azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyi”, əgər həmin müddətdə azadlıqdan məhrum edilibsə, həmin azadlıqdan məhrumetmənin “Qanunçuluq” tələblərinə uyğunluğu məsələləri bir sıra qərarlarda İHAM tərəfindən dəyərləndirilmişdir. “Sala-yev Azərbaycana qarşı” işdə də Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçi 27 oktyabr 2005-ci ildə saat 10 radələrində faktiki olaraq azadlıqdan məhrum edilib; onun barəsində həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı məhkəmə iclası isə 29 oktyabr 2005-ci ildə təxminən saat 17.30-da keçirilib. Uyğun olaraq, hakimin yanına gətirilənə qədər ərizəçi təxminən əlli beş saat ərzində, yəni daxili qanunvericiliklə icazə verilən maksimum müddətdən təxminən yeddi saat artıq həbsdə saxlanılıb.

Məhkəmə qərarı olmadan ərizəçinin CPM-in 148-ci və 153-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq müddətdən artıq müddət ərzində həbsdə saxlanması daxili qanunvericiliyə zidd və buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada “qanunsuz” olub.

Qeyd etmək lazımdır ki, ittiham elan edilməsi üçün şəxsin tutulması qaydası cinayət prosessual qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal etməyə əsas verdikdə və bu şəxs başqa ərazidə yaşadıqda, yaxud onun olduğu yer məlum olmadıqda, müstəntiq və ya prokuror həmin şəxsin tutulması barədə qərar çıxara bilər. Beləliklə, ittiham elan edilməsi üçün şəxsin tutulması bir sıra halların mövcudluğunu tələb edir:

1. Cinayət işi üzrə toplanmış sübutlar şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal etməyə əsas verməlidir;

2. Şəxs qeydiyyatda olduğu və yaxud daimi yaşadığı ərazidə deyil, başqa ərazidə yaşamalıdır. Yəni şəxsin faktiki yaşadığı yer ibtidai araşdırma orqanına məlum olmamalı, ibtidai araşdırma orqanına yaşadığı yer kimi məlum olan ünvanda şəxs yaşamamalıdır;

3. Şəxsin olduğu yer ibtidai araşdırma orqanına məlum olmamalıdır.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənən və ya çağırışa gəlməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxsə ittiham elan etmək üçün onun tutulması haqqında qərar çıxarıldıqda, müstəntiq və ya prokuror eyni vaxtda həmçinin həmin şəxsin axtarışını elan edir.

İttiham elan etmək üçün şübhəli şəxsin tutulması barədə qərarı həmin şəxsi aşkar etmiş təhqiqat orqanının hər hansı əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror icra etməli və bundan dərhal sonra qərarı çıxarmış müstəntiq və ya prokurora xəbər verməlidir.

İttiham elan etmək üçün şübhəli şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsi həll olunarkən o, tutulduğu andan 48 saat keçənədək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə

işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə Məhkəməsi “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin inzibati qaydada tutulmanın müddəti ilə bağlı müddəasının şərh edilməsinə dair” 27 aprel 2001-ci il tarixli qərarında “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsi, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148-ci maddəsi, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398 və 399-cu maddələrinə müvafiq olaraq inzibati qaydada tutma hallarına aydınlıq gətirərək göstərmişdir ki, “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinin müddəaları hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun polis tərəfindən 48 saatdan artıq olmayan müddət ilə məhdudlaşdırılmasını cinayət və ya inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqələndirir.

“Polis haqqında” Qanunun 22-ci maddəsinin ikinci hissəsində isə göstərilir ki, bu Qanunun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müddətləri inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliyi ilə, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar isə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Qanunun bu tələblərinə uyğun olaraq daha sonra qəbul edilmiş həm Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, həm də İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müvafiq olaraq şəxsin məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan cinayət və inzibati xətalərin (hüquqpozmaların) törədilməsi ilə əlaqədar tutulmasının müddətləri müəyyən olunmuşdur.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə görə tutulma prosessual məcburiyyət tədbiri kimi bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır. Cinayət prosesində hər hansı şəxsin tutulmasının əsaslarını şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandığı hallar, habelə cinayət təqibi orqanının və ya məhkəmənin qərarlarının mövcudluğu təşkil edir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148-ci maddəsi şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda məhkəmənin qərarı olmadan onun tutulma şərtlərini müəyyən edir. Bu maddənin “şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz” müddəası yuxarıda göstərilən “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinin tutulma müddəti ilə bağlı müddəası ilə üst-üstə düşür.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398 və 399-cu maddələri müvafiq olaraq inzibati qaydada tutma (tutulma) və onun müddətlərini tənzimləyir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1-ci maddəsinə görə, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması, müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması üçün zəruri hesab edildikdə tətbiq oluna bilər.

İnzibati qaydada tutma müddətlərini tənzimləyən 399.1-ci maddəyə əsasən inzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması həmin Məcəllənin 399.2 və 399.3-cü maddələri istisna olunmaqla üç saatdan çox ola bilməz.

399.1-ci maddədən göründüyü kimi, İnzibati Xətalər Məcəlləsi inzibati xəta törətmiş şəxslərin hakimin qərarı olmadan tutulma müddətlərini bir qayda olaraq üç saat müddəti ilə məhdudlaşdırmışdır.

Lakin İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399.2-ci maddəsinin müddəaları sərhəd rejiminin, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejimin və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejimin pozulması kimi hallarda tutulmanın 3 saatadək ümumi müddətinin əvəzinə, hər hansı şəxsin 24 saat müddətinə və ya şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadığı üçün belə şəxsin hakimin qərarı ilə üç günədək müddətə tutula biləcəyinə yer vermişdir.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399.3-cü maddəsinə əsasən isə barəsində inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqini nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin inzibati qaydada tutulma müddəti 24 saatdan çox ola bilməz.

İnzibati Xətlər Məcəlləsindən göründüyü kimi hakimin qərarı olmadan inzibati qaydada tutulmanın müddəti hər hansı halda 24 saatdan artıq olmamalıdır. Bu müddət “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 48 saat müddətinin daxilində olsa da, onun yuxarı həddi ilə eyniləşdirilə bilməz.

Beləliklə, polis tərəfindən inzibati qaydada tutulma tətbiq olunarkən “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 48 saatdan artıq olmayan müddətin İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399-cu maddəsinə görə bir qayda olaraq 3 saatadək, müstəsna hallarda isə 24 saatadək həddi əsas götürülməlidir.

Qeyd olunmalıdır ki, Cinayət- Prosessual Məcəlləsinin 150-ci maddəsinə əsasən şəxsin tutulması ona ittiham elan edilməsi ilə bağlı olduqda, CPM-in 150-ci maddəsində nəzərdə tutulanlar əsas götürülməlidir.

Həbs qətimkan tədbiri ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etməyi zəruri hesab edirik:

Həbs qətimkan tədbiri insanın azadlıq hüququnu məhdudlaşdırdığına görə beynəlxalq hüquq və milli qanunvericilik onun tətbiqi ilə bağlı xüsusi şərt və əsaslar müəyyən etmişdir. “ Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsinin 4-cü bəndinə və “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, tutulma və ya həbsəalma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə təəfindən qanunsuz hesab edilərsə, azad edilmək hüququna malikdir.

1. Həbs qətimkan tədbirinin yalnız məhkəmə tərəfindən tətbiq olunması Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində də ifadəsini tapmışdır. Belə ki, CPM-in 14-cü maddəsinə əsasən, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Cinayət-Prosessual Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsəalmanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidirlər.

CPM-in 156.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs müstəntiqin vəsatəti əsasında və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin qərarına əsasən seçilə bilər. Ev dustaqlığı bu Məcəllənin 163-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmənin öz təşəbbüsü, müdafiə tərəfinin vəsatəti, habelə müstəntiqin vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən seçilir. Girov bu Məcəllənin 164-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə məhkəmə tərəfindən seçilir.

CPM-in 444-cü maddəsi isə müəyyən edir ki, CPM-in 152-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma və ya 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma müddətinin uzadılması, qətimkan tədbiri qismində həbs, qətimkan tədbiri qismində ev dustaqlığı, qətimkan tədbiri qismində girov kimi prosessual məcburiyyət tədbirləri yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir.

2. Həbs qətimkan tədbiri yalnız konkret şəxslər barəsində tətbiq oluna bilər.

CPM-in 153.5-ci maddəsinə əsasən həbs qətimkan tədbiri yalnız aşağıdakı şəxsə tətbiq oluna bilər:

CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədilə, 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə, 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə, barəsində azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilmiş şəxsə.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 155.3-cü maddə yeni redaksiyada verilmişdir. Əvvəlki redaksiyada deyilirdi:

“155.3. Həbs və ona alternativ qətimkan tədbirləri yalnız aşağıdakı təqsirləndirilən şəxs barəsində tətbiq oluna bilər:

155.3.1. 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

155.3.2. bu Məcəllənin 155.1.1 və 155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq üçün 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə”.

Beləliklə, CPM-ə edilmiş dəyişiklik bir tərəfdən məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilməsi imkanını genişləndirmiş, digər tərəfdən isə onu məhdudlaşdırmışdır. Belə ki, dəyişiklikdən əvvəl qanunverici “əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə, barəsində azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilmiş şəxsə” münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini nəzərdə tutmadığı halda, dəyişikliyə əsasən həmin kateqoriyadan olan şəxslərə münasibətdə də həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə yol verilir.

Dəyişiklik nəticəsində bəzi kateqoriyadan olan şəxslərə münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məhdudlaşdırılmışdır. Məsələn, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olan, həmçinin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaradan və 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxslərə münasibətdə həbs qətimkan tədbiri seçilməsini qanunverici nəzərdə tutmamışdır.

3. Həbs qətimkan tədbiri barəsində azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxs barəsində tətbiq edilə bilər.

CPM-in yuxarıda istinad olunan 155.3-cü maddəsinin məzmunu azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilməsi nəzərdə tutulmayan cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxslərə münasibətdə həbs qətimkan tədbiri seçilməsini istisna edir.

Fikrimizcə, qanunverici həbs qətimkan tədbirinin yalnız azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə tətbiq edilməsini müəyyənləşdirməklə yanaşı, CPM-in 155.3-cü maddəsində həmçinin, həbs qətimkan tədbirinin yalnız müstəsna hallarda tətbiq edilməsini də daxil etməli idi. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 9 aprel 1965-ci il tarixli "Həbs qətimkan tədbiri" adlı Qətnaməsində (65)11 həbs qətimkan tədbirinin müstəsna qətimkan tədbiri kimi nəzərdən keçirilməsi tövsiyə edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, CPM-in 434.2-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində tətbiq edilməsinə yol verilməsini nəzərdə tutur.

4. Şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi üçün aşağıdakıların mövcudluğu tələb olunur:

- şəxsə şamil edilən əməllərin Cinayət Məcəlləsində cinayət kimi nəzərdə tutulması;
- şəxsə şamil edilən əməlləri törətməsinə dair əsaslı şübhənin mövcud olması.

Qeyd olunanlarla yanaşı, milli qanunvericilik şəxsin aşağıdakı əsaslardan birini törətməsi ehtimalının olmasını tələb edir:

- cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;
- cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;
- cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək;
- cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq.

5. Qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll olunarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini;
- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını;

- əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini;
- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları.

6. Həbs qətimkan tədbiri yalnız həbslə bağlı olmayan digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkün olmadığı hallarda seçilə bilər.

Əsaslı şübhə şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün ilkin olaraq cinayətin baş vermiş olmasını tələb edir. Cinayət hadisəsinin mövcud olmaması hər hansı şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınmasını, ona ittiham elan edilməsini və barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini istisna edir. İstintaq orqanı apardığı araşdırmalar nəticəsində cinayət hadisəsinin mövcud olması qənaətinə gəlmişdirsə, şəxs barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün zəruri olan növbəti addımlar həmin şəxsin baş vermiş cinayətin törədilməsində iştirakına şübhəni təsdiq edən sübutların toplanması və onların məhkəməyə təqdim olunmasından ibarətdir. İHAM-ın mövqeyinə görə cinayətin törədildiyinə dair “əsaslı şübhə” obyektiv müşahidəçinin sözügedən şəxsin hüquq pozuntusu törətmiş ola biləcəyi qənaətinə gəlməsi üçün yetərli fakt və ya məlumatın mövcudluğunu nəzərdə tutur. Yəni sübut şəxsə ittihamın elan edilməsi üçün kifayət edən səviyyədə deyil, onun belə bir cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə yaradan səviyyədə olmalıdır. Nəyin “əsaslı” hesab oluna biləcəyi isə işin hallarından asılı olur. Ona görə, səlahiyyətli orqanlar işlə bağlı başlıca faktları vicdanla araşdırmalıdır. Əks-yanaşma 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım-bəndinə ziddir.

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” işdə kifayət qədər araşdırılaraq Hökumətin dəlillərinin əsaslı hesab edilməsi ilə nəticələnən məsələlərdən biri “əsaslı şübhə”-nin mövcudluğu məsələsi idi. Ərizəçinin cinayət faktı ilə əlaqəsi Fikrət Yusifovun şikayətçi tərəfindən dövlət çevrilişinin təşkili üçün ona 100.000 manat pul verməsi barədə ifadəsi, həmin məbləğdə pulun axtarış zamanı F.Yusifovun mənzilində aşkar olunması və şikayətçinin pulu F.Yusifova verməsi barədə ifadəsi, ərizəçinin evində və ona məxsus olan obyektlərdə kifayət qədər pul və digər qiymətli əşyaların aşkar olunması ilə təsdiq olunurdu. Bu xüsusiyyətlər isə “əsaslı şübhə”nin mövcudluğu üçün kifayət edirdi.

İHAM əsaslı şübhənin mövcudluğunun müəyyən edilməsini məhkəməyə təqdim olunmuş sübutları araşdırmaq, onları qiymətləndirmək və bir-biri ilə əlaqələndirmək nəticəsində hasil olan qənaət ilə şərtləndirir. Ona görə əsaslı şübhənin mövcud olması da, mövcud olmaması da məhkəmənin araşdırdığı sübutlar və onların qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən edilməlidir.

İHAM qeyd etmişdir ki, səlahiyyətli orqanların şikayətin əsaslı olub-olmadığını yoxlamaq üçün işlə bağlı başlıca faktları vicdanla araşdırmaması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım-bəndinə ziddir (Stepulyak Moldovaya qarşı; Elçi və başqaları Türkiyəyə qarşı). Nəyin “əsaslı” hesab oluna biləcəyi isə işin hallarından asılıdır (Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı).

Həbs və ya tutulmanın qanuniliyinin yoxlanılması tutulmuş şəxsin hüquq pozuntusuna yolverdiyinə dair əsaslı şübhənin olub-olmadığını, başqa sözlə, həbsin 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım-bəndi ilə müəyyən edilən istisnalar sırasına daxil

olub-olmadığını dəyərləndirə bilməlidir (Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı; Oral və Atabay Türkiyəyə qarşı).

Əvvəlki məhkumluqlar təqsirləndirilən şəxsin yeni hüquq pozuntusu törədə biləcəyi barədə əsaslı şübhəyə əsas yarada bilər (Selçuk Türkiyəyə qarşı; Matznetter Avstriyaya qarşı).

Həbsin davamlı olaraq qanunauyğunluğunun vaxtaşırı yoxlanılması sistemi 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğunluğu təmin edə bilər. Bunun üçün həbsin qanuniliyi ilə bağlı qərarlar “ağlabatan intervallarla” qəbul edilməlidir. Əgər şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinə əsasən həbsdə saxlanılırsa, “məhkəmə”nin onun hüquq pozuntusu törətdiyinə dair əsaslı şübhəyə rəvac verən yetərli dəlilin olub-olmadığını yoxlamaq səlahiyyəti olmalıdır, çünki həbs qətimkan tədbirinin Konvensiya çərçivəsində “qanuni” olması üçün belə şübhənin mövcud olması vacibdir (Nikolova Bolqarıstana qarşı).

6.2. Qanunvericilik

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 298-ci maddəsi 16 may 2008-ci il tarixdən əvvəl aşağıdakı redaksiyada olmuşdur:

“M a d d ə 298. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydasının pozulmasına görə -

xəbərdarlıq edilir və ya şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi mislindən on üç mislinədək miqdarda cərimə edilir”.

16 may 2008-ci il tarixli 607-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 298-ci maddəsinin sanksiyasında “şərti maliyyə vahidi məbləğinin yeddi mislindən on üç mislinədək” sözləri “yeddi manatdan on üç manatadək” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

02 noyabr 2012-ci il tarixli 462-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 298-ci maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir:

“M a d d ə 298. Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

298.1. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin qanunla müəyyən edilmiş qaydasının toplantının təşkilatçısı tərəfindən pozulmasına görə -

fiziki şəxslər min beş yüz manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla iki yüz saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya on beş günədək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur, vəzifəli şəxslər üç min manatdan altı min manatadək miqdarda, hüquqi şəxslər on beş min manatdan otuz min manatadək miqdarda cərimə edilir.

298.2. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada təşkil edilməyən yığıncaq, mitinq, nümayiş, küçə yürüşü və ya piketdə iştirak etməyə görə -

üç yüz manatdan altı yüz manatadək miqdarda cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya on beş günədək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

Qeyd: Bu Məcəllənin 298.1-ci və 298.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərdə cinayət tərkibinin əlamətləri olduqda, həmin əməllər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”.

14 may 2013-cü il tarixli 651-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 298.1-ci və 298.2-ci maddələrində “on beş günədək” sözləri “iki ayadək müddətə” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Hazırda qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 513-cü maddəsi aşağıdakı redaksiyadadır:

“Maddə 513. Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

513.1. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydasının toplantının təşkilatçısı tərəfindən pozulmasına görə -

fiziki şəxslər min beş yüz manatdan üç min manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki yüz saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur, vəzifəli şəxslər üç min manatdan altı min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on beş min manatdan otuz min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

513.2. “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada təşkil edilməyən yığıncaq, mitinq, nümayiş, küçə yürüşü və ya piketdə iştirak etməyə görə - üç yüz manatdan altı yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

Qeyd: Bu Məcəllənin 513.1 və 513.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərdə cinayət tərkibinin əlamətləri olduqda, həmin əməllər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”.

M a d d ə 310. Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama

310.1. Polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə -

fiziki şəxslər şərti maliyyə vahidi məbləğinin iyirmi mislindən iyirmi beş mislinədək miqdarda cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə, on beş günədək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

310.2. Hərbi qulluqçu dövlət sərhədini mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onun qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə -

fiziki şəxslər şərti maliyyə vahidi məbləğinin iyirmi mislindən iyirmi beş mislinədək miqdarda cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə, on beş günədək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

16 may 2008-ci il tarixli 607-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 310.1-ci maddəsinin sanksiyasında “şərti maliyyə vahidi məbləğinin iyir-

mi mislindən iyirmi beş mislinədək” sözləri “iyirmi manatdan iyirmi beş manatadək” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

02 noyabr 2012-ci il tarixli 457-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 310.1-ci maddəsində “iyirmi manatdan iyirmi beş manatadək miqdarda” sözləri “iki yüz manat miqdarında” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

14 may 2013-cü il tarixli 651-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 310.1-ci maddəsində “on beş günədək” sözləri “bir ayadək” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

16 may 2008-ci il tarixli 607-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 310.2-ci maddəsinin sanksiyasında “şərti maliyyə vahidi məbləğinin iyirmi mislindən otuz mislinədək” sözləri “iyirmi manatdan otuz manatadək” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

14 may 2013-cü il tarixli 651-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in 310.2-ci maddəsində “on beş günədək” sözləri “bir ayadək” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Yeni İnzibati Xətlər Məcəlləsi qəbul edilənə kimi həmin maddə aşağıdakı redaksiyada olmuşdur:

“M a d d ə 310. Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama

310.1. Polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə -

fiziki şəxslər iki yüz manat miqdarında cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

310.2. Hərbi qulluqçu dövlət sərhədini mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onun qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə -

fiziki şəxslər iyirmi manatdan otuz manatadək miqdarda cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur”.

Hazırda qüvvədə olan İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 535-ci maddəsi aşağıdakı redaksiyadadır:

“Maddə 535. Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama

535.1. Polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə-

fiziki şəxslər iki yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

535.2. Hərbi qulluqçu dövlət sərhədini mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onun qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə-

fiziki şəxslər yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur”.

İnzibati Xətlər Məcəlləsində baş verən dəyişikliklərin bəzi hallarda Azərbaycan

Respublikasının Konstitusiyasında, “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda ifadəsini tapan sərbəst toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsinə mane kimi istifadə olunması təəssüf doğurur.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 147-ci maddəsinə yeni məzmununda 147.4-147.6-cı maddələr əlavə edilmişdir:

“147.4. Barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir.

147.5. Tutulma haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilməlidir:

147.5.1. protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt;

147.5.2. protokolu tərtib edən və tutulmanı aparan şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;

147.5.3. tutulan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifəsi, yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd barədə məlumat;

147.5.4. tutulmanın aparıldığı yer, tarix və vaxt;

147.5.5. tutulmanın səbəbi, şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti;

147.5.6. tutulan şəxsə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi haqqında qeyd.

147.6. Tutulma haqqında protokol onu tərtib edən vəzifəli şəxs, tutulan şəxs və tutulma haqqında protokolun imzalanması üçün tutulan şəxsə təqdim edilməsində iştirak etmiş müdafiəçi qismində dəvət edilmiş vəkil tərəfindən imzalanır”.

27 dekabr 2013-cü il tarixli 873-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə 148.5-ci maddə əlavə edilmişdir:

“148.5. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir”.

Qeyd olunan dəyişikliklərin baş verməsində İHAM-ın Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlarda aşkar etdiyi pozuntular əhəmiyyətli rol oynamışdır. Dəyişikliklər bir neçə istiqamətdə mütərəqqiliyi ilə fərqlənir. Belə ki:

1. Barəsində tutulma tətbiq edilən şəxsin azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilməsi şəxsin hüquqi əsas olmadan polisdə saxlanılmasının qarşısının alınmasına və onun azadlıqdan məhrum edilməsinin başlanğıcının düzgün hesablanmasına xidmət edəcəkdir.

2. Tutulma haqqında protokolda protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt, protokolu tərtib edən və tutulmanı aparan şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi, tutulan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, ay, gün və yer, vətəndaşlığı, təhsili, iş yeri, məşğuliyyət növü və ya vəzifəsi, yaşadığı və qeydiyyatda olduğu yer, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd barədə məlumat, tutulmanın aparıldığı yer, tarix və vaxt kimi qeydlərin aparılması şəxsin etiraf olunmadan və sənədləşdirilmədən azadlıqdan məhrum edilməsinin qarşısının alınması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyacaq.

3. Protokolda tutulmanın səbəbi, şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, tutulan şəxsə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi haqqında qeydin aparılması şəxsin özünü müdafiə etməsi üçün imkanlarını genişləndirir və onun özünün seçdiyi müdafiəçi ilə müdafiə olunma imkanlarını artırır.

4. Tutulma haqqında protokolun onu tərtib edən vəzifəli şəxs, tutulan şəxs və tutulma haqqında protokolun imzalanması üçün tutulan şəxsə təqdim edilməsində iştirak etmiş müdafiəçi qismində dəvət edilmiş vəkil tərəfindən imzalanması tutulmuş şəxsin şəxsi toxunulmazlıq hüququnun müdafiəsi baxımından önəmlidir.

5. CPM-in 148.5-ci maddəsində cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılmasının cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulması belə bir protokol olmadan şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının qanunsuz olmasını bir daha rəsmiləşdirir.

1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 157.5-ci maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir:

“157.5. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya uzadılması məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən tam təcrid edilməsinə və ya həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə, onun barəsində müdafiə tərəfinin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ev dustaqlığı, habelə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında girov qətimkan tədbiri seçir”.

Əvvəlki redaksiyada deyilirdi:

“157.5. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Məhkəmə həbs barədə qərar çıxarmaqla eyni vaxtda təqsirləndirilən şəxsin girov qoyulmaqla həbsdən azad edilməsinin mümkünlüyü məsələsini həll edə bilər və belə azad etməni mümkün hesab etdikdə, girovun məbləğini müəyyən edir. Məhkəmə girovun yolverilməzliyi və girovun məbləği barədə qərarına müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə yenidən baxa bilər”.

Həmin dəyişikliyin İHAM-ın presedentləri baxımından dəyəri onda ifadə olunur ki, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməkdə tam sərbəst qərar vermək hüququ əldə etmişdir. Dəyişiklikdən sonra bu cür qərarın müdafiə tərəfinin vəsatətindən asılılığı aradan qalxmış, azadlıqdan məhrum etmə üzərində məhkəmə nəzarəti güclənmişdir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in “Məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilən prosessual məcburiyyət tədbirləri və bu tədbirlərlə bağlı digər məsələlər”i tənzimləyən 444-cü maddəsinə 18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 444.1.1-ci maddəsində “tutulma” sözündən sonra “və ya bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma müddətinin uzadılması” sözləri əlavə edilmişdir.

1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 444-cü maddəsinin adında “tədbirləri” sözündən sonra “və bu tədbirlərlə bağlı digər məsələlər” sözləri əlavə edilmiş; yeni məzmununda 444.1.2-1-ci və 444.1.2-2-ci, 444.3-cü maddə əlavə edilmişdir.

Hazırda CPM-in 444-cü maddəsi aşağıdakı redaksiyadadır:

“Maddə 444. Məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilən prosessual məcburiyyət tədbirləri və bu tədbirlərlə bağlı digər məsələlər

444.1. Aşağıdakı prosessual məcburiyyət tədbirləri yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir:

444.1.1. bu Məcəllənin 152-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma və ya bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulma müddətinin uzadılması;

444.1.2. qətimkan tədbiri qismində həbs;

444.1.2-1. qətimkan tədbiri qismində ev dustaqlığı;

444.1.2-2. qətimkan tədbiri qismində girov;

444.1.3. qətimkan tədbiri qismində təqsirləndirilən şəxsin vəzifədən kənarlaşdırılması;

444.1.4. məhkəmə-psixiatriya və ya məhkəmə-tibb ekspertizasının aparılması üçün şübhəli, təqsirləndirilən və ya psixi vəziyyətinə görə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilə bilməyən şəxsin tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi.

444.2. Cinayət təqibi orqanının tələbləri yerinə yetirilmədikdə, məhkəmənin qərarı əsasında, həmçinin aşağıdakı prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilir:

444.2.1. şəxsin ekspertizadan keçirilməsi və ya tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi üçün onun tibb müəssisəsinə çatdırılması;

444.2.2. tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi.

444.3. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə əlaqədar təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifələr məhkəmənin qərarı əsasında dəyişdirilə, ləğv edilə, yaxud onun üzərinə əlavə vəzifələr qoyula bilər”.

6.3. Təcrübə

İnzibati qaydada tutulma ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “İnzibati hüquqpozmalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 256 və 259-cu maddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinə uyğunluğuna dair” 13 iyul 1999-cu il tarixli qərarı inzibati qaydada tutulmuş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Həmin qərarla aşağıdakılar qeyd olunur:

“İnzibati hüquqpozmalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 256-cı maddəsinin birinci hissəsinə əsasən inzibati məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin işinə baxılarkən vəkilin hüquqi yardımından istifadə etmək ixtiyarı vardır.

Həmin Məcəllənin 259-cu maddəsinin birinci hissəsinə görə, inzibati məsuliyyətə cəlb edilən şəxsə hüquqi yardım göstərmək üçün vəkil inzibati hüquqpozma haqqında işə baxılmasında iştirak edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Bu maddənin III hissəsinə görə isə, hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Həmin maddənin V hissəsinə görə Konstitusiyanın heç bir müddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəə kimi təfsir edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin I hissəsinə əsasən hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququna təminat verilmişdir.

1948-ci il 10 dekabr tarixində BMT tərəfindən qəbul edilmiş İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 7-ci maddəsində göstərilir ki, bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir fərq qoyulmadan qanun qarşısında eyni dərəcədə müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər.

BMT tərəfindən 1966-cı ildə qəbul edilmiş “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 14-cü maddəsinin 3(d) bəndində qeyd olunur ki, hər kəs özünün iştirakı ilə mühakimə olunmaq və özünü şəxsən, yaxud özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə etmək hüququna malikdir.

ATƏT-in İnsanlıq ölçüləri üzrə Konfransının Kopenhagen müşavirəsinin 1990-cı il 29 iyun tarixli Sənədində nəzərdə tutulur ki, insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətin tam təzahürü üçün zəruri olan ədalət ünsürləri və insanların ayrılmaz, bərabər hüquqları sırasına, həmçinin, aşağıdakılar aiddir:

- bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan qanun tərəfindən bərabər müdafiə hüququna malikdirlər. Bununla əlaqədar olaraq qanun hər hansı ayrı-seçkiliyi qadağan edir və hər kəsin ayrı-seçkiliyin bütün formalarından bərabər və effektiv müdafiəsinə təminat verir (5.9);

- hər kəs əsas hüquqlara hörmət edilməsi və hüquq sisteminə zərər vurulmamasına təminat verilməsi üçün inzibati qərarlara qarşı effektiv hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmalıdır (5.10);

- hər hansı şəxsə qarşı yönəlmiş inzibati qərarlar tam əsaslı olmalıdır və bir qayda olaraq hüquqi müdafiənin adi üsullarını özündə əks etdirməlidir (5.11).

“İnzibati hüquqpozmalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 256 və 259-cu maddələrində inzibati hüquqpozma törətmiş şəxsin tutulduğu andan müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadə etmək hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Bu isə beynəlxalq hüquqi aktlara əsaslanan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yuxarıda göstərilən müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edir.

Hər hansı şəxsin tutulduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququndan məhrum edilməsi onun Konstitusiya hüququnu pozur. Belə vəziyyət həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının – Əsas Qanunun pozulması deməkdir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinin IV hissəsində göstərilir ki, ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz. İşə baxılma mərhələsindən əvvəl inzibati məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququndan məhrum edilməsi “İnzibati hüquqpozmalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 250-ci maddəsinə əsasən inzibati qaydada tutma ixtiyarı olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən qanunu pozmaqla belə sübutların əldə edilməsinə şərait yarada bilər.

Qeyd olunanlara əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi qərara almışdır ki:

“1. İnzibati Hüquqpozmalar haqqında Azərbaycan Respublikası Məcəlləsinin 256 və 259-cu maddələrinin inzibati hüquqpozma törətmiş şəxsin hüquqi yardım almaq hüququnu məhdudlaşdıran müddəaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinə uyğun olmadığına görə qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

2. İnzibati qaydada tutulan hər bir şəxsin tutulduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ inzibati qaydada tutmağa ixtiyarı olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən təmin edilməlidir”.

İnzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 399-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlərin hədlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin inzibati qaydada tutulmanın müddəti ilə bağlı müddəasının şərh edilməsinə dair” 27 aprel 2001-ci il tarixli qərarında müəyyən etdiyi hüquqi mövqenin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, həmin qərarla qeyd olunanların diqqətə çatdırılmasını zəruri hesab edirik. Qərarla Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi göstərmişdir ki, “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsində nəzərdə tutulur ki, polis əməkdaşı tərəfindən məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan hər hansı şəxsin təxirəsalınmadan tutulmasına 48 saatdan artıq olmayan müddətə yalnız aşağıdakı hallarda yol verilə bilər:

1) şəxs cinayət və ya inzibati hüquqpozma törədərkən, yaxud törətdikdən bilavasitə sonra yaxalandıqda;

2) hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən zərər çəkmiş şəxslər məhz həmin şəxsin cinayət və ya inzibati hüquqpozma törətdiyini göstərdikdə;

3) şübhə edilən şəxsə və ya onun paltarında, ona məxsus digər əşyalarda və ya mənzilində cinayətin və ya inzibati hüquqpozmanın izləri tapıldıqda.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 399.1-ci maddəsinə əsasən inzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması bu Məcəllənin 399.2 və 399.3-cü maddələri istisna olunmaqla üç saatdan çox ola bilməz...

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi sorğu ilə bağlı qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə görə hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

Beynəlxalq hüquq normalarında da azadlıq hüququ əsas insan hüquqları arasında özünəməxsus mühüm yer tutur.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 3-cü maddəsinə görə hər bir şəxsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

Hər bir insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs zorla həbs və yaxud dustaq edilə bilməz. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olmadan və müvafiq prosedurlara əməl olunmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir.

BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş “Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Toplusu”nın ikinci prinsipində deyilir: “...həbs, tutulma və ya azadlıqdan məhrumetmə yalnız qanunun müddəalarına ciddi riayət etməklə səlahiyyət

yətli vəzifəli şəxslər tərəfindən və yaxud bu məqsəd üçün qanunla müvəkkil olunmuş şəxslər tərəfindən həyata keçirilir”.

Azadlıq hüququ ən əhəmiyyətli və əsas insan hüquqlarından biri kimi dünyada hamılıqla və birmənalı qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da bu hüququ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq təsbit etmişdir.

Bununla belə, konstitusiya və beynəlxalq hüquq normaları qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasını istisna etmir. Məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan hər hansı şəxsin təxirəsalınmadan tutulması hallarını və ağlabatan müddətləri qanunvericilik müəyyənləşdirir.

“Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinin müddəaları hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun polis tərəfindən 48 saatdan artıq olmayan müddətlə məhdudlaşdırılmasını cinayət və ya inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqələndirir.

“Polis haqqında” Qanunun 22-ci maddəsinin ikinci hissəsində isə göstərilir ki, bu Qanunun 21-ci maddəsinin üçüncü hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müddətləri inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliyi ilə, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar isə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Qanunun bu tələblərinə uyğun olaraq daha sonra qəbul edilmiş həm Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, həm də İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müvafiq olaraq şəxsin məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan cinayət və inzibati xətalərin (hüquqpozmaların) törədilməsi ilə əlaqədar tutulmasının müddətləri müəyyən olunmuşdur.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə görə, tutulma prosessual məcburiyyət tədbiri kimi bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır. Cinayət prosesində hər hansı şəxsin tutulmasının əsaslarını şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandığı hallar, habelə cinayət təqibi orqanının və ya məhkəmənin qərarlarının mövcudluğu təşkil edir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148-ci maddəsi şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda məhkəmənin qərarı olmadan onun tutulma şərtlərini müəyyən edir. Bu maddənin “şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz” müddəası yuxarıda göstərilən “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsinin tutulma müddəti ilə bağlı müddəası ilə üst-üstə düşür.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398 və 399-cu maddələri müvafiq olaraq inzibati qaydada tutma (tutulma) və onun müddətlərini tənzimləyir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1-ci maddəsinə görə, inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması, müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin olunması üçün zəruri hesab edildikdə tətbiq oluna bilər.

İnzibati qaydada tutma müddətlərini tənzimləyən 399.1-ci maddəyə əsasən inzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması həmin Məcəllənin 399.2 və 399.3-cü maddələri istisna olunmaqla üç saatdan çox ola bilməz.

İXM-in 399.1-ci maddəsindən göründüyü kimi, İnzibati Xətlər Məcəlləsi inzibati xəta törətmiş şəxslərin hakimin qərarı olmadan tutulma müddətlərini bir qayda olaraq üç saat müddəti ilə məhdudlaşdırmışdır.

Lakin İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399.2-ci maddəsinin müddəaları sərhəd rejiminin, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejimin və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejimin pozulması kimi hallarda tutulmanın 3 saatadək ümumi müddətinin əvəzinə hər hansı şəxsin 24 saat müddətə və ya şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadığı üçün belə şəxsin hakimin qərarı ilə üç günədək müddətə tutula biləcəyinə yer vermişdir.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399.3-cü maddəsinə əsasən isə barəsində inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqini nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin inzibati qaydada tutulma müddəti 24 saatdan çox ola bilməz.

İnzibati Xətlər Məcəlləsindən göründüyü kimi, hakimin qərarı olmadan inzibati qaydada tutulmanın müddəti hər hansı halda 24 saatdan artıq olmamalıdır. Bu müddət “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 48 saat müddətinin daxilində olsa da, onun yuxarı həddi ilə eyniləşdirilə bilməz.

Beləliklə, polis tərəfindən inzibati qaydada tutulma tətbiq olunarkən “Polis haqqında” Qanunun 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 48 saatdan artıq olmayan müddətin İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399-cu maddəsinə görə bir qayda olaraq 3 saatadək, müstəsna hallarda isə 24 saatadək həddi əsas götürülməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi qərara almışdır ki, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 21-ci maddəsində göstərilmiş tutulmanın 48 saatdan artıq olmayan müddəti Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 148-ci maddəsinə əsasən cinayət törətməkdə şübhəli şəxsə qarşı tam şamil edilir, inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı isə bu müddətin daxilində olan İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 399-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlərin hədləri əsas götürülməlidir.

Nümayişdə iştirakla bağlı ayrı-ayrı şəxslərin inzibati qaydada həbs edilməsi və bu zaman “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələblərinin pozulması ardıcılıqla müəyyən zaman kəsiyində davam etmiş, bu sahədə İHAM-ın

“Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı”,

“Hüseynli Azərbaycana qarşı”,

“İbrahimov Azərbaycana qarşı”,

“Əhəd Məmmədli Azərbaycana qarşı”,

“Hacıbəyli Azərbaycana qarşı”,

“Hüseynov və başqaları Azərbaycana qarşı”,

“Babək Həsənov Azərbaycana qarşı”,

“Bayram Bayramov Azərbaycana qarşı”,

“Bayramlı Azərbaycana qarşı”,

“Abbaslı Azərbaycana qarşı”,

“Cəmil Hacıyev Azərbaycana qarşı”,

“Abbas və başqaları Azərbaycana qarşı”,

“Əlisoy və başqaları Azərbaycana qarşı”,

“Babayev və Həsənov Azərbaycana qarşı”,
“Mirzəyev və başqaları Azərbaycana qarşı”,
“Tural Hacıbəyli Azərbaycana qarşı”,
“Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı”,
“Yaqublu və Əhədov Azərbaycana qarşı”,
“Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı”,
“Dəmirov və başqaları Azərbaycana qarşı”,
“Ələkbərov və başqaları Azərbaycana qarşı”,
“Yaqublu Azərbaycana qarşı”,
“Həsənov Azərbaycana qarşı”,
“Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı”

işlər üzrə qərarlarında mövcud təcrübə öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda, həmin dövrlərdə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən verilmiş bəyanatlar da mövcud təcrübənin işıqlandırılmasında öz rolunu oynamışdır.

2020-ci ilin I yarımilliyində birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən təqsirləndirilən şəxslər barəsində qeyd edilən prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi növbəti dəfə ümumiləşdirilmiş və müəyyən edilmişdir ki, “Təqsirləndirilən şəxslərin azadlıqlarının qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılması və onların həbsdə saxlanma müddətinin əvvəlinin düzgün müəyyən edilməməsi: CPM-in 148.4-cü maddəsinə əsasən bu Məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində göstərilən hallardan biri mövcud olduqda tutma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır.

Öyrənilmiş işlərdən görünür ki, bəzi hallarda cinayət işi ibtidai istintaq orqanı tərəfindən şəxsin tutulduğu andan 24 saat müddətində başlanmamış, eyni zamanda tutulmuş şəxs azad olunmadan həmin şəxsin azadlığı qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılarsa da, tutulmuş təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimata baxan məhkəmə təhqiqat və istintaq orqanı tərəfindən yol verilmiş qeyd olunan qanun pozuntusuna münasibət bildirməmişdir.

Məsələn, CM-in 228.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən ... oğlu barəsində olan 4(005)-656/2020 sayılı materialdan görünür ki, təhqiqatçı tərəfindən tərtib olunmuş “cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxsin tutulması haqqında” protokola əsasən azadlığı faktiki olaraq, 31 may 2020-cu il tarixdə, saat 05:00-dan məhdudlaşdırılmış ... oğlu 31 may 2020-ci il tarixdə, saat 06:15-də CM-in 228.1-ci maddəsi ilə şübhəli şəxs qismində tutulduğu halda müstəntiq tərəfindən 01 iyun 2020-ci il tarixdə saat 13:00-da ... oğlunun barəsində CM-in 228.1-ci maddəsi ilə cinayət işi başlanmışdır.

Eyni qanun pozuntusuna CM-in 182.2.4-cü maddəsi ilə təqsirləndirilən ... oğlu barəsində olan 4(005)-285/2020 sayılı (07 mart 2020-ci il tarixdə, saat 15:30-da şübhəli şəxs qismində tutulmuş və 08 mart 2020-ci il tarixdə, saat 19:30-da cinayət işi başlanmışdır) iş üzrə də yol verilmişdir.

axAzərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xəttəlar Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin “...şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyatı təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə

gəldikdə...” müddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 27 avqust 2004-cü il tarixli qərarında nümayiş etdirdiyi hüquqi mövqe inzibati tutma ilə bağlı məsələlərin həllində əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakıları qeyd etdi: “Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) sorğuda qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 396-cı maddəsinə əsasən inzibati xətalərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, inzibati xəta haqqında protokolun yerində tərtibi mümkün olmadıqda, onun tərtibi vacibdirsə, onu tərtib etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, inzibati xətalər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədilə səlahiyyətli vəzifəli şəxs inzibati xətalər haqqında işlərin icraatını təmin etmək tədbirlərini tətbiq edə bilər. Həmin maddədə sadalanmış tədbirlərdən biri də inzibati qaydada tutma tədbiridir. Bu Məcəllənin 398.1-ci maddəsinə görə inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün zəruri hesab edildikdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla tətbiq edilə bilər.

Məcəllənin 398.1.1-ci maddəsində inzibati qaydada tutmanın tətbiq edilməsinə əsas verən hərəkətlər sırasında şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəni təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsi də nəzərdə tutulur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinə əsasən hər hansı bir şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəni təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsi onun inzibati qaydada tutulmasına və bununla da müvəqqəti olaraq azadlığının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Lakin bu Məcəllədə şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəni təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsinə görə heç bir məsuliyyət nəzərdə tutulmur. Belə halda isə azadlıq hüququnun müvəqqəti məhdudlaşdırılmasının heç bir əsası yoxdur və inzibati qaydada tutmanın tətbiqi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1-ci maddəsində müəyyən edilmiş məqsədlərə ziddir.

Göstərilənlərə əsasən sorğuverən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin “...şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənafeəni təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə...” müddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasını xahiş edir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu sorğu ilə əlaqədar aşağıdakıların qeyd olunmasını zəruri hesab edir.

Hüquq normaları ictimai münasibətlərdən irəli gələn hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinin əsasını təşkil edir. Belə münasibətlərin reallaşdırılmasının özülü kimi qiymətləndirilən hüquq normaları özündə dövlətin iradəsini əks etdirir və hüquq subyektlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Qeyd edilməlidir ki, fərdin hüquq normalarında nəzərdə tutulan tələb və göstərişlərə zidd davranışı ictimai zəruri və faydalı hesab edilməyən hərəkət kimi hüquq pozuntusu olmaqla cəmiyyət və dövlət qarşısında müvafiq məsuliyyətin yaranması ilə nəticələnir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 80-ci maddəsinə görə Konstitusiyanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsində də inzibati xətalər kimi müəyyənləşdirilmiş əməllərin törədilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

İXM-in 2-ci maddəsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyinin vəzifələri insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını, onların sağlamlığını, əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığını, ictimai mənaəviyyəti, mülkiyyəti, şəxslərin iqtisadi maraqlarını, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, idarəçilik qaydalarını qorumaqdan, qanunçuluğu möhkəmləndirməkdən və inzibati xətalərin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Məcəllənin 3-cü maddəsinə görə yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş inzibati xətalərin törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xəta tərkibinin bütün digər əlamətlərini daşıyan əməli (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunur və tənbeh edilir.

Göründüyü kimi, fərdin inzibati məsuliyyətə cəlb olunması və tənbeh edilməsi üçün bu maddədə sadalanan şərtlərin (inzibati xətanı nəzərdə tutan normanın, təqsirin və inzibati xəta tərkibinin digər əlamətlərinin) mövcudluğu mütləq zərurətdir.

Digər tərəfdən, həmin Məcəllənin 12-ci maddəsinə əsasən bu Məcəllə ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqa zidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur.

İXM-in müddələrinin təhlilindən aydın olur ki, inzibati məsuliyyətin yaranmasının əsasını həmin Məcəllənin xüsusi hissəsindəki inzibati məsuliyyəti və onun tətbiqini müəyyənləşdirən maddi-hüquq normaları təşkil edir. Qeyd edilməlidir ki, maddi-hüquq normalarının reallaşdırılması ilə bağlı inzibati prosessual fəaliyyətin tənzimlənməsi də İXM-ə xas olan xarakterik xüsusiyyətlərdən biridir. Bu baxımdan, həmin Məcəllənin funksional fəalliyətinin təmini üçün onun həm maddi, həm də prosessual (formal) normaları arasında sistemli hüquqi vəhdətin, məntiqliliyin, aydınlığın mövcud olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İXM-in 398.1-ci maddəsinə əsasən inzibati qaydada tutma, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması müstəsna hallarda inzibati xəta haqqında iş düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün zəruri hesab edildikdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla tətbiq edilə bilər.

Həmin Məcəllənin 398.1.1-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxsləri – xırda xuliqanlıq edildikdə, şəxs polis işçisinin, habelə hərbi qulluqçunun qanuni sərəncamına və ya tələbinə qəsdən tabe olmadıqda, şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənaəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə, ov, balıq ovu və balıq ehtiyatlarını mühafizə qaydaları pozulduqda inzibati qaydada tutmanı həyata keçirirlər.

İnzibati qaydada tutma inzibati xətlərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, inzibati xəta haqqında protokolun yerində tərtibi mümkün olmadıqda onun tərtibi vacibdirsə, onu tərtib etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, inzibati xətlər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədilə müəyyən olunmuş tədbirlər sırasındadır (İXM-in 396-cı maddəsi).

İXM-in xüsusi hissəsində şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsini inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (xəta) kimi müəyyənləşdirən maddi-hüquq norması mövcud deyildir.

Belə hal isə faktiki olaraq hüquq pozuntusu törətməyən şəxs barəsində inzibati məsuliyyətə cəlb olunması və tənbeh edilməsi nəzərdə tutulmayan hərəkətə görə azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olan inzibati xəta haqqında işin icraatının təmin edilməsi tədbirinin tətbiqinə gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə görə hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər (Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I, II hissələri). Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin II hissəsində isə təsbit olunmuşdur ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz.

Göründüyü kimi, şəxsin insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəlməsinin inzibati məsuliyyətə səbəb olmasına dair İXM-in xüsusi hissəsində maddi-hüquq normasının nəzərdə tutulmamasına baxmayaraq onun xəta kimi bu Məcəllənin 398.1.1-ci maddəsində inzibati qaydada tutmanın (tutulmanın) tətbiq edilməsi müəyyənləşdirilən digər inzibati xətlər sırasında olması bir tərəfdən Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I, II hissələri ilə və 71-ci maddəsinin II hissəsi ilə uyğunluq təşkil etmir, digər tərəfdən isə İXM-in maddi və prosessual normalarının sistem vəhdətini pozmaqla prosessual hüquq normasının maddi-hüquq normasını inkar etməsinə səbəb olur. Həmin hal İXM-in məqsədləri baxımından hər hansı bir hüquqi nəticənin əldə edilməsinə nail olunmamasına gətirib çıxarmaqla yanaşı, göstərilən prosessual qaydanı əsassız bir hüquqi alətə çevirir ki, bu da normativ hüquqi aktların hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafelərə bərabər münasibətə) əsaslanmasına və qanunların Konstitusiyaya zidd olmamasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələblərinin pozulması ilə nəticələnir (Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin I, III hissələri)".

İHAM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar etdiyi və Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi bir sıra işlərdə qeyd etdi ki, həbs üçün bir sıra əsaslar mücərrəd və stereotip formada təkrarlanmaqla məhdudlaşıb, bu əsasları ərizəçinin işinə aidiyyəti hesab etdikləri üçün heç bir səbəb göstərilməyib. Onlar bu əsaslara aid olan hər hansı konkret faktı qeyd etməyib və onları müvafiq və kifayət qədər əsaslarla əsaslandırma bilməyiblər.

Ali Məhkəmənin "Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin I yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair təqdimatlarla baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi haqqında"

İcmal məktubunda qeyd olunur ki, “Bununla belə, müəyyən edilmişdir ki, bəzi məhkəmələr tərəfindən təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə və həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 155-ci maddəsində göstərilən əsasların ehtimal edilməsi formal surətdə sadalanmış, bu halların olması ehtimalını təsdiq edən sübutların mövcud olub-olmaması hərtərəfli araşdırılmamış və bununla bağlı hər hansı bir sübuta istinad edilməmiş, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamında və Ali Məhkəmənin Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarında göstərilən tövsiyələrə əməl olunmamış, bir sıra hallarda təqsirləndirilən şəxslərin, həbsdə saxlanılan şəxslərin həbsdə saxlama müddətinin əvvəli düzgün müəyyən edilməmiş, həbsətmə və həbsdə saxlamanın qanuni və əsaslı olmasını təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla təqsirləndirilən şəxslərin tanış olmaq hüququ təmin edilməmiş (CPM-in 91.1.21-ci maddəsi)..., ilkin araşdırma və ya təhqiqat və ibtidai araşdırma zamanı cinayət törətmiş şəxslərin hüquqi statusu müəyyən edilmədən və müvafiq qərar olmadan 1-2 gün ərzində saxlanılmalarına, habelə bir sıra hallarda müvafiq təqdimatların məhkəməyə göndərilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosessual müddətlərin pozulmasına bəzi hakimlər münasibət bildirməmişlər (s. 8-9).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” 09 iyul 2010-cu il tarixli qərarında azadlıq hüququ və həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirərək qeyd etdi ki: “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (bundan sonra- Konstitusiya) nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumətmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər (Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I və II hissələri).

Hər kəsin azadlıq hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüququ insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuş beynəlxalq aktlarda, o cümlədən, İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamənin 3-cü maddəsində, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (bundan sonra - Konvensiya) 5-ci maddəsində də təsbit olunmuşdur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Medvedev və digərləri Fransaya qarşı (№ 3394/03) iş üzrə 29 mart 2010-cu il tarixli qərarında bildirmişdir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu müdafiə edir. Konvensiyanın tələbinə görə bu hüquq demokratik cəmiyyətdə ən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hər kəsin bu hüququnun müdafiəsi təmin edilməlidir. Bu, onu nəzərdə tutur ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilmiş şərtlər istisna olunmaqla, heç kəsin azadlığı məhdudlaşdırılmamalı və ya məhdudlaşdırılması davam etdirilməməlidir. Azadlıq hüququndan Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə təmin olunmuş istisna siyahısı məhdud xarakterlidir və bu istisnaların yalnız dar təfsiri sözügedən müddəanın məqsədinə uyğundur.

Həmin Məhkəmə daha sonra bildirmişdir ki, “qanunla müəyyən olunmuş proses” riayət olunub-olunmamasını da əhatə edən həbsin “qanuniliyi” məsələsində Konvensiya əsasən milli qanunvericiliyə, müvafiq olduqda tətbiq olunan digər hüquqi standartlara, o cümlədən, beynəlxalq hüquqda olan mənbələrə istinad edir. Konvensiya bütün işlər üzrə sözügedən qanunvericilik normalarının maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyi yaratmaqla yanaşı, həmçinin, tələb edir ki, azadlığın hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə, yəni fərdi şəxsin özbaşınalıqdan müdafiə olunmasına uyğun olmalıdır.

Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, azadlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərdə hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin olunması xüsusilə vacibdir. Bu səbəbdən Konvensiya ilə müəyyən olunmuş “Qanunçuluq” standartına cavab vermək üçün milli və/və ya beynəlxalq hüquqda azadlığın məhdudlaşdırılmasının şərtləri açıq-aydın müəyyən edilməli və qanunvericilik normasının tətbiqi qabaqcadan gözlənilən olmalıdır.

Konstitusiyanın və beynəlxalq-hüquqi aktların tələblərinə əsaslanaraq cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən etmişdir (CPM-in 1.1-ci maddəsi).

Cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər (CPM-in 14.1-ci maddəsi).

Qətimkan tədbirlərinin anlayışı, tətbiqi əsasları, qaydası və müddətləri CPM-in XVII fəslinin 154-175-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

CPM-in 154.1-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə onların barəsində seçilən prosessual məcburiyyət tədbiridir.

Qətimkan tədbirlərinin növləri isə CPM-in 154.2-ci maddəsində göstərilmişdir. Bu maddənin, habelə Məcəllənin 154.3 və 154.4-cü maddələrinin məzmunlarından göründüyü kimi, həbs, ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri yalnız təqsirləndirilən şəxsə, qalan qətimkan tədbirləri isə həm təqsirləndirilən, həm də şübhəli şəxsə tətbiq edilə bilər.

Cinayət-prosessual qanunvericilik müəyyən etmişdir ki, ev dustaqlığı və girov həbsə alternativ qətimkan tədbirləridir və onun əvəzinə seçilə bilər (CPM-in 154.4-cü maddəsi). Bu müddəadan belə nəticəyə gəlinir ki, qətimkan tədbiri kimi ev dustaqlığının tətbiq edilməsinin əsasları həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilmə əsasları ilə eynidir və buna görə də həmin qətimkan tədbirləri seçilərkən CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərinə ciddi riayət edilməlidir.

CPM-in 155.3-cü maddəsində həbs və ona alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq olunmasının iki halı müəyyən edilmişdir.

Həmin hallardan birincisi ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxsin ittiham edildiyi əmələ görə 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası

nəzərdə tutulsun (CPM-in 155.3.1-ci maddəsi). İkinci halda isə məqsəd 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaqdır.

Qanuna zidd davranış dedikdə, CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində göstərilmiş aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur: cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək; cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq; cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq.

Göstərilən hallardan başqa, hər hansı digər bir halda həbs və ona alternativ olan qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi yolverilməzdir.

Həbs qətimkan tədbiri ən son prosessual məcburiyyət tədbiri olduğu və digər qətimkan tədbirlərinə nisbətən şəxsin konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarını daha artıq məhdudlaşdırdığı üçün həmin qətimkan tədbiri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə dönmədən riayət edilməsi mühüm rol oynayır. Bu, ilk növbədə, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin tələblərinə ciddi riayət edilməsinə aiddir.

CPM-in 157.1-ci maddəsinin tələblərinə görə, həbs qətimkan tədbiri yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, şəxsin ona qarşı irəli sürülmüş ittihamda istinad edilən əməlin törədilməsinə aidiyyətini sübut edən kifayət qədər ciddi əsaslar olsun.

Cinayət-prosessual qanunvericilik, həmçinin müəyyən etmişdir ki, məhkəmədə həbslə bağlı məsələyə baxılarkən çəkişmə prinsipinin tələblərinə riayət edilməklə vəsatət vermiş şəxsə öz müraciətini əsaslandırmaq, müdafiə tərəfinə isə müraciətə dair öz mövqeyini bildirmək və ittiham tərəfinin dəlillərini təkzib etmək üçün imkan verilir (CPM-in 447.7.2, 447.7.3-cü maddələri).

Adı çəkilən normaların mənasından görünür ki, həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə dair vəsatətlərə məhkəmədə baxılarkən məhkəmə iclasının iştirakçıları məhkəmə iclasında birinci növbədə vəsatətə dair öz münasibətini bildirmək hüququna malikdirlər. Məhkəmə isə qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir (CPM-in 447.7.5-ci, 448.1.3-cü maddələri).

Beləliklə, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə, məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi məsələsinə baxarkən hər bir halda buna dair verilmiş vəsatətin müqəddəratını həll etməli, həmin vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarmalıdır. Məhz belə qərar qəbul olunduqdan sonra qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həbsə alternativ olan ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri onun əvəzinə seçilə bilər (CPM-in 154.4-cü maddəsi).

Məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbiri əvəzinə ev dustaqlığı qətimkan tədbirini seçmək, yaxud həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz etmək hüququna dair müraciətdə qaldırılmış məsələnin həlli üçün cinayət-prosessual qanunvericiliyin bəzi normalarının təhlili zəruridir.

CPM-in 156-cı maddəsində qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin ümumi qaydası müəyyən edilmişdir. Bu qaydaya görə, ev dustaqlığı və girov həbsin əvəzinə müdafiə tərəfinin vəsatəti üzrə məhkəmə tərəfindən seçilə bilər (CPM-in 156.2-ci

maddəsi). Maddənin məzmunundan göründüyü kimi, qanunverici ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirinin seçilməsinin xüsusi qaydasını müəyyən etmişdir. Bu qaydaya görə ev dustaqlığı və girov həbsin əvəzinə yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti üzrə seçilə bilər.

Qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin ümumi qaydalarında olduğu kimi CPM-in “ev dustaqlığı” adlanan 163-cü maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur ki, ev dustaqlığının qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə məhkəmə tərəfindən yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi baxıla bilər (CPM-in 163.2-ci maddəsi).

CPM-in 92.9.6, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək həbs qətimkan tədbirinin əvəzinə ev dustaqlığının tətbiq edilməsinə dair müdafiə tərəfinin vəsatəti həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə məhkəmədə baxılarkən, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar çıxarıldıqdan sonra verilə bilər.

Müdafiə tərəfinin vəsatətində təqsirləndirilən şəxsin həbs edilərək cəmiyyətdən təcrid edilməsinə ehtiyac olmadığı, habelə onun barəsində ev dustaqlığının tətbiq edilməsi üçün imkanların olduğu və ev dustaqlığının tətbiqi ilə qətimkan tədbirlərinin CPM-in 154.1-ci maddəsində göstərilmiş məqsədlərinə nail olunacağı əsaslandırıldığı halda məhkəmə CPM-in 157.5-ci maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Belə qərarı qəbul edərkən məhkəmə ev dustaqlığı qətimkan tədbirinə məruz qalacaq şəxsin ev dustaqlığı şəraitində CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətləri etməyəcəyinə əmin olmalı və həmin şəxsə CPM-in 163.3-cü maddəsində sadalanmış məhdudiyyət tədbirlərindən məhz hansının və hansı məzmununda tətbiq edilməli olduğu məsələsini həll etməlidir.

Göstərilənlərə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə qənaətə qəlib ki, CPM-in 157.5-ci maddəsi həmin Məcəllənin 154.4, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərinə riayət olunmaqla tətbiq edilməli, məhkəmə həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən müdafiə tərəfinin vəsatəti olduqda və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır.

Bununla belə, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edir ki, CPM-in 156.2-ci maddəsinə görə, cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

6.4. Problem:

1. “Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı”, “Hüseynli Azərbaycana qarşı”, “İbrahimov Azərbaycana qarşı”, “Əhəd Məmmədli Azərbaycana qarşı”, “Hacıbəyli Azərbaycana qarşı”, “Hüseynov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Babək Həsənov Azərbaycana qarşı”, “Bayram Bayramov Azərbaycana qarşı”, “Bayramlı Azərbaycana qarşı”, “Abbaslı Azərbaycana qarşı”, “Cəmil Hacıyev Azərbaycana qarşı”, “Abbas və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Əlisoy və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Babayev və Həsənov Azərbaycana qarşı”, “Mirzəyev və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Tural Hacıbəyli Azərbaycana qarşı”, “Həsənov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Yaqublu və

Əhədov Azərbaycana qarşı”, “Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Dəmirov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Ələkbərov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Yaqublu Azərbaycana qarşı”, “Həsənov Azərbaycana qarşı”, “Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı” işlər üzrə qərarlarında İHAM-ın hakimiyyət nümayəndələri, o cümlədən polis və məhkəmələr tərəfindən pis niyyət nümayiş etdirilməklə sərbəst toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinin qarşısının alınması məqsədilə ayrı-ayrı ictimai fəalları “polisin qanuni tələbini yerinə yetirməmək” adı ilə inzibati qaydada həbs edilməsini müəyyən etməsi özlüyündə problemin mövcudluğuna dəlalət edir.

Polis tərəfindən bəzi hallarda inzibati tutma hallarının sənədləşdirilməməsi, məhkəmələr tərəfindən ərizəçilərin həbsinin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirməkdə özbaşınalıq edilməsi, polisin ərizəçinin həbsi üçün düzgün hüquqi əsasla istinad edib-etmədiyi və ya polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyinin araşdırılmaması həmin problemlərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsini tələb edir.

2. İnzibati qaydada tutma hallarının sənədləşdirilməməsi son nəticədə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin təqdim etdiyi təminatların tam inkarına səbəb olduğuna görə, azadlıqdan məhrumetmənin hər bir halının müvafiq qaydada sənədləşdirilməsini tələb edir.

3. Hüquqi əsas olmadan azadlıqdan məhrumetmə hallarının mövcudluğu hakimiyyət nümayəndələrinin demokratik cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna biganəliyini nümayiş etdirən problem kimi təzahür edə bilər.

4. “Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı”, “Məmmədli Azərbaycana qarşı”, “Əliyev Azərbaycana qarşı” “İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı”, “Yaqublu Azərbaycana qarşı”, “Həziyev Azərbaycana qarşı”, “Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı”, “Xədicə İsmayılova Azərbaycana qarşı” və digər işlərdə ərizəçilərin həbsinin əsaslı şübhəyə əsaslanmaması ədalət mühakiməsinin cəmiyyətdə nüfuzuna mənfi təsir göstərən amil kimi meydana çıxır.

5. Təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması zamanı əsaslı şübhənin davam etməkdə qalmasının yoxlanılmaması həbsin əsassızlığına səbəb ola biləcək amildir. Ona görə də ilkin həbs zamanı əsaslı şübhənin mövcud olması ilə kifayətlənmək olmaz. Həbsdə saxlanılmanın uzadılması zamanı da əsaslı şübhənin davam etməkdə olması müəyyən edilməlidir. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarda şablon ifadələrə istinad edilməklə həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasının əsaslandırılmaması özünü problem kimi nümayiş etdirə bilər.

6.5. Təvsiyə

1. Məhkəmələr azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı işə baxarkən bu azadlıqdan məhrumetmənin hansı əsasla həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq onun sənədləşdirilməsini yoxlamalıdır.

2. Əgər polis məmurları şəxsin inzibati xəta törətdiyinə görə azadlıqdan məhrum edildiyini iddia edirlərsə, bu zaman inzibati xəta haqqında protokol tərtib etməlidirlər.

Şəxsin törətdiyi əmələ görə deyil, istinad edilmiş formal əsaslarla əlaqəsi olmayan məqsədlər güdən və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementinə əsasən azadlıqdan məhrum edilməsi demokratik cəmiyyətin mühüm dəyərlərinə böyük zərbə kimi dəyərləndirilməlidir.

3. Polisin həqiqətə uyğun olmayan qanuni əmrin icra olunmaması əsası ilə məhkəmə qarşısına çıxardığı şəxsin həmin inzibati xətanı törədib-törətməməsini ətraflı araşdırmadan şəxsin inzibati qaydada həbs edilməsi cəmiyyətdə özbaşına həbslərə meydan açır, insanları azadlıq kimi mühüm demokratik dəyərlərdən məhrum edir.

4. Polis tərəfindən pis niyyət və ya aldatma elementinə əl atılması və ya məhkəmələrin müvafiq qanunvericiliyi düzgün tətbiq etməyə cəhd göstərməməsi həmin orqanların fəaliyyətlərində özbaşınalıq təcrübəsini formalaşdırır.

5. İnzibati həbsə məruz qalan şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsini əsaslandırmaq üçün istinad edilmiş əsaslar formal olmamalı, həbslə əlaqəsi olmayan məqsədlər güdməməli və polis əməkdaşları tərəfindən nümayiş etdirilən pis niyyət elementini nəzərdə tutmamalıdır. Şəxs polis məmurunun qanuni əmrini yerinə yetirməməkdə rəsmi ittiham olunarsa, bu əmrin özünün qanuniliyi, şəxsin ondan imtinasının həqiqətə uyğunluğu ətraflı yoxlanılmalıdır.

6. İnzibati həbsi təyin etməzdən əvvəl məhkəmələr həbsin həm faktiki, həm də hüquqi əsaslarını qanuna uyğun surətdə nəzərdən keçirməli, özbaşınalığa yol verməməlidirlər. Məhkəmələr polisin şəxsin həbsi üçün düzgün hüquqi əsasa istinad edib-etmədiyini müəyyən etməlidirlər. Söhbət nümayiş zamanı şəxsin polisin əmrinə riayət etməməsindən gedirsə, ilkin olaraq polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyi araşdırılmalı, əsas məqsədin şəxsin nümayişdə iştirakının qarşısını almaq olub-olmaması müəyyən edilməlidir.

7. Məhkəmələr inzibati xəta işlərinə, xüsusən də inzibati həbs tənbehi nəzərdə tutan xətalara bağlı işlərə baxarkən xüsusi diqqətlə işin detallarını araşdırılmalı, polisin həbs üçün düzgün hüquqi əsasa istinad edib-etmədiyini yoxlamalıdırlar. Söhbət nümayişdə iştirak zamanı şəxsin polisin qanuni əmrinə tabe olmamasından gedirsə, bu halda polisin nümayişə müdaxiləsinin qanuniliyinin özü də məhkəmə araşdırmasının predmetini təşkil etməlidir.

Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

17 aprel 2014-cü il tarixində CPM-ə aşağıdakı məzmununda 148.7-ci maddə əlavə edilmişdir: “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər”.

Həmin maddədə “cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu”, “işin xüsusi mürəkkəbliyi” və ya “toplanmış materialların həcminin böyüklüyü” ifadələri qeyri-müəyyənlik yaradır. Bundan əlavə, müddətin müstətiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadılması nəzərdə tutulsa da, həmin uzatmanın proseduru müəyyən edilməmişdir. Ona görə də CPM-də həmin proseduru tənzimləyən qaydalar nəzərdə tutulmalıdır.

7. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı təminatlar (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi)

7.1. Şərh

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi müəyyən edir ki, tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir.

5-ci maddənin 2-ci bəndində istifadə edilən sözlər müstəqil şəkildə, xüsusən də 5-ci maddənin hər kəsi əsassız olaraq azadlıqdan məhrum etməkdən müdafiə edilməsinə yönəlmiş məqsədi çərçivəsində təfsir edilməlidir. “Tutulma” termini cinayət hüququ tədbirlərinin sərhədlərini aşır, “istənilən ittiham” sözləri isə tətbiq olunma şərtini deyil, nəzərə alınan ehtimalı bildirir. 5-ci maddənin 4-cü bəndi tutulma və ya həbs nəticəsində azadlıqdan məhrumetmə arasında fərq qoymur. Buna görə də sonuncunun 5-ci maddənin ekstradisiya, tibbi müalicə məqsədilə həbsə şamil olunan, həmçinin hər hansı şəxsin şərti azad olunduqdan sonra həbs yerinə qaytarılmasına tətbiq edilən 2-ci bəndinin tətbiqi dairəsindən çıxarılması üçün əsas yoxdur.

5-ci maddənin 2-ci bəndi tutulan hər hansı şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin səbəbini bilməli olduğuna dair ilkin zəmanəti təmin edir və bu, 5-ci maddənin nəzərdə tutduğu müdafiə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Hər hansı şəxs həbsinin və ya tutulmasının səbəbi haqqında məlumatlandırıldıqdan sonra, münasib hesab edərsə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində həbsin qanuniliyinə etiraz üçün məhkəməyə müraciət edə bilər.

“Şamayev və başqaları Gürcüstana və Rusiyaya qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, “həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən yubanmadan baxılması hüququna malik olan istənilən şəxs azadlıqdan məhrum edilməsinin səbəbləri haqqında dərhal və lazımi qaydada məlumatlandırılmadığı halda bu hüquqdan effektiv şəkildə yararlanma bilməz”.

5-ci maddənin 2-ci bəndində istifadə edilən ifadə formasından aydın olur ki, iştirakçı – dövlətlərin vəzifəsi şəxsə və ya onun nümayəndəsinə konkret məlumat verməkdir. Əgər tutulan və ya həbs edilən şəxs məlumat almaq iqtidarında deyilsə, müvafiq məlumatlar onun maraqlarını təmsil edən şəxslərə, məsələn, müdafiəçisinə və ya qəyyumuna təqdim edilməlidir.

Məlumatın yetəri qədər tez təqdim edilib-edilmədiyi hər bir halda konkret meyarlar əsasında qiymətləndirilməlidir. Lakin həbsi yerinə yetirən vəzifəli şəxsdən həbsin bütün səbəbləri barədə həbs anında məlumat verməsi tələb olunmur.

“Kerr Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarda İHAM qeyd etdi ki, “dərhal” anlayışı ilə müəyyən olunan vaxt məhdudiyyətləri tutulan şəxsin tutulmasının səbəbləri haqqında bir neçə saat ərzində məlumatlandırılmasını nəzərdə tutur.

Səbəblərin həbsə icazə verən hər hansı qərarın mətnində göstərilməsi, yazılı, yaxud başqa bir xüsusi formada ifadə olunması mütləq deyil. Lakin bu prosesdə əqli imkanları məhdud şəxsin vəziyyəti lazımınca nəzərə alınmadıqda, əvəzində müdafiəçisi və ya başqa səlahiyyətli şəxs məlumatlandırılmayıbsa, onun 5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə təmin edilən həbsin qanuniliyinə etiraz etmək hüququndan effektiv və bacarıqla istifadəsinə imkan verəcək lazımı məlumatla təmin edildiyini demək olmaz.

Tutulmanın səbəbləri tutulduqdan sonra aparılan sorğu-sual və ya dindirmə zamanı təmin edilə və ya aydınlaşdırıla bilər.

“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndinə söykənərək, 2013-cü il fevralın 4-də saat 11:10-dan 19:00-dək həbs edilməsinin səbəbləri haqqında məlumatlandırılmamasından şikayətlənmişdi.

5-ci maddənin 2-ci bəndi həbs olunmuş hər bir şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsini təmin edəcək ibtidai müdafiə mexanizmini özündə daşıyır. Həbs olunan hər şəxsə onun anlaya biləcəyi sadə, qeyri-texniki dildə həbsinin xalis hüquqi və faktlara aid səbəbləri deyilməlidir. Baxmayaraq ki, bu məlumat “tezliklə” çatdırılmalıdır, həbs anında həbs edən əməkdaş tərəfindən onun bütün məzmununun həbs edilən şəxsə çatdırılmasına ehtiyac yoxdur. Çatdırılan məlumatın məzmunu və sürəti yetərlik baxımından ayrı-ayrılıqda hər bir halda onun xüsusi cizgilərinə əsasən dəyərləndirilməlidir.

İHAM qeyd etdi ki, “hazırkı işdə, ona aid hallardan və mövcud sənədlərdən aydındır ki, həbsinin xalis səbəbləri ərizəçiyə məlum idi (həm 2013-cü il yanvarın 29-da, həbsdən əvvəl onunla aparılan polis dindirilməsindən məlum idi, həm də 2013-cü il fevralın 4-də, yəni həbs günündə). Bundan başqa, 2013-cü il fevralın 4-də saat 15:24-də ittihamların qısa təsviri və siyahısını özünə daxil edən ittiham qərarı ona verilmişdi. Həmin vaxt o özü də, onun vəkili də imza qoyaraq qərarın surətini aldıqlarını təsdiqlədilər. Belə hallarda Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçi həbsinin səbəbi və ona qarşı irəli sürülən ittiham haqqında tezliklə məlumatlandırılmışdı”.

“Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı” işdə isə ərizəçi şikayət etmişdi ki, tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə dərhal məlumatlandırılmayıb.

Hökumət bildirdi ki, ərizəçi 22 oktyabr 2005-ci ildə şübhəli şəxs qismində tutularkən tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə dərhal məlumatlandırılıb. Ərizəçi şikayətini bir daha təkrarladı.

İHAM qeyd etdi ki, tutulmuş şəxsin nəyə görə azadlıqdan məhrum edildiyini bilməsi üçün 5-ci maddənin 2-ci bəndində elementar təminatlar yer alır. Bu bənd 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiə sxeminin ayrılmaz tərkib hissəsidir: 2-ci bəndə əsasən, tutulmuş hər bir şəxsə başa düşə biləcəyi sadə, qeyri-hüquqi dildə tutulmasının hüquqi və faktoloji əsasları bildirilməlidir ki, o, məqsəduyğun saydıqda 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmasının qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəməyə mü-

raciət edə bilsin. Baxmayaraq ki, bu məlumat “dərhal” çatdırılmalıdır, tutmanı həyata keçirən şəxsin tutma anında həmin məlumatı təfəsilatları ilə çatdırması vacib deyil. Həmin məlumatın məzmununun yetərli olub-olmaması və vaxtında çatdırılıb-çatdırılmaması hər bir işin konkret xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir.

Hazırkı işin hallarına gəldikdə, İHAM qeyd etdi ki, 22 oktyabr 2005-ci ildə tutulmasının səbəbləri barədə ərizəçinin məlumatlandırıldığını şübhə altına alan yoxdur, həmin vaxt müstəntiq onun şübhəli şəxs qismində qırx səkkiz saat müddətinə həbsə alınması barədə protokol tərtib etmişdi. Cinayət işini araşdıran müstəntiqin qərarı ilə 24 oktyabr 2005-ci ildə ərizəçi ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə məlumatlandırılmışdı.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsinin halları ilə bağlı tərəflərin təqdim etdikləri iki müxtəlif versiyaya baxmayaraq, aydındır ki, ərizəçi milli təhlükəsizlik naziri ilə telefon söhbətində cinayət işi ilə bağlı MTN-ə çağırılarkən cinayət işi barədə məlumatlı idi. Məhkəmə qeyd edir ki, MTN-in binasına gəldikdən sonra ərizəçi artıq sözügedən cinayət işi ilə bağlı həbsə alınmış digər şəxslərlə əlaqələri barədə din-dirilib və nədə şübhəli bilindiyi barədə müəyyən təsəvvürə malik olub.

Bu səbəblərə görə Məhkəmə hesab etdi ki, bu şikayət aşkar əsassızdır və rədd edilməlidir.

Təqdim edilən məlumatın məzmun baxımından yetərli olub-olmadığı hər bir halda konkret xüsusiyyətlər əsasında qiymətləndirilməlidir. Lakin tutulma üçün hüquqi əsasın sadəcə bildirilməsi öz-özlüyündə 5-ci maddənin 2-ci bəndinin məqsədləri üçün yetərli deyil.

Tutulmuş şəxslərə başa düşəcəkləri sadə, qeyri-professional dildə tutulmanın əsas hüquqi və faktiki əsasları haqqında məlumat verilməlidir ki, onlar münasib hesab etdikləri təqdirdə, 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmalarının qanuniliyinə etiraz üçün məhkəməyə müraciət edə bilsinlər. Lakin 5-ci maddənin 2-ci bəndi məlumatın tutulmuş şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamların tam siyahısından ibarət olmasını tələb etmir.

Şəxslər ekstradisiya məqsədilə tutulduqda verilən məlumat hətta daha qısa ola bilər, belə ki, bu məqsədlərlə tutulma ittihamın mahiyyəti üzrə qərarın qəbul edilməsini tələb etmir. Lakin belə şəxslər 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmanın qanuniliyinə baxılması üçün məhkəməyə müraciət etməyə imkan verəcək qədər yetərli məlumat almalıdırlar.

“Qarayev Azərbaycana qarşı” işdə İHAM qeyd etdi ki, daxili qanunvericilikdə konkret olaraq “ekstradisiya məqsədilə” həbsəalma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur. Məhkəmə qeyd edir ki, ekstradisiya məqsədilə həbsəalma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrumetmə qanunsuzluqlara qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı.

Əgər həbs qərarı tutulmuş şəxsin başa düşmədiyi dildədirsə, 5-ci maddənin 2-ci bəndinin tələbi ərizəçi sonradan sorğu-sual edilən zaman təmin edilir, beləliklə, o, tutulmasının səbəbləri barədə başa düşdüyü dildə məlumatlandırılır. Lakin bu məqsəd-

lə tərcüməçilərdən istifadə edilirsə, səlahiyyətli orqanlar tərcümə üçün müraciətlərin düzgün və dəqiq ifadə edilməsini təmin etməlidirlər.

“Bədəlyan Azərbaycana qarşı”, “Xocayan Azərbaycana qarşı”, “Şentürk Azərbaycana qarşı” işlər üzrə qərarlarında İHAM vurğuladı ki, “məhkəmə əvvəlcə demokratiyada şəxslərin hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız həbsdən azad olmaq hüququnu təmin etmək üçün 5-ci maddədə əks olunan təminatların fundamental əhəmiyyətini qeyd edir”. Azadlıqdan məhrumetmə sənədləşdirilmirsə və ya etiraf olunmursa, bu cür hallarda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin verdiyi təminatlar, o cümlədən “tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilməsi” barədə təminat da tam inkar olunur (“Xalikova Azərbaycana qarşı”, “Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Satullayev Azərbaycana qarşı”, “Məmmədov və Abbasov Azərbaycana qarşı”, “Nağıyev Azərbaycana qarşı”, “Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Həsənov Azərbaycana qarşı”, “Nəsirov və başqaları Azərbaycana qarşı”, “Həsənov Azərbaycana qarşı”).

7.2. Qanunvericilik Cinayət-Prosessual Məcəllə

Maddə 153. Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin edilməsi

153.1. Cinayət təqibi orqanı hər hansı şəxsin tutulduğu halda onun hüquqi statusundan asılı olaraq bu Məcəllədə, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlarını təmin etməlidir.

153.2. Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları aşağıdakıları etməlidirlər:

153.2.1. tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın əsaslarını bildirmək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını izah etmək;

153.2.2. tutulmuş şəxsi təxirə salınmadan polis və ya digər təhqiqat orqanlarının müvəqqəti saxlama yerlərinə gətirmək, tutulma faktını qeydə almaq, protokollaşdırmaq və onu tutulma protokolu ilə tanış etmək;

153.2.3. hər bir tutulma faktı müvəqqəti saxlama yerlərində qeydiyyatdan keçirildikdən dərhal sonra müvafiq təhqiqat orqanının rəhbərinə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat vermək (bu məlumat yazılı və tutulma anından sonra 12 saat müddətində verilir);

153.2.4. tutulmadan dərhal sonra şəxsin tutulması barədə xəbər vermək hüququnu təmin etmək (qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların və psixi vəziyyətinə görə imkanı olmayan tutulmuş şəxslərin ailə üzvlərinə müvəqqəti saxlama yerlərinin müdiriyyəti öz təşəbbüsü ilə xəbər verir);

153.2.5. şəxsə tutulduğu andan öz vəkili və qanuni nümayəndəsi ilə ləyaqətli şəraitdə və nəzarət altında təkliddə görüşmək və konfidensial ünsiyyət saxlamaq imkanı yaratmaq;

153.2.6. tutulmuş şəxsin öz vəkili olmadıqda, ona müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etmək, seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq;

153.2.7. tutulmuş şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə, ona dövlət hesabına müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarına daxil olan növbətçi vəkillə görüşmək imkanı yaratmaq;

153.2.8. tutulmuş şəxs vəkildən imtina etdikdə, bu barədə onun yazılı ərizəsini almaq (ərizə yazmaqdan boyun qaçırıldıqda, həmin faktla əlaqədar vəkil və müvəqqəti saxlama yerinin nümayəndəsi tərəfindən müvafiq protokol tərtib olunur);

153.2.9. cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxsin tərcüməçinin xidmətindən pulsuz istifadə etmək hüququnu təmin etmək;

153.2.10. tutulmuş şəxslə davranışda onun şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaltmaq, qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayanlara, qocalara, xəstələrə və əlilliyi olan şəxslərə isə xüsusi diqqət yetirmək;

153.2.11. tutulmuş şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmək, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumetmənin, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin və ya cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi məsələlərinin həlli üçün bu Məcəllənin 148, 150-152-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərə riayət edilməsi məqsədi ilə tutulmuş şəxsi qabaqcadan məhkəməyə gətirmək;

153.2.12. bu Məcəllənin 153.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda tutulmuş şəxsi dərhal azad etmək.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 14.4-cü maddəsinə “hüquqları” sözündən sonra “ona aydın olan dildə” sözləri əlavə edilmişdir, həmin maddə Konvensiya ilə tam uyğun vəziyyətə gətirilmişdir:

“14.4. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsəalmanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir”.

8. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi və mahiyyəti

8.1. Şərh

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi cinayət törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə tutulan və ya ibtidai araşdırma orqanının qənaətinə görə cinayəti törətməkdə təqsirli bilindiklərinə görə həbs olunan şəxslərin hər hansı özbaşına və ya əsassız azadlıqdan məhrum edilmə halına qarşı təminat təqdim etməkdir.

5-ci maddənin 3-cü bəndinin ilk cümləsində bu məqsəd 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin (hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına gətirilməsi məqsədilə və ya onun tərəfindən

törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud pozuntunu törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması) müddəaları çərçivəsində həbsə münasibətdə təxirəsalınmaz və avtomatik məhkəmə nəzarətini təmin etməkdir.

5-ci maddənin 3-cü bəndinin müəyyən etdiyi təminatın başlıca xüsusiyyəti icra hakimiyyəti orqanının şəxsin azadlıq hüququna müdaxilələrinə məhkəmə nəzarətinin nəzərdə tutulmasıdır. Məhkəmə nəzarəti demokratik cəmiyyətin fundamental prinsiplərindən biri olmaqla Konvensiyanın Preambulasında aydın şəkildə ifadəsini tapmış və bütövlükdə Konvensiyanın əsaslandığı qanunun aliliyi prinsipindən irəli gəlir.

Məhkəmə nəzarəti həbsin ilkin mərhələsində xüsusilə çox olan mümkün pis rəftardan, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarına, yaxud başqa orqanlara yalnız məhdud məqsədlər və müəyyən edilmiş qaydada istifadə üçün verilən səlahiyyətlərdən sui-istifadəyə qarşı səmərəli müdafiənin təmin olunmasına xidmət edir.

Məhkəmə nəzarəti həbs edilmiş şəxsə münasibətdə hər hansı pis rəftarın aşkar edilməsi və fərdin azadlığına hər hansı əsassız müdaxilənin minimuma endirilməsinə imkan verməsi məqsədilə təxirə salınmadan həyata keçirilməlidir.

Cinayət məhkəmə icraatı çərçivəsində məhkəmə hökmünə qədər azadlıqdan məhrumetmə iki vəziyyətdə meydana çıxır.

Birincisi tutulma ilə bağlı olan vəziyyətdir. Bu cür azadlıqdan məhrumetmə polis və ya ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən həyata keçirilir və onun məqsədi işin aparılmasına bəraət qazandırmaq üçün sübutların toplanılması zərurəti ilə əlaqədar imkana malik olmaqdır. Bu halda tutulmuş şəxs dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılmalıdır.

Cinayət-hüquqi kontekstində azadlıqdan məhrum edilmənin ilkin formasını təşkil edən tutulma polis və ya ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmədən müəyyən saatlar keçəndən sonra şəxsin azad olunması baş vermirsə, şəxs məhkəməyə – hakim və ya hakim funksiyasını həyata keçirən digər vəzifəli şəxsin sərəncamına gətirilir.

Şübhəli şəxs qismində tutma ilə əlaqədar məhkəmənin prosesə daxil olması mütləq deyil. Qanunvericinin şübhəli şəxs qismində tutma üçün müəyyən etdiyi müddət ərzində məhkəməyə müraciət daxil olursa, məhkəmə tutma ilə əlaqədar prosesə müdaxilə etmir. Şübhəli şəxs kimi tutulmanın şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə nəticələnməsi mütləq deyildir. İbtidai araşdırma orqanı həmin müddətin başa çatmasına kimi onun həbsə alınmasına zərurətin yaranmaması qənaətinə gələrsə, onda həmin şəxs ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən azad edilə bilər. Lakin qanunla müəyyən edilən müddət başa çatana kimi şəxs ya azad edilməli, ya da barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün məhkəmə qarşısına çıxarılmalı, həbsinin əsaslılığının yoxlanılması üçün məhkəmə qarşısında durmalıdır. Şübhəli şəxs kimi tutulma kontekstində “dərhal” anlayışının hansı müddəti nəzərdə tutması hər bir dövlətin milli qanunvericiliyindən asılıdır. Azərbaycan Respublikası CPM və “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə həmin müddət 48 saat müəyyən edilmişdir.

Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda həyata keçirilir.

Şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilərlər:

- şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;

- zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;

- şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

- hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;

- daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda;

- şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə.

Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

Beynəlxalq sənədlər də cinayət ittihamları üzrə həbsdə saxlanılmaya məhkəmə nəzarətini nəzərdə tutmaqla tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılmasını tələb edir. Baxmayaraq ki, “dərhal” ifadəsi faktiki hallardan asılı olaraq fərqlənə bilər, bununla belə yubanma azadlığın məhdudlaşdırıldığı andan sonra bir neçə gündən çox olmamalıdır. Bir qayda olaraq 48 saat müddət şəxsin məhkəmə qarşısına çıxarılması və məhkəmə baxışının hazırlanması üçün kifayətdir; 48 saatdan artıq hər hansı yubanma ciddi olaraq müstəsna xarakter daşmalı və konkret hallara görə bəraətgəzandırıcı olmalıdır. Tutulmuş şəxslərin məhkəmə nəzarəti olmadan polis orqanlarında daha uzun müddətdə saxlanılması qəddar rəftar riskini bir daha artırır.

CPM-in 148.7-ci maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər.

148.7-ci maddə CPM-ə 18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə yeni məzmununda əlavə edilmişdir. Məhkəmə tərəfindən

şəxsin şübhəli şəxs kimi tutulma müddətinin daha 48 saat müddətinə uzadılmasının hansı qaydada həyata keçirilməsi CPM-də əksini tapmamışdır. Belə güman edilir ki, həmin prosedur məhkəmə tərəfindən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə prosedurla eyni qaydada həyata keçirilməlidir.

İkinci vəziyyət təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar hakimlərin işə müdaxiləsindən sonra meydana çıxır. Burada məqsəd ibtidai araşdırmanı davam etdirmək üçün şəxsin səlahiyyətli orqanın (ibtidai araşdırma orqanının) sərəncamında saxlanılmasından ibarətdir. Bu halda, həbs olunmuş şəxs işinə əgəlabatan müddətdə baxılması hüququna və ya onun həbs edilməsinə bəraət qazandıran hallar artıq mövcud deyilsə, azad olunmaq hüququna malik olur.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbsin qanuniliyini yoxlayan orqan birbaşa hakim olmaya bilər, lakin o, məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmalıdır. Konvensiyanın meyarlarına uyğun olması üçün həmin orqan müəyyən şərtlərə cavab verməlidir. İlkən şərt həmin orqanın icra hakimiyyəti və tərəflərdən asılı olmamasını nəzərdə tutur. Buraya prosesual və maddi-hüquqi tələblər də əlavə olunur. Birincisi, vəzifəli şəxsin qarşısına çıxarılmış şəxsi şəxsən dinləməsinə; ikincisi, tutulmanın lehinə və əleyhinə olan halları araşdırmaq və əgər zərurət yoxdursa, tutulmuş şəxsi azad etmək barədə qərar çıxarmaq vəzifəsini ehtiva edir. Eyni zamanda, burada azadlıqdan məhrumətmə barədə qərar çıxaran orqanın qərəzsiz olması da vacib amildir.

Sovet dövrünün qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, istintaqa rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tutulmuş şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və ya onun azadlığa buraxılması barədə qərar vermək hüququna malik səlahiyyətli şəxs idi. Ona görə də, prokuror tərəfindən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi prosesinə və həbs qətimkan tədbiri seçildəndən sonra onun həmin şəxsə qərəzsiz münasibəti istisna olunurdu.

Tutulmuş şəxsin dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılması tələbi xüsusilə ciddi xarakter daşıyır və saatlarla hesablanır. İHAM-ın presedent hüququna müvafiq olaraq, tutulmuş şəxsin dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılmasının təmini üçün dövlətin özünün məhkəmə sistemini lazımı qaydada qurması və CPM-in normalarını buna uyğunlaşdırması kimi pozitiv öhdəlikləri meydana çıxır.

Tutulmuş şəxsin dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılması “dərhallığın” dərəcəsinin hər konkret vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilməsi zərurətini meydana çıxarsa da, bu, şəxsin məhkəmə qarşısına çıxarılması və ya azad edilməsi hallarında 5-ci maddənin təminatlarını heçə endirəcək səviyyəyə gətirilməməlidir. Həmçinin, tutulmuş şəxsin həbsinin qanuniliyinin yoxlanılması onun bu barədə müraciətindən asılı vəziyyətə də salınmamalıdır. Bu cür tələb 5-ci maddənin 3-cü bəndinin verdiyi təminatların təbiətini dəyişmiş olar və maddənin 4-cü bəndindəki təminatla əvəz olunmuş olardı. Çünki 5-ci maddənin 3-cü bəndi şəxsi özbaşına həbsdən müdafiə məqsədi daşıyır və azadlıqdan məhrumətmə tədbirinin müstəqil məhkəmə yoxlamasına məruz qalmasına təminat verir.

Həbs qətimkan tədbiri seçilməsinin dərhal məhkəmə yoxlamasına məruz qalması həmin tədbirin tətbiq olunduğu şəxs üçün həm də pis rəftara qarşı mühüm təmi-

natdır. Bundan başqa, tutulmuş şəxs bu cür rəftara məruz qaldıqda onun məhkəməyə müraciətinin qarşısı alınmaqla, bu cür imkandan məhrum olmaq vəziyyətində qala bilərdi. Bu cür vəziyyət özlərini müdafiə etmək iqtidarında olmayan əqli cəhətdən zəif və ya ibtidai araşdırmanı aparan dili bilməyən şəxslərə münasibətdə də baş verə bilərdi. Yalnız məhkəmə müdaxiləsinin təxirəsalınmazlığı tutulmuş şəxslərə qarşı onların etirafına nail olunmaq məqsədilə həyata keçirilə biləcək pis rəftardan qorunmaq üçün xəbərdarlıq funksiyasını layiqincə yerinə yetirə bilər. 5-ci maddənin 3-cü bəndi müvafiq qərar qəbul etməmişdən əvvəl hakimnin özünün tutulmuş şəxsi şəxsən dinləməsinə tələb edir. Bu tələb 5-ci maddənin 3-cü bəndinin məzmununun onun obyekt və məqsədləri işığında təhlilindən irəli gəlir.

Həbs edilmiş şəxs üzərində ilk tutulma zamanında hər hansı pis rəftar əlamətlərinin aşkar edilməsi və fərdin azadlığına hər hansı əsassız müdaxilənin minimuma endirilməsi məqsədilə məhkəmə nəzarəti təxirəsalınmadan həyata keçirilməlidir. Bu tələbin irəli sürdüyü ciddi zaman məhdudiyyətləri geniş təfsir imkanını nəzərdə tutmur, əks halda prosessual təminat şəxsin maraqlarının güzəştə gedilməsi ilə zəifləyər və bu müddəə ilə müdafiə olunan hüququn mahiyyəti riskə məruz qala bilərdi.

5-ci maddənin 3-cü bəndində ifadə olunan sözlər tutulmuş şəxsin sadəcə məhkəmə qarşısına çıxarılması ilə məhdudlaşmır, onların məqsədi həm də tutulmuş şəxsin qarşısına çıxarıldığı vəzifəli şəxsdən həbsin lehinə və əleyhinə olan halları araşdırmağı və həbs üçün əsaslar yoxdursa, tutulmuş şəxsin azad edilməsini tələb edir. Başqa sözlə, 5-ci maddənin 3-cü bəndi vəzifəli şəxsdən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar onun əsaslılığı üzərində dayanmağı tələb edir. Vəzifəli şəxsin 5-ci maddənin 3-cü bəndi kontekstində tədqiq etməli olduğu məsələlər sadəcə qanunçuluq aspektindən kənara çıxır və azadlıqdan məhrumetmənin lehinə və əleyhinə olan müxtəlif halların kifayət qədər tam yoxlanılmasında əksini tapmalıdır.

5-ci maddənin 3-cü bəndi hər hansı şəxsin həbsdən və ya tutulmadan sonra dərhal hakim və ya məhkəmə səlahiyyətini həyata keçirən başqa vəzifəli şəxsin yanına gətirilməsi tələbi üçün heç bir istisna müəyyən etmir.

İHAM “Oral və Atabay Türkiyəyə qarşı”, “Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı”, “Nastase-Silivestru Rumıniyaya qarşı” işlər üzrə qərarlarında qeyd edir ki, dörd gündən artıq çəkən istənilən müddət bunun əksi üçün sübutlar olmadığı halda həddən artıq uzun hesab olunur.

Həbs edilmiş şəxsi hakimnin yanına daha tez gətirilməsi üçün səlahiyyətli orqanlara mane olan xüsusi çətinliklər və ya istisna hallar mövcud olmadıqda, daha qısa müddətlər də təxirəsalınmazlıq tələbini poza bilər (“İpek və başqaları Türkiyəyə qarşı”, “Kandjov Bolqarıstana qarşı”).

Tutulmaya məhkəmə nəzarəti avtomatik olmalı və tutulmuş şəxsin əvvəlcədən ərizə verməsindən asılı olmamalıdır. Tutulmuş şəxsin məhkəmə orqanına çatım imkanının olması faktı 5-ci maddənin 3-cü bəndinin giriş hissəsinə uyğunluğunun təşkil edilməsi üçün kifayət deyil.

5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan “hakim və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti olan başqa vəzifəli şəxs” 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndindəki “səlahiyyətli məhkəmə orqanı” ilə sinonimdir.

“Məhkəmə hakimiyyəti”nin həyata keçirilməsi mütləq surətdə hüquqi müba-

hisələrin həlli ilə bağlı olmaya bilər. 5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan “məhkəmə hakimiyyəti”ni həyata keçirən şəxslərə məhkəmədə fəaliyyət göstərən hakimlər, eləcə də prokurorluq orqanlarındakı vəzifəli şəxslər daxildir.

3-cü bənddə istinad edilən “vəzifəli şəxs”lər qanunla onlara verilmiş “məhkəmə” hakimiyyətinə xas olan təminatları təqdim etməlidirlər.

Hər hansı şəxsin azadlığı ilə bağlı qərar qəbul etmək səlahiyyətinin verildiyi məhkəmə orqanının müəyyən edilməsi üçün “qanun”la müəyyən edilən aşkar formal tələblər standart təcrübələrdən fərqli olaraq, vacib əhəmiyyətə malikdir.

“Vəzifəli şəxs” “hakimə” bərabər deyil, lakin sonuncunun əlamətlərindən bəzilərinə malik olmalıdır, yəni hər biri tutulmuş şəxs üçün təminat təşkil edən müəyyən şərtlərə cavab verməlidir.

Belə şərtlərdən birincisi icra hakimiyyəti orqanına və işin tərəflərinə münasibətdə müstəqillikdir. Bu o demək deyil ki, “vəzifəli şəxs” müəyyən dərəcədə başqa hakimə və ya vəzifəli şəxsə tabe ola bilməz, bir şərtlə ki, onlar özləri oxşar müstəqilliyə malik olsunlar.

Məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş, həbs barədə qərar qəbul etmək hüququ olan vəzifəli şəxs başqa vəzifələri də yerinə yetirə bilər, lakin əgər onun sonrakı icraatlarda ittihamçı kimi iştirak etmək hüququ varsa, qərarın təsirinə məruz qalan tərəfin onun qərəzsizliyi ilə bağlı qanuni şübhəsinin meydana gəlmə riski mövcuddur.

Bu baxımdan, həbs barədə qərarın qəbul edilməsi zamanı obyektivlik vacib əhəmiyyətə malikdir: əgər “məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxsin” sonradan ittihamçı qismində cinayət icraatına müdaxilə edə biləcəyi məlum olarsa, onun müstəqilliyi və qərəzsizliyi şübhə doğura bilər.

Prosessual tələb “vəzifəli şəxsin” üzərinə müvafiq qərar qəbul etməzdən əvvəl yanına gətirilən şəxsi dinləmək öhdəliyi qoyur.

Məhkəmədə vəkilin iştirakı məcburi deyil. Lakin vəkilin dinləmədən könərləşdirilməsi ərizəçinin öz işini təqdim etmək bacarığına mənfi təsir edə bilər.

Maddi-hüquqi tələb “vəzifəli şəxs”in üzərinə həbsin lehinə və əleyhinə bütün halları nəzərə almaq və həbsi əsaslandırان səbəblərin olub-olmadığına hüquqi meyarlar əsasında qərar vermək öhdəliyi qoyur.

Başqa sözlə, 5-ci maddənin 3-cü bəndi məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxsdən həbsi mahiyyəti üzrə nəzərdən keçirməyi tələb edir.

İHAM “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” və “Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı” işlərdə həmin tələblərə riayət edilməməsi ilə bağlı 5-ci maddənin tələblərinin pozulmasını aşkar etdi. “Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarla Məhkəmə qeyd etdi ki, “Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin 2007-ci il 21 may tarixli qərarını qiymətləndirərək Məhkəmə qeyd edir ki, həmin qərarla təqsirləndirilən şəxslərin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya onlar tərəfindən cinayət prosesində iştirak edən şahidlərə qanunsuz təsir (müttəhimlərin maliyyə imkanları və xaricdəki əlaqələri) göstərməsi riskinin qiymətləndirilməsi zamanı müvafiq dəlillərə diqqət yetirilmişdir. Lakin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmə təqsirləndirilən şəxslərin işlərinə birlikdə baxmış, ərizəçi də daxil olmaqla hər bir müttəhimin işində

mövcud olan əsasları ayrılıqda qiymətləndirməmişdir. Hər bir müttəhimin (təqsirləndirilən şəxsin) şəxsi hallarını nəzərə almadan onların həbsdə saxlanılmasının uzadılmasına dair bu kimi “kollektiv” qərarların qəbul edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit edilmiş tələblərə uyğun deyil”.

Həbs və ya tutulmanın ilkin avtomatik yoxlanması qanunçuluq məsələlərini, tutulmuş şəxsin hüquq pozuntusuna yol verdiyinə dair əsaslı şübhənin olub-olmadığını, başqa sözlə, həbsin 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi ilə müəyyən edilən istisnalar sırasına daxil olub-olmadığını dəyərləndirə bilməlidir.

Məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxs qanunçuluq xaricindəki məsələləri də nəzərdən keçirməlidir. 5-ci maddənin 3-cü bəndi çərçivəsində tələb olunan hər hansı şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin əsaslı olub-olmadığının müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulan yoxlama həbsin əleyhinə və lehinə müxtəlif halları əhatə edəcək qədər geniş olmalıdır.

Müəyyən şərtlər daxilində qanuniliyin araşdırılması 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulandan daha məhdud ola bilər.

Həbsə bəraət qazandırmaq üçün heç bir əsas yoxdursa, “vəzifəli şəxs” həbs olunan şəxsin azadlığa buraxılması haqqında məcburi qüvvəyə malik qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2000-ci ildən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası CPM-in 448.5-ci maddəsi nəzərdə tuturdu ki, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı elan edildikdən dərhal sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmənin qərarı ilə razı olmadığını və həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirdikdə, hakim öz qərarına təqsirləndirilən şəxsin müvəqqəti olaraq 7 (yeddi) gün müddətində ev dustaqlığı və ya həbsdə saxlanılması barədə müddəə əlavə edir (bu maddə qüvvədən düşüb).

İHAM “Pirqurban Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “ərizəçinin həbsi ilk dəfə 10 mart 2010-cu ildə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsində hakim qarşısına çıxarılarəkən qərara alınıb. Bununla belə, ərizəçi Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinin 10 mart 2010-cu il tarixli qərarından şikayət vermədi. Onun həbsi sonradan Sumqayıt Şəhər Məhkəməsinin 7 may 2010-cu il tarixli qərarı ilə ilk dəfə olaraq bir ay müddətinə uzadıldı. Həmin qərar Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin 14 may 2010-cu il tarixli qərarı ilə qüvvədə saxlanıldı. 3 iyun 2010-cu ildə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi ikinci dəfə ərizəçinin həbs müddətini bir ay müddətinə uzatdı. Həmin qərar Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin 11 iyun 2010-cu il tarixli qərarı ilə qüvvədə saxlanıldı. Ərizəçinin həbs müddətinin 22 iyul 2010-cu il tarixinədək daha da uzadılması Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi tərəfindən 6 iyul 2010-cu il tarixdə qərara alınmışdır. Lakin ərizəçi həmin qərardan apellyasiya şikayəti verməmişdir. 16 avqust 2010-cu ildə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi prokurorun ərizəçinin həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı vəsatətini təmin etməyib, lakin prokurorun bu qərara etiraz etmək niyyətini nəzərə alaraq onun 7 gün müddətinə həbs edilməsinə qərar verib. 23 avqust 2010-cu ildə Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi prokurorun etirazını təmin etməyib və ərizəçi həbsdən azad edilib”.

Düşünürük ki, ərizəçi tərəfindən həmin məsələ İHAM qarşısında qaldırılmadığına görə və subsidiarlıq prinsipinə əsaslanaraq Məhkəmə həmin məsələ ilə bağlı öz fikrini açıqlamamışdır. Lakin 2004-cü ildə nəşr olunmuş hüquq ədəbiyyatında həmin məsələyə münasibət bildirilərək qeyd olunurdu ki: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə əsasən, azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. Məhkəmə şəxs barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi barədə qərar çıxardıqdan sonra onun həbsdə saxlanması azadlıq hüququ baxımından yolverilməz hesab olunmalıdır. Çünki şəxs artıq məhkəmənin iradəsinə əsasən həbsdə saxlanıla bilməz. Lakin CPM-in 448.5-ci maddəsinə əsasən, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı elan edildikdən dərhal sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmənin qərarı ilə razı olmadığını və həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirdikdə, hakim öz qərarına təqsirləndirilən şəxsin müvəqqəti olaraq 7 (yeddi) gün müddətində ev dustaqlığı və ya həbsdə saxlanılması barədə müddəa əlavə edir. Deməli, şəxs məhkəmənin iradəsinə əsasən deyil, məhz prokurorun iradəsinə əsasən daha 7 (yeddi) gün ərzində həbsdə saxlanılır. Bu isə “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş “tutulma və ya həbsəalma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılmaq hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir” müddəası ilə uyğunluq təşkil etmir. Çünki Konvensiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, Konvensiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

“Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 4.3-cü maddəsi bunu tələb edir. Həmin maddəyə əsasən, tutulma və həbsəalma nəticəsində azadlıqdan məhrum olunan hər bir şəxs məhkəmə araşdırmasının aparılması hüququna malikdir və bu zaman məhkəmə təxirəsalmadan onun tutulmasının qanuniliyi məsələsini həll edir və əgər o, qanunsuz tutulubsa, onun azad olunması haqqında qərar çıxarır”.

On il keçəndən sonra 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 448.5-ci maddəsi ləğv edilmişdir.

“McKay Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, “ləngimənin minimuma endirilməsi üçün həbsin qanuniliyini və həbs üçün əsasın olub-olmadığını yoxlayan vəzifəli şəxsin həm də zəminliyə buraxmaq səlahiyyəti olmalıdır. Lakin bu, Konvensiyanın tələbi deyil və prinsip etibarilə bu məsələlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində iki vəzifəli şəxs tərəfindən nəzərdən keçirilə bilər”.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” 09 iyul 2010-cu il tarixli qərarında məhkəmənin həbs qətimkan tədbiri əvəzinə ev dustaqlığı seçməsi ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etdi:

“Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu müraciətdə qaldırılan məsələnin düzgün həll edilməsi üçün qətimkan tədbirinin mahiyyətinin, həbs, ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirlərinə dair CPM-in 154, 156, 157, 163 və 164-cü maddələrinin bəzi müddələrinin, həmin qətimkan tədbirlərinə məhkəmə tərəfindən baxılması qaydalarının açıqlanmasını zəruri hesab edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (bundan sonra - Konstitusiya) nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər (Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I və II hissələri).

Hər kəsin azadlıq hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüququ insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuş beynəlxalq aktlarda, o cümlədən, İnsan hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamənin 3-cü maddəsində, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının (bundan sonra - Konvensiya) 5-ci maddəsində də təsbit olunmuşdur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi “Medvedev və digərləri Fransaya qarşı” (№ 3394/03) iş üzrə 29 mart 2010-cu il tarixli qərarında bildirmişdir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu müdafiə edir. Konvensiyanın tələbinə görə bu hüquq demokratik cəmiyyətdə ən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hər kəsin bu hüququnun müdafiəsi təmin edilməlidir. Bu, onu nəzərdə tutur ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilmiş şərtlər istisna olunmaqla, heç kəsin azadlığı məhdudlaşdırılmamalı və ya məhdudlaşdırılması davam etdirilməməlidir. Azadlıq hüququndan Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə təmin olunmuş istisna siyahısı məhdud xarakterlidir və bu istisnaların yalnız dar təfsiri sözügedən müddəanın məqsədinə uyğundur.

Həmin Məhkəmə daha sonra bildirmişdir ki, “qanunla müəyyən olunmuş prosesə” riayət olunub-olunmamasını da əhatə edən həbsin “qanuniliyi” məsələsində Konvensiya, əsasən, milli qanunvericiliyə, müvafiq olduqda tətbiq olunan digər hüquqi standartlara, o cümlədən, beynəlxalq hüquqda olan mənbələrə istinad edir. Konvensiya bütün işlər üzrə sözügedən qanunvericilik normalarının maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyi yaratmaqla yanaşı, həmçinin, tələb edir ki, azadlığın hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə, yəni fərdi şəxsin özbaşınalıqdan müdafiə olunmasına uyğun olmalıdır.

Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, azadlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərdə hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin olunması xüsusilə vacibdir. Bu səbəbdən Konvensiya ilə müəyyən olunmuş “Qanunçuluq” standartına cavab vermək üçün milli və/və ya beynəlxalq hüquqda azadlığın məhdudlaşdırılmasının şərtləri açıq-aydın müəyyən edilməli və qanunvericilik normasının tətbiqi qabaqcadan gözlənilən olmalıdır.

Konstitusiyanın və beynəlxalq-hüquqi aktların tələblərinə əsaslanaraq cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən etmişdir (CPM-in 1.1-ci maddəsi).

Cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azad-

lıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər (CPM-in 14.1-ci maddəsi).

Qətimkan tədbirlərinin anlayışı, tətbiqi əsasları, qaydası və müddətləri CPM-in XVII fəslinin 154-175-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

CPM-in 154.1-ci maddəsinə əsasən, qətimkan tədbiri cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə onların barəsində seçilən prosessual məcburiyyət tədbiridir.

Qətimkan tədbirlərinin növləri isə CPM-in 154.2-ci maddəsində göstərilmişdir. Bu maddənin, habelə Məcəllənin 154.3 və 154.4-cü maddələrinin məzmunlarından göründüyü kimi, həbs, ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri yalnız təqsirləndirilən şəxsə, qalan qətimkan tədbirləri isə həm təqsirləndirilən, həm də şübhəli şəxsə tətbiq edilə bilər.

Cinayət-prosessual qanunvericilik müəyyən etmişdir ki, ev dustaqlığı və girov həbsə alternativ qətimkan tədbirləridir və onun əvəzinə seçilə bilər (CPM-in 154.4-cü maddəsi). Bu müddəadan belə nəticəyə gəlinir ki, qətimkan tədbiri kimi ev dustaqlığının tətbiq edilməsinin əsasları həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilmə əsasları ilə eynidir və buna görə də həmin qətimkan tədbirləri seçilərkən CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərinə ciddi riayət edilməlidir.

CPM-in 155.3-cü maddəsində həbs və ona alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq olunmasının iki halı müəyyən edilmişdir.

Həmin hallardan birincisi ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxsin ittiham edildiyi əmələ görə 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulsun (CPM-in 155.3.1-ci maddəsi). İkinci halda isə məqsəd 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaqdır.

Qanuna zidd davranış dedikdə, CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində göstərilmiş aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur: cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək; cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq; cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq.

Göstərilən hallardan başqa, hər hansı digər bir halda həbs və ona alternativ olan qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi yolverilməzdir.

Həbs qətimkan tədbiri ən son prosessual məcburiyyət tədbiri olduğu və digər qətimkan tədbirlərinə nisbətən şəxsin konstitusiya hüquq və azadlıqlarını daha artıq məhdudlaşdırdığı üçün həmin qətimkan tədbiri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə dönmədən riayət edilməsi mühüm rol oynayır. Bu, ilk növbədə, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin tələblərinə ciddi riayət edilməsinə aiddir.

CPM-in 157.1-ci maddəsinin tələblərinə görə həbs qətimkan tədbiri yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, şəxsin ona qarşı irəli sürülmüş ittihamda istinad edilən əməlin törədilməsinə aidiyyətini sübut edən kifayət qədər ciddi əsaslar olsun.

Cinayət-prosessual qanunvericilik, həmçinin müəyyən etmişdir ki, məhkəmədə həbslə bağlı məsələyə baxılarkən çəkişmə prinsipinin tələblərinə riayət edilməklə vəsatət vermiş şəxsə öz müraciətini əsaslandırmaq, müdafiə tərəfinə isə müraciətə dair öz mövqeyini bildirmək və ittiham tərəfinin dəlillərini təkzib etmək üçün imkan verilir (CPM-in 447.7.2, 447.7.3-cü maddələri).

Adı çəkilən normaların mənasından görünür ki, həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə dair vəsatətlərə məhkəmədə baxılarkən məhkəmə iclasının iştirakçıları məhkəmə iclasında birinci növbədə vəsatətə dair öz münasibətini bildirmək hüququna malikdirlər. Məhkəmə isə qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir (CPM-in 447.7.5-ci, 448.1.3-cü maddələri).

Beləliklə, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə, məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi məsələsinə baxarkən hər bir halda buna dair verilmiş vəsatətin müqəddəratını həll etməli, həmin vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarmalıdır. Məhz belə qərar qəbul olunduqdan sonra qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həbsə alternativ olan ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri onun əvəzinə seçilə bilər (CPM-in 154.4-cü maddəsi).

Məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbiri əvəzinə ev dustaqlığı qətimkan tədbirini seçmək, yaxud həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz etmək hüququna dair müraciətdə qaldırılmış məsələnin həlli üçün cinayət-prosessual qanunvericiliyin bəzi normalarının təhlili zəruridir.

CPM-in 156-cı maddəsində qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin ümumi qaydası müəyyən edilmişdir. Bu qaydaya görə ev dustaqlığı və girov həbsin əvəzinə müdafiə tərəfinin vəsatəti üzrə məhkəmə tərəfindən seçilə bilər (CPM-in 156.2-ci maddəsi). Maddənin məzmunundan göründüyü kimi, qanunverici ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirinin seçilməsinin xüsusi qaydasını müəyyən etmişdir. Bu qaydaya görə ev dustaqlığı və girov həbsin əvəzinə yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti üzrə seçilə bilər.

Qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin ümumi qaydalarında olduğu kimi, CPM-in “ev dustaqlığı” adlanan 163-cü maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur ki, ev dustaqlığının qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə məhkəmə tərəfindən yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi baxıla bilər (CPM-in 163.2-ci maddəsi).

Göstərilən maddələr ev dustaqlığının həbs qətimkan tədbirinin əvəzinə tətbiq edilməsinin yalnız bir qaydasını müəyyən etmişdir – müdafiə tərəfinin buna dair vəsatəti əsasında (CPM-in 163.2-ci maddəsi).

CPM-in 92.9.6, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək həbs qətimkan tədbirinin əvəzinə ev dustaqlığının tətbiq edilməsinə dair müdafiə tərəfinin vəsatəti həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə məhkəmədə baxılarkən, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar çıxarıldıqdan sonra verilə bilər.

Müdafiə tərəfinin vəsatətində təqsirləndirilən şəxsin həbs edilərək cəmiyyətdən təcrid edilməsinə ehtiyac olmadığı, habelə onun barəsində ev dustaqlığının tətbiq edilməsi üçün imkanların olduğu və ev dustaqlığının tətbiqi ilə qətimkan tədbirlərinin CPM-in 154.1-ci maddəsində göstərilmiş məqsədlərinə nail olunacağı əsaslandırıldı.

ğl halda məhkəmə CPM-in 157.5-ci maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Belə qərarı qəbul edərkən məhkəmə ev dustaqlığı qətimkan tədbirinə mürəz qalacaq şəxsin ev dustaqlığı şəraitində CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətləri etməyəcəyinə əmin olmalı və həmin şəxsə CPM-in 163.3-cü maddəsində sadalanmış məhdudiyyət tədbirlərindən məhz hansının və hansı məzmununda tətbiq edilməli olduğu məsələsini həll etməlidir.

Göstərilənlərə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə qənaətə gəlir ki, CPM-in 157.5-ci maddəsi həmin Məcəllənin 154.4, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərinə riayət olunmaqla tətbiq edilməli, məhkəmə həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən müdafiə tərəfinin vəsatəti olduqda və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır.

Bununla belə, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edir ki, CPM-in 156.2-ci maddəsinə görə cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər”.

Qeyd edək ki, 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-də 157.5-ci maddə yeni redaksiyada verilmişdir:

CPM-in 157.5-ci maddəsi: “Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya uzadılması məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən tam təcrid edilməsinə və ya həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə, onun barəsində müdafiə tərəfinin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ev dustaqlığı, habelə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında girov qətimkan tədbiri seçir”.

Beləliklə, qanunverici məhkəmə tərəfindən ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsinin müdafiə tərəfinin vəsatətindən asılı vəziyyətdə qoyulmasını aradan qaldırmışdır. Qeyd olunan dəyişiklik İHAM-ın presedent hüququ ilə uyğunluq təşkil edir.

8.2. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Maddə 148. Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması

148.1. Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması onun cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandığı və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduğu hallarda həyata keçirilir.

148.2. Şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror onun tutulmasını aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər:

148.2.1. şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;

148.2.2. zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;

148.2.3. şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalar-da, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda.

148.3. Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

148.3.1. hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;

148.3.2. daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda;

148.3.3. şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə.

148.4. Bu Məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır.

148.5. Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

148.6. Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

148.7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər.

Maddə 157. Həbs

157.1. Təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz.

157.2. Həbs qətimkan tədbiri qismində bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərini nəzərə almaqla seçilə bilər.

157.3. Məhkəmə qərarına əsasən həbs olunmuş şəxs müvəqqəti saxlama yerində 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və bu müddət bitənədək o, istintaq təcridxanasına keçirilməlidir (şəxsin nəqliyyat vasitələri ilə istintaq təcridxanasına aparılması müddəti göstərilən müddətə daxil deyildir).

157.4. Müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə eyni cinayət işi, yaxud əlaqəli bir neçə cinayət işi üzrə ittiham olunan şəxslərin ayrılıqda saxlanılması, təqsirləndirilən şəxsin digər həbs olunmuş şəxslərlə ünsiyyətinin qarşısının alınması, habelə həbs olunmuş şəxslərin saxlanılması qaydalarına zidd olmayan digər məsələlər barədə istintaq təcridxanasının müdiriyyətinə göstərişlər verə bilər.

157.5. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya uzadılması məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən tam təcrid edilməsinə və ya həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə, onun barəsində müdafiə tərəfinin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ev dustaqlığı, habelə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında girov qətimkan tədbiri seçir.

157.6. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya seçilməsindən imtina edilməsi barədə məhkəmənin qərarından cinayət prosesinin tərəfləri apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət verə bilərlər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələyə dair qərarı qətidir.

157.7. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi barədə qərar çıxarmış məhkəmə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatına əsasən bu qərarı vaxtından əvvəl dəyişməyə və ya ləğv etməyə haqlıdır.

157.8. Müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmə tərəfindən seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə yalnız aşağıdakı hallarda xitam verə bilər:

157.8.1. təqsirləndirilən şəxsin ağır xəstəliyi ilə əlaqədar həbsdə saxlanılmasının qeyri-mümkünlüyü barədə tibbi rəy olduqda;

157.8.2. təqsirləndirilən şəxsin əməlinin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət kimi tövsiyə edilməsi barədə qərar çıxarıldıqda.

8.3. Təcrübə

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 sentyabr 2014-cü il tarixli qərarı

CPM-in 448.5-ci maddəsinin tələbinə görə həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı elan edildikdən dərhal sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmənin qərarı ilə razı olmadığını və həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirdikdə, hakim öz qərarına təqsirləndirilən şəxsin müvəqqəti olaraq 7 gün müddətində ev dustaqlığı və ya həbsdə saxlanılması barədə müddəə əlavə edir.

Qeyd edilən normanın məzmununa görə, hakim tərəfindən həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməməsinə (onun müddətinin uzadılmamasına) dair qərarın elan edilməsinə baxmayaraq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror bu

qərardan apellyasiya protesti verəcəyini bildirməklə, faktiki olaraq hakimdən öz qərarının ləğvini tələb etmək səlahiyyətinə malik olur. Nəticədə, şəxsin Konstitusiyanın 28-ci və Konvensiyanın 5-ci maddələrində təsbit olunmuş azadlıq hüququ məhdudlaşdırılır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu sorğuda qaldırılan məsələnin düzgün həll edilməsi üçün azadlıq hüququnun məzmununa, bu hüquqa dair məhdudiyyətlərin mümkün hədlərinə və məhdudiyyətlərin tətbiqinin şərtlərinə aydınlıq gətirilməsini əhəmiyyətli hesab edir.

Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin I hissəsinin və 28-ci maddəsinin, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun (bundan sonra – “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanunu) 4-cü maddəsinin mənasına görə, azadlıq hüququ əsas insan hüquqları sırasına daxil olmaqla hər kəsə doğulduğu andan məxsusdur, ayrılmazdır və ən əhəmiyyətli sosial neməti özündə əks etdirir.

Azadlıq hüququ insanın muxtariyyətinə özbaşına müdaxilənin yolverilməzliyini təmin edir və həm fərdin hərtərəfli inkişafı, həm də cəmiyyətin demokratik təşkili üçün şərait yaradır. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması yalnız Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin və onunla birbaşa əlaqəli olan “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun 4-cü maddəsinin tələblərinə, ümumhüquq prinsiplərinə, habelə zərurilik və mütənasiblik meyarlarına riayət etməklə və bu hüququn mahiyyətini dəyişməməklə tətbiq oluna bilər.

Qanunverici azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqi qaydasını və əsaslarını müəyyən etməklə, dövlətin ədalət mühakiməsi yolu ilə cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərinin mühafizə edilməsi və hər bir şəxsin azadlıq hüququnun təmin edilməsi arasında yarana biləcək kolliziyaları həll etmiş olur (Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 10 oktyabr 2011-ci il tarixli Qərarı).

Azadlıq hüququnun səciyyəvi əlamətlərindən biri şəxsin saxlanılmasına və həbs olunmasına dair qərarın məhkəmə nəzarəti qaydasında qəbul edilməsidir. Bu əlamət “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun 4.3-cü maddəsində konstitusion hüquq kimi ifadə olunaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüquq müstəqil mənaya malikdir, qanunda azadlığın məhdudlaşdırılmasının müəyyən müddətlərinin və ya şəxs tərəfindən həbslə əlaqədar məhkəmə qaydasında şikayət vermə imkanının təsbit edilməsi ilə əvəz oluna bilməz. Belə ki, həmin maddə baxımından məhkəmə nəzarəti olmadan uzun müddət ərzində şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması yolverilməzdir.

Şəxsin saxlanılması və ya həbs edilməsinə dair məhkəmə nəzarəti proseduru ədalətliliyin tələblərinə cavab verdikdə, tərəflərin çəkişməsi prinsipinə əsaslandığında, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən isə qətimkan tədbirinin seçilib-seçilməməsinə dair qəbul olunmuş qərar tərəflər üçün məcburi olduğu təqdirdə səmərəli hesab edilə bilər.

Bu, öz növbəsində məhkəmə tərəfindən qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması üçün faktiki və hüquqi əsasların tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Həbs qətimkan tədbirinin özbaşına və ya hər hansı formal şərtlərdən çıxış edərək həll edilməməsi üçün şəxsə öz mövqeyini məhkəməyə çatdırmaq imkanı təmin edilməlidir. Məhkəmə isə belə qərarın qəbul olunması üçün həm ittiham tərəfinin, həm də müdafiə tərəfinin təqdim etdiyi əsasların qiymətləndirilməsi nəticəsində öz müstəqil qərarını qəbul etməlidir.

Analoji mövqeləri İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (bundan sonra – Avropa Məhkəməsi) də ifadə etmişdir. Avropa Məhkəməsinin qənaətinə görə, Konvensiyanın 5-ci maddəsində təsbit olunmuş azadlıq və toxunulmazlıq hüququ Konvensiyanın 2, 3 və 4-cü maddələri ilə birlikdə, fərdin fiziki toxunulmazlığını qoruyan əsas hüquqlar arasında birinci sırada durur və bu baxımdan onun əhəmiyyəti çox böyükdür. Onun əsas məqsədi şəxsin azadlıqdan özbaşına və ya əsassız olaraq məhrum edilməsinin qarşısını almaqdır (“Assanidze Gürcüstana qarşı” iş üzrə Böyük Palatanın 8 aprel 2004-cü il tarixli Qərarı, § 171 və “İlaşku və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı” iş üzrə Böyük Palatanın 8 iyul 2004-cü il tarixli Qərarı, § 461).

Avropa Məhkəməsinin bu sahədə presedent hüququna nəzər salarkən üç cəhəti müəyyən etmək olar: 5-ci maddənin 1-ci bəndində sadalanan hallar tam (bitmiş) xarakter daşıyır və məhdud çərçivədə şərh olunmalıdır, həbs tədbirinin geniş şərh olunaraq digər maddələrlə (xüsusən Konvensiyanın 8-11-ci maddələri) əsaslandırılmasına icazə verilmir; həbsəalmanın prosessual və maddi-hüquq baxımından qanuniliyi döənə-döənə vurğulanır, qanunun aliliyinə ciddi riayət edilməsi tələb olunur; zəruri məhkəmə nəzarətinin dərhal və təxirə salınmadan həyata keçirilməsinin (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndləri) əhəmiyyəti qeyd edilir (“Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə Böyük Palatanın 3 oktyabr 2006-cı il tarixli Qərarı, § 30).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi özbaşına həbslərə qarşı təminatların hüquqi bazasının bir hissəsi olaraq, struktur baxımından iki ayrıca şaxə ilə bağlıdır: tutulmadan sonrakı ilkin mərhələlər (bu zaman tutulmuş şəxs dövlət orqanlarının ixtiyarına verilir) və şəxsin cinayət məhkəməsi tərəfindən işinə baxılmasını gözlədiyi müddət (bu müddətdə şübhəli şəxs həbsdə saxlanıla, yaxud müəyyən şərtlərlə və ya qeyd-şərtsiz azad edilə bilər). Bu iki şaxə fərqli hüquqları nəzərdə tutur və məntiqi cəhətdən və ya zaman baxımından zahirən bir-biri ilə əlaqəli deyil (“T.W. Maltaya qarşı” iş üzrə Böyük Palatanın 29 aprel 1999-cu il tarixli Qərarı, § 49).

Avropa Məhkəməsi məhkəmə nəzarətinin avtomatik xarakterli olmasının vacibliyini dəfələrlə qeyd etmişdir (“Medvedev və başqaları Fransaya qarşı” iş üzrə 29 mart 2010-cu il tarixli Qərar, § 118; “Akvilina Maltaya qarşı” iş üzrə Böyük Palatanın 29 aprel 1999-cu il tarixli Qərarı, § 49). Məhkəmə nəzarətinin digər əhəmiyyətli cəhəti onu həyata keçirən vəzifəli şəxsin icra hakimiyyətindən və tərəflərdən müstəqil olması və şəxsi dinlədikdən və onun tutulmasının və ya həbsə alınmasının qanuniliyi və əsaslılığı məsələsini yoxladıqdan sonra onu azad etmək haqqında məcburi qüvvəyə malik qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmasıdır (“Şisser Avstriyaya qarşı” iş üzrə 4 dekabr 1979-cu il tarixli Qərar, § 31; “Assenov Bolqarıstana qarşı” iş üzrə 28 oktyabr 1998-ci il tarixli Qərar, § 146).

Avropa Məhkəməsi yuxarıda qeyd olunan “Assenov Bolqarıstana qarşı” iş üzrə Qərarında belə qənaətdə gəlmişdir ki, əgər məhkəmə nəzarətini həyata keçirən vəzifəli şəxs həbs qətimkan tədbirinin seçilib-seçilməsinə dair məcburi hüquqi qüvvəyə malik qərarlar qəbul etmək səlahiyyətində deyilsə və onun müvafiq qərarları prokuror tərəfindən ləğv edilə bilirsə, həmin vəzifəli şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin mənası baxımından kifayət qədər müstəqil deyil (§ 148).

Beləliklə, Konstitusiyanın 28-ci maddəsi, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 4-cü maddəsi və Avropa Məhkəməsi tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinə verilmiş rəsmi şərh qanunverici tərəfindən cinayət- prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qətimkan tədbirlərinin tənzimlənməsi zamanı azadlıq hüququna dair mümkün məhdudiyyətlərin xarakterini, hədlərini və şərtlərini müəyyənləşdirir. Buna müvafiq olaraq, həbs azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasında ifadə olunduğu üçün təcrübədə yuxarıda müəyyən olunan mövqelərə zidd tətbiq edilə bilməz.

Bununla bağlı formalaşan məhkəmə təcrübəsinə görə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı ilə razılaşmayaraq, həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirməklə şəxsin müvəqqəti olaraq 7 (yeddi) gün müddətində həbsdə saxlanılmasını tələb etdikdə, məhkəmələr Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsini, 28-ci maddəsinin, 149-cu maddəsinin III hissəsini və 151-ci maddəsinin, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin, CPM-in 2.3 və 2.4-cü maddələrini rəhbər tutaraq, həmin Məcəllənin 448.5-ci maddəsinin tətbiq etmərlər.

Beləliklə, CPM-in 448.5-ci maddəsində təsbit olunmuş qayda həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı mütləq xarakter daşıyan məhkəmə nəzarəti təminatlarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və bununla da Konstitusiyanın 28-ci maddəsi, habelə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 4-cü maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu həmçinin qeyd edir ki, CPM-in 448.5-ci maddəsi CPM-in digər oxşar normalarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, CPM-in 353.5.1 və 357.0.1-ci maddələrinin məzmununa görə məhkəmənin hökmü ilə şəxsə bəraət verildikdə, birinci instansiya məhkəməsinin hökmü şübhə altına qoyulmur və elan edildikdən dərhal sonra şəxs məhkəmə iclası zalında həbsdən azad olunur. Lakin bu qaydanın tətbiqi prokurorun hökmdən protest vermək səlahiyyətini istisna etmir (CPM-in 84.6.11-ci maddəsi), habelə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsasların olub-olmadığını araşdırmaq vəzifəsindən azad etmir (CPM-in 391.2.4-cü maddəsi).

Prokurorun artıq elan edilmiş bəraət hökmündən verilmiş protesti əsasında şəxsin hökmə zidd olaraq həbsdən azad edilməsinin icrasının təxirə salınmasının mümkünlüyü Çexiya Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 20 aprel 2010-cu il tarixli Qərarı ilə azadlıq hüququna zidd hesab edilmiş və Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin həmin

müddəası qüvvədən salınmışdır. Həmin Qərarda, həmçinin, belə fikir ifadə olunmuşdur ki, bu cür qaydanın mövcudluğu prokurorun məhkəmə qərarından verilmiş apellyasiya protestinin hipotetik təmininin mümkünlüyünə söykənərək, birinci instansiya məhkəməsinin qəbul etdiyi qərarı əsassız olaraq şübhə altına ala və onun statusuna mənfi təsir edə bilər.

Göstərilənləri nəzərə alaraq Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlir ki, CPM-in 448.5-ci maddəsi Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I hissəsinə və 149-cu maddəsinin III hissəsinə uyğun olmayan hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarı

1. Məhkəmələrin diqqəti təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlara Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyinə cəlb edilsin. Həbs qətimkan tədbirinin prosessual tədbirlər sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlara baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməsin. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılsın ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır.

2. ...CPM-in 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanuniliyini yoxlamalıdır.

4. Məhkəmələrə izah edilsin ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar ilk növbədə Azərbaycan Respublikası CPM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünlüyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırmalıdırlar. Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə və bununla yanaşı məhkəmənin öz təşəbbüsü və yaxud müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə ev dustaqlığı və yaxud müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə girov qətimkan tədbirləri seçilmədikdə, məhkəmə CPM-in 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyil. CPM-in 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər.

6. ...Cinayət-Prosessual Məcəllənin 447.2-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri qismində həbsin seçilməsi barədə vəsatətə (təqdimata) məhkəməyə daxil olduqdan sonra 24 saat müddətində (şübhəli şəxs qismində tutulma müddətini pozmamaq şərti ilə və qeyri-iş günündə və ya iş vaxtından sonra alınmasından asılı olmayaraq), həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya müddətinin uzadılması barədə vəsatətlərə (təqdimatlara), müdafiə tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi barədə vəsatətə, ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əlaqədar təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi, əlavə vəzifələrin qoyulması barədə vəsatətlərə (təqdimatlara) isə bu müraziətlər məhkəməyə daxil olduqdan sonra 48 saat müddətində qapalı məhkəmə iclasında təkbaşına hakim tərəfindən baxılır. Məhkəmə iclasında vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir.

10. ...Ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilərkən məhkəmələr tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti, ailə vəziyyəti və başqa hallar nəzərə alınmalıdır.

17. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri insani rəftara məruz qalması hakimdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

**“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 19 aprel 2017-ci il tarixli
2-217 saylı İcmal məktub. Bakı-2017**

...CPM-in 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə yalnız onların törətdikləri cinayət əməlinə görə ittiham olunduqları CM-in müvafiq maddəsinin sanksiyasında azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulduğu hallarda yol verilir. CM-in 209.1-ci maddəsi (mədənin sanksiyasında həmin dövrdə yalnız cərimə və ya islah işləri cəzası nəzərdə tutulmuşdur) ilə təqsirləndirilən şəxs barəsində axtarış elan edilmiş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə təqdimat təmin edilərək bir ay müddətində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir (s.6).

**“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin
II yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin
seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması barədə təqdimatlara
baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin
ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 05 fevral 2019-cu il tarixli
1- 2018 sayılı İcmal məktub. Bakı-2019**

Öyrənilmiş işlərin təhlili göstərir ki, bəzi təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimatlar onların şübhəli şəxs qismində saxlanılma müddəti (48 saat) başa çatdıqdan bir gün sonra, yəni CPM-in 148.6-cı maddəsinin tələbləri pozulmaqla məhkəməyə göndərildiyinə görə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və işin istintaqını aparan müstəntiqlər tərəfindən prosessual qanunvericiliyin tələbləri pozulmuşdur. Bu kimi qanun pozuntularına yol verildiyinə görə ... cəmi 16 material üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora irad məktubları yazılmışdır (səh. 27).

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 148.6-cı maddəsinə əsasən, cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır.

Həmin Məcəllənin 447.2-ci maddəsinə əsasən isə, məhkəmədə qətimkan tədbiri qismində həbsin seçilməsi, tutulma müddətinin uzadılması və əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair müraciətlərə onlar məhkəməyə daxil olduqdan sonra 24 saat müddətində, digər müraciətlərə isə 48 saat müddətində baxılır.

Ümumiləşdirmə ilə müəyyən edilmişdir ki, tutulmuş təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatların böyük əksəriyyətinə onlar məhkəməyə daxil olduğu gün, yəni təqsirləndirilən şəxslərin şübhəli şəxs qismində saxlama müddəti başa çatan günü baxılmaqla hakimlər tərəfindən CPM-in 148.2-ci maddəsinin tələblərinə əməl edilmişdir.

Bununla yanaşı, öyrənilmiş işlərin təhlilindən görünür ki, bir sıra cinayət işləri üzrə təqsirləndirilən şəxslərin şübhəli şəxs qismində saxlanma müddəti qanunla müəyyən edilmiş 48 saat başa çatmasına baxmayaraq, onların barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara hüquqları məhdudlaşdırılan şəxsin və ya onun müdafiəçisinin məhkəmə iclasına gəlməməsinə görə, yaxud heç bir əsas olmadan növbəti gün baxılmaqla onların şübhəli şəxs qismində saxlama müddəti qanunla müəyyən edilmiş müddətdən artıq davam etmişdir...

Bundan başqa, öyrənilmiş işlərin təhlili ilə müəyyən edilmişdir ki, cinayət törədməsinə görə tutulmuş təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında təqdimatlara onların məhkəməyə daxil olduğu gün baxılsa da, təqsirləndirilən şəxslərin əksəriyyətinin 48 saatdan artıq şübhəli şəxs qismində saxlanması hallarına yol verilmişdir (s. 32).

8.4. Problem

Təcrübə göstərir ki, məhkəmələr təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması ilə bağlı təqdimatlara baxarkən həbsdə saxlanılmanın ağlabatan müddət həddini keçib-keçmədiyini, istintaq və məhkəmədən gizlənmə riskinin girov və digər alternativ tədbirlərlə aradan qaldırılmasının mümkünliyünü lazımi qaydada araşdırmır, ümumi şablon ifadələrlə, bir çox hallarda isə ibtidai araşdırmanın başa çatdırılması üçün vaxta ehtiyac olmasını əsas götürərək təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətini uzadırlar.

8.5. Təvsiyə

1. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxarkən təqsirləndirilən şəxsin azadlıq hüququnun pozulmağa başladığı vaxtın şəxsin barəsində şübhəli şəxs kimi tutma barədə protokolda qeyd olunan vaxtdan fərqli ola biləcəyini nəzərə alıb azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıcını dəqiq müəyyən etməlidirlər.

2. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə əlaqədar şəxsin dərhal məhkəmə qarşısına çıxarılmasının məqsədlərindən biri də azadlıqdan məhrum olduğu ilk vaxtlarda onun pis rəftara məruz qalmasının qarşısının alınması olduğunu nəzərə alaraq, bu cür halların aşkara çıxarılması və ya onların baş verməsinin qarşısının alınması üçün səmərəli tədbirlər görülməlidir.

3. Həbs qətimkan tədbiri seçilməsi üçün məhkəmə qarşısına çıxarılmış şəxs hakim tərəfindən mütləq dindirilməli, dindirilmə zamanı, zərurət olarsa onun azadlıqdan nə vaxt məhrum edilməsi, pis rəftara məruz qoyulub-qoyulmaması ilə bağlı məsələlər də aydınlaşdırılmalı, azadlıqdan məhrum edilmənin lehinə və əleyhinə olan hallar müəyyən edilməli, zərurət yoxdursa tutulmuş şəxsi azad etmək barədə qərar çıxarılmalıdır.

4. Təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılması ilə bağlı təqdimatlara baxarkən həbsdə saxlanılmanın ağlabatan müddət həddini keçib-keçmədiyi, gizlənmə riskinin girov və digər alternativ tədbirlərlə aradan qaldırılmasının mümkünliyi məhkəmələr tərəfindən lazımi qaydada araşdırılmalı və həmin hallar imkan verirsə şəxsin azadlığa buraxılması təmin olunmalıdır.

5. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması heç bir halda ümumi şablon ifadələrlə, xüsusən də ibtidai araşdırmanın başa çatdırılması üçün vaxta ehtiyac olması ilə əsaslandırıla bilməz.

9. Həbsdə saxlanmanın ağlabatan müddəti, davamlı həbs və həbsi əsaslandıran təhlükələr

9.1. Şərhlər

Şəxsi azadlıq qayda, məhkəmə hökmünə kimi azadlıqdan məhrum edilmə isə istisnadır. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi, əsasən, həbsdə saxlanılma ağlabatanlıq əlamətini itirdikdə şəxsin azad edilməsidir. Hər bir konkret halda şəxsin həbsdə saxlanılmasının ağlabatanlığı qiymətləndirilərkən məhkəmənin müəyyən etdiyi azadlıqdan məhrumetmənin vaxtının bitib-bitmədiyi müəyyən edilməlidir. Çünki şəxsin il-

kin həbsi zamanı onun qanunda cinayət kimi nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə əsaslı şübhənin olması kifayətedici hesab olunursa, müəyyən zaman keçdikdən sonra həmin əlamət yetərli olur. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırmaq üçün əsaslı şübhənin davam etməsi ilə yanaşı, onun həbsdə saxlanılması üçün qanunda nəzərdə tutulan əsasın mövcudluğunu təsdiq edən faktların meydana olması və ictimai marağın həmin şəxsin həbsdə saxlanılmasını tələb etməsi lazımdır. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi müstəqil norma olmaqla şəxsin ilkin tutulması zamanı nəyin əsas təşkil etməsi və ibtidai araşdırmanın uzun müddət çəkməsinin nə üçün baş verməsindən asılı olmayaraq, özünün hüquqi nəticələrini doğurur. Konvensiya tələb edir ki, məhkəmə hökmünə kimi həbsdə saxlama ağlabatan müddəti ötməsin. Bu anlayış mücərrəd şəkildə qiymətləndirilməməlidir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasının ağlabatan xarakteri hər bir halda işin özünün konkret xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla dəyərləndirilməlidir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına o vaxt bəraət qazandırmaq olar ki, işin konkret halları təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, şəxsi azadlıq üzərində ictimai maraq tələbinin üstünlüyünün mövcud əlamətlərini üzə çıxarsın.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

5-ci maddənin 3-cü bəndi çərçivəsində məhkəməyə qədər həbs müddəti müəyyən edilərkən nəzərə alınmalı olan müddət təqsirləndirilən şəxsin həbsə alındığı gündən başlayır və hökmün, hətta bu hökm birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən verilmiş olsa belə, çıxarıldığı gün sona çatır.

5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə orqanlarına təqsirləndirilən şəxsin ağlabatan müddət ərzində məhkəməyə gətirilməsi ilə onun məhkəmədən əvvəl şərti azad edilməsi arasında seçim imkanı vermir. Şəxs ittiham hökmünə qədər təqsirsiz hesab edilməlidir. Sözügedən müddəanın məqsədi hər şeydən əvvəl, həbsin davam etməsi üçün əsas olmadığı təqdirdə, şəxsin şərti azad edilməsini tələb etməsidir.

Ona görə də, konkret halda həbsin davam etməsinə yalnız təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsində müəyyən edilən şəxsi azadlıq hüququna hörmətlə yanaşılması qaydasından üstün tutulan əsl ictimai marağın qorunması tələbinə işarə edən konkret əlamətlər olduqda haqq qazandırıla bilər.

Konkret halda hər hansı ittiham edilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsinin ağlabatan müddətdən çox olmamasının təmin edilməsinə görə məsuliyyət birinci növbədə səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının üzərinə düşür. Bu məqsədlə onlar təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə lazımınca diqqət yetirməklə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 5-ci maddədə müəyyən edilmiş qaydadan kənara çıxmağa əsas verən ictimai marağın qorunması tələbinin mövcud olub-olmaması ilə bağlı bütün faktları yoxlamalı və azadlığa buraxılmaq haqqında vəsatətlərlə bağlı qərarlarında bu faktları göstərməlidirlər. Əsas etibarilə bu qərarlarda göstərilən əsaslara və ərizəçinin apellyasiya şikayətlərində qeyd etdiyi müəyyən edilmiş faktlara əsasən, Məhkəmə 5-ci maddənin 3-cü bəndi çərçivəsində pozuntuya yol verilib-verilmədiyi barədə qərar qəbul etməlidir.

Həbs edilmiş şəxsin hüquq pozuntusu törətdiyinə dair əsaslı şübhənin saxlanması həbsin davam etməsinin qanuniliyinə münasibətdə *sine qua non* (məcburi) şərtidir, lakin vaxt ötdükcə bu əsas yetərli olmur və bu zaman Məhkəmə səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının irəli sürdüyü digər əsasların azadlıqdan məhrumetməyə haqq qazandırır-qazandırmadığını müəyyən etməlidir. Bu əsaslar “müvafiq” və “yetərli” olduqda, Məhkəmə həmçinin səlahiyyətli dövlət orqanlarının icraatın aparılmasında “xüsusi cidd-cəhd” göstərdikləri barədə nəticəyə gələ bilməlidir.

Beləliklə, azadlıqdan məhrumetmənin davam etməsi üçün artıq əsas olmadıqda, azadlığa buraxılmanın təmin edilməsi məqsədilə yerli məhkəmələr məhkəməyə qədər həbsin davam etməsinin qanuniliyini nəzərdən keçirmək öhdəliyi daşıyırlar. İlkin dövrdə əsaslı şübhənin mövcudluğu həbsə haqq qazandıra bilər, lakin elə bir məqam gəlir ki, bu, artıq kifayət etmir. Həbs müddətinin ağlabatan olması məsələsi abstrakt şəkildə qiymətləndirilə bilmədiyi üçün və bu, hər bir işdə konkret xüsusiyyətlərə əsasən dəyərləndirilməli olduğundan, hər bir məhkəmə işinə tətbiq edilə bilən konkret vaxt çərçivəsi müəyyən edilməyib.

Azadlığa buraxılmanın lehinə və əleyhinə olan arqumentlər “ümumi və mücərrəd” olmamalı, konkret faktlara istinad etməli və ərizəçinin həbsinə haqq qazandıran xüsusi halları göstərməlidir.

Həbs müddətinin avtomatik uzanması 5-ci maddənin 3-cü bəndinin müəyyən etdiyi təminatlara ziddir.

Bu məsələlərdə sübutetmə yükü elə müəyyən edilməməlidir ki, həbs olunmuş şəxs azad edilməsi üçün əsasların mövcudluğunu özü sübut etməli olmasın.

İHAM “Giorgi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, şəxsin həbsinə əsas verə bilən hallar mövcud olubsa, lakin yerli məhkəmə orqanlarının qərarlarında göstərilməyibse, onları müəyyən etmək və ərizəçinin həbsinə qərar verən səlahiyyətli orqanları əvəz etmək Məhkəmənin vəzifəsi deyil. “Tase Rumıniyaya qarşı” iş üzrə qərarla isə Məhkəmə bildirdi ki, ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsinə dair ictimai nəzarət yalnız əsaslandırılmış qərarlar əsasında təmin edilə bilər.

Konvensiyanın presedent hüququ zəminliyə buraxılmanı rədd edib, şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün dörd başlıca məqbul səbəb formalaşdırmışdır:

- şəxsin qaçıb gizlənmək təhlükəsi;
- iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi prosesinə müdaxilə təhlükəsi;
- yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması zəruriliyi;
- ictimai qaydanın qorunması zəruriliyi.

Şəxsin qaçıb gizlənmək təhlükəsi. Cinayət törətmiş şəxsin qaçıb gizlənməsi təhlükəsi heç şübhəsiz ki, hüquq mühafizə orqanlarında, xüsusən onun ilkin tutulması müəyyən çətinliklərlə müşahidə olunubsa, xüsusi narahatçılıq yaradır. Təbii olaraq bu cür narahatçılığı, həmçinin cinayət törətdikdən sonra imkan verildikdə, istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənmək istəyən şəxslərin mövcudluğu da meydana çıxarır. Bununla belə, bu cür ümumi əsaslara söykənilib, şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması kifayətedici hesab oluna bilməz; hər bir halda bu cür təhlükənin səviyyəsini müəyyən etmək üçün konkret işə aid olan bütün amillərin araşdırılması zəruridir. İlk növbədə görünür ki, şəxsin məruz qala biləcəyi nəticə və təhlükədən asılı olmayaraq

onu gizlənməyə məcbur edə bilən amillər nəzərdən keçirilməlidir. Bu amillərdən biri şəxsin törətdiyi cinayətə görə məruz qala biləcəyi cəzanın xarakteridir. Gözlənilən cəzanın ağırlığı ittiham edilən şəxsin ədalət mühakiməsindən yayınmaq riskinin qiymətləndirilməsində müvafiq amil olsa da, ittihamların ağırlığı öz-özlüyündə uzunmüddətli həbs qətimkan tədbirinin əsaslandırılmasına xidmət edə bilməz. İttihamın ağırlığı qaçıb gizlənmə təhlükəsinin mövcudluğunu təsdiq edən və ya bu riskin məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandırmayacaq qədər cüzi olduğunu göstərən başqa bir sıra müvafiq amillərə istinad edilərək qiymətləndirilməlidir.

İHAM dəfələrlə izah etmişdir ki, ciddi hökmün çıxarılması imkanı və ya gözlənilən cəzanın ağırlığı öz-özlüyündə həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas kimi çıxış etməkdə kifayətedici deyildir. O, qaçıb gizlənmə təhlükəsinin mövcudluğunu təsdiq edən və ya bu riskin məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandırmayacaq qədər cüzi olduğunu göstərən başqa bir sıra müvafiq amillərə istinad edilərək qiymətləndirilməlidir.

Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdir ki, “sübutların vəziyyəti” də həbsdə olan şəxsin gizlənməsi təhlükəsinin mövcudluğu haqqında iddia irəli sürmək üçün kifayətedici hesab oluna bilməz. Burada “sübutların vəziyyəti” dedikdə, onların ittihamın təsdiqi üçün yetərliyi başa düşülür.

Bu cür təhlükəni nəzərə almaq üçün keçmişdə baş vermiş hadisələrə, məsələn əvvəllər şəxsə ittiham elan olunduqdan sonra onun istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənməsi, gizlənməyi planlaşdırması, onu başqa dövlətlə bağlayan və ya əksinə ibtidai araşdırmanın aparıldığı dövlətlə bağlayan əlaqələrin olmaması barədə konkret sübutlara istinad daha səmərəli hesab olunmalıdır. Lakin təhlükənin mövcudluğunu əks etdirən bu amillərə də, sadəcə, istinad olunması kifayət deyildir. İşin konkret hallarına əsasən, hər hansı amilin (və ya amillərin) nə qədər mühüm olmasını qiymətləndirmək zəruridir. Qeyd etmək lazımdır ki, ilkin həbs uzandıqca, şəxsin istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənmək təhlükəsi də tədricən azalır.

Qaçıb gizlənmə təhlükəsi şəxsin xarakteri, əxlaqı, evi, məşğuliyyəti, vəsaitləri, qohumluq əlaqələri və təqib edildiyi ölkə ilə bütün növ əlaqələr kimi amillər kontekstində qiymətləndirilməlidir.

Şəxsin istintaq və məhkəmədən gizlənmə ehtimalı ilə bağlı həbsdə saxlanılmasını davam etdirmək və ya etdirməmək məsələsini qiymətləndirərkən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti;
- təqsirləndirilən şəxsin əmlak vəziyyəti;
- təqsirləndirilən şəxsin ailə əlaqələri;
- təqsirləndirilən şəxsin xaricdəki əlaqələri;
- gözlənilən ittiham hökmünün ağırlığı;
- təqsirləndirilən şəxsin səhhətinə həbsin mənfi təsiri;
- təqsirləndirilən şəxsin ölkə daxilində dəqiq müəyyən edilmiş əlaqələrinin olması.

Konkret olaraq şəxsin hava limanında ölkəni tərk edərkən tutulub saxlanılması, onun müəyyən müddət ərzində ibtidai araşdırma orqanı və ya məhkəmənin çağırışına gəlməməsi, qaçıb gizlənmək barədə müəyyən planlarının olmasını işdə təsdiq edən

sübutlar olduğu hallarda onun ibtidai araşdırma və məhkəmədən qaçıb gizlənməsi təhlükəsinin reallığına dəlalət edir. Hər bir halda şəxsin qaçıb gizlənmə təhlükəsini təsdiq edən sübutlar onun həbs olunması barədə qərarda dəqiq ifadəsini tapmalıdır. Qeyd olunan amillərdən hər hansı biri və ya bir neçəsi mövcud olduqda, milli məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə qalması ilə müqayisədə onun qaçıb gizlənməsinin nəticələrinin və vura biləcəyi ziyanın daha az olacağını güman etməyə imkan verən əsasları nəzərə alaraq, həmin amillərlə qane ola bilər.

Sadəcə daimi yaşayış yerinin olmaması qaçmaq təhlükəsini yaratmır. Qaçmaq təhlükəsi şəxsin həbsdə olma müddətinin keçməsi ilə qaçılmaz surətdə azalır.

Ədalət mühakiməsindən yayınmaq təhlükəsi bütün müvafiq amillər nəzərə alınmaqla bütövlükdə qiymətləndirilməlidir. Ədalət mühakiməsindən yayınmaq təhlükəsinin mövcudluğunun hər hansı izahı verilmədən, bu təhlükəyə dəlalət edən sübutlar araşdırılmadan standart ifadələrə əsaslanan məhkəmə qərarı İHAM-ın müəyyən etdiyi tələblərə cavab verən qərar kimi qəbul edilə bilməz.

Bundan əlavə, əgər şəxsin ədalət mühakiməsindən qaçıb gizlənməsi azadlıqdan məhrumetmə və ya onun müddətinin uzadılması üçün yeganə əsasdırsa, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin axıncı cümləsi şəxsdən məhkəməyə gəlməklə bağlı təminat almaqla onun azadlığa buraxılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun müddətinin uzadılması ilə bağlı proseslərdə həmin məsələ də müzakirə olunmalıdır.

İHAM “Sulaoya Estoniyaya qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “sadəcə daimi yaşayış yerinin olmaması qaçmaq təhlükəsini yaratmır”.

İş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi prosesinə müdaxilə təhlükəsi. İş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi prosesinə müdaxilə təhlükəsi iş üzrə ibtidai araşdırma aparan və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edən hər kəsdə əsaslı narahatçılıq doğurur. Ona görə də iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi prosesinə müdaxilə təhlükəsi təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün mümkün səbəb kimi nəzərdən keçirilir. Təqsirləndirilən şəxs azadlıqda olmasından istifadə edərək şahidlərin iş üzrə obyektiv ifadə vermələrinin qarşısını almaq üçün onlara müxtəlif vasitələrlə təsir göstərə, istintaqa cəlb edilmə təhlükəsi altında olan şəxsləri xəbərdar etməklə onların istintaqdan yayınmasına səbəb ola, cinayətin törədilməsində iştirak etmiş şəxslərlə faktların, sübutların aradan qaldırılması üçün əlaqəyə girə, sənəd və maddi sübutları məhv edə və digər tərzdə istintaqın gedişinə maneələr yarada bilər.

İbtidai araşdırmanın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olma təhlükəsi kifayət qədər əsaslandırılmış olmalı və əminlik yaratmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxs azad ediləcəyi təqdirdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane olmaq üçün addımlar atmayacaqdır. Belə təhlükəyə aşağıdakıları aid etmək olar:

- şahidlərin ifadələrinə təsir etmə;
- digər şübhəli şəxslərə xəbərdarlıq etmə;
- sübutları məhv etmə.

Bununla belə, təqsirləndirilən şəxsin araşdırmanın lazımınca aparılmasına mane ola bilməsi təhlükəsi mücərrəd şəkildə qiymətləndirilə bilməz və bu mövqə dəlillər-

lə dəstəklənməli, təqsirləndirilən şəxsin onlardan istifadə edə biləcəyini təsdiq edən konkret faktlar mövcud olmalıdır.

Lakin nəzərə alınmalıdır ki, şahidlərə təzyiq göstərilməsi riski icraatın ilkin mərhələlərində diqqətə alına bilər. İstintaqın başlanmasından kifayət qədər vaxt keçdikdən sonra sübutların toplanması ilə bağlı zəruri istintaq hərəkətləri yerinə yetirilmiş olur. Ona görə də təqsirləndirilən şəxsin iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi prosesinə müdaxilə imkanları da aradan qalxır. Belə olan halda həbs müddətinin uzadılması üçün həmin əsas yetərli səbəb kimi çıxış edə bilmir.

Yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması zəruriliyi. Təqsirləndirilən şəxsə qarşı ciddi ittihamlar irəli sürüldüyü hallarda yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması zəruriliyi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün hüquqauyğun əsas hesab olunur. Lakin bu zaman yeni cinayətin törədilməsi ehtimalı barədə hər hansı narahatçılıq bəraətverici və həmin konkret işin hallarına görə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması zəruri olmalıdır. Bu məsələləri qiymətləndirərkən işin bütün halları, xüsusən təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti və keçmişi nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, təqsirləndirilən şəxsin əvvəllər ağır və ya oxşar cinayətlər törətməyə görə mühakimə olunması, istintaqın başlanılmasından ona ittiham elan olunanadək törətdiyi hüquq pozuntuları və davranışları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təqsirləndirilən şəxsin davranışları ilə bağlı nəzərə alınmalı hallara onun tutulmamışdan əvvəl digər cinayəti törətməyə cəhd etməsini, lakin iradəsindən asılı olmayaraq buna nail olmamasını, digər cinayətlərin törədilməsi barədə müxtəlif şəxsləri - zərərçəkmiş şəxsləri, şahidləri hədələməsini və müstəntiqdə, prokurorda təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsləri və şahidləri hədələməsi barədə ərizə və digər sübutların olmasını aid etmək olar.

Beləliklə, ittihamın ağırlığı yeni hüquq pozuntularına cəhdin qarşısının alınması məqsədilə səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar verməsinə səbəb ola bilər. Lakin işin halları, xüsusən sözügedən şəxsin keçmişi və şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla təhlükənin aşkar, tədbirin isə məqsədəuyğun olması zəruridir.

İHAM-ın mövqeyinə görə əvvəlki məhkumluqlar təqsirləndirilən şəxsin yeni hüquq pozuntusu törədə biləcəyi barədə əsaslı şübhəyə əsas yarada bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxsin işinin və ya ailəsinin olmaması şəxsin yeni hüquq pozuntuları törətməyə meyilli olduğu nəticəsinə gəlmək üçün əsas ola bilməz.

Bu zaman digər şərtlərlə yanaşı, işin hallarının və xüsusən də əvvəlki fəaliyyətin və təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətinin onun təhlükəliliyinə və tədbirin adekvatlığına dəlalət etməsi də zəruridir. Residiv təhlükəsi və əvvəlki fəaliyyətə istinad azadlığa buraxılmadan imtinaya bəraət üçün kifayət deyildir.

İctimai qaydanın qorunması zəruriliyi. Təqsirləndirilən şəxsin özünün mühafizəsi də daxil olmaqla ictimai qaydanın qorunması zəruriliyi İHAM-ın “Letelye Fransaya qarşı” işində azadlıqdan məhrum edilmə müddətinin uzadılmasının əsası kimi tanınmışdır. Həmin işdə Məhkəmə müstəsna halı – vəziyyətin təqsirləndirilən şəxsin

azadlığa buraxılacağı təqdirdə konkret zaman kəsiyində ictimai qaydanın pozulmasının baş verəcəyini nümayiş etdirdiyini nəzərə almasını qeyd etdi.

Hesab edilir ki, xüsusi ağırlığı və cəmiyyətin onlara münasibəti nəzərə alınaraq, bəzi hüquq pozuntuları ictimai iğtişasa səbəb ola bilər və bundan qaçmaq üçün, təqsirləndirilən şəxs barəsində ən azından müəyyən müddətə, məhkəməyədək həbsə haqq qazandırıla bilər. Buna görə də, istisna hallarda, hər bir halda yerli qanunvericiliyin bir hüquq pozuntusunun səbəb olduğu ictimai iğtişas anlayışını qəbul etdiyi dərəcədə bu amil Konvensiyanın məqsədləri üçün nəzərə alın bilər.

Lakin bu əsas yalnız təqsirləndirilən şəxsin azadlıqda qalması və ya həbs qətimkan tədbiri seçildəndən sonra azadlığa buraxılmasının faktiki olaraq ictimai asayışı pozacağına dəlalət edən faktlara söykəndikdə müvafiq və yetərli sayıla bilər.

Qurbanın qohumları tərəfindən qisas məqsədilə iğtişasın törədilməsi ehtimalı da yalnız bu halı təsdiq edən faktiki vəziyyətin mövcudluğu zamanı bəraətverici əsas hesab oluna bilər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, belə hallarda həmin əsas ictimai qayda üçün təhlükənin davam etdiyi vaxta kimi keçərli hesab oluna bilər. Konkret hüquq pozuntusunun yaratdığı ilkin cavab reaksiyası zəiflədikdən sonra cəmiyyət tərəfindən bu və ya başqa hərəkətlərin baş verməsi ehtimalı çox deyildir.

Təqsirləndirilən şəxsin həbsinə haqq qazandıracaq əsas kimi ictimai qaydanın pozulması riskinə o zaman istinad edilə bilər ki, təqsirləndirilən şəxsin azadlığa buraxılması həqiqətən ictimai qaydanı poza biləcəyini sübut etməyə qadir olan faktlarla əsaslandırılısın. Xüsusi ağırlıqları və ictimaiyyətin onlara reaksiyası ucbatından bəzi cinayətlər müəyyən müddət ərzində həbsə haqq qazandıran ictimai narahatlıq doğura bilər. Lakin bu halda həbs təqsirləndirilən şəxsin azad edilməsinin həqiqətən ictimai qaydanı pozacağını sübuta yetirməyə qadir olan faktlarla əsaslanmalıdır.

Bundan əlavə, təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydanın pozulması riskinə görə həbsdə saxlanması yalnız o halda qanuni olmaqda davam edir ki, ictimai qaydaya qarşı mövcud olan həqiqi təhlükə hələ də qalmaqda davam etsin.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi ümumi qaydanı da unutmaq olmaz ki, CPM-in 155.3-cü maddəsinə əsasən həbs qətimkan tədbiri yalnız aşağıdakı şəxsə tətbiq oluna bilər:

“155.3.1. bu Məcəllənin 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə, 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

155.3.2. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə, 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

155.3.3. əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə, barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmiş şəxsə”.

Şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçərkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin uzun müddət həbsdə saxlanılmasına haqq qazandırmaq üçün irəli sürülən əsasları, eləcə də şəxsin azadlığa buraxılmasına çalışan müdafiə tərəfinin arqumentlərini diqqətlə araşdırmalıdır. Uzunmüddətli həbsə yalnız o halda bəraət qazandırmaq olar ki, “təq-

sirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, azadlıq hüququndan üstün tutula bilən həqiqi ictimai marağın mövcudluğunu göstərən aydın əlamətlər olsun”. Bundan əlavə, uzunmüddətli həbsə haqq qazandıran əsaslar məqsədəuyğun və yetərli olmalıdır.

İHAM-ın “Aslanov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında milli məhkəmələrin birinci ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsinə qərar verərkən standart şablondan istifadə etməsini, həbs üçün bir sıra əsasları birinci ərizəçinin işinə aid hesab etmələrinin səbəblərini göstərməmələrini, əsasları mücərrəd və stereotip şəkildə təkrarlamaqla məhdudlaşdıqlarını, bu əsaslara aid olan hər hansı konkret faktı qeyd etməyib, onları müvafiq və kifayət qədər sübutlarla əsaslandırma bilmədiklərini, bundan əlavə, Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin heç bir səbəb göstərmədən birinci ərizəçinin həbs qətimkan tədbirini qüvvədə saxladığını, milli məhkəmələrin öz qərarlarında birinci ərizəçinin səhhətinə görə azad edilməsinin lehinə olan arqumentlərə münasibət bildirməmələrini pozuntu kimi qeyd etmişdir.

Ona görə İHAM belə nəticəyə gəlmişdir ki, milli məhkəmələr birinci ərizəçinin işinin konkret faktlarını nəzərə almadan həbsin qanuni əsaslarını sadalayan standart düsturdan istifadə etməklə və birinci ərizəçinin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq üçün “müvafiq” və “kifayət qədər” səbəblər təqdim etmədiklərinə görə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərini pozmuşdur.

“İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndinə əsasən, “hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının, yaxud törədildikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması “hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ”ndan istisna kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Milli qanunvericilik cinayət işi üzrə toplanmış materialların təqsirləndirilən şəxs tərəfindən cinayət hesab edilən müəyyən hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas verdikdə onlar barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini mümkün hesab edir.

Milli qanunvericilikdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin əsası kimi nəzərdə tutulmuş halların hamısı Konvensiyanın özündə birbaşa göstərilməsə də, məhkəmənin təcrübəsində həmin əsasların nəzərə alındığı öz əksini tapmışdır. “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının tətbiqi təkcə Konvensiya müddələrinin deyil, həm də, Konvensiyanın tətbiqi təcrübəsinin nəzərə alınmasını tələb edir. Belə ki, “Beynəlxalq müqavilə hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 31-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin “b” bəndinə əsasən “beynəlxalq müqavilənin şərh zamanı onun konteksti ilə yanaşı, müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməsi” də zəruridir.

Milli qanunvericilikdə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsaslarla Konvensiya və İHAM-ın təcrübəsində qeyd olunan əsasların müqayisəli təhlili onu deməyə əsas verir ki, qeyd olunan sahədə Konvensiya ilə milli qanunvericilik arasında heç bir ziddiyyət yoxdur.

Təqsirləndirilən şəxsin ibtidai araşdırma və məhkəmədən qaçıb gizlənməsi təhlükəsi, şəxsin iş üzrə həqiqətin aşkara çıxarılmasına maneçilik törətməsi təhlükəsi, yeni cinayətlərin törədilməsi təhlükəsi, ictimai qaydanın pozulması təhlükəsi olmadıqda şəxs barəsində məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilməsi məqsədmüvafiq hesab edilə bilməz. Milli qanunvericilik şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı, yuxarıda qeyd olunan dörd əsasdan hər hansı birinin mövcudluğunu da vacib hesab edir. Təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbsdə saxlanılmanın müddətinin uzadılması üçün də əsaslı şübhənin mövcudluğunun davam etməsi ilə yanaşı, qeyd olunan dörd əsasdan birinin mövcudluğu zəruridir. Lakin mümkündür ki, ilkin həbs zamanı göstərilən dörd səbəbdən biri mövcud olduğu halda, sonradan həmin əsas aradan qalxmış olsun. Belə hallarda məhkəmə tərəfindən həbsdə saxlanılmanın müddətinin uzadılması əsasız hesab edilməlidir. Çünki təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə onun azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır.

Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq oluna bilər. Müvafiq surətdə şəxsin həbsdə qalması məsələsi məhkəmə baxışına kimi müntəzəm qaydada yoxlanılmalıdır. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi şəxsin həbsdə saxlanılmasına haqq qazandırmaq mümkün olmadıqda, onun azadlığa buraxılmasını tələb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şəxsin həbsi üçün əsas olmuş halın aradan qalxması, yuxarıda qeyd olunan digər əsaslara müvafiq olaraq onun həbsdə saxlanılmasını istisna etmir. Məsələn, şəxsin iş üzrə həqiqətin aşkara çıxarılmasına maneçilik törətməsi təhlükəsi aradan qalxdığı halda onun ibtidai araşdırma və məhkəmədən qaçıb gizlənməsi təhlükəsi və yaxud yeni cinayətlərin törədilməsi təhlükəsi hələ mövcuddursa, şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırmaq olar. Məhkəmə öz qərarında həmin məsələlərə aydınlıq gətirməli və müvafiq sübutlarla gəldiyi nəticələri əsaslandırılmalıdır. Məhkəmələr qərarlarında stereotip mülahizələrə əsaslanma bilməzlər. Bundan başqa, tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlər məhkəmə qərarında araşdırmanın nəticəsi kimi dəyərləndirilməli, onlar qəbul edilmirsə, səbəbləri açıqlanmalıdır. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələyə birbaşa aid olan dəlillərə münasibətin bildirilməməsi məhkəmə tərəfindən əsaslı araşdırmanın aparılmamasına dəlalət edir.

İHAM-ın “Aslanov Azərbaycana qarşı” qərarında qeyd olunduğu kimi, Səbail Rayon Məhkəməsi 21 iyun 2007-ci il tarixli qərarında birinci ərizəçi barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsini “A.Aslanovun xüsusilə ağır cinayət törətməyə cəhd etməsi, onun qanunsuz əməllərinin qarşısının alınmasının zəruri olması barədə təqdimatları ilə razılaşaraq azad edilərsə, istintaqdan yayınacağına və iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olacağı” ilə əsaslandırmışdır.

Məhkəmənin istinad etdiyi əsaslar təqsirləndirilən şəxs barədə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini şərtləndirsə də, məhkəmə qərarında onun “ədalət mühakiməsindən yayınmasının mümkünlüyü və istintaqın normal gedişinə mane ola biləcəyi” heç bir dəlillə əsaslandırılmamışdır. Əslində, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin “ədalət mühakiməsindən yayınmasının mümkünlüyü və istintaqın normal gedişinə mane ola biləcəyi”nin kifayət qədər əsaslarının olduğunu nəzərə alırsa, həmin “kifayət qədər əsasların” nədə ifadəsini tapmasını qərarında qeyd etməlidir.

“Allahverdiyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə İHAM-ın qərarından məlum olur ki, Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsinin 21 mart 2008-ci il tarixli qərarı ilə ibtidai araşdırmaya rəhbərlik edən prokurorun təqdimatı təmin edilərək təqsirləndirilən şəxs - Allahverdiyev Amil Allahverdi oğlu barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. Birinci instansiya məhkəməsi onun “cinayət əməlini törətdiyinə kifayət qədər sübutların olduğunu, cinayət əməlinin ağırlığını və xarakterini, onun ədalət mühakiməsindən yayınmasının mümkünliyünü və istintaqın normal gedişinə mane ola biləcəyinə kifayət qədər əsasların olduğunu nəzərə alaraq” təqsirləndirilən şəxs barəsində üç ay müddətində həbsdə saxlanılma barədə qərar vermişdir. Məhkəmənin istinad etdiyi əsaslar təqsirləndirilən şəxs barədə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini şərtləndirsə də, məhkəmə qərarında onun “ədalət mühakiməsindən yayınmasının mümkünliyi və istintaqın normal gedişinə mane ola biləcəyi” heç bir dəlillə əsaslandırılmamışdır. Əslində, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin “ədalət mühakiməsindən yayınmasının mümkünliyi və istintaqın normal gedişinə mane ola biləcəyi”nin kifayət qədər əsaslarının olduğunu nəzərə alırsa, həmin “kifayət qədər əsasların” nədə ifadəsini tapmasını qərarında qeyd etməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin araşdırmanın lazımcına aparılmasına mane ola bilməsi təhlükəsi abstrakt şəkildə qiymətləndirilə bilməz və faktiki dəlillərlə dəstəklənməlidir.

Məhkəmədə keçirilən dinləmədə ərizəçinin vəkili hakimdən ərizəçinin əvvəllər heç bir cinayətə görə məhkum olunmadığını, daimi yaşayış yerinin olduğunu və gənc olduğunu nəzərə alaraq onun barəsində azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsini xahiş etsə də məhkəmə tərəfindən həmin dəlillərə heç bir münasibət bildirilməməsi araşdırmanın bərabərlik hüququnun təmin edilməklə aparılmadığına dəlalət edir. Xüsusən qeyd olunmalıdır ki, qərardan göründüyü kimi, Allahverdiyev könüllü olaraq özünü polisə təqdim etmişdir.

Qərardan həmçinin məlum olur ki, 3 aprel 2008-ci il tarixdə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi həbsin əsaslı olduğu qənaətinə gələrək ərizəçinin şikayətini rədd etmişdir. Qərarın müvafiq hissəsində deyilir: “A.Allahverdiyevin təqsirli bilindiği cinayət əməlinin ağırlığını, onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, onun törədildiyi şəraiti və bu cinayət əməlinə görə iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının nəzərdə tutulduğunu nəzərə alaraq məhkəmə kollegiyası hesab edir ki, vəkil tərəfindən təqdim olunmuş şikayət ərizəsində qeyd olunan dəlillər məhkəmə qərarının ləğv olunması üçün kifayət etmir.” Göründüyü kimi, apellyasiya instansiya məhkəməsi CPM-in 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan heç bir əsasa istinad etməmiş, eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin azadolunmanın lehinə təqdim etdiyi dəlilləri ümumi şəkildə “dəlillər məhkəmə qərarının ləğv olunması üçün kifayət etmir” əsası ilə rədd etmişdir.

14 iyun 2008-ci il tarixdə Nərimanov Rayon Məhkəməsi prokurorun ərizəçinin həbs müddətinin uzadılmasına dair təqdimatına baxmış, ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsinin bir ay müddətinə- 19 iyul 2008-ci il tarixinə kimi uzadılması barədə qərar vermişdir. O, ərizəçinin həbs müddətinin uzadılmasını aşağıdakı kimi əsaslandırmışdır: “Təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini və onun təqsirləndirildiyi əməlin ağırlığını, xarakterini, törədildiyi şəraiti və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini və həmçinin, müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyini nəzərə alaraq, mən hesab edirəm ki,

təqdimat əsaslı olduğundan təmin olunmalıdır və təqsirləndirilən şəxsin - Allahverdiyev Amil Allahverdi oğlunun həbs müddəti uzadılmalıdır”.

Beləliklə, birinci instansiya məhkəməsi CPM-in 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan heç bir əsasa istinad etməmiş, təqsirləndirilən şəxsin azad olunmasının lehinə təqdim etdiyi dəlilləri dəyərləndirməməklə yanaşı, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas kimi istinad edilməsi İHAM-ın presedent təcrübəsinə müvafiq olaraq düzgün olmayan “müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyinə” əsaslanmışdır.

20 iyun 2008-ci il tarixində Bakı Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsinin əsaslı olduğu qənaətinə gələrək Nərimanov Rayon Məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxlamışdır. Məhkəmə ərizəçinin təqsirli bilindiği cinayət əməlinin təbiəti və ağırlığı ilə əlaqədar birinci instansiya məhkəməsinin gəldiyi nəticələri təkrarlamış, onun “ədalət mühakiməsindən yayınmasının, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə təsir etməsinin, istintaqın normal gedişinə mane olmasının mümkünliyünü və həmçinin, müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyini nəzərə almışdır.

Apellyasiya instansiya məhkəməsinin qərarında Nərimanov Rayon Məhkəməsinin CPM-in 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan heç bir əsasa istinad edilməməsi nöqsan kimi qeyd olunmamış, apellyasiya məhkəməsinin özünün hansı dəlillər əsasında həmin qənaətə gəlməsi qeyd olunmamışdır. Eyni zamanda, məhkəmənin “müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi”nə istinad etməsi düzgün olmamışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şahidlərə təzyiq göstərilməsi riski icraatın ilkin mərhələlərində diqqətə alınmalıdır.

Lakin zaman keçdikcə, istintaqın tələbləri şübhəli şəxsin həbsdə saxlanılmasının əsaslandırılması üçün kifayət etmir: hadisələrin normal cərəyan etdiyi hallarda güman edilən risklər vaxt ötdükcə aradan qalxır, belə ki, araşdırmalar aparılmış, ifadələr alınmış və yoxlamalar keçirilmiş olur.

Həmin işdə diqqət çəkən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxs və onun vəkili 19 iyul 2008-ci ildə həbsdə saxlanılma müddətinin bitdiyinə və həmin müddətin uzadılması barədə müvafiq məhkəmə qərarının olmamasına istinad edərək 16 iyul 2008-ci il tarixində Ədliyyə Nazirliyinə yazılı müraciət edərək onun məhkəməyəqədərki həbs müddətinin bitdiyi tarixdə istintaq təcridxanasından azad edilməsini xahiş etmişdir.

22 iyul 2008-ci il tarixində isə Allahverdiyev Baş Prokuror qarşısında vəsatət qaldıraraq onun məhkəməyə qədər həbs müddətinin 19 iyul 2008-ci il tarixində bitməsinə baxmayaraq hələ də azad olunmamasından şikayət etmişdir.

Təqsirləndirilən şəxsin müraciətləri qanuni olsa da, CPM-ə müvafiq olaraq müraciət olunan dövlət orqanları qanunsuz həbsdə saxlanılan şəxsi azad etmək vəzifəsi daşısalar da, müraciət heç bir nəticə verməmişdir.

Halbuki, CPM-in 162.5.1-ci maddəsinə əsasən “məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda” cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan həbs yerinin rəisi müvafiq protokol tərtib etməklə... şəxsi həbsdən azad edir.

Diqqət yetirilməli olan məsələlərdən biri də 29 iyul 2008-ci il tarixində Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəmənin hazırlıq iclasının nəticəsi ilə bağlı qərarında

“ittiham aktı məhkəməyə 11 iyul 2008-ci il tarixində təqdim olunduğundan ərizəçinin 19 iyul 2008-ci il tarixindən sonrakı həbsini qanuni” hesab etməsidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, heç bir məhkəmə qərarı olmadan qanunsuz həbsdə saxlanılma baş verdikdən sonra qəbul olunmuş qərarla əvvəlki qanunsuz azadlıqdan məhrum edilməni qanuni hesab etmək olmaz. Azadlıqdan məhrumetmənin retroaktiv qanuni hesab olunması yolverilməzdir.

Həmin qərarla diqqət çəkən məqamlardan biri də İHAM-ın azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarına istinad etməsidir. Qərarla qeyd olunur ki, “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli qərarın müvafiq hissəsində deyilir:

“13. Həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

14. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı əğlabatən müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi, həmçinin barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə zərurət olmadıqda, məhkəməyədək azad olunmaq hüququna malikdirlər”.

Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarın müvafiq hissəsində deyilir:

“3. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-in 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdırlar. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır”.

“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” qərarında İHAM yerli məhkəmələr tərəfindən “əsaslı şübhənin” mövcudluğu barədə dəqiq qənaətə gəlməsi üçün ətraflı araşdırma aparmaq öhdəliyi daşmasını təsdiq edərək göstərdi ki, “Ali Məhkəmə 2009-cu il 3 noyabr tarixli Plenumun qərarında CPM-in 447.5 maddəsinə əsaslanaraq prokurorluğun topladığı “ilkin dəlil-sübutlar”ı tələb edib nəzərdən keçirmək yolu ilə həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında cinayət təqibi orqanlarının vəsatətlərini böyük diqqətlə araşdırmağı və ittiham olunan şəxsə qarşı şübhənin olub-olmamasını yoxlamağı aşağı məhkəmələrdən tələb edir. Lakin bu işdə həmin təlimatlar nəzərə alınmamışdır. Hər hansı xüsusi bir ifadənin, məlumatın, ya da konkret şikayətin yoxluğunda həm prokurorluğun, həm də məhkəmələrin öz müvafiq sənəd və qərarlarında müəyyənləşdirilməmiş “iş materialları”na dumanlı və ümumi istinadların, ərizəçinin həbsinin və həbsdə saxlanılmasının təməlini qoyan şübhənin “əsaslı” olması qənaətinə gətirə bilməz”.

Həqiqətən də milli qanunvericilik həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə əlaqədar məhkəmənin ibtidai araşdırma tərəfindən toplanmış sübutlarla tanış olmaq hüququnu müəyyən edir:

“Hakim istintaq hərəkətinin məcburi aparılması və ya prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi məsələləri ilə bağlı məhkəmə iclasına ifadələr, vəsatəti təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri çağıraraq dindirmək, müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir”.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsində və Ali Məhkəmənin 03 noyabr 2009-cu il tarixli Plenum qərarında əksini tapmasına baxmayaraq, məhkəmələrin həmin səlahiyyətlərindən istifadə etməməsi son nəticədə İHAM tərəfindən pozuntunun müəyyən edilməsi üçün əsas yaradır. Ona görə məhkəmələr həbs üçün əsaslı şübhənin olub-olmamasını təqdim olunmuş sübutlar əsasında əsaslandırmalıdırlar.

“İsayeva Azərbaycanla qarşı” iş üzrə qərarda İHAM qeyd etdi ki, Məhkəmənin presedent hüququnda cinayət əməli törətməkdə şübhələnen şəxsin hökm çıxarılana qədər həbs edilməsi üçün dörd vacib və məqbul əsas təsbit edilmişdir: “təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlməyəcəyi təhlükəsinin olması, təqsirləndirilən şəxsin azad olunacağı təqdirdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane ola biləcək hərəkətlər etməsi ehtimalının olması, onun yeni cinayət əməlləri törədəcəyi təhlükəsinin olması, onun ictimai iğtişaşa səbəb ola biləcəyi təhlükəsinin olması”.

Milli qanunvericilikdə həmin məsələlər CPM-in 155-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. CPM-in 155-ci maddəsinə əsasən:

“155.1. Qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin:

155.1.1. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;

155.1.2. cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;

155.1.3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;

155.1.4. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırmaq;

155.1.5. məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək”.

Qeyd etmək lazımdır ki, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi “hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilə biləcək hüquq pozuntusunun, yaxud törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması üçün şəxsin qanunla müəyyən edilmiş hal və qaydada azad-

lıqdan məhrum edilməsini nəzərdə tutur. Göründüyü kimi, cinayət törədilməsi ilə əlaqədar ibtidai araşdırmanın gedişində şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin əsasları milli qanunvericilikdə Konvensiyadan daha geniş təsbit olunmuşdur. Məsələn, “cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq” və ya “cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq” kimi əsaslar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndində öz ifadəsini tapmamışdır.

9.2. Qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

“Maddə 155. Qətimkan tədbirlərinin tətbiqi əsasları

155.1. Qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin:

155.1.1. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;

155.1.2. cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;

155.1.3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;

155.1.4. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçıрмаq;

155.1.5. məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək.

155.2. Qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

155.2.1. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini;

155.2.2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını;

155.2.3. əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini;

155.2.4. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları.

155.3. Həbs qətimkan tədbiri yalnız aşağıdakı şəxsə tətbiq oluna bilər:

155.3.1. bu Məcəllənin 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş

hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə, 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

155.3.2. cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə, 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə;

155.3.3. əvvəllər seçilmiş digər qətimkan tədbirinin şərtlərini pozmuş şəxsə və ya hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə, barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmiş şəxsə”.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-ə 298.6-cı maddə əlavə edilmişdir:

“298.6. Cinayət işinin həcmnin böyüklüyü, təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu və ya baxışın təşkilinin xüsusilə mürəkkəb olması ilə əlaqədar məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi müddəti uzadıldıqda, məhkəmə hazırlıq iclasına qədər bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsasların mövcudluğunu araşdıraraq, həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul edir”.

Qeyd olunan dəyişikliyin milli qanunvericiliyin İHAM-ın təcrübəsinə uyğunlaşdırılması baxımından əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayət işi mahiyyəti üzrə baxılmaq üçün məhkəməyə verildikdən sonra da şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etməsi üçün CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsasların mövcudluğu tələb olunur. Bu isə o deməkdir ki, həmin əsaslar mövcud deyilsə, məhkəmə baxışı mərhələsində də məhkəmə hökmü çıxarılan kimi həbs olunmuş şəxs azadlığa buraxılmalıdır.

CPM-in 156.1-ci maddəsi 20 oktyabr 2015-ci il tarixə kimi aşağıdakı məzmununda olmuşdur: “Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayət və ilkin sübutlara istinad edilməklə qətimkan tədbirinin seçilməsi zəruriliyinin əsasları göstərilməlidir”.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 156.1-ci maddənin ikinci cümləsi yeni redaksiyada verilmişdir:

“156.1. Qətimkan tədbirləri müvafiq olaraq təhqiqatçının, müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən seçilir. Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda şəxsin şübhəli bilindi-yi və ya ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğuna dəlalət edən ilkin sübutlar göstərilməlidir”.

Həmin dəyişiklik həbs qətimkan tədbiri seçilərkən bu barədə qərarda şəxsin ona istinad edilən cinayəti törətməsinə dair əsaslı şübhələrlə yanaşı, həmin əsaslı şübhələri təsdiq edən sübutların da əksini tapmasını rəsmiləşdirir. Bu isə öz növbəsində İHAM-ın təcrübəsinə müvafiq olaraq şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilərkən şablon, standart ifadələrdən istifadə olunmasına son qoyulmasına, qərarda əsaslı şübhələrin və onları təsdiq edən sübutların ifadəsini tapmasına, son nəticədə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə nail olunmasına xidmət edir.

9.3.Təcrübə

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarı

...2. CPM-in 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanuniliyini yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, əsaslı şübhə təqsirləndirilən şəxsin törədilmiş cinayətə aidiyyətini ehtimal etmək üçün kifayət edən məlumatlara əsaslanmalıdır. Şəxsin cinayətə aidiyyətini deyil, yalnız cinayət hadisəsinin baş verməsini əks etdirən faktlar və məlumatlar əsaslı şübhənin mövcudluğunun müəyyən edilməsi üçün yetərli hesab edilə bilməz.

3. Qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır. Maddi əsaslar dedikdə təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyətini təsdiq edən sübütlar başa düşülür. Prosessual əsaslar isə Azərbaycan Respublikası CPM-in 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanuniliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-in 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır.

...5. Azərbaycan Respublikası CPM-in 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri yalnız CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədilə iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxs barəsində tətbiq oluna bilər.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə vəsatət (təqdimat) isə cinayət-prosessual qanunun 155.3.2 və 155.3.3-cü maddələrinə görə təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq və ya azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin barəsindəki hökmün icrasının təmin edilməsi məqsədləri ilə, habelə təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda təmin edilə bilər. Bu zaman məhkəmənin qəbul etdiyi qərarla sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır.

...8. ...Məhkəmələrə izah edilsin ki, göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması təqsirliliyin müəyyən edilməsini deyil, yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş,

təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosesual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasını ehtiva edir.

Məhkəmənin araşdırdığı və qərar çıxararkən əsaslandığı sübutların məzmunu (zəruri həcmdə), təqsirləndirilən şəxsin izahatı, habelə onların qiymətləndirilməsi üzrə mülahizələri və qənaəti qərarə əks olunmalı, həmin sübutların tədqiq edilməsi məhkəmə iclas protokolundakı müvafiq qeydlərlə uyğunluq təşkil etməli, qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar məhkəmə iclasında baxılmamış sübutlarla əsaslandırılmamalıdır.

...17. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri-insani rəftara məruz qalmasının hakimdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

**“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi,
həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara,
həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə
əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən
qanunvericiliyin təbiiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı”
19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı İcmal məktub**

“CPM-in 158.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri seçərkən bunun müddətini 2 ay həddində müəyyən edir. Bakı şəhəri Yasamal Rayon Məhkəməsinin 05 noyabr 2015-ci il tarixli qərarı ilə qanunun həmin tələbi pozularaq iki ay 15 gün müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilib” (s.4).

“Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına üzrlü səbəblər olmadan gəlməməsi onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas vermir (CPM-in 155.3.2-ci maddəsi) və həmin normanın mənasına görə belə halın olması müəyyən edildikdə həbs qətimkan tədbiri yalnız az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər törətmiş təqsirləndirilən şəxslər barəsində seçilə bilər.

Bundan başqa, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibini həyata keçirən orqanın yerləşdiyi yerdə yaşayış yerinin olmaması da onun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi üçün əsas ola bilməz. Belə ki, Plenum Qərarının 5-ci bəndində göstərilir ki, bu kateqoriyadan olan cinayəti törətmiş təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbiri təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olmadıqda seçilə bilər”(s.5).

“CPM-in 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxslərin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə yalnız onların törətdikləri cinayət əməlinə görə ittiham olunduqları CM-in müvafiq maddəsinin sanksiyasında azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulduğu hallarda yol verilir. CM-in 209.1-ci maddəsi (maddənin sanksiyasında həmin dövrdə yalnız cərimə və ya islah işləri cəzası nəzərdə tutulmuşdur) ilə təqsirləndirilən şəxs barəsində axtarış elan edilmiş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə təqdimat təmin edilərək bir ay müddətində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir” (s.6).

“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərar qəbul edildikdən sonra Ali Məhkəmə tərəfindən aparılan ümumiləşmədə “şəxslərin həbs edilməsi üçün kifayət qədər əsasların olmaması, ilk növbədə onların ittiham olunduqları cinayətləri törətməsini təsdiq edən sübutların olmaması”nın həbs qətimkan tədbiri seçilməsini istisna etməsi öz ifadəsini tapmışdır. Yuxarıda qeyd olunan İcmal məktubda göstərilir ki, “ümumiləşdirmə zamanı aparılmış təhlil göstərir ki, ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş təqsirləndirilən şəxslərin böyük əksəriyyəti barəsində məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi tamamilə əsaslı və qanuni olsa da, bəzi hallarda belə şəxslərin həbs edilməsi üçün kifayət qədər əsasların olmaması, ilk növbədə onların ittiham olunduqları cinayətləri törətməsini təsdiq edən sübutların olmaması, təqsirləndirilən şəxslərin şəxsiyyətinə, ailə vəziyyətinə aid olan halların və digər halların nəzərə alınmaması birinci instansiya məhkəmələrinin qərarlarından verilmiş apellyasiya şikayətlərinin təmin edilməsinə və bir sıra qərarların ləğv edilməsinə səbəb olmuşdur”.

Bununla belə, İcmal məktubda ifadəsini tapmış bəzi fikirlərlə razılaşmaq çətindir. İcmal məktubda göstərilir ki, “...həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında bəzi məhkəmə qərarlarında CPM-in 155.1-155.1.5 maddələrində həbsin əsasları kimi göstərilən hallar formal surətdə sadalansa da, bəzi təqsirləndirilən şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, xarakteri, təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla onlar barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi ədalətli olmuşdur (s.11).

Belə anlaşılr ki, əsaslar formaldırsa, yəni həmin hallar yoxdursa belə, törədilmiş cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, xarakteri, təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi ədalətlidir. Bu fikir İHAM-ın Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tətbiqi ilə əlaqədar müəyyən etdiyi təcrübəyə müvafiq deyildir. Hər bir halda, şəxsin həbs edilməsi üçün ilkin olaraq onun həmin cinayəti törətməsi ilə bağlı sübutlar və həbsi üçün müəyyən edilmiş prosessual əsaslar mövcud olmalıdır. Bu əsaslar yoxdursa, sadəcə cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, xarakteri və onu törədən şəxsiyyəti həbs qətimkan tədbiri seçilməsi üçün kifayət etmir.

İcmal məktubda Apellyasiya Məhkəməsinin 155-ci maddədə nəzərdə tutulmuş əsaslarla bağlı sübutlara deyil, təqsirləndirilən şəxslərə istinad edilən cinayət əməli əmlakın açıq surətdə talanmasına yönələn əməl olmaqla, həmin əməli törədən şəxsin şəxsiyyətinin daha təhlükəli olmasına dəlalət etməsinə əsaslanaraq birinci instansiya məhkəməsinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina barədə qərarının ləğv edilməsini düzgün hesab edib. Halbuki İHAM həmin hallara deyil, Konvensiyanın 5-ci maddəsində (CPM-in 155-ci maddəsi) nəzərdə tutulanlara istinad edilməsini tövsiyə edir.

İcmal məktubda misal gətirilir: “Mingəçevir Şəhər Məhkəməsinin 31.08 2015-ci il tarixli qərarı ilə CM-in 180.1 maddəsi ilə təqsirləndirilən... oğlu barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatda onun həbs edilməsinə dair maddi və prosessual hüquqi əsasların mövcud olmamasına görə təmin edilməmişdir.

Məhkəmə qərarından verilmiş apellyasiya protesti Şəki Apellyasiya Məhkəməsinin 07.09.2015-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmiş, təqsirləndirilən şəxslərə istinad edilən cinayət əməli əmlakın açıq surətdə talanmasına yönələn əməl olmaqla həmin əməli törədən şəxsin şəxsiyyətinin daha təhlükəli olmasına dəlalət etdiyinə görə birinci instansiya məhkəməsinin qərarı ləğv edilmiş və təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir” (s. 4, 5, 6, 11, 13, 14).

**2020-ci ilin I yarımilliyində birinci və apellyasiya instansiyası
məhkəmələri tərəfindən təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan
tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılmasına dair
təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi ilə bağlı məhkəmə
təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair material**

Öyrənilmiş işlərin təhlili göstərmişdir ki, təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə bağlı məhkəmələrə daxil olmuş təqdimatların əksəriyyəti kifayət qədər əsaslar və zərurət olduğu üçün hakimlər tərəfindən təmin edilmiş, həmin məhkəmə qərarlarından verilmiş 139 apellyasiya şikayətindən cəmi 1 şikayət (0,72%) təmin olunaraq birinci instansiya məhkəməsinin qərarı ləğv edilmişdir. Belə ki, CM-in 234.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən ... oğlunun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair təqdimat Siyəzən Rayon Məhkəməsinin 01.06.2020-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmişdir (iş-4(059)-15/2020).

Məhkəmə qərarından müdafiə tərəfinin verdiyi apellyasiya şikayətinə baxan Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası hesab etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin faktiki yaşayış yerinin olması, ali təhsilli olmaqla nümunəvi ailə başçısı olması, ilk dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, əvvəllər cinayət törətməməsi, himayəsində üç azyaşlı uşağının, yaşlı ata-anasının olması və ailənin yeganə qazanc gətirəni olması birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən nəzərə alınmamışdır və hal-hazırda ... oğlunun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi əsaslarını tənzimləyən CPM-in 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslardan heç biri real mövcud deyildir.

Məhkəmə kollegiyası cinayət işinin hallarını, təqsirləndirilən ... oğlunun istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənməsinə, ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olması və cəmiyyət üçün təhlükə yaratmasına ehtimalların olmamasını nəzərə alaraq, həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılmasına dair vəsatətin təmin edilməməsini məqsədamüvafiq hesab etmiş və 12 iyun 2020-ci il tarixdə apellyasiya şikayətini təmin edərək, Siyəzən Rayon Məhkəməsinin 01 iyun 2020-ci il tarixli qərarını ləğv etməklə təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclas zalından dərhal azad edilməsi barədə qərar qəbul etmişdir.

Bəzən məhkəmələr İHAM qərarlarına istinad etsələr də, özlərinin fəaliyyətində həmin qərarı əksini tapan pozuntunun aradan qaldırılması üçün səy göstərmirlər.

**“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi,
həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara,
həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi
haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi
təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli
2-926 sayılı İcmal məktub**

İHAM-ın “Amil Allahverdiyev Azərbaycana qarşı” 06 mart 2014-cü il tarixli qərarına istinad olunmuşdur. Həmin qərarla milli məhkəmənin “ərizəçi tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin tətbiq olunmasına qarşı irəli sürdüyü arqumentlərin heç birinin cavablandırılmaması” İcmal məktubunda qeyd olunsa da, ümumiləşdirmədə yerli məhkəmələr tərəfindən bu cür hallara yol verilib-verilməməsi araşdırılmamış, həmin məsələyə münasibət bildirilməmişdir. Halbuki, İHAM-ın sonrakı təcrübəsində milli məhkəmələr tərəfindən bu nöqsanın tez-tez təkrar olunması öz əksini tapmışdır (s. 4).

9.4. Problem

1. Məhkəmələrin təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsinə qərar verərkən standart şablondan istifadə etməsi.
2. Məhkəmənin həbs üçün gətirdiyi əsasların təqsirləndirilən şəxsin işinə aidiyyəti səbəblərini qərarında göstərməməsi.
3. Məhkəmələrin bəzi şablon ifadələri Cinayət-Prosessual Məcəllədən qərara köçürməklə mücərrəd və stereotip şəkildə təkrarlaması.
4. Məhkəmənin qərarla göstərdiyi əsaslara aid olan hər hansı konkret faktı göstərməməsi, onları müvafiq şəkildə və kifayət qədər əsaslandırma bilməməsi.
5. Məhkəmələrin öz qərarlarında təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisinin, həbsin əleyhinə gətirdiyi, onun səhhətinə, şəxsi statusuna, ailə vəziyyətinə aid azad edilməsinin lehinə olan arqumentlərə qiymət verməməsi.
6. Məhkəmələrin həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarında məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandırmaq üçün “müvafiq” və “kifayət qədər” səbəblər göstərməməsi.

9.5. Təvsiyə

1. Məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsinə qərar verərkən standart şablondan istifadə etməməlidir.
2. Məhkəmə həbs üçün gətirdiyi əsasların təqsirləndirilən şəxsin işinə aidiyyəti səbəblərini qərarında göstərməlidir.
3. Məhkəmələr bəzi şablon ifadələri Cinayət-Prosessual Məcəllədən qərara köçürməklə kifayətlənməməli, həmin ifadələri mücərrəd və stereotip şəkildə təkrarlama-malı, işdə olan sübutlara istinad etməklə həmin faktın mövcudluğunu qərarında əsas-landırımalıdır.
4. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarında istinad etdiyi əsaslara aid olan konkret faktları göstərməli, onları müvafiq və kifayət qədər əsaslandırmalıdır.

5. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarında təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisinin həbsin əleyhinə gətirdiyi, onun səhhətinə, şəxsi statusuna, ailə vəziyyətinə və s. aid arqumentlərə qiymət verməli, həmin arqumentlərin həbsdən azad edilmə üçün niyə yetərli olmadığını əsaslandırmalıdır.

6. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarında məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandırmaq üçün “müvafiq” və “kifayət qədər” səbəblər göstərməlidir.

7. Məhkəmənin hazırlıq iclasında həbs qətimkan tədbirinə dair qərarından şikayət vermə institutunun nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır.

8. Cinayətə görə nəzərdə tutulan cəzanın ağırlığı ədalət mühakiməsindən yayınma riskinin qiymətləndirilməsində əhəmiyyətli element olsa da, ittihamların ağırlığı özlüyündə həbs qətimkan tədbirinin uzun müddət qüvvədə saxlanılmasına haqq qazandıra bilməz. Bundan əlavə, həbsdə saxlanılmağa haqq qazandıra bilən ədalət mühakiməsindən yayınma riski yalnız nəzərdə tutulan cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilə bilməz. Ədalət mühakiməsindən yayınma riski onun mövcudluğunu ya təsdiq edən, ya da həmin riski məhkəməyəqədərki həbsə haqq qazandırılmasını mümkün edən dərəcədə minimuma endirən bir sıra digər müvafiq amillərə istinad olunmaqla qiymətləndirilməlidir.

9.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

CPM-in 298.6-cı maddəsi müəyyən edir ki:

“298.6. Cinayət işinin həcmnin böyüklüyü, təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu və ya baxışın təşkilinin xüsusilə mürəkkəb olması ilə əlaqədar məhkəmənin hazırlıq iclasının keçirilməsi müddəti uzadıldıqda, məhkəmə hazırlıq iclasına qədər bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsasların mövcudluğunu araşdıraraq, həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilmədən saxlanılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul edir”.

CPM-in 300-cü maddəsi isə müəyyən edir ki:

“300.2. Bu Məcəllənin 300.1.1, 300.1.5 və 300.1.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş qərarları çıxarmaqla yanaşı, məhkəmə aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

300.2.1. təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin və ya edilməməsinin əsaslılığı barədə məsələyə baxmaq;

300.2.2. qətimkan tədbiri seçildiyi halda onun növünün əsaslılığı və ya əsassızlığı barədə məsələyə baxmaq;

300.2.3. qətimkan tədbiri məsələsinə dair qərar çıxarmaq.

300.5. Bu Məcəllənin 300.1.3, 300.1.6 və 300.1.7-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş qərarlardan bu Məcəllənin 381, 383 və 384-cü maddələrinin müddəalarına uyğun olaraq apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti verilə bilər”.

Beləliklə, CPM cinayət işi məhkəməyə göndərildikdən sonra məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı qəbul edilmiş qərarlardan təqsirləndirilən şəxsin şikayət vermək hüququnu nəzərdə tutmur. Hesab edirik ki, bu hal Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələbləri ilə bir araya sığmır. Ona görə də, CPM-ə məhkəmənin hazırlıq

iclasına qədər və ya hazırlıq iclası zamanı təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbiri ilə əlaqədar qəbul etdiyi qərarlardan apellyasiya şikayəti vermək hüququ CPM-in 298 və 300-cü maddələrinə daxil edilməlidir.

10. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı yol verilən nöqsanlar

10.1. Şərh

Azadlıq hüququnun pozulması ilə əlaqədar İHAM-ın Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarların əksəriyyətində prosessual pozuntular özünü təzahür etdirir. Həmin prosessual pozuntular arasında isə məhkəmənin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarda həbsin zəruriliyinin standart və şablon ifadələrdən istifadə olunmaqla əsaslandırılması üstünlük təşkil edir. Ümumiyyətlə, əsaslandırma hüquqi sənədlər üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir. Müxtəlif qanun və məəcəllələrdə ifadəsini tapan normalar da səlahiyyətli şəxsin qəbul etdiyi qərarların əsaslandırılmasını tələb edir. Cinayət-Prosessual Məcəllədə təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş qərarların əsaslandırılmış olması qanunun göstərişi kimi onlarca normada ifadəsini tapmışdır. Məsələn, CPM-in 32.2.7-ci maddəsinə əsasən məhkəmə tərəfindən hökm yalnız cinayət prosesi tərəflərinin iştirakı bərabər əsaslarla təmin edilməklə tədqiq olunmuş sübutlarla əsaslandırılır. Yaxud CPM-in 122.10-cu maddəsinə müvafiq olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqan şikayətin dəlilləri üzrə əsaslandırılmış qərar qəbul edir və bu barədə şikayətçiye yazılı məlumat verir.

Şəxsin şübhəli şəxs kimi tutulması müddəti müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər.

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti CPM-in 159.1-ci maddəsinə əsasən işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə 1 (bir) aydan, az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 4 (dörd) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər və s.

Məhkəmə proseslərində iştirak edən tərəflərin əsaslandırılmış qərar almaq hüququ İHAM-ın mövqeyinə görə hər kəsin ədalətli məhkəmə baxışına olan hüququnun tərkib hissəsini təşkil edir.

Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna müvafiq olaraq, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində təsbit edilən təminatlara məhkəmələrin öz qərarlarını yetərli dərəcədə əsaslandırmaq öhdəliyi daxildir. Əsaslandırılmış qərar tərəflərə onların işlərinə həqiqətən baxıldığını göstərir. Milli məhkəmə tərəflərin təqdim etdiyi argumentləri seçərkən və sübutları qəbul edərkən müəyyən mülahizə sərbəstliyinə malik olmasına baxmayaraq, qərarlarını əsaslandırmaqla öz hərəkətlərinə haqq qazandırmalıdır (H. Belçikaya qarşı; Suominen Finlandiyaya qarşı). Tərəflərdən birinin təqdim etdiyi sübut prosesin nəticəsi üçün həlledici olduqda, məhkəmə ona xüsusi və aydın

şəkildə ifadə edilmiş cavab verməlidir. Buna müvafiq olaraq, məhkəmələr tərəflərin əsas arqumentlərini diqqətlə araşdırmalıdırlar (Ruiz Torija İspaniyaya qarşı; Buzescu Rumıniyaya qarşı).

Beləliklə, ibtidai araşdırma orqanı və məhkəmənin qərarı əsaslandırılmalı və həmin qərarlarda tərəflərin dəlillərinə verilmiş qiymət öz əksini tapmalıdır. Yəni əsaslandırma faktlara, dəlillərə söykənməli, qanunda əksini tapan normaların sadəcə sadalanması ilə məhdudlaşmamalıdır.

“Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM göstərdi ki, “CPM-in müddəalarını təkrarlayan standart ifadələrdən istifadə edilmiş məhkəmə qərarlarında ədalət mühakiməsindən yayınma riski də daxil olmaqla əsasların sadalanmasından savayı, başqa bir şey yoxdur. Bu qərarlarda həmin əsasların söykəndiyi hər hansı konkret faktlar göstərilməyib və həmin əsaslara haqq qazandıran münasib və yetərli səbəblər öz əksini tapmayıb”.

Şəxsin həbsdə saxlanma müddətini uzatmış məhkəmələrin gətirdiyi əsaslar zaman keçdikcə dəyişə bilən vəziyyətin gedişini əks etdirməli, məhkəmə dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olub-olmadığına qiymət verməli və prosesin sonrakı mərhələlərində həmin əsasların öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığını qərarında nümayiş etdirməlidir. Məhkəmə qərarlarının əsaslandırılmış olmasına dəlalət edən amillərdən biri də azadlıqdan məhrum edilən şəxsin azad olmasının xeyrinə irəli sürdüyü arqumentlərinin araşdırılması və dəyərləndirilməsidir. Təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti ilə bağlı hallar, məsələn, daimi yaşayış yerinin və ailə əlaqələrinin olması, iş yerindən müsbət xarakterizə olunması, əvvəllər cinayət məsuliyyətinə alınıb-alınmaması, məhkumluğunun olub-olmaması, sağlamlıq durumu və s. həbs qətimkan tədbiri seçilərkən dəyərləndirilməli olan amillərdəndir.

İHAM “Eldar Salayev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “31 oktyabr 2005-ci ildə ərizəçi Nəsimi Rayon Məhkəməsinin 29 oktyabr 2005-ci il tarixli qərarından şikayət verərək bildirdi ki, qanunla nəzərdə tutulmuş qırx səkkiz saatlıq maksimal müddət həddi aşılmaqla şübhəli şəxs qismində bir neçə saat müddətinə həbsdə saxlanılıb. O, daha sonra iddia etdi ki, məhkəmə iclasının MTN-in binasında keçirilməsi müvafiq qanunun pozuntusu olub və hakim sadəcə prokurorun arqumentlərinə əsaslanıb və ərizəçinin cinayət əməli törətdiyinə dair əsaslı şübhə olub-olmadığını müəyyən etmək üçün hər hansı sübutu müstəqil şəkildə qiymətləndirməyib. Həmçinin qeyd etdi ki, məhkəmə həbs qərarı qəbul edərkən onun yaşını, səhhətini və şəxsiyyəti ilə bağlı digər halları nəzərə almayıb.

2 noyabr 2005-ci ildə Apellyasiya Məhkəməsi Nəsimi Rayon Məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxladı. Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin həbsdə saxlanılmasını dəstəkləyərək ərizəçinin ittiham edildiyi cinayət hərəkətlərinin ağırlığı və onun istintaqdan gizlənməsinin mümkünlüyü ilə bağlı birinci instansiya məhkəməsinin rəylərini təkrar etdi.

16 noyabr 2005-ci ildə Baş Prokurorluğun vəsatəti əsasında Nəsimi Rayon Məhkəməsi ərizəçi barəsindəki həbs qətimkan tədbirini məhkəməyə qədər polis nəzarətinə götürülmə preventiv tədbiri ilə əvəz etdi. Bu arada ərizəçi ciddi göz problemindən əziyyət çəkdiyinə görə Baş Prokurorluqdan xahiş etdi ki, onun Azərbaycanda mümkün olmayan təcili tibbi müalicə alması üçün ABŞ-a səfər etməsinə icazə verilsin. 15

fevral 2006-cı il tarixli məktubla Baş Prokurorluq ərizəçiyə məlumat verdi ki, onun məhkəməyə qədər Azərbaycanı tərk etməsi qadağan olunub.

Ərizəçinin adından Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarına bir neçə məşhur alimin müraciətlərindən sonra (onlar ərizəçinin kor olacağına dair birbaşa riskin mövcud olduğunu iddia edir və onun müalicə almaq üçün ölkəni tərk etməsinə icazə vermələrini hakimiyyət orqanlarından xahiş edirdilər) 26 may 2006-cı il tarixli məktubla Baş Prokurorluq ərizəçiyə məlumat verdi ki, onun zəruri müalicə almaq üçün xaricə səfər etməsinə müstəsna qaydada icazə verilir”.

Məhkəmələr təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçərkən, onun və ya vəkiliyin azadlıqdan məhrumetmənin əleyhinə olan dəlillərini araşdırmalı, şəxsin azad olmasının xeyrinə irəli sürülən arqumentləri təkzib edərkən qərarlarını əsaslandırılmalıdırlar. Həbs müddətini uzadan zaman məhkəmələr dəfələrlə eyni stereotip formuldan istifadə etməli deyillər.

Məhkəmələr həmin əsasların təqsirləndirilən şəxsin işinə aidiyyəti olması qənaətinə gəldikdə, həmin qənaətin onlarda nəyin əsasında formalaşmasını nümayiş etdirməli, həmin əsaslara aid olan konkret halları qeyd etməli, onları müvafiq və kifayət qədər dəlillərlə əsaslandırılmalıdırlar. Əsaslandırma şəxsi mülahizələrə deyil, onu dəstəkləyən konkret faktlar və sübutlara söykənməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti uzanırsa, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlarda dəfələrlə eyni məzmunlu ifadələrdən istifadə edilməsi, hadisələrin inkişafına və həmin dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olduğuna qiymət verilməməsi pozuntu kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, narahatlıq doğuran əsas pozuntulardan birində məhkəmələrin öz qərarlarında ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarının surətini çıxarmaqla müdafiə tərəfinin arqumentlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən ifadələrdən istifadə etməklə məhdudlaşmalar təşkil edir. Bu cür hallarda məhkəmələr mahiyyət etibarilə, öz rollarını ittiham tərəfinin müraciətlərini avtomatik təsdiq etməklə bitirmiş hesab edirlər. Bu cür hallar isə təqsirləndirilən şəxsin həbsinin “qanuniliyinə” həqiqi baxış keçirilməsini istisna edir.

Həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi müvafiq və kifayət edən faktlarla əsaslandırılmalıdır. Məhkəmələrin işə dair xüsusi faktları nəzərə almadan həbsə salınma barədə qərar verməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə, şəxsin özbaşına azadlıqdan məhrum edilmədən müdafiəsinə uyğun hesab edilə bilməz.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin müddəti başa çatdıqda həmin müddətin yenidən uzadılması bir sıra amillərlə şərtlənir. Burada nəzərə alınmalı amillərə şəxsin ona aid edilən cinayəti törətməsinə əsaslı şübhənin mövcudluğunu davam etdirməsi, bu şübhənin mövcudluğunun fakt və dəlillərlə təsdiq olunması, şəxsin azadlığa buraxılırsa, istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənmə, istintaqın aparılmasına mane olma, yeni cinayət törətmə təhlükəsi və ya ictimai qaydanın pozulması ehtimalı ilə yanaşı, onun şəxsi keyfiyyətini xarakterizə edən cəhətlər, şəxsin həbsdə olduğu müddət ərzində ibtidai araşdırma orqanının iş üzrə istintaqı yekunlaşdırmaq üçün göstərdiyi səy də aid edilir. Məlumdur ki, CPM təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması üçün müddət müəyyən etdiyi kimi, cinayət işinin istintaqının yekunlaşdırılması üçün də müddətlər müəyyənləşdirir. İstintaq müddətləri şəxsin həbsdə saxlanılmasına

nisbətdə daha artıq davam edir. Lakin bu, şəxsin uzun müddət həbsdə saxlanılmaqla məhkəmə baxışını gözləməsinə əsas vermir. Həbsin məhkəmə qərarına əsaslanması baxmayaraq, onun müddətinin uzanması təqsirləndirilən şəxsdə özünün gələcək vəziyyəti ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yaradır. İstintaq hərəkətlərinin vaxtında yerinə yetirilməsi, cinayət işinin istintaqının səmərəli aparılmaqla vaxtında yekunlaşdırılması məhkəmə baxışını gözləyən təqsirləndirilən şəxsdən deyil, ibtidai araşdırma orqanından asılıdır. İHAM-ın presedentləri şəxsin həbsdə saxlanılmasının ağlabatan müddətlə məhdudlaşmasını tələb edir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, növbəti istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi və istintaqın başa çatmaması kimi əsaslar şəxsin həbsdə saxlanılması üçün qəbul edilən əsaslar hesab edilə bilməz.

İHAM “Allahverdiyev Azərbaycana qarşı” qərarında qeyd etmişdir ki, “ərizəçinin həbsdə olma müddətinin uzadılması barədə qərarlara gəldikdə isə, Nərimanov Rayon Məhkəməsi və Bakı Apellyasiya Məhkəməsi yenidən ərizəçiyə təqsirli bilindiyi əməlin ağırlığı və onun ədalət mühakiməsindən yayınması və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməsi riskinə əsaslanmışlar. Onlar, həmçinin, öz qərarlarını müxtəlif istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi ilə əsaslandırıb. Bununla bağlı olaraq Məhkəmə ilk öncə qeyd edir ki, digər istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac olması və ya prosesin hələ tamamlanmaması faktı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunması üçün qəbul edilə bilən səbəblərdən heç birinə uyğun gəlmir”.

“İsayeva Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında isə Məhkəmə göstərdi ki, “istintaqın bəzi iştirakçıların iş qrafikinə gərginliyi səbəbindən istintaqın başa çatdırılmaması və ərizəçinin vəkili iş materialları ilə tanış olmaması - həbs müddətinin uzadılması üçün zəruri əsas hesab edilə bilməz”.

Milli məhkəmələrin məhkəməyə qədər həbs müddətini uzadarkən əlavə istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsi zərurəti və ya icraatın hələ başa çatdırılmaması kimi əsaslara istinad etməsini İHAM aidiyyəti olmayan əsaslara istinad kimi dəyərləndirmişdir (Mövsüm Səmədov Azərbaycana qarşı; Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı və s.).

Azadlıqdan məhrum edilməmiş şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə əlaqədar keçirilən məhkəmə iclaslarında iştirakının təmin olunmaması milli məhkəmələr tərəfindən azadlıq hüququnun pozulması ilə nəticələnən pozuntulardandır. Tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanını azadlıqdan məhrum etmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur və həbsə alınmış şəxsin birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə dinlənilməsinin mümkünlüyü həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üzrə proseduru digər fundamental təminatlardan fərqləndirir.

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” və “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” işlərdə İHAM belə qənaətə gəlmişdir ki, “ibtidai araşdırma dövründə həbsdə saxlanılmasının müddəti yuxarıda qeyd edilən icraatların vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə uzun müddətə uzadılsa da, o (təqsirləndirilən şəxs), həbsə alınması barədə ilkin qərardan aylar sonra keçirilmiş həmin məhkəmə iclaslarının heç birində iştirak edə bilməmişdir. Məhkəmə hesab edir ki, həll edilməli olan məsələnin (onun azadlığı məsələsinin) şikayətçi

üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu, habelə ilkin məhkəmə qərarı ilə sonradan həbs müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlar arasındakı vaxtı nəzərə alaraq, məhkəmələr şikayətcinin şəxsən dinlənilməsini, fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görməli idilər.

Məhkəmələr şikayətcinin şəxsən dinlənilməsini, fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görmədiyi halda, onun vəkil tərəfindən səmərəli təmsil olunma vasitəsilə şikayətcinin mövqeyinin çatdırılmasını təmin etmək üçün səylər göstərilməli idilər. Lakin Məhkəmə bu işdə bunun baş verdiyinə də əmin deyil. Şikayətcinin vəkil-ləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı, tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdır”.

Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsin dinlənilməsini təmin etmək məqsədilə tədbirlər həyata keçirilməsi onun azadlığa buraxılması üçün məhkəməyə sübut və dəlillər təqdim etməsinə şərait yaradır. Onun arqumentlərini məhkəməyə təqdim etməsi məhkəmənin həmin arqumentləri araşdırmaq, onları qiymətləndirmək öhdəliyini doğurur. Bu isə son nəticədə şəxsin azad olunması üçün zəmin yarada bilər. Ona görə də təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə bağlı keçirilən məhkəmə prosesində iştirakının təmin olunması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin azadlıq hüququnun müdafiəsi məqsədinə xidmət edir.

Şəxsin həbsdə saxlanılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndinin tənzimləmə dairəsinə düşürsə, məhkəmə baxışının keçirilməsi mütləqdir. İHAM-ın mövqeyinə görə təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçilərinin apellyasiya şikayətləri verərək öz izahatlarını yazılı şəkildə təqdim edə bilmələri faktı öz-özlüyündə bərabərlik prinsipinin təmin edilməsi kimi qiymətləndirilməməlidir (Rafiq Əliyev Azərbaycan qanunlarına qarşı).

İHAM həmçinin qeyd etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin nə özünə, nə də onun müdafiəçilərinə ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatları ilə tanış olmaq imkanının yaradılmaması ittiham tərəfinin həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı əsaslandırılmasının səmərəli mübahisələndirilməsi üçün müdafiə tərəfini öz izahatlarını təqdim etmək imkanlarından məhrum edir. Bu cür hallar isə azadlıq hüququnun pozulması ilə nəticələnir.

Məhkəmə proseslərində bərabərlik hüququ həm də qarşı-qarşıya duran tərəflərə öz arqumentlərini məhkəməyə təqdim etmək üçün bərabər imkanların yaradılmasını ehtiva edir. Müdafiə tərəfi həbsin zəruriliyi ilə bağlı məhkəməyə nə kimi fakt və dəlillərini təqdim edilməsi barədə məlumatlı olmadıqda, həmin arqumentlərə qarşı müdafiə olunmaq imkanından məhrum olur. Ona görə də azadlıq hüququnun təmini ilə əlaqədar müdafiə tərəfinin qabaqcadan qarşı tərəfin həbsi əsaslandırıdığı dəlillərlə tanış olma imkanı olmalıdır. Bu cür imkanın reallaşdırılması azadlıq hüququnun müdafiəsi üçün önəm kəsb edir və prosesdə tərəflərin bərabərliyinə nail olunması naminə təmin olunmalıdır.

İHAM-ın təcrübəsində azadlıqdan məhrum edilən şəxsin azad olunması üçün irəli sürdüyü arqumentlərin məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmaması azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozuntusu kimi yer almışdır.

Məhkəmə prosesləri özündə tərəflərin çəkişməsini də ehtiva etdiyinə görə hər bir tərəf özünün dəlillərinin doğruluğunu sübuta yetirmək üçün müəyyən arqumentlər irəli sürməlidir. Həmin arqumentlər qarşı tərəfin dəlillərini təkzib etməklə yanaşı, onları irəli sürən tərəfin mövqeyini dəstəkləməlidir. Məhkəmə, məhz hər iki tərəfin irəli sürdüyü dəlilləri araşdırmaq, müqayisə etmək və qiymətləndirməklə mübahisəli məsələ ilə bağlı mövqeyini müəyyənləşdirir. Bunun üçün məhkəmə prosesləri formallıqdan uzaq, çəkişmə xarakterli və qərəzsizliklə keçirilməli, heç bir sübutun məhkəmə üçün qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi olmamalıdır.

“Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında Məhkəmə qeyd etdi ki, “şikayətçinin vəkilləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı, tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdı. Doğrudur, şikayətlərlə bağlı iclaslarda şikayətçinin vəkilləri arqumentlərini yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, amma bu fakt özlüyündə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin təmin olunduğu demək deyildi”.

Məhkəmə qeyd etdi ki, şikayətçinin həbsdə saxlanılması üçün ittiham orqanının gətirdiyi arqumentlər nə şikayətçiyə, nə də onun vəkillərinə bildirilmişdi; bununla da onlar həbsdə haqq qazandırmaq üçün ittiham orqanının gətirdiyi əsaslara səmərəli şəkildə etiraz edə bilmək üçün həmin arqumentlərə dair yazılı və ya şifahi şərhlərini təqdim etmək imkanından məhrum olmuşdular. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə əlaqədar işlərdə məhkəmənin müdafiə tərəfinin irəli sürdüyü bütün arqumentləri araşdırmaq öhdəliyi yoxdur. Məhkəmə qarşısına çıxarılan arqumentlər işə aid və əhəmiyyətli arqumentlər olmalıdır. Azad edilmənin lehinə və əleyhinə olan arqumentlər ümumi və ya mücərrəd olmamalıdır (Novruz İsmayilov Azərbaycana qarşı; Zahidov Azərbaycana qarşı; Allahverdiyev Azərbaycana qarşı).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyə qədər həbsdə saxlanmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin “qanuniliyi” məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır.

“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM qeyd etdi ki, “hazırkı işdə ölkədaxili məhkəmələr ərizəçinin həbsinin təməlinə duran şübhələrin əsaslılığını yoxlamayıblar və buna dair ərizəçinin təqdimatlarına təkrar şəkildə fikir verməyiblər. Məhkəmələr, ərizəçinin yazılı təqdimatlarında göstərilmiş konkret arqumentlərə cavab verməyib, halbuki, o, həbsinin təməllərinə qarşı işə aid çoxsaylı faktiki hallarla çıxış etmişdi”.

“Yaqublu Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında isə İHAM qeyd etdi ki, “hər bir tutulma və həbsdən sonra baş verən proseslər zamanı yerli məhkəmələr obyektiv və

hərtərəfli araşdırma apararaq tərəflər – polis və ərizəçi arasında mübahisə doğuran faktları müəyyən edə bilmədilər. Onlar ərizəçinin həbsin siyasi motivli olması ilə bağlı arqumentlərinə məhəl qoymadılar və sadəcə olaraq polisin təqdim etdiyi halları və ittihamları təkrarladılar”.

Milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini;

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını;

- əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini;

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları.

İHAM presedentlərində də şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması zamanı şəxsi vəziyyət və keyfiyyətin nəzərə alınması öz ifadəsini tapmışdır. “Rəfiq Əliyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM həmin məsələ ilə əlaqədar göstərdi ki, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə əsaslı şübhələrin mövcud olması ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün ilkin olaraq kifayət etsə də, vaxt ötdükcə həmin əsaslar öz məqsədmüvafiqliyini itirir və onun davamlı olaraq həbsdə saxlanılması digər müvafiq dəlillərlə, o cümlədən şəxsi vəziyyəti nəzərə alınaraq əsaslandırılmalıdır.

Məhkəmə daha öncə həmçinin qeyd etmişdir ki, hətta məhkəməyəqədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayət əməlinin xarakteri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və ya həbsolunma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azadolunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir (Zahidov Azərbaycana qarşı).

“Aslanov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM milli məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin səhhətinə görə azad edilməsinin lehinə olan arqumentlərin qeyd olunmamasını qüsur kimi qeyd etdi.

Həbs qətimkan tədbiri seçilərkən nəzərə alınmalı olan amillərdən biri də təqsirləndirilən şəxsin yaşıdır. Bir qayda olaraq 70-dən artıq yaşa malik olan şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi məqsədmüvafiq hesab olunmamalıdır. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə müstəsna hallarda yol verilə bilər. Ona görə qanunverici yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə nəzarət altına vermə kimi qətimkan tədbirinin seçilməsini nəzərdə tutmuşdur. CPM-in 170-ci maddəsinə müvafiq olaraq yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin valideynlərinin, qəyyumlarının, himayəçilərinin, yaxud onun saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin üzərinə yetkinlik yaşına çatmamış

şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydaya riayət etməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlməsi və digər prosessual vəzifələri icra etməsi də daxil olan davranışını təmin etmə vəzifəsinin qoyulmasından ibarətdir.

Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin nəzarət altına verilməsindən əvvəl təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə valideynlərin, qəyyumların, yaxud himayəçilərin şəxsiyyəti, onların yetkinlik yaşına çatmamış şəxsə qarşı münasibətləri barədə məlumat toplamalı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi lazımi nəzarət altında saxlamalarını həyata keçirmək iqtidarında olduqlarını yəqin etməlidirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünlüyünü yəqin edən cinayət prosesini həyata keçirən orqan müvafiq qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair qərar çıxarır.

“Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı” işdə İHAM qeyd etdi ki, “Məhkəmə, yerli məhkəmələrin məhkəməyə qədər həbs tədbirinin uzadılması barədə qərarlarında ikinci ərizəçinin yaşına tamamilə məhəl qoymadıqlarını da nəzərə almaya bilməz. Məhkəmə bununla əlaqədar olaraq bildirir ki, ikinci ərizəçi azyaşlı olduğu üçün həbs qətimkan tədbiri Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə və CPM-in 434.2-ci maddəsinə uyğun olaraq ən son vasitə kimi və ən qısa müddətə tətbiq edilməli idi. Bununla birlikdə, yerli məhkəmələr bu müstəsna tədbirin ikinci ərizəçi ilə əlaqəli olaraq nə üçün tətbiq edildiyini izah etmək üçün heç cəhd belə etməyiblər”.

Məhkəmələr hər hansı şəxsin həbs edilməli, yoxsa azadlığa buraxılmalı olduğu haqqında qərar qəbul edən zaman onun məhkəməyə gəlməsini təmin etmək üçün alternativ tədbirləri nəzərə almaq öhdəliyi daşıyırlar. Bu müddəə yalnız “ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək” hüququnu bəyan etmir, həmçinin “azad edilmənin məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə biləcəyini” müəyyən edir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan təminatın məqsədi zərərin əvəzinin ödənilməsi deyil, xüsusilə təqsirləndirilən şəxsin dinləməyə gəlməsinin təmin edilməsidir. Buna görə də onun məbləği əsas etibarilə “təqsirləndirilən şəxsə, onun vəsaitlərinə və ona zəmanət verən şəxslərlə münasibətinə istinadən, başqa sözlə, onun məhkəməyə gəlməməsi halında girovun itirilmə ehtimalının və ya zəminlərə qarşı görülməli tədbirlərin hər hansı qaçış arzusundan kifayət qədər çəkindirici olacağına inamın dərəcəsinə əsasən” qiymətləndirilməlidir.

Girov yalnız həbsdə saxlamaya haqq qazandıran səbəblər üstünlük təşkil etdikdə tələb oluna bilər.

Qaçıb gizlənmək riskinin qarşısı girov və ya başqa zəmanətlərin vasitəsilə alınmalıdır, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və nəzərə alınmalıdır ki, daha yüngül hökmün çıxarılacağına gözləndiyi təqdirdə, təqsirləndirilən şəxsin qaçıb gizlənmək meyli böyük deyil.

Səlahiyyətli orqanlar müvafiq girov məbləğinin müəyyən edilməsinə təqsirləndirilən şəxsin həbsinin davam etdirilməsinin zəruri olub-olmaması barədə qərara yanaşdıqları qədər ehtiyatla yanaşmalıdırlar. Bundan əlavə, girov üçün müəyyən edilən məbləğ girovun müəyyən edilməsi haqqında qərarla lazımi qaydada əsaslandırılmalıdır və təqsirləndirilən şəxsin sahib olduğu vəsaitləri və ödəmə qabiliyyətini nəzərə

almalıdır. Müəyyən şərtlər daxilində həmçinin iddia edilən vurulmuş zərərin məbləği də nəzərə alın bilər. Zəminliyin məhkəmə nəzarəti olmadan, qanuna əsasən avtomatik rədd edilməsi 5-ci maddənin 3-cü bəndinin təminatlarına ziddir.

Eyni müddəalardan çıxış edərək İHAM “Zahidov Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən orqanlar şəxsin azad və ya həbs olunması barədə qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidirlər. Həqiqətən, qeyd edilən maddədə yalnız “ağlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azad olunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azad olunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsini” nəzərdə tutur. İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırıla bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımi qaydada nəzərdən keçirmək yerli hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür”.

Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması ilə bağlı nəzərə alınmalı olan məsələlərdən biri də, ibtidai araşdırma orqanının şəxsin həbsdə olduğu müddətdə istintaqın başa çatdırılması üçün xüsusi cidd-cəhd göstərməsi ilə əlaqədardır. Qeyd olunduğu kimi, təqsirləndirilən şəxsin uzun müddət həbsdə saxlanması onu özünün gələcək taleyi ilə bağlı qeyri-müəyyən vəziyyətdə qoyur. Tutulmuş şəxsi cinayət törətməkdə şübhəli hesab etmək üçün əsaslı səbəblərin olması həbsdə saxlanılmanın qanuniliyinin məcburi şərtidir, lakin müəyyən vaxt keçdikdən sonra bu, kifayət etmir və o zaman Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, məhkəmə orqanlarının gətirdiyi digər əsaslar azadlıqdan məhrum edilmənin davam etməsinə haqq qazandırır mı? Belə əsaslar “münasib” və “yetərli” olduqda, məhkəmə cinayət prosesinin həyata keçirilməsi zamanı ibtidai araşdırma orqanının xüsusi çalışqanlıq nümayiş etdirdiyinə də əmin olmalıdır.

Səlahiyyətli orqanların araşdırma zamanı “xüsusi cidd-cəhd” nümayiş etdirib-etdirmədiklərinin müəyyən edilməsi zamanı istintaqın mürəkkəbliyi və xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı olan amillərdir. Həbsdə olan təqsirləndirilən şəxsin işinə xüsusi cədliliklə baxılması hüququ səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının öz vəzifələrini lazımcına ehtiyatla yerinə yetirmək cəhdlərinə əsaslandırılmamış maneə törətməməlidir.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə müraciətlərə baxarkən, birinci instansiya məhkəməsinin ibtidai araşdırmaya rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatında, apellyasiya instansiyasında isə birinci instansiya məhkəməsinin qərarında göstərilən əsasları heç bir yoxlama aparmadan təkrarlaması iş üzrə lazımi araşdırmanın aparılmamasına dəlalət edir. Bu cür hallarda həmçinin tərəfin əsaslandırılmış qərar almaq hüququ, yəni ədalətli məhkəmə baxışına hüququ da pozulmuş olur.

10.2. Qanunvericilik

CPM-in 156.1-ci maddəsi 20 oktyabr 2015-ci il tarixə kimi aşağıdakı məzmununda olmuşdur: “Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarla şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayət və ilkin sübutlara istinad edilməklə qətimkan tədbirinin seçilməsi zəruriliyinin əsasları göstərilməlidir”.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 156.1-ci maddəsinin ikinci cümləsi yeni redaksiyada verilmişdir:

“156.1. Qətimkan tədbirləri müvafiq olaraq təhqiqatçının, müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən seçilir. Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda şəxsin şübhəli bilindiği və ya ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğuna dəlalət edən ilkin sübutlar göstərilməlidir”.

CPM-in 156.2-ci maddənin ikinci cümləsi ilkin olaraq aşağıdakı məzmununda olmuşdur: “Ev dustaqlığı və ya girov həbsin əvəzinə müdafiə tərəfinin vəsatəti üzrə məhkəmə tərəfindən seçilə bilər”.

1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 156.2-ci maddəsinin ikinci cümləsi yeni redaksiyada verilmişdir və yeni məzmununda üçüncü cümlə əlavə edilmişdir:

“156.2. Həbs və vəzifədən kənarlaşdırma müstəntiqin vəsatəti əsasında və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin qərarına əsasən seçilə bilər. Ev dustaqlığı bu Məcəllənin 163-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmənin öz təşəbbüsü, müdafiə tərəfinin vəsatəti, habelə müstəntiqin vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfindən seçilir. Girov bu Məcəllənin 164-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə məhkəmə tərəfindən seçilir”.

1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 157.5-ci maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir:

“157.5. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya uzadılması məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən tam təcrid edilməsinə və ya həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə, onun barəsində müdafiə tərəfinin vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ev dustaqlığı, habelə müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında girov qətimkan tədbiri seçir”.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 158.1-ci maddəsində “və ya az ağır cinayət törədilməsinə görə 2 (iki) ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törətməsinə görə isə 3 (üç) ay” sözləri “cinayət törədilməsinə görə 2 (iki) ay həddində, az ağır cinayət törədilməsinə görə 3 (üç) ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törədilməsinə görə isə 4 (dörd) ay” sözləri ilə əvəz edilmişdir:

“158.1. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı qətimkan tədbiri qismində həbs seçilməsi barədə qərar qəbul edərkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törədilməsinə görə 2 (iki) ay həddində, az ağır cinayət törədilməsinə görə 3 (üç) ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törədilməsinə görə isə 4 (dörd) ay həddində müəyyən edir”.

2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 158.3-cü maddəsindən “şübhəli və ya” sözləri çıxarılmışdır.

Əvvəlki redaksiyada deyilirdi:

“158.3. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır”.

17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə CPM-in 158.3-cü maddəsində “cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi” sözləri “məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı” sözləri ilə əvəz edilmişdir:

“158.3. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır”.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 10 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarı ilə CPM-in 158.4-cü maddəsi 2012-ci il martın 1-dən qüvvədən düşmüşdür.

CPM-in 159-cu maddəsinə bir neçə dəfə dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki:

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-in 159.1-ci maddəsində “əlaqədar” sözündən sonra “müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında” sözləri əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-in 159.2-ci maddəsində “təkrarən” sözü “bu Məcəllənin 159.3-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-in 159.3-cü maddəsinin birinci cümləsində “Təqsirləndirilən” sözü “Bu Məcəllənin 159.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda təqsirləndirilən” sözləri ilə, “7 (yeddi)” sözü “6 (altı)” sözü ilə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 159.3-1-ci maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il 939-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanunu ilə CPM-in 159.6-cı maddəsində “şikayət” sözündən sonra “və ya protest” sözü əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il 939-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanunu ilə CPM-in 159.7-ci maddəsində “hər bir halda” sözləri çıxarılmış, “son müddəti” sözlərindən sonra “bir qayda olaraq” sözləri əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Qanunu (“Respublika” qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354) ilə 159.7.2-ci maddədə “6 (altı)” sözləri “7 (yeddi)” sözləri ilə, 159.7.3-cü maddədə “9 (doqquz)” sözləri “10 (on)” sözləri ilə, 159.7.4-cü maddədə “12 (on iki)” sözləri “13 (on üç)” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il 939-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanunu ilə CPM-ə 159.8-ci maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 20 dekabr 2017-ci il, № 281, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2017-ci il, № 12, I kitab, maddə 2267) ilə 159.8-ci maddəyə “son müddəti” sözlərindən sonra “bu Məcəllənin 159.8-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada” sözləri əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 159.8-1-ci maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 2005-ci il 939-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Qanunu ilə CPM-ə 159.9-cu maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-in 159.9-cu maddəsində “müddətə” sözündən sonra “bu Məcəllənin 159.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada” sözləri əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 29 noyabr 2016-cı il tarixli 439-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 159.10-cu maddə əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 2017-ci il tarixli 914-VQD nömrəli Qanunu ilə CPM-ə yeni məzmununda 159.11-ci maddə əlavə edilmişdir:

“Maddə 159. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması

159.1. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə 1 (bir) aydan, az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 4 (dörd) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

159.2. Məhkəməyədək icraat zamanı işin müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi ilə əlaqədar həbsdə saxlanılma müddəti bu Məcəllənin 159.3-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 5 (beş) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

159.3. Bu Məcəllənin 159.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasını zəruri hesab edən müstəntiq həbsdə saxlanılma müddətinin keçməsinə ən gec 6 (altı) gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora müvafiq əsaslandırılmış vəsatət

verir. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 5 (beş) gün qalmış məhkəməyə müvafiq təqdimatla müraciət edir. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasının zəruriliyi ilə razılaşıqda, onun barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarla müəyyən edilmiş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatanaqədək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edir.

159.3-1. Bu Məcəllənin 159.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin keçməsinə ən gec 8 (səkkiz) gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora müvafiq əsaslandırılmış vəsatət verir. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 6 (altı) gün qalmış vəsatəti təqdimat verilməsi üçün müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Hərbi prokuroru, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokuroru, Bakı şəhər prokuroru və ya Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun müavininə göndərir. Azərbaycan Respublikasının Hərbi prokuroru, Bakı şəhər prokuroru, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokuroru və ya Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun müavini təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 4 (dörd) gün qalmış məhkəməyə müvafiq təqdimatla müraciət edir. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasının zəruriliyi ilə razılaşıqda, onun barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarla müəyyən edilmiş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatanaqədək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edir.

159.4. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi, habelə girov qoyulmaqla təqsirləndirilən şəxsin azad edilməsinin mümkünlüyü və girovun məbləğinin müəyyən edilməsi hüququ məhkəmədə saxlanılır.

159.5. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən, məhkəmə həbsdə saxlanılmanın sonrakı müddətini bu Məcəllənin 159.1 və 159.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə müəyyən edir.

159.6. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması və ya bundan imtina edilməsi barədə məhkəmə qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələ üzrə qərarı qətidir.

159.7. Cinayət işinin məhkəməyədək icraatı zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının son müddəti bir qayda olaraq aşağıdakılardan artıq ola bilməz:

159.7.1. böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə — 3 (üç) ay;

159.7.2. az ağır cinayətlər üzrə — 7 (yeddi) ay;

159.7.3. ağır cinayətlər üzrə — 10 (on) ay;

159.7.4. xüsusilə ağır cinayətlər üzrə — 13 (on üç) ay.

159.8. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı toplanmış materialların həc-

minin böyüklüyü və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu işin istintaqını gecikdirdiyi və başqa formada çətinlik yaratdığı müstəsna hallarda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının 159.7-ci maddədə göstərilən son müddəti bu Məcəllənin 159.8-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada az ağır və ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə 6 (altı) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

159.8-1. Bu Məcəllənin 159.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının 159.7-ci maddədə göstərilən son müddətinin uzadılması barədə həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 10 (on) gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora müvafiq əsaslandırılmış vəsatət verir. İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşdıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 8 (səkkiz) gün qalmış vəsatəti Azərbaycan Respublikası Baş prokuroruna və ya onun birinci müavininə müraciət edilməsi üçün müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının hərbi prokuroru, Bakı şəhər prokuroru, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokuroru və ya Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun birinci müavininə təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının hərbi prokuroru, Bakı şəhər prokuroru, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokuroru və ya Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun birinci müavini təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşdıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 6 (altı) gün qalmış təqdimatın verilməsi üçün müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna və ya onun birinci müavininə müraciət edir. Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru və ya onun birinci müavini təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşdıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 4 (dörd) gün qalmış məhkəməyə müvafiq təqdimatla müraciət edir. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasının zəruriliyi ilə razılaşdıqda, onun barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarla müəyyən edilmiş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatanaqədək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edir.

159.9. Bu Məcəllənin 158.2.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallarda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının 159.7-ci maddədə göstərilən son müddəti keçdikdə və ibtidai araşdırmanın davam etdirilməsi zərurəti olduqda həbsdə saxlanılma müddəti 6 (altı) aydan çox olmayan müddətə bu Məcəllənin 159.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

159.10. Bu Məcəllənin 303 və ya 318.2-ci maddələrinə əsasən ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılmış cinayət işləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin bu Məcəllənin 159.7-159.9-cu maddələrində göstərilən həbsdə saxlanılma müddətləri başa çatdıqda, məhkəmə tərəfindən həbsdə saxlanılma müddəti bu Məcəllənin 159.2-ci maddəsinin tələblərinə riayət etməklə uzadıla bilər.

159.11. Bu Məcəllənin 159.3, 159.3-1 və 159.8-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin uzadılması

məsələsinə baxılarkən bu Məcəllənin 292.1-1-ci maddəsində göstərilmiş müddət nəzərə alınmalıdır”.

Qeyd edək ki, “cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar... uzadıla bilər” fikri ilə razılaşıırıq. Belə ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin “mürəkkəbliyi”, “müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi” ilə əlaqədar deyil, “mürəkkəb” və ya “müstəsna dərəcədə mürəkkəb” işlər üzrə təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması üçün maddi və prosessual əsasların mövcudluğunu saxlaması ilə əlaqədar uzadılmalıdır.

Maddə 91. Təqsirləndirilən şəxs

91.5. Təqsirləndirilən şəxs bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

...91.5.21. həbsə alma və həbsdə saxlamanın qanuni və əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmaq;

Maddə 92. Müdafiəçi

... 92.9. Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müdafiəçi aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

...92.9.10. cinayət prosesini həyata keçirən orqanın ekspertizanın təyin edilməsi haqqında qərarı və ona dair ekspertin rəyi ilə, müdafiə etdiyi şəxsin tutulması, həbsə alınması və ya həbsdə saxlanmasının qanuni və əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmaq.

10.3. Təcrübə

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarı

3. Qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır. Maddi əsaslar dedikdə təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyətini təsdiq edən sübutlar başa düşülür. Prosessual əsaslar isə Azərbaycan Respublikası CPM-in 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanuniliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir. Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-in 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdırlar. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi,

onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır.

4. Məhkəmələrə izah edilsin ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar ilk növbədə Azərbaycan Respublikası CPM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünlüyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırmalıdırlar. Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə və bununla yanaşı məhkəmənin öz təşəbbüsü və yaxud müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə ev dustaqlığı və yaxud müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə girov qətimkan tədbirləri seçilmədikdə, məhkəmə CPM-in 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyil. CPM-in 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər.

5. Azərbaycan Respublikası CPM-in 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri yalnız CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədilə iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxs barəsində tətbiq oluna bilər.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə vəsatət (təqdimat) isə Cinayət-Prosessual Məcəllənin 155.3.2 və 155.3.3-cü maddələrinə görə təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsinin qarşısını almaq və ya azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin barəsindəki hökmün icrasının təmin edilməsi məqsədlərilə, habelə təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda təmin edilə bilər. Bu zaman məhkəmənin qəbul etdiyi qərarla sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır.

6. ...Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqda təqdimatlara baxılmasına təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqəladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı, habelə məhkəmə iclasına çağırılmış şəxslər gəlmədikdə, onların iştirakı olmadan apellyasiya müraciətinə baxılması məsələləri məhkəmə nəzarəti qaydasında çıxarılmış qərarlara apellyasiya qaydasında baxılmasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həll edilməlidir. Bununla yanaşı, vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin onun iştirakı ilə apellyasiya müraciətinə baxılması haqqında müraciəti olduqda, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə əsasən məhkəmə iclasında mütləq iştirakını şərtləndirən hallar olmadıqda belə, həmin şəxsin məhkəmə iclasında iştirakı təmin olunmalıdır.

7. ...Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi olduqda o, məhkəmə iclasına mütləq dəvət edilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan, məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə əlaqədar psixiatriya stasionarında müalicədə olan təqsirləndirilən şəxslər haqqında verilmiş təqdimatlara baxılması zamanı müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Belə təqdimatlara baxılarkən təqsirləndirilən şəxslərin qanuni nümayəndələri də məhkəmə iclasında iştirak edə bilərlər.

8. Azərbaycan Respublikası CPM-in 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənədləri və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir.

Məhkəmələrə izah edilsin ki, göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması təqsirliyin müəyyən edilməsini deyil, yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosessual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasını ehtiva edir.

Məhkəmənin araşdırdığı və qərar çıxararkən əsaslandığı sübutların məzmunu (zəruri həcmdə), təqsirləndirilən şəxsin izahatı, habelə onların qiymətləndirilməsi üzrə mülahizələri və qənaəti qərarə əks olunmalı, həmin sübutların tədqiq edilməsi məhkəmə iclas protokolundakı müvafiq qeydlərlə uyğunluq təşkil etməli, qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar məhkəmə iclasında baxılmamış sübutlarla əsaslandırılmamalıdır.

9. Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə vəsatət Cinayət-Prosessual Məcəllənin 446.2-ci maddəsinə uyğun forma və məzmununda tərtib edilməli, o cümlədən vəsatətdə təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən cinayət əməli təsvir edilməklə, onun hüquqi tövsifi göstərilməli, qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin zərurliyi, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 154.1-ci maddəsində göstərilən məqsədlərin təmin edilməsi baxımından digər qətimkan tədbirlərinin kifayət etməməsi, həbsin hansı müddətdə tətbiq edilməli olduğu əsaslandırılmalı, digər zəruri məlumatlar əksini tapmalıdır.

...CPM-in 91.5.21 və 92.9.10-cu maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq təqsirləndirilən şəxs və ya onun müdafiəçisi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, yaxud həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarla əlaqədar məhkəməyə təqdim olunan materiallarla tanış olmaq hüququna malikdirlər. Həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi barədə vəsatət verildiyi hallarda isə ittiham tərəfi də belə hüquqa malikdir. Bu halda hakim müraciətə baxılmasının qanunla müəyyən edilən müddətini gözləməklə materiallarla tanış olmaq üçün əğlabatan vaxt müəyyən etməlidir.

12. Məhkəmələrə izah edilsin ki, yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxılarkən təqdimatın dəlilləri tam və hərtərəfli yoxlanılmaqla ilk növbədə belə şəxslərin haqqında digər, daha yüngül qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünsüzlüyü müzakirə edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, CPM-in 434.1 və 434.2-ci maddələrinin tələblərinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin

tətbiq edilməsinə yalnız ona az ağır zorakı cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində yol verilir. Bu, qanunun imperativ normasıdır və deməli, yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxs haqqında onlar tərəfindən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər törədilməsi hallarında məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilə bilməz.

Yetkinlik yaşına çatmadığı dövrdə cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxılarkən onun təqdimata baxılana qədər 18 yaşına çatmasından asılı olmayaraq işə baxılmasında müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Bu tələb təqsirləndirilən şəxsin cinayətlərdən bir hissəsini yetkinlik yaşına çatanadək, digər hissəsini isə bundan sonra törətməsi hallarına da aiddir. Hər iki halda müdafiəçi ilə yanaşı, yetkinlik yaşına çatmayanın qanuni nümayəndəsi də məhkəmə iclasında iştirak edə bilər.

13... Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas olmuş eyni hallara əsaslanmaqla həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbləri baxımından şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir.

Həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılarkən ibtidai araşdırmanın lazımi dərəcədə təşkil edilməməsi səbəbindən süründürməçiliyə yol verilməsi, təqdimatın CPM-in 159.3 və 159.3-1-ci maddələrinin tələblərinin pozulması ilə məhkəməyə təqdim edilməsi və sair qanun pozuntuları aşkar edildikdə məhkəmə ibtidai araşdırma və ya təhqiqat orqanının vəzifəli şəxsləri barəsində xüsusi qərarlar qəbul etməklə bu pozuntulara öz münasibətini bildirməlidir.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 2-926 sayılı İcmal məktub

“Yeni Cinayət-Prosessual Məcəlləsi qəbul olunduqdan sonra məhkəmə təcrübəsi əsasən təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında prokurorluq tərəfindən məhkəməyə daxil olmuş təqdimatların demək olar ki, tam təmin olunması istiqamətində gedirdi. Məhz Ali Məhkəmə tərəfindən aparılmış ümumiləşdirmələr, onların müzakirəsi formalaşmış məhkəmə təcrübəsinin tədricən dəyişməsinə doğru getməsinə, yəni prokurorluq tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlanılma müddətinin

uzadılması barədə təqdimatların təminindən imtina edilməsinə rəvac verdi. İcmal məktubunda qeyd olunurdu ki, “təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə bağlı respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2008-ci ildə baxılmış işlər üzrə verilmiş təqdimatlardan 99,1 faiz təmin edildiyi halda, 2012-ci ildə baxılmış işlər üzrə təqdimatların 96 faizi təmin edilmişdir” (s. 2).

“...bəzi məhkəmələr tərəfindən təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə təqdimatlara baxılarkən qanunun tələblərinə, Plenumun Qərarında məhkəmələrə edilmiş tövsiyələrə tam əməl olunmamış, verilmiş təqdimatların əsaslılığı dəqiq və hərtərəfli yoxlanılmadan qəbul edilmiş qərarlarda qətimkan tədbirinin seçilməsinin əsasları, yəni təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənə biləcəyi, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, istintaqın normal gedişinə maneçilik törətməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlməməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yəni-dən törətməsi və cəmiyyət üçün təhlükə yaratması kimi halların ehtimal edilməsi formal surətdə göstərsə də, Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbi pozularaq, bu halların edilməsi ehtimalını təsdiq edən sübutların mövcud olması aydınlaşdırılmamış və bununla bağlı hər hansı bir sübuta istinad olunmamış, bəzi hallarda təqdimatla hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxslərin məhkəmə iclasında iştirakı təmin edilməmiş və digər qanun pozuntularına yol verilmişdir” (s. 3-4).

... “Plenum Qərarının 13-cü bəndində məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə səbəb olmuş eyni hallara əsaslanmaqla həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbləri baxımından şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir”.

Təəssüf ki, nə “İcmal məktub”da, nə də Ali Məhkəmənin Plenumunun müvafiq qərarında istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi zəruriliyi ilə əlaqədar şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılmasının əsaslandırılmasının yolverilməzliyi öz əksini tapmamışdır.

...“İcmal məktub”da həmçinin göstərilir ki, “Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılarkən ibtidai araşdırmanın lazımi dərəcədə təşkil edilməməsi səbəbindən süründürməçiliyə yol verilməsi, təqdimatın CPM-in 159.3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması ilə məhkəməyə təqdim olunması və sair qanun pozuntuları aşkar edildikdə məhkəmə ibtidai araşdırma və ya təhqiqat orqanının vəzifəli şəxsləri barəsində xüsusi qərarlar qəbul etməklə bu pozuntulara öz münasibətini bildirməlidir” (s.17).

...“2014-cü ildə Ali Məhkəmə tərəfindən aparılmış ümumiləşdirmə nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bir sıra hallarda qanunvericiliyin (CPM-in 92.3.9) tələbi də pozularaq istər şəxs hansısa cinayətin törədilməsində şübhəli bilinərək tutularkən, istərsə

də onların barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması məsələsinə baxılarkən müdafiəçinin iştirakı təmin olunmamışdır” (s.17).

...“Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı öyrənilmiş işlərdən görünür ki, bir sıra hallarda əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanının əməkdaşları tərəfindən CPM-in 148.4-cü maddəsinin tələbi pozularaq cinayət törədilməsində şübhə edilən şəxslərin tutulması barədə protokol dərhal tərtib olunmamış, cinayət işinin başlanmasına dair qərar qanunla müəyyən olunmuş 24 saat ərzində qəbul edilməmiş, belə şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatlara baxan məhkəmələr isə bu qanun pozuntusuna münasibət bildirməmişlər”. “İcmal məktub”da qeyd olunan faktlardan məlum olur ki, belə hallarda tutulmuş şəxslər bir gündən dörd gün müddətinədək heç bir əsas olmadan və sənədləşdirmə aparılmadan azadlıq hüququndan məhrum edilmişlər”(s.13,15).

... “İcmal məktub”un sonunda “prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı işlərə baxılması zamanı Konstitusiyanın, Avropa Konvensiyasının, prosessual qanunvericiliyin tələblərinə, Avropa Məhkəməsinin presedent təcrübəsinə və Plenum Qərarının tövsiyələrinə ciddi surətdə əməl olunmasının təmin olunmasına çağırış edilmişdir (s.17, 23).

... Bakı şəhəri Nəsimi Rayon Məhkəməsinin hakimi... 14 aprel 2012-ci il tarixli qərarı ilə CM-in 29-cu, 177.2.1-ci, 177.2.3-cü və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilən..... oğlunun haqqında iki ay müddətində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş, hakimin 11 aprel 2012-ci il tarixli qərarı iləoğlunun həbsdə saxlanılma müddəti 1 ay müddətinə, yəni 12 may 2012-ci il tarixədək uzadılmışdır.

Məhkəmə ...oğlu barəsində həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə prokurorluğun təqdimatını təmin edərkən bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olmasını, işin mürəkkəbliyini və onun azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənməsini, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olmasına dair kifayət qədər əsasların olmasını nəzərə almasına baxmayaraq, həmin gün, yəni 11 aprel 2012-ci tarixdə qəbul olunmuş digər qərarla... oğlunun cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalının olmamasını qeyd edərək, onu həbsdən azad etmişdir (s.12).

Burada bir neçə məqama diqqət yetirilməsi vacibdir. Qeyd olunan faktın ağlabatan olmaması ilə razılaşmamaq olmaz. Eyni gündə eyni iş üzrə eyni şəxs barəsində hakimin eyni əsaslarla, yəni cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalına əsasən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini bir ay uzatdıqdan sonra həmin gün eyni şəxsin “cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalı”nın olmamasına əsaslanaraq onun barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı ilə əvəz etməsi məntiqə sığmır. Bu, hər şeydən əvvəl ona dəlalət edir ki, hakim həbsdə saxlanılma müddətini uzadarkən və həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı ilə əvəz edərkən şablon ifadələrdən istifadə edərək eyni gündə qəbul etdiyi qərarlarda ziddiyyətli nəticəyə gəlməsinin fərqlinə varmamışdır.

Diqqət yetirilməli olan digər məsələ “İcmal məktub”da prokurorun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatı təmin olunarkən aşağıdakılar həbsin müddətinin uzadılması üçün kifayətedici əsaslar kimi qiymətləndirilmişdir: “bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olması, işin mürəkkəbliyi və onun azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənməsi, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olması”. Əvvəla, İHAM qərarlarında, o cümlədən Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlarda da “bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olması, işin mürəkkəbliyi”nin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas kimi göstərilməsini Konvensiyanın tələblərinə müvafiq hesab etməmiş, bu cür halları azadlıq hüququnun pozulması kimi dəyərləndirmişdir. Ona görə də “İcmal məktub”a İHAM-ın presedent hüququna uyğun olmayan faktların daxil edilməsi məqbul sayıla bilməz. Digər tərəfdən, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün istinad edilən digər əsaslar – “ azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənmə, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olma” şablon ifadələr kimi qeyd olunmuş, həmin halların hansı sübutlarla təsdiqi “İcmal məktub”da öz ifadəsini tapmamışdır. Qeyd olunanlar səhv təcrübə üçün zəmin yarada biləcək hal kimi nəzərə alınmalıdır.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin təbiiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı İcmal məktub

“Ümumiləşdirmə ilə müəyyən edilmişdir ki, böyük həcmli və elə də mürəkkəb olmayan cinayət işləri üzrə barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxslərin altı aydan artıq həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması hallarına da yol verilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq bəzi təqsirləndirilən şəxslər barəsində mahiyyət üzrə baxılmış cinayət işləri məhkəmələrdən tələb edilərək öyrənilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, bəzi işlər üzrə uzun müddət istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməməsinə baxmayaraq, onların həbsdə saxlanılma müddəti məhkəmələr tərəfindən uzadılmışdır” (s. 34).

“Məsələn, qızının CM-in 177.3.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, onun barəsində Bakı şəhəri Yasamal Rayon Məhkəməsinin 15 aprel 2015-ci il tarixli qərarı ilə 4 (dörd) ay müddətində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti həmin məhkəmənin hakimləri tərəfindən 13 oktyabr 2015-ci il tarixədək və 13 noyabr 2015-ci il tarixədək uzadılmışdır.

..... qızının həbsdə saxlanılma müddətinin 3-cü dəfə uzadılmasına dair təqdimata həmin məhkəmənin hakimi ... tərəfindən 11 noyabr 2015-ci il tarixdə baxılarkən müəyyən edilmişdir ki, 22.05.2015-ci il tarixdən təqdimata baxılan günədək, yəni 5 ay 19 gün müddətində istintaq orqanı tərəfindən heç bir istintaq hərəkəti aparılmamış, yalnız cinayət işinin istintaq və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma

müddətinin uzadılması barədə qərar və təqdimatların yazılmasından ibarət hərəkətlər yerinə yetirilmişdir” (s. 34-35).

Aşağıda qeyd olunan misallarda istintaq orqanı tərəfindən xüsusi səyin göstərilməməsi haqlı irad kimi qeyd olunsada, istintaq hərəkətlərinin aparılması zərurəti ilə əlaqədar həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına haqq qazandırılması, həm də bunun “əsaslı olaraq” edilməsinin qeyd edilməsi yolverilməz hesab olunmalıdır. “İcmal məktub”da göstərilir: “...oğlunun CM-in 234.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işinin materiallarından görünür ki, onun barəsində Binəqədi Rayon Məhkəməsinin 11.10.2014-cü il tarixli qərarı ilə iki ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçildikdən sonra təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti eyni əsaslara görə, yəni “iş üzrə bəzi istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi, şərti alıcının şahid qismində dindirilməsi və onunla təqsirləndirilən şəxs arasında üzləşdirilmə aparılması zərurəti” ilə əlaqədar olaraq həmin məhkəmənin 06.12.2014-cü il tarixli qərarı ilə... 09.01.2015-ci il tarixə kimi, 08.01.2015-ci il tarixli qərarı ilə... 09.03.2015-ci il tarixə kimi və 07.03.2015-ci il tarixli qərarı ilə... 9 may 2015-ci il tarixədək uzadılmışdır”.

(Müəllifin qeydi: CPM-in 235.1-ci maddəsinə əsasən, “ifadələrində əhəmiyyətli ziddiyyətlər olduqda müstəntiq əvvəl dindirilmiş iki şəxs arasında üzləşdirmə aparmaq hüququna malikdir”. Prokurorun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatından gətirilən sitatla müəyyən edilir ki, şərti alıcı və hal şahidi hələ dindirilməmiş, prokuror onlarla təqsirləndirilən şəxsin üzləşdirilməsi zərurətini təqdimatda qeyd etmişdir. Prokurorun həmin şəxslər dindirilməmiş, onların ifadələri ilə təqsirləndirilən şəxsin ifadəsi arasında əhəmiyyətli ziddiyyətlər olacağını nəyin əsasında müəyyən etməsi sual doğurur).

“İcmal məktub”da daha sonra qeyd olunur ki, “cinayət işinin materiallarından görünür ki, şərti alıcı ilə təqsirləndirilən şəxs arasında 04.04.2015-ci il tarixdə, hal şahidi ilə 05.04.2015-ci il tarixdə, yəni cinayət işi başlandıqdan təxminən 6 ay sonra üzləşdirmə aparılmış və cəmi bir nəfər şahid dindirilmişdir.

Göründüyü kimi, cinayət işinin istintaqı zamanı açıq-aşkar süründürməçilik hallarına yol verilmiş, lakin prokurorun əsaslandırılmamış təqdimatlarını təmin edən məhkəmənin qeyd edilən hakimləri tərəfindən buna heç bir münasibət bildirilməmişdir.

...oğlunun CM-in 234.4.3-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, barəsində Bakı şəhəri Xətai Rayon Məhkəməsinin 04 yanvar 2015-ci il tarixli qərarı ilə həbs qətimkan tədbiri seçildikdən sonra zəruri istintaq hərəkətləri yerinə yetirilmiş, yalnız iş üzrə təyin edilmiş məhkəmə-narkoloji ekspertizanın rəyi alınmış əlavə edilmədiyinə görə istintaqı yekunlaşdırmaq mümkün olmamışdır. Buna görə də prokurorun təqdimatına əsasən, Xətai Rayon Məhkəməsinin 31 mart 2015-ci il tarixli qərarı ilə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti əsaslı olaraq 1 ay müddətinə uzadılmışdır.

Lakin cinayət işinin materiallarından görünür ki, 01 aprel 2015-ci tarixdə qeyd edilən rəy alınmış cinayət işinə əlavə olunsada, iş üzrə heç bir istintaq hərəkəti aparılmadığı halda, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin 3 ay uzadılması

barədə prokurorun təqdimatı Xərai Rayon Məhkəməsinin 30 aprel 2015-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmişdir.

Bundan sonra iş üzrə cəmi 1 nəfər şahidin dindirilməsinə baxmayaraq, cinayət işi baxılması üçün məhkəməyə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti uzadıldıqdan yalnız 81 gün sonra, yəni 21 iyul 2015-ci ildə göndərilməklə açıq-aşkar süründürməçiliyə yol verilmişdir” (s. 36-37).

Beləliklə, təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə, həbsdə saxlanılma müddətinin dəfələrlə uzadılmasına baxmayaraq, ibtidai araşdırma orqanı cinayət işini tamamlamaq üçün lazımı səy göstərmir. Buna baxmayaraq məhkəmələr təkrar-təkrar bu cür işlər üzrə həbsdə saxlanılma müddətini uzadırlar.

“Akif Muradverdiyev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarla İHAM qeyd etdi ki: “Ərizəçinin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılma müddətini ikinci dəfə beş ayadək uzatmış və Apellyasiya Məhkəməsinin 31 may 2006-cı il tarixli qərarı ilə qüvvədə saxlanmış Nəsimi Rayon Məhkəməsinin 16 may 2006-cı il tarixli qərarına gəldikdə isə, ərizəçinin davamlı olaraq həbsdə saxlanılması belə bir faktla əsaslandırılıb ki, ərizəçinin digər cinayətlərdə iştirakı ilə bağlı yeni dəlillər aşkar edildikdən sonra istintaqı başa çatdırmaq üçün əlavə vaxta ehtiyac vardı. Eyni zamanda, ərizəçinin ədalət mühakiməsindən yayınacağını, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə təsir göstərəcəyini və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə müdaxilə edəcəyini düşünmək üçün yetərli əsaslar vardı. Lakin Məhkəmə qeyd edir ki, daxili məhkəmələr ərizəçinin digər cinayətlərdə iddia edilən iştirakı ilə bağlı “yeni sübutların” aşkar edilməsinə istinad edərək onun həbs müddətini uzadarkən həmin iddia edilən digər cinayətlərlə bağlı ona qarşı yeni cinayət ittihamları yox idi. Həbs müddətini uzadan qərardan, demək olar ki, dörd ay keçəndən sonra - 13 sentyabr 2006-cı ilədək ərizəçiyə qarşı yeni cinayət ittihamları irəli sürülməmişdi. Buna görə də daxili məhkəmələrin 16 may və 31 may 2006-cı il tarixli qərarlarında ərizəçinin beş ay müddətinə həbsdə saxlanılması üçün gətirdikləri əsaslar münasib deyildi, çünki həmin qərarlarda ərizəçinin həbsdə saxlanılması onun hətta ittiham edilmədiyi cinayət əməlləri ilə bağlı şübhənin mövcudluğu ilə əsaslandırılırdı”.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı İcmal məktub

“...bir sıra hallarda həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxılarkən Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 155-ci maddəsində göstərilən əsaslar qəbul edilmiş qərarlarda yalnız formal olaraq sadalanmış, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin, prosessual qanunvericiliyin tələbləri, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ və Plenum Qərarının tövsiyələri pozularaq, CPM-

in 155.1-ci maddəsində sadalanmış halların olması ehtimalını təsdiq edən sübutların mövcud olub-olmaması bir çox hallarda hərtərəfli araşdırılmamış, bununla bağlı hər hansı bir sübuta istinad edilməmiş, bəzən şübhəli şəxslər barəsində təhqiqat zamanı heç bir prosessual sənəd (şübhəli şəxsi tutma protokolu) tərtib edilmədən sonuncuların əsassız olaraq saxlanılmasına yol verilmişdir”.

Məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbiri seçilərkən və ya həbsdə saxlanılma müddəti uzadılarkən CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrində göstərilən əsasların olmasını təsdiq edən sübutlara istinad edilməməsi barədə faktlar İcmal məktubun 4, 5, 7, 8, 9, 10, 15-ci səhifələrində qeyd olunan misallarda da öz ifadəsini tapmışdır (s. 4, 5, 7, 8, 9, 10, 15).

**“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin II yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətlərinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair”
05.06.2018-ci il tarixli 1(102) 19 ks/ 2018 sayılı İcmal məktub**

“Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsinin hakimi... sədrliyi ilə CM-in 228.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən... oğlunun həbsdə saxlanılma müddətinin 25 fevral 2018-ci il tarixədək uzadılması barədə təqdimata baxılarkən müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti məhkəmənin 20 avqust 2017-ci il tarixli qərarı ilə 24 oktyabr 2017-ci il tarixədək, 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qərarı ilə isə 24 dekabr 2017-ci il tarixə kimi uzadılmışdır.

Öz həcminə görə mürəkkəb olmayan cinayət işinin materialları öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs barəsində həbsdə saxlanılma müddəti uzadıldıqdan sonra keçən 2 ay ərzində iş üzrə cəmi 4 nəfər şahid dindirilməklə açıq-aşkar süründürməçiliyə yol verilmişdir” s. 36-37).

10.4. Problem

1. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarda və bu barədə məhkəmə qərarlarında bəzən fərdin azadlıq hüququna hörmət hüququnu üstələyən həqiqi ictimai maraq tələbinin konkret əlamətləri göstərilir.

2. Həbs müddətinin uzadılmasının zəruriliyinin istintaq hərəkətlərinin başa çatmaması, təqsirləndirilən şəxsə əlavə ittiham elan edilməsi, iş üzrə digər şəxslərə ittiham elan edilməsi, ekspertizaların keçirilməsi və sair istintaq hərəkətləri ilə əsaslandırılması təcrübəsinin davam etməsi 5-ci maddənin pozuntusu olmaqla problem kimi meydana çıxır.

3. İbtidai araşdırma orqanı həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasını xahiş etdiyi şəxsə münasibətdə onun azadlıqdan məhrum edilməsini zəruri edən konkret, münasib faktları müəyyən etməyə səhlənkarlıqla yanaşır, onları axtarır tapmağa səy göstərmir, məhkəmələrin həbsdə saxlanılma müddətini uzadacağına əminliklə yanaşır. Məhkəmələr də öz növbəsində yol verilmiş səhlənkarlığa göz yummaqla ətraflı araşdırma aparmadan həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edirlər.

4. CPM-in 159.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar müstətiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə 1 (bir) aydan, az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 4 (dörd) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

Həmin Məcəllənin 159.2-ci maddəsi isə müəyyən edir ki, məhkəməyədək icraat zamanı işin müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi ilə əlaqədar həbsdə saxlanılma müddəti bu Məcəllənin 159.3-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 5 (beş) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

“Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar ...uzadıla bilər” fikri ilə razılaşıırıq. Belə ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin “mürəkkəbliyi”, “müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi” ilə əlaqədar deyil, “mürəkkəb” və ya “müstəsna dərəcədə mürəkkəb” işlər üzrə təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılması üçün maddi və prosessual əsasların mövcudluğunu saxlaması ilə əlaqədar uzadılmalıdır. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasını işin mürəkkəbliyi və müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi ilə əlaqələndirmək düzgün olmazdı. Belə ki, mürəkkəb və ya müstəsna dərəcədə mürəkkəb işlər üzrə həbsdə saxlanılan şəxsin həbsdə saxlanılma əsasları aradan çıxıbsa və onun artıq həbsdə saxlanılmasına ehtiyac yoxdursa, təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini daha yüngül qətimkan tədbiri ilə əvəz etmək və mürəkkəb və ya müstəsna dərəcədə mürəkkəb cinayət işinin ibtidai araşdırmasını davam etdirmək olar. Yəni həbsin müddətinin uzadılması üçün əsas onun mürəkkəbliyi deyil, təqsirləndirilən şəxsin istintaq və məhkəmədən qaçıb gizlənməsi, istintaqın gedişinə maneçilik törətməsi və ya yeni cinayət törətməsi ehtimalı olmalıdır.

Hesab edirik ki, gələcəkdə ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən hər hansı istintaq hərəkətlərinin görülməsinin zəruriliyi baxımından həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması cinayət məhkəmə icraatında mövcud olan problemlə təcrübədir və bu təcrübəyə son qoyulmalıdır.

5. Ali Məhkəmənin Plenumu 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarında aydın şəkildə müəyyən etmişdir ki, məhkəmələr məhkəməyəqədər həbsə dair qərar verdiyi zaman həbsolunma üçün ümumi əsaslara istinad yetərli əsaslandırılmış hesab oluna bilməz. Yerli məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsin həbs olunması və şəxsi vəziyyəti ilə əlaqədar istinad edilən hər bir əsası ətraflı şəkildə təsvir etmək və bu əsasın işə uyğunluğunu yoxlamaq öhdəliyi daşıyırlar.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, İHAM çoxsaylı qərarlarında yerli məhkəmələrin müxtəlif səbəbləri ümumi və şablon şəkildə təkrarlamalarını, bu əsasları həbsdə olan şəxsə münasibətdə nə üçün münasib hesab etdiklərini heç bir səbəblə əsaslandırmadıqlarını, təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılma əleyhinə gətirdikləri dəlilləri nə üçün nəzərə almadıqlarını göstərmədən, işə aid konkret faktlara istinad etmədən həbsdə saxlanılma müddətini uzatmalarını 5-ci maddənin 3-cü bəndinin pozuntusu kimi qeyd

etməsinə baxmayaraq, həmin pozuntular davam etməkdədir. Bundan əlavə, İHAM-ın bu cür pozuntulara yol verilməməsi üçün Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 03 noyabr 2009-cu il tarixli qərarına istinad etməsi bir daha ona dəlalət edir ki, yol verilən nöqsanlar həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə narahatlıq doğurur, problem isə davam etməkdədir.

6. Bəzən birinci instansiya məhkəmələri həbs qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılması ilə bağlı təqdimatlara baxarkən, ətraflı araşdırma aparmır, xüsusən də ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün gətirilmiş dəlillərin mahiyyətini yoxlamır, eyni əsasları qərarlarında təkrarlayaraq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini uzadırlar.

Həbsə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə işlərə baxarkən problem kimi meydana çıxan məsələlərdən biri də məhkəmələrin ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən təqdim olunmuş təqdimatlardakı əsasları birmənalı qəbul etməsi ilə yanaşı, məhkəmənin qəbul etdiyi qərarla təqdimatın demək olar ki, sözbəsöz üst-üstə düşməsi ilə bağlıdır. Bu cür prosesual pozuntu, həmin qərarların qabaqcadan ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən tərtib olunması effektini yaradır ki, bu da məhkəmənin nüfuzunun aşağı düşməsinə təsir edən real göstəricidir.

7. Məhkəmələr həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara baxarkən mütləq qaydada həqiqi ictimai maraqların xüsusi göstəricilərinin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması baxımından mövcud olmasına tam əminlik əldə etmədən qərar qəbul edirlər.

8. Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsinə ilkin həbs zamanı əsaslı şübhələrin mövcud olması müəyyən vaxt keçəndən sonra hadisələr inkişaf etdikcə bu amillə kifayətlənməməyi ehtiva edirsə də, məhkəmələr həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına haqq qazandıran digər əsasları araşdırmır və ya azadlığa buraxılmasını təmin edən əsasların təqdim edilməsi vəzifəsini həbsdə saxlanılan şəxsin üzərinə qoyurlar.

9. Məhkəmələr həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarını kifayətedici faktlarla əsaslandırmır, dəfələrlə eyni məzmunlu ifadələrdən istifadə edərək hadisələrin inkişafına və həmin dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olduğuna qiymət vermirlər.

10.5. Təvsiyə

1. Məhkəmələr həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə məsələni müzakirə edərkən ilkin olaraq şəxsin həmin vaxta kimi hansı müddətdə həbsdə olduğunu, hazırda həbs müddətinin nə vaxta kimi uzadılmasının xahiş olunduğunu, həbsin müddətinin həmin vaxta qədər uzadılmasının qanuni və əğlabatan olub-olmadığını araşdırmalı və bu barədə əsaslandırılmış qərar qəbul etməlidirlər.

2. Konkret işdə davamlı həbsə yalnız o halda haqq qazandırmaq olar ki, təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş fərdin azadlığına hörmət hüququnu üstələyən həqiqi ictimai maraq tələbinin konkret əlamətləri mövcud olsun. Yəni konstitusiyada təsbit olunmuş və cinayət mühakimə icraatında hüququn əsas prinsiplərindən olan təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ məhkəmə qərarı ilə

şəxsin təqsirliliyi müəyyən edilənə kimi onun azadlıqda qalmasını tələb edir. Bu hüquqdan istisna üçün həqiqi ictimai maraqlar mövcud olmalıdır. Məhz həmin ictimai maraqlar təqsirsizlik prezumpsiyasına, yəni məhkəmə qərarı ilə şəxsin təqsirli bilinmədiyinə baxmayaraq, onun azadlıq hüququnu məhdudlaşdırmaq zərurətini meydana çıxarmalıdır.

3. Təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılmasının əğlabatan müddət həddini aşmamasını təmin etmək vəzifəsi ilk növbədə dövlət orqanlarının (istintaq, prokurorluq, məhkəmə) üzərinə düşür. Bu məqsədlə onlar təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə lazımi diqqət yetirməklə, 5-ci maddənin müddəalarından kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələblərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalat edən bütün faktları araşdırmalı və qərarlarda onları göstərməlidirlər. Məhkəmə həbs müddətinin uzadılmasının təmin olunması və ya onun rədd olunması barədə qərarında prokurorun təqdimatında həbs müddətinin uzadılması barədə gətirilən əsaslara və müdafiə tərəfinin gətirdiyi arqumentlərə qiymət verməli, həbs müddətini uzadırsa və ya bundan imtina edirsə özünün konkret dəlilləri ilə bunu əsaslandırmaqlı, faktlar əsasında 5-ci maddənin 3-cü bəndinin pozulub-pozulmadığı barədə qərar çıxarmalıdır.

4. Tutulmuş şəxsi cinayət törətməkdə şübhəli hesab etmək üçün əsaslı səbəblərin olması həbsdə saxlanılmanın qanuniliyinin məcburi şərtidir, lakin müəyyən vaxt keçdikdən sonra bu, kifayət etmir. Ona görə də həbs müddətinin uzadılması barədə təqdimata baxarkən məhkəmə prokurorun təqdimatında qeyd olunan əsasların azadlıqdan məhrum edilmənin davam etməsinə haqq qazandırır-qazandırmamasını, həmin əsaslara əvvəllər istinad olunub-olunmamasını müəyyən etməlidir. Belə əsaslar “münasib” və “yetərli” olduqda, məhkəmə həmçinin dövlət orqanlarının icraatı həyata keçirərkən “xüsusi səylə” çalışıb-çalışmamalarını da müəyyən etməlidir. “Xüsusi səylə” çalışmaq məsələsi ilk öncə şəxsin həbsdə olduğu müddətdə istintaq orqanının zəruri istintaq hərəkətlərini yerinə yetirmək üçün necə fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur. Əgər istintaq orqanı şəxsin həbsdə olduğu dövrdə yerinə yetirilməsi mümkün olan istintaq hərəkətlərini yerinə yetirməyibsə, istintaqın başa çatdırılması üçün xüsusi səylə göstərməyibsə bu cür faktlar təqdimatın təmin olunmaması üçün əsas ola bilər.

5. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarında ilkin həbs və ondan sonra həbsin müddətinin uzadılması barədə qərarında istinad olunan eyni standart ifadələrdən istifadə etmək həbs müddətinin uzadılması barədə qərarın ətraflı araşdırma əsasında qəbul edilməsini istisna edir. Çünki zaman keçdikcə, faktlar və real vəziyyət dəyişmiş olur. Yeni əsaslara istinad olunmadan eyni əsaslarla həbs müddətinin uzadılması daha çox məhkəmə araşdırmasının formal aparılmasına dəlalat edir.

Məhkəmənin gətirdiyi əsaslar zaman keçdikcə dəyişə bilən vəziyyətin gedişini əks etdirməli və prosesin sonrakı mərhələlərində həmin əsasların öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığı yoxlanılmalıdır.

6. Hər bir halda təqsirləndirilən şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsini zəruri edən konkret, münasib faktlar varsa, onlar məhkəmənin qərarında öz əksini tapmalıdır.

7. Həbs müddətinin uzadılması barədə qərarında sadəcə olaraq həbsdə saxlanılmanın əsaslarını sadalayan stereotip ifadələrdən istifadə etmək əvəzinə, təqsirləndirilən şəxslərin işinin konkret faktları qeyd olunmalıdır.

8. Məhkəmələr tərəfindən həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlarda dəfələrlə eyni məzmunlu ifadələrdən istifadə edilməsi, hədisələrin inkişafına və həmin dəlillərin cinayət prosesinin sonrakı mərhələlərində əsaslı olduğuna qiymət verilməməsi qərarın əsassızlığını, azadlıq hüququnun pozulmasını şərtləndirir.

9. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, cinayət əməlinə təqsirli bilinən şəxs ibtidai araşdırma orqanının onun davamlı həbsini əsaslandıran “müvafiq və yetərli” səbəblər olduğu hallar istisna olmaqla, məhkəməyə qədər azad edilməlidir.

10. Bundan əlavə, 158-ci maddədə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimata baxarkən məhkəmənin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilərkən müəyyən olunmuş əsasların mövcudluğunu saxlaması və ya yeni əsasların meydana çıxmasını, şəxsin həbsdə saxlanılması üçün məhkəmə tərəfindən əvvəllər müəyyən edilmiş müddətdə istintaq orqanlarının işin istintaqı ilə əlaqədar xüsusi say nümayiş etdirib-etdirməməsini araşdırmaq vəzifəsinin Məcəllədə müəyyən edilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik.

10.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

CPM-in 159.4-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik:

1. “Məhkəmə həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında təqdimata baxarkən şəxsin ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhənin davam edib-etməməsini, şəxsin həbsi üçün əsas hesab olunan CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslardan ən azından birinin mövcud olub-olmamasını, şəxsin həbsdə saxlanılmasının əqləbatan müddəti keçib-keçməməsini dəyərləndirməli, nəticə azad olunmanın xeyrinə olarsa, şəxsi azadlığa buraxmalıdır. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi, habelə girov qoyulmaqla təqsirləndirilən şəxsin azad edilməsinin mümkünlüyü və girovun məbləğinin müəyyən edilməsi hüququ məhkəmədə saxlanılır.

Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması heç bir halda ümumi şablon ifadələrə, xüsusən də ibtidai araşdırmanın başa çatdırılması üçün vaxta ehtiyac olması ilə əsaslandırıla bilməz”.

2. 159-cu maddədə ifadəsini tapan “işin mürəkkəbliyi”, “işin müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi” ifadələrinə onların mahiyyəti açıqlanmaqla aydınlıq gətirilməlidir.

3. CPM-in 159.8-ci maddəsi nəzərdə tutur ki:

“159.8. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu işin istintaqını gecikdirdiyi və başqa formada çətinlik yaratdığı müstəsna hallarda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının 159.7-ci maddədə göstərilən son müddəti bu Məcəllənin 159.8-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada az ağır və ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə 6 (altı) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər”.

Həmin maddədə istifadə olunan “toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu işin istintaqını gecikdirdiyi və başqa

formada çətinlik yaratdığı müstəsna hallarda” ifadəsi təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılmasının istintaq orqanının işi başa çatdırması üçün vaxta ehtiyacı olması ilə əlaqəliliyini ehtiva edir. İHAM-ın presedent hüququna müvafiq olaraq “istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac olması və ya prosesin hələ tamamlanmaması faktı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunması üçün qəbul edilə bilən səbəblərdən heç birinə uyğun gəlmir”. Ona görə də həmin ifadə 159.8-1 maddəsindən çıxarılmalıdır.

11. Azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə məhkəmə nəzarəti (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi)

11.1. Şərh

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi *habeas corpus* (tutulmuş şəxsin məhkəməyə çatımlılığını təmin edən) müddəsidir. Həmin müddəə həbs olunmuş şəxslərə məhkəmə tərəfindən həbslərinin qanuniliyinə baxılmasını tələb etmək hüququ verir.

Konvensiya müddəalarına müvafiq olaraq şəxsin ilkin həbsi də məhkəmə və ya məhkəmə səlahiyyətlərinə malik olan səlahiyyətli şəxsin qərarı əsasında həyata keçirilir. Məhkəmənin ilkin olaraq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinin pozulduğunu aşkar etməməsi faktı onu 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində qiymətləndirmə aparmaqdan azad etmir. Bu iki bənd ayrı-ayrı prosedurları əks etdirir və birinci bəndə riayət edilməsi mütləq surətdə sonuncuya da riayət edildiyini göstərmir. 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində həyata keçirilən yoxlama, həm məhkəmə qərarının yuxarı məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması (məhkəməyə təkrar müraciət hüququ) çərçivəsində, həm də zaman keçdikcə dəyişən şəraitlə bağlı həbsin əsaslarının mövcudluğunu itirməsi baxımından eyni səviyyəli məhkəmə tərəfindən həyata keçirilə bilər.

5-ci maddənin 4-cü bəndi həbs olunmuş və ya tutulmuş şəxsə azadlıqdan məhrum edilməsinin 5-ci maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində qanuniliyi üçün vacib olan prosessual və maddi-hüquqi şərtlərə riayət olunub-olunmamasının məhkəmə tərəfindən yoxlanılmasını reallaşdırmaq hüququ verir.

5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan “Qanunçuluq” anlayışı 5-ci maddənin 1-ci bəndində ehtiva olunanla eyni mahiyyətə malikdir. Belə ki, həbs edilmiş və ya tutulmuş şəxsin həbsinin qanuniliyi ilkin olaraq həbsin milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsasə görə və milli qanunvericilikdə müəyyən edilmiş prosedur əsasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Lakin milli qanunvericiliyə əməl edilməsi “qanuni”liyin təmin olunması üçün yetərli deyildir. Məhkəmə həbsin qanuniliyini həm də Konvensiyanın tələblərinin, əhatə etdiyi ümumi prinsiplər və 5-ci maddənin 1-ci bəndinin icazə verdiyi məhdudiyyətlərin məqsədi kontekstində yenidən qiymətləndirmək hüququna malikdir. Yəni həbs milli qanunvericiliyə uyğun olmaqla yanaşı, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə də müvafiq olmalı, özbaşına xarakter daşımamalıdır.

5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verən məhkəmə baxışı forma etibarilə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulan azad-

lıqdan məhrumetmə hallarından asılı olaraq fərqlənə bilər və sözügedən azadlıqdan məhrumetmə növündən asılıdır. Lakin bu fərq həbsin qanuniliyinin yoxlanılmasının mahiyyətinə təsir göstərmir. Hər bir halda yoxlamanın nəticəsində məhkəmə azadlıqdan məhrumetmənin özbaşına xarakter daşması və ya buna zərurətin aradan qalxması qənaətinə gələrsə, üstünlük şəxsin azad olunmasına verilməli və məhkəmə belə bir səlahiyyətə malik olmalıdır.

İstisna edilmir ki, həbsin davamlı olaraq qanunauyğunluğunun vaxtaşırı yoxlanılması sistemi 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğunluğu təmin edə bilər. Lakin avtomatik yoxlama tətbiq edildiyi təqdirdə, həbsin qanuniliyi ilə bağlı qərarlar “ağlabatan intervallarla” qəbul edilməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, həbsin qanunauyğunluğunun davamlı olaraq yoxlanılmasının milli qanunvericilikdəki sistemi Konvensiyanın tələblərinə tam cavab verməsini iddia etmək olmaz. Belə ki, CPM-də məhkəmənin “ağlabatan intervallarla” həbsin qanuniliyini yoxlaması, həmçinin təqsirləndirilən şəxsin “ağlabatan intervallarla” həbsin qanuniliyini yoxlamasını tələb etmək proseduru öz əksini tapmamışdır.

Əgər şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinə əsasən həbsdə saxlanılırsa, “məhkəmə”nin onun hüquq pozuntusu törətdiyinə dair əsaslı şübhəyə rəvac verən yetərli dəlilin olub-olmadığını yoxlamaq səlahiyyəti olmalıdır, çünki həbs qətimkan tədbirinin Konvensiya çərçivəsində “qanuni” olması üçün belə şübhənin mövcud olması vacibdir. Lakin ilkin həbs zamanı mövcud olmuş əsaslı şübhələr müəyyən müddət keçəndən sonra aradan qalxa bilər. Ona görə də “ağlabatan intervallarla” həbsin qanuniliyinin yoxlanması azadlıq hüququnun təmini baxımından önəm kəsb edir və bu prosedur həbsin bütün müddəti üçün davamlı olaraq tətbiq olunmalıdır.

Şəxs səlahiyyətli məhkəmənin ittiham hökmü əsasında azadlıqdan məhrum edilibsə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə tələb olunan nəzarət məhkəmə icraatının sonunda məhkəmənin qəbul etdiyi qərarla əks etdirilir və buna görə də əlavə qiymətləndirmə tələb olunmur. Yəni məhkəmənin hökmündə məhkum olunmuş şəxsin həmin qərardan hansı müddətdə və hansı qaydada yuxarı məhkəməyə şikayət etmək hüququnun olması öz əksini tapır. Məsələn, CPM-in 384-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsin həmin hökm şəxsə verildiyi andan 20 (iyirmi) gün müddətində apellyasiya şikayəti verilə bilər.

Şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandıran əsaslar vaxtın ötməsi ilə dəyişə bildikdə, onun Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verən orqana müraciət etmək imkanı olmalıdır.

İHAM “Əbdülxanov Rusiyaya qarşı”, “Əzimov Rusiyaya qarşı” işlər üzrə qərarlarında qeyd etdi ki, “5-ci maddənin 4-cü bəndinə əsasən, tutulmuş şəxs azadlıqdan məhrum edilməsi barədə ilkin qərarın qəbul edilməsindən sonra meydana gəlmiş yeni amillərə əsasən azadlıqdan məhrum edilməsinin “qeyri-qanuni” olub-olmadığını “yubatmadan” araşdırmaq yurisdiksiyasına malik olan “məhkəməyə” müraciət etmək hüququna malikdir”.

Psixiatrik müəssisəyə məcburi qaydada uzun müddətə yerləşdirilən ruhi xəstə saxlanılmasının qanuniliyini məhkəmədə mübahisələndirmək üçün “ağlabatan müddətdə” işinin araşdırılması hüququna malikdir. Təşəbbüsün müstəsna olaraq səlahiyyət

yətli orqanlara aid olduğu dövrü qiymətləndirmə sistemi özlüyündə yetərli deyil.

Ruhi xəstə hesab olunan şəxsin həbsdə saxlanması Konvensiyanın özbaşına azadlıqdan məhrum etməni istisna edən 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədlərinə və “e” yarım bəndində nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlərin məqsədlərinə uyğun olmalıdır. Buna münasibətdə Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, onun müəyyən olunmuş təcrübəsinə müvafiq olaraq aşağıdakı 3 minimum şərtə nail olunmamışdırsa, şəxs “ruhi xəstə” hesab oluna və azadlıqdan məhrum edilə bilməz: birincisi, qətiyyətlə müəyyən edilməlidir ki, o, ruhi xəstədir; ikincisi, psixi pozuntunun dərəcəsi məcburi xəstəxanaya yerləşdirməni tələb etməlidir; üçüncüsü, məcburi xəstəxanaya yerləşdirmənin uzadılmasının həqiqiliyi bu cür pozuntunun qalmasından asılı olmalıdır.

5-ci maddənin 1-ci bəndinin (e) yarım bəndi çərçivəsində “qanuni həbs” meyarlarına görə, ruhi xəstənin davamlı həbsinə münasibətdə 5-ci maddənin 4-cü yarım bəndi ilə təminat verilən qanuniliyin qiymətləndirilməsi zamanı xəstənin cari sağlamlıq vəziyyətinə, o cümlədən onun yenilənmiş tibbi qiymətləndirmə ilə sübuta yetirilən təhlükəliliyinə istinad edilməlidir və ilkin həbs qərarından irəli gələn keçmiş hadisələr əsas götürülməməlidir.

Azərbaycan Respublikasında 5-ci maddənin 4-cü bəndinin məqsədləri çərçivəsində həbsin qanuniliyinin yoxlanılması mövcud məhkəmə sisteminə daxil olan məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Lakin Konvensiyaya əsasən həbs olunmuş şəxsin 5-ci maddənin 4-cü bəndinin məqsədləri çərçivəsində müraciət edə biləcəyi “məhkəmə”nin ölkənin standart məhkəmə mexanizminin bir hissəsi olan klassik ümumi hüquq məhkəməsi olması mütləq deyil. Bununla, belə məhkəmələr müəyyən prosessual təminatlar təklif edən “məhkəmə xarakterli” orqan olmalıdır. Beləliklə, “məhkəmə” icra hakimiyyəti orqanlarından və iş üzrə tərəflərdən asılı olmamalıdır.

Konvensiyanın tələblərinin ödənməsi məqsədilə milli məhkəmə tərəfindən aparılan qiymətləndirmə milli qanunvericiliyin maddi və prosessual hüquq normalarına uyğun olmalıdır və 5-ci maddənin şəxsi əsassızlıqdan qorumaq məqsədinə müvafiq qaydada həyata keçirilməlidir. Həbsin yalnız milli qanunvericilikdə əsasən malik olması və bunun milli qanunvericiliyə və ya milli təcrübəyə müvafiq qaydada həyata keçirilməsi yetərli hesab edilə bilməz.

5-ci maddənin 4-cü bəndi iştirakçı Dövlətləri həbsin qanuniliyinin yoxlanması üçün yurisdiksiyasının ikinci səviyyəsini təsis etməyə məcbur etməsə də, belə bir sistem formalaşdıran Dövlət prinsip etibarilə tutulmuş şəxslərə apellyasiya zamanı birinci instansiyada təmin etdiyi eyni təminatları təqdim etməlidir.

Apellyasiya məhkəməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi çərçivəsində həbsin qanunsuzluğu ilə bağlı apellyasiya şikayətinə baxarkən təqsirləndirilən şəxs və ya onun vəkiliyin irəli sürdüyü hər bir argumenti nəzərə almaq öhdəliyi daşıyır. Lakin məhkəmə həbs edilən şəxsin istinad etdiyi və azadlıqdan məhrum edilmənin Konvensiyaya əsasən qanuniliyi üçün vacib şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları əhəmiyyətsiz hesab edə və ya diqqətə almaya bilməz. Müdafiə tərəfinin irəli sürdüyü dəlillər araşdırılmalı və həbsin qanuniliyi baxımından qiymətləndirilməlidir. Məhkəmə həmin dəlillərlə razılaşmadıqda onları qəbul etməməsinin əsaslarını qərarında qeyd etməlidir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi çərçivəsində həbsin qanuniliyini yoxlayan məhkəmə həbsin qeyri-qanuni olduğunu aşkar etdikdə, azadlığa buraxılma haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır. 5-ci maddənin 4-cü bəndində əks olunan müddəalar baxımından məhkəmənin yalnız tövsiyə vermək səlahiyyəti yetərli hesab edilə bilməz.

5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan prosedur bütün hallarda cinayət və ya mülki icraat üçün 6-cı maddə altında tələb olunan eyni təminatları nəzərdə tutmalı olmasa da, bu prosedur məhkəmə xarakteri daşımali və sözügedən azadlıqdan məhrumetmənin növünə müvafiq təminatlar təqdim etməlidir. 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində prosessual ədalət tələbi kontekst, fakt və şəraitdən asılı olmayaraq, vahid, dəyişməz standartın tətbiqini şərtləndirmir.

Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndinə uyğun gəldikdə, dinlənilmə tələb olunur. Bir qayda olaraq, təqsirləndirilən şəxsin özünün və müdafiəçisinin azadlığa buraxılmanın lehinə olan arqumentlərinin məhkəmənin nəzərinə çatdırılması daha səmərəli hesab olunmalıdır. Bu, araşdırmanın keyfiyyətinə təsir göstərə biləcək mühüm amildir. İHAM-ın presedentlərinə əsasən dinlənilmək imkanının olması azadlıqdan məhrum edilmə məsələlərində tətbiq edilən prosedurun fundamental təminatları arasındadır.

“Novruz İsmayılov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi şikayət etmişdi ki, barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair məhkəmə prosesi çəkişmə prinsipi pozulmaqla həyata keçirilmiş və bununla da ədalətsiz olmuşdur. O, xüsusilə qeyd edir ki, məhkəmələr onun iştirakı olmadan onun həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı məhkəmə iclası keçirmiş, onun vəkili 23 dekabr 2004-cü il tarixli Xətai Rayon Məhkəməsi tərəfindən keçirilən məhkəmə prosesinin yeri və tarixi barədə məlumat almamış, məhkəmə iclasının protokolu məhkəmənin özü tərəfindən saxtalaşdırılmış və yerli məhkəmələr onun azad olunması ilə bağlı olan xüsusi dəlillərə istinad etməmişlər.

İHAM həmin iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə müvafiq olaraq tutulan və ya azadlıqdan məhrum edilən şəxs onun həbsə alınmasının maddi və prosessual şərtlərinin məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu da öz növbəsində həbsin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında “qanuniliyini” müəyyən etmək üçün vasitədir. Bu o deməkdir ki, müvafiq məhkəmə təkcə prosessual şərtlərə əməl olunmasını deyil, həm də həbs tədbirinin seçilməsinə haqq qazandıran şübhələrin əsaslılığını, tutulma və həbsetmə tədbirinin təyin edilməsi ilə əlaqədar qanunauyğunluğunu yoxlamalıdır. Baxmayaraq ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan prosedurun Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən cinayət və mülki mühakimə icraatında tələb olunan zamanətlərə riayət olunmaqla aparılması bütün hallarda zəruri deyil, o, hüquqi təbiətə malik olmalı və azadlıqdan məhrumetmənin müvafiq növünə uyğun zamanətlər təqdim etməlidir. Məhkəmə prosesi çəkişmə prinsipinə əsasən aparılmalı və tərəflərin bərabərliyi bütün hallarda təmin edilməlidir. Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndinin tələblərinə uyğun olarsa, məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur. Məhkəmədə tutulan şəxsin şəxsən və ya müəyyən nümayəndəlik vasitəsilə dindirilmə imkanı azadlıqdan məhrumetmə məsələlərinə baxılarkən fundamental zamanətlərdən biridir”.

5-ci maddənin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin həbs müddətinin uzadılması qərarının əleyhinə təqdim etdiyi hər bir apellyasiya şikayəti zamanı dinlənilməsinə tələb etməsə də, əqləbatan intervallar daxilində dinlənilmək hüququnun həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmalı və əlçatan olmalıdır.

5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində həyata keçirilən icraat çəkişmə xarakteri daşmalı və hər zaman tərəflərin “bərabərliyini” təmin etməlidir. Həbs qətimkan tədbiri hallarında təqsirləndirilən şəxsin hüquq pozuntusuna yol verdiyinə dair əsaslı şübhənin mövcudluğu davamlı həbsin qanuniliyi üçün *sine qua non* (məcburi) şərt olduğundan, həbs olunmuş şəxsə ona qarşı irəli sürülən ittihamın əsasını səmərəli şəkildə mübahisələndirmək imkanı verilməlidir. Bu, məhkəmədən ifadələri həbsin qanuniliyinə təsir edə bilən şahidləri dinləməyi tələb edə bilər. Ərizəçi və ya onun müdafiəçisinin həbs qərarının qanuniliyini səmərəli şəkildə mübahisələndirmək üçün əhəmiyyətli istintaq sənədlərinə çıxış hüququnun rədd edilməsi halında bərabərlik təmin edilmir. Konvensiyanın təminat verdiyi hüququn səmərəliliyi şəxsin yalnız şəxsən dinlənilmək imkanını deyil, həmçinin vəkili sənərəli yardımından istifadə etməsini də əhatə edir.

Məhkəmə prosesinə xas olan prinsiplər kimi, çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə apellyasiya məhkəməsi çərçivəsində keçirilən icraat zamanı da əməl edilməli, müdafiə tərəfi üçün ittiham tərəfinin malik olduğu kimi bərabər şərait yaradılmalıdır.

Həbs olunan şəxslərə həbslərinin qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəmə prosesini başlamaq hüququnu təmin edən 5-ci maddənin 4-cü bəndi belə icraatın başladılması nəticəsində onların həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə təxirəsalınmadan baxılması və həbs qanunsuz hesab edildiyi təqdirdə ona xitam verilməsi barədə hüquq verir. Qərarın təxirəsalınmadan qəbul edilməsi hüququna əməl edilib-edilmədiyini hər bir işin halları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Hər bir halda həbsdə saxlanılması qanunçuluq tələbinə cavab verməyən şəxs dərhal həbsdən azad olunmalıdır.

İHAM “Pirqurban Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “Ərizəçinin həbs müddətinin daha da uzadılması 22 iyul 2010-cu il tarixinədək Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi tərəfindən 6 iyul 2010-cu il tarixdə qərara alınmışdır. Lakin ərizəçi həmin qərardan apellyasiya şikayəti verməmişdir. 16 avqust 2010-cu ildə Sumqayıt Şəhər Məhkəməsi prokurorun ərizəçinin həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı vəsatətini təmin etməyib, lakin prokurorun bu qərara etiraz etmək niyyətini nəzərə alaraq onun 7 gün müddətinə həbs edilməsinə qərar verib. 23 avqust 2010-cu ildə Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi prokurorun etirazını təmin etməyib və ərizəçi həbsdən azad edilib”. Məhkəmənin prokurorun bu qərara etiraz etmək niyyətini nəzərə alaraq özünün qəbul etdiyi qərarına zidd olaraq şəxsi 7 gün müddətində həbsdə saxlaması Konvensiyanın ruhuna, həmçinin 5-cü maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə uyğun hesab edilə bilməz.

Məhkəmə baxışı imkanı hər hansı şəxs həbs edildikdən dərhal sonra, sonradan isə zəruri olduğu təqdirdə əqləbatan intervallarla təmin edilməlidir.

“Təxirəsalınmazlıq” anlayışı 5-ci maddənin 3-cü bəndində göstərilən “dərhal” anlayışına nisbətən daha az təciliyyət bildirir. Lakin hər hansı şəxsin həbs edilməsi haqqında qərar qeyri-məhkəmə orqanı tərəfindən qəbul olunubsa, 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində məhkəmə baxışının “təxirəsalınmazlıq” standartı 5-ci maddənin 3-cü bəndində əksini tapan “təciliyyət” standartına daha çox yaxınlaşır.

Apellyasiya məhkəməsində icraat zamanı “təxirəsalınmazlıq” standartı daha az sərtliyə malik olur. İlkən həbs qərarı məhkəmə tərəfindən müvafiq təminatlar təklif edən prosedur nəticəsində qəbul edilibsə, İHAM ikinci instansiya məhkəməsində işə baxılmasının daha uzun müddətini qanuni kimi qəbul edir.

Şəxsin azadlığa buraxılmaq haqqında ərizəni verdiyi vaxt icraatın başladıldığı an, başlanğıc nöqtə hesab edilir. Müvafiq dövr istənilən apellyasiya şikayətinə əsasən, ərizəçinin həbsinin qanuniliyi barədə yekun qərarın qəbul edilməsi ilə sona çatır.

“Təxirəsalınmazlıq” termini mücərrəd şəkildə müəyyən edilə bilməz. 5-ci maddənin 3-cü bəndi və 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan “ağlabatan müddətdə” olduğu kimi “təxirəsalınmazlıq” da konkret işin halları nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir.

5-ci maddənin 4-cü bəndində tələb olunan təxirəsalınmazlığın qiymətləndirilməsi zamanı müqayisə oluna bilən amillər nəzərə alına bilər. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə və 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması tələbi ilə əlaqədar rol oynayan amillər: səlahiyyətli orqanlar tərəfindən nümayiş etdirilən cidd-cəhd, həbs olunmuş şəxsin səbəb olduğu hər hansı yubanma, eləcə də dövlətin məsuliyyət daşımadığı yubanmaya səbəb olan digər amillər müqayisə oluna bilən amillərə aiddir.

Fərdin şəxsi azadlığından bəhs edilən hallarda, dövlət tərəfindən həbsin qanuniliyinin təxirəsalınmaz surətdə qiymətləndirilməsi tələbinə əməl etməsi ilə əlaqədar İHAM çox ciddi standartlara malikdir. Məsələn, “Kadem Maltaya qarşı” işdə ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə dair qərarın verilməsi üçün on yeddi günlük vaxt müddəti həddindən çox hesab edildi, həmçinin, “Məmmədova Rusiyaya qarşı” işdə apellyasiya icraatının iyirmi altı gün çəkməsi “təxirəsalınmazlıq” tələbinin pozulması kimi qiymətləndirildi.

Araşdırma, məsələn, həbs olunmuş şəxsin tibbi vəziyyəti kimi mürəkkəb məsələlərin nəzərə alınmasını tələb etdikdə, bu, 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində “ağlabatan” müddətin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alına bilər. Lakin hətta mürəkkəb işlərdə belə, o cümlədən məhkəməyədək həbs zamanı təqsirsizlik prezumpsiyası halında səlahiyyətli orqanlardan xüsusilə təxirəsalınmaz baxışın aparılmasını tələb edən amillər mövcuddur. Cinayət işlərində həbs qətimkan tədbiri baxışlar arasındakı intervalların qısa olmasını tələb edir.

Qərarın qəbul edilməsinə qədərki müddətin uzunluğu “təxirəsalınmazlıq” anlayışına uyğun gəlmirsə, İHAM dövlətə yubanmanın səbəbini izah etməyi və ya sözügedən vaxtın keçməsinə bəraət qazandıran istisna əsasları irəli sürməyi təklif edir. Nə işin həddən artıq çox olması, nə məzuniyyət dövrü səlahiyyətli məhkəmə orqanları tərəfindən fəaliyyətsizliyə bəraət qazandıra bilər.

Konvensiya iştirakçısı olan dövlətin Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait, o cümlədən azadlıq hüququnun müdafiəsi üçün müvafiq qanunvericilik proseduru – səmərəli müdafiə vasitəsi yaratması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi ilə əlaqəli olan məsələdir.

“Qarayev Azərbaycana qarşı” iş üzrə qərarında İHAM xatırlatdı ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndinin məqsədi tutulmuş və həbsə alınmış şəxslərin onlara qarşı görülmüş bu

tədbirin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən nəzarət edilməsi hüququnu təmin etməkdir. Şəxs həbsdə saxlanıldığı müddətdə həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən tez bir zamanda baxılması üçün onun ixtiyarında hüquqi müdafiə vasitəsi olmalıdır, elə bir vasitə ki, müvafiq hallarda onun azad edilməsini təmin edə bilsin. 5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə tələb olunan hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcudluğu təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki cəhətdən kifayət qədər aydın olmalıdır, belə olmasa, həmin vasitə bu maddənin məqsədləri üçün tələb olunan əlçatanlıq və səmərəlilik keyfiyyətlərindən məhrum olar.

Hazırkı işin hallarına qayıdaraq Məhkəmə qeyd etdi ki, 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyasında ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma qərarından şikayət etmək qaydası barədə hər hansı normalar yer almayıb. Müvafiq olaraq, ərizəçi həbsdə saxlanılmasının qanuniliyindən şikayət etmək üçün Konvensiyadan irəli gələn hər hansı hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmayıb.

İHAM Hökumətin belə bir arqumentini qəbul edə bilməz ki, CPM-in 449-451-ci maddələri ərizəçi həbsdə saxlanılmasının davam etməsinin qanuniliyinin yoxlanılması üçün məhkəmə icraatına başlamaq imkanı verir. Bu maddələrə diqqət yetirərək Məhkəmə qeyd edir ki, onlar ərizəçinin ümumi hüququnu – cinayət təqibi orqanlarının hərəkətlərindən və qərarlarından daxili məhkəmələrə şikayət etmək hüququnu nəzərdə tutur. Lakin ərizəçinin situasiyası elədir ki, ərizəçini ekstradisiya edib-etməmək məsələsini cinayət təqibi orqanı həll etsə də, ekstradisiya qərarı çıxarılanadək onun həbsdə saxlanılması barədə qərar məhkəmə tərəfindən qəbul edilə bilərdi (və qəbul edilmişdi). Belə olan halda Məhkəmə başa düşür ki, ərizəçi həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyi məsələsinə baxılması üçün CPM-in 449-451-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş prosedurdan necə istifadə edilə bilərdi, axı sadəcə olaraq onun həbsi barədə qərar “cinayət təqibi orqanının hərəkəti və ya qərarı” deyildi. Bu səbəblərə görə Məhkəmə hesab edə bilməz ki, Hökumətin istinad etdiyi normalar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi ilə tələb olunan məhkəmə nəzarəti növünü təmin edib.

Məhkəmə qeyd edir ki, ərizəçi ilkin həbsinə qarşı Səbail Rayon Məhkəməsinə və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə şikayət edib. Lakin ərizəçinin 5-ci maddənin 4-cü bəndi üzrə şikayətinin məğzi onun ilkin həbsinin qanuniliyinə baxılması ilə deyil, həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması imkanına malik olmaması ilə əlaqədar idi. Hökumət sübuta yetirmədi ki, ərizəçi bu məqsədlə məhkəmə icraatına başlamaq imkanına malik olub. Bundan başqa, Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi üzrə gəldiyi qənaətə – ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma prosedurunun tənzimləyən, nəticələri öncədən görülməli olan hüquq normalarının olmadığı barədə qənaətə istinad edir. O, hesab edir ki, “onun gəldiyi bu qənaət hazırkı işin halları baxımından ərizəçinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə şikayətinə də aiddir, çünki Hökumət ərizəçinin ixtiyarında həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılmasına imkan verən hər hansı aydın və nəticələri öncədən görülməli olan prosessual hüquqi baza olduğunu sübut edə bilməyib.

Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə

tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb. Buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulub”.

Milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada hər kəsin ona qarşı irəli sürülmüş ittiham, yaxud barəsində tətbiq olunmuş prosessual məcburiyyət tədbirləri ilə əlaqədar ədalətli və açıq məhkəmə baxışının aparılmasını tələb etmək hüququnu təmin etməlidirlər. Hər hansı səbəbdən məhkəmə baxışını tələb etmək hüququnun rədd edilməsi yolverilməzdir.

Elan olunduqdan sonra 3 (üç) gün müddətində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə hakim qərarından təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi tərəfindən şikayət verilə bilər.

Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərardan təqsirləndirilən şəxsin şikayətini aldıqda, həbs yerinin rəhbərliyi təxirə salmadan şikayəti qeydə almalı və şikayəti həmin qərarı qəbul etmiş məhkəməyə göndərməlidir. Şikayəti almış birinci instansiya məhkəməsi təxirə salmadan şikayəti qeydə almalı, onları məhkəmədə olan materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərməli, şikayətin daxil olması barədə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, təqsirləndirilən şəxsə, habelə (məsələnin baxılmasında birinci instansiya məhkəməsində iştirak etdikləri halda) onun müdafiəçisinə və ya qanuni nümayəndəsinə yazılı məlumat verməlidir.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə hakim qərarından şikayət almış apellyasiya instansiyası məhkəməsi təxirə salmadan birinci instansiya məhkəməsindən həbsə və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına dair məsələnin baxılmasına aid olan materialları, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan həbsin tətbiqinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının zəruriliyini təsdiq edən materialları tələb edir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin tələbnaməsini aldıqdan sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror həbs və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə məsələnin baxılmasına aid olan materialları təxirə salmadan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərməlidir.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərardan şikayətin alındığı gündən sonra apellyasiya instansiyası məhkəməsi 3 (üç) gün müddətində barəsində şikayət verilmiş qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasını keçirməlidir.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına apellyasiya instansiyası məhkəməsində qapalı məhkəmə iclasında 3 (üç) hakimdən ibarət tərkibdə baxılır.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasında şikayət vermiş şəxs, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya müvafiq prokuror, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi və ya qanuni nü-

mayəndəsi iştirak etmək hüququna malikdirlər. Şikayətə baxılmasının müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış şəxslərin gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının yekununda apellyasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

- birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlaması barədə;
- həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarın ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi barədə;
- həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə hakimin qərarının ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi barədə.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının qanuniliyini və əsaslılığını təsdiq edən materiallar məhkəmə iclasına təqdim edilmədiyi halda, apellyasiya instansiyası məhkəməsi müvafiq qərarın ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi haqqında qərar çıxarır.

Həbs yerinin müdiriyyəti təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə qərarın ləğv edilməsi haqqında apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarını aldıqdan dərhal sonra təqsirləndirilən şəxsi həbsdən azad edir.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən hakimin qanuniliyi və əsaslılığı artıq yoxlanılmış qərarından şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

11.2. Qanunvericilik

Cinayət-Prosessual Məcəllə

Maddə 452. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə hakimin qərarından şikayətin və ya protestin verilməsi

452.1. Elan olunduqdan sonra 3 (üç) gün müddətində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, hakimin qərarından aşağıdakı qaydada ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya yuxarı prokuror tərəfindən protest, təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi, habelə zərər çəkmiş şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi tərəfindən isə şikayət verilə bilər.

Maddə 453. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması

453.1. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, yaxud bundan imtina barədə qərardan şikayətin və ya protestin alındığı gündən sonra 3 (üç) gün müddətində apellyasiya instansiyası məhkəməsi barəsində şikayət verilmiş qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasını keçirməlidir.

453.2. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, yaxud bundan imtina barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair apellyasiya instansiyası məhkəmə-sində qapalı məhkəmə iclasında 3 (üç) hakimdən ibarət tərkibdə baxılır.

453.3. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, yaxud bundan imtina barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasında şikayət vermiş şəxs, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya müvafiq prokuror, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi iştirak etmək hüququna malikdirlər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi izahat vermək üçün məhkəmə iclasına, həmçinin təhqiqatçını (təhqiqat aparan şəxsi), müstəntiqi, habelə zərər çəkmiş şəxsi çağırır bilər. Yuxarıda göstərilən protest və ya şikayətin baxılmasının müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış şəxslərin gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

...453.5.4. hakimlər məhkəmə iclasının iştirakçılarına dəqiqləşdirmə üçün zəruri olan suallar verir və yerində məsləhətlər aparır qərar qəbul edirlər. Məhkəmə iclasında sədrlik edən qəbul olunmuş qərarı məhkəmə iclasında iştirak edən şəxslərə elan edir.

453.6. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, yaxud bundan imtina barədə qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının yekununda apellyasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

453.6.1. birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlaması barədə;

453.6.2. həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarın ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi barədə;

453.6.3. həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina barədə hakimin qərarının ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbiri kimi həbsin seçilməsi barədə;

453.6.4. həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə hakimin qərarının ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi barədə;

453.6.5. həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına imtina barədə hakimin qərarının ləğv edilməsi və həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə.

453.7. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, habelə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının qanuniliyini və əsaslılığını təsdiq edən materiallar məhkəmə iclasına təqdim edilmədiyi halda, apellyasiya instansiyası məhkəməsi müvafiq qərarın ləğv edilməsi və təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi haqqında qərar çıxarır.

...453.10. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən hakimin qanuniliyi və əsaslılığı artıq yoxlanılmış qərarından şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

11.3. Təcrübə

**Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun
“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas
azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan
Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin
tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli qərarı**

3. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normaları hüququn digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn müvafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

4. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Konvensiyada nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçinin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Konvensiya normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Konvensiya iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir.

Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən dövlətin Konvensiya əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər.

8. Məhkəmələrə izah edilsin ki, hər bir insan təqsirliliyi barədə məhkəmə tərəfindən qəti qərar qəbul edilənə kimi təqsirsiz hesab edilir. Təqsirsizlik prezumpsiyası cinayətkarlara verilən güzəşt kimi başa düşülməməlidir. Təqsirliliyin sübut edilməsinə aid tələb təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyinə inam olmadığı hallarda məhkəmənin bəraət hökmü çıxarmasını nəzərdə tutur.

9. Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipi prosesdə ittiham və müdafiə tərəflərinin bərabərliyinin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Cinayət prosesinin çəkişmə prinsipinə əsasən həm ittiham, həm də müdafiə tərəfinin digər tərəfin təqdim etdiyi sübutlarla tanış olmaq imkanı olmalıdır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələb etdiyi ədalətli araşdırmanın məcburi tələbləri arasında cinayət təqibini həyata keçirən hakimiyyət orqanının bütün sübutlar barədə müdafiə tərəfinə məlumat vermək vəzifəsi mühüm yer tutur.

14. Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı ağlabatan müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi, həmçinin barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə zərurət olmadıqda məhkəməyədək azad olunmaq hüququna malikdirlər.

**Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Həbs və ev dustaqlığı
qətimkan tədbirlərinə dair müraciətlərə baxılması üzrə məhkəmə təcrübəsi
haqqında” 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarı**

6. ...Məhkəmə iclasında vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılmasına təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqəladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı, habelə məhkəmə iclasına çağırılmış şəxslər gəlmədikdə, onların iştirakı olmadan apellyasiya müraciətinə baxılması məsələləri məhkəmə nəzarəti qaydasında çıxarılmış qərarlara apellyasiya qaydasında baxılmasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq həll edilməlidir. Bununla yanaşı, vəsatətlə (təqdimatla) hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin onun iştirakı ilə apellyasiya müraciətinə baxılması haqqında müraciəti olduqda, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 392.2-ci maddəsinə əsasən məhkəmə iclasında mütləq iştirakını şərtləndirən hallar olmadıqda belə, həmin şəxsin məhkəmə iclasında iştirakı təmin olunmalıdır.

7. ...Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi olduqda o, məhkəmə iclasına mütləq dəvət edilməlidir.

8. Azərbaycan Respublikası CPM-in 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənədləri və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir.

Məhkəmələrə izah edilsin ki, göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması təqsirliyin müəyyən edilməsini deyil, yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosessual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasını ehtiva edir.

Məhkəmənin araşdırdığı və qərar çıxararkən əsaslandığı sübutların məzmunu (zəruri həcmdə), təqsirləndirilən şəxsin izahatı, habelə onların qiymətləndirilməsi üzrə mülahizələri və qənaəti qərarla əks olunmalı, həmin sübutların tədqiq edilməsi məhkəmə iclas protokolundakı müvafiq qeydlərlə uyğunluq təşkil etməli, qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar məhkəmə iclasında baxılmamış sübutlarla əsaslandırılmamalıdır.

9. ...CPM-in 91.5.21 və 92.9.10-cu maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq təqsirləndirilən şəxs və ya onun müdafiəçisi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, yaxud həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarla əlaqədar məhkəməyə təqdim olunan materiallarla tanış olmaq hüququna malikdirlər. Həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi barədə vəsatət verildiyi hallarda isə ittiham tərəfi

də belə hüquqa malikdir. Bu halda hakim müraciətə baxılmasının qanunla müəyyən edilən müddətini gözləməklə materiallarla tanış olmaq üçün ağılabatan vaxt müəyyən etməlidir.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 2-926 sayılı İcmal məktub. Bakı- 2014

2014-cü ildə Ali Məhkəmə tərəfindən aparılmış ümumiləşdirmə nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bir sıra hallarda qanunvericiliyin (CPM-in 92.3.9-cu maddəsi) tələbi də pozularaq istər şəxslər hansısa cinayətin törədilməsində şübhəli bilinərək tutularkən, istərsə də onların barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması məsələsinə baxılarkən müdafiəçinin iştirakı təmin olunmamışdır (s.17).

Bu cür təcrübənin davam etməkdə olması Ali Məhkəmə tərəfindən sonrakı illərdə aparılmış ümumiləşdirmələr zamanı aşkar edilməklə, icmal məktublarda öz əksini tapmışdır.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 19 aprel 2017-ci il tarixli 2-217 sayılı İcmal məktub. Bakı- 2017

“İcmal məktub”da misal gətirilir: “Mingəçevir Şəhər Məhkəməsinin 31.08.2015-ci il tarixli qərarı ilə CM-in 180.1 maddəsi ilə təqsirləndirilən ... oğlu barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatda onun həbs edilməsinə dair maddi və prosesual hüquqi əsasların mövcud olmamasına görə təmin edilməmişdir.

Məhkəmə qərarından verilmiş apellyasiya protesti Şəki Apellyasiya Məhkəməsinin 07.09.2015-ci il tarixli qərarı ilə təmin edilmiş, təqsirləndirilən şəxslərə istinad edilən cinayət əməli əmlakın açıq surətdə talanmasına yönələn əməl olmaqla həmin əməli törədən şəxsin şəxsiyyətinin daha təhlükəli olmasına dəlalət etdiyinə görə birinci instansiya məhkəməsinin qərarı ləğv edilmiş və təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir”.

“Respublikanın birinci instansiya məhkəmələri tərəfindən 2017-ci ilin I yarımilliyində təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasına dair təqdimatlara baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi haqqında” İcmal məktub. Bakı- 2018

Təcrübə göstərir ki, bəzən yuxarı məhkəmə düzgün əsaslara istinad etmir.

Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərarlarda “əsaslı şübhə”nin mövcudluğu barədə sübutlara istinad olunmaması təcrübədə də öz təsdiqini tapır. İcmal məktubda qeyd olunur ki, “öyrənilmiş işlərin təhlili ilə müəyyən edilmişdir ki, istisnasız olaraq bütün məhkəmələrin hakimləri tərəfindən təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında təqdimatların təmin edilməsinə dair qəbul edilmiş qərarlarda həbsətmənin maddi və prosessual əsaslarının mövcud olması barədə konkret sübutlara istinad edilməmiş, bəzən təqsirləndirilən şəxslərin onların barəsində seçilmiş həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirlərinin şərtlərini pozmalarına, cinayət törətdikdən sonra istintaqdan qaçıb gizlənmələrinə və sair bu kimi halların mövcud olmasına baxmayaraq, həmin hallar həbsətmənin əsası kimi qərarlarda konkret formada öz əksini tapmamış, bəzi məhkəmə qərarları çox səthi yazılmış, həbsətmənin prosessual əsasları konkret olaraq göstərilməmiş, bu və ya digər cinayət əməllərinin törədilməsinə görə qanunda 2 ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının nəzərdə tutulması həbsətmənin yeganə əsası kimi göstərilmişdir” (s.9).

Burada qeyd olunan “qərarlarda həbsətmənin maddi... əsaslarının mövcud olması barədə konkret sübutlara istinad edilməməsi” əsaslı şübhənin mövcudluğunu təsdiq edən sübutlara istinad edilməməsini bildirir. Çünki, əsaslı şübhə şəxsin cinayətlə əlaqəsini bildirən sübutların mövcudluğunu ehtiva edir.

Bununla belə, qeyd etmək istərdik ki, “İcmal məktub”dan sitat gətirilən hissə özündən bir abzas irəlində sadalananlarla ziddiyyət təşkil edir. Orada qeyd olunur ki, “Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Ali Məhkəmənin Plenumunun 03 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarında göstərilən tövsiyələrə əksər hallarda əməl edilmiş, məhkəmə qərarlarında müvafiq normativ-hüquqi aktlara, tövsiyə xarakterli sənədlərə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə istinad edilmişdir”.

Həmin “İcmal məktub”da, həmçinin, İHAM-ın müəyyən etdiyi presedent hüququna uyğun olmayan tövsiyənin verilməsi də öz ifadəsini tapmışdır. “İcmal məktub”da qeyd olunur ki, “Quba Rayon Məhkəməsinin 11 yanvar 2017-ci il tarixli qərarı ilə CM-in 177.2.1, 177.2.3 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilən ... oğlunun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimat təmin edilməmişdir...”

Təqdimat və ona əlavə edilmiş materiallardan göründüyü kimi, o, 2 dəfə yaşayış sahəsinə qanunsuz daxil olmaqla birinci halda zərərçəkmiş şəxsin 3524 manat məbləğində xeyli miqdarda, ikinci halda isə digər zərərçəkmiş şəxsin 700 manat məbləğində əmlakını gizli yolla talayaraq təkrarən oğurluq etmişdir.

Məhkəmə qərarına görə törədilmiş cinayət əməlinin ağırlığı, xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi CPM-in 155.1-155.1.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmadığı halda, təqdimatda təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosessual əsas kimi göstərilmişdir. Bundan başqa, təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibini həyata keçirən orqandan gizlənməsi, istintaqın və məhkəmənin normal gedişinə mane olacağı ehtimalları heç bir sübuta söykənməyərək mücərrəd xarakter daşıyır.

Lakin, məhkəmə bu qərarı qəbul edərkən təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin üsulunu (yaşayış sahəsinin pəncərəsinin şüşələrini sındırmaqla oraya daxil olmasını), cinayətin onun törədilməsindən 5 ay sonra açılmasını, eyni əməlin təkrar törədilməsini, zərərçəkmiş şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməməsini nəzərə almamışdır” (s. 15-16).

Qeyd etmək lazımdır ki, “təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin üsulu (yaşayış sahəsinin pəncərəsinin şüşələrini sındırmaqla oraya daxil olması), cinayətin onun törədilməsindən 5 ay sonra açılması, eyni əməlin təkrar törədilməsi, zərərçəkmiş şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməməsi” şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsas ola bilməz.

Həmin iş üzrə ərizəçi şikayət etmişdir ki, barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair məhkəmə prosesi çəkişmə prinsipi pozulmaqla həyata keçirilmiş və bununla da ədalətsiz olmuşdur. O, xüsusilə qeyd edir ki, məhkəmələr onun iştirakı olmadan onun həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı məhkəmə iclası keçirmiş, onun vəkili 23 dekabr 2004-cü il tarixli Xətai Rayon Məhkəməsi tərəfindən keçirilən məhkəmə prosesinin yeri və tarixi barədə məlumat almamış, məhkəmə iclasının protokolu məhkəmənin özü tərəfindən saxtalaşdırılmış və yerli məhkəmələr onun azad olunması ilə bağlı olan xüsusi dəlillərə istinad etməmişlər.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli

2-926 sayılı İcmal məktub. Bakı- 2014

“2014-cü ildə Ali Məhkəmə tərəfindən aparılmış ümumiləşdirmə nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bir sıra hallarda qanunvericiliyin (CPM-in 92.3.9-cu maddəsi) tələbi də pozularaq istər şəxslər hansısa cinayətin törədilməsində şübhəli bilinərək tutularkən, istərsə də onların barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması məsələsinə baxılarkən müdafiəçinin iştirakı təmin olunmamışdır” (s.17).

Bu cür təcrübənin davam etməkdə olması Ali Məhkəmə tərəfindən sonrakı illərdə aparılmış ümumiləşdirmələr zamanı aşkar edilməklə, icmal məktublarda öz əksini tapmışdır.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli

2-926 sayılı İcmal məktub

“Bakı şəhəri Nəsimi Rayon Məhkəməsinin hakimi ... 14 aprel 2012-ci il tarixli qərarı ilə CM-in 29, 177.2.1, 177.2.3 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilən

oğlunun haqqında iki ay müddətində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş, hakim 11 aprel 2012-ci il tarixli qərarı ilə həbsdə saxlama müddəti 1 ay müddətinə, yəni 12 may 2012-ci il tarixədək uzadılmışdır.

Məhkəmə ... barəsində həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə prokurorluğun təqdimatını təmin edərkən bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olmasını, işin mürəkkəbliyini və şəxsin azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənəcəyini, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olmasına dair kifayət qədər əsasların olmasını nəzərə almasına baxmayaraq, həmin gün, yəni 11 aprel 2012-ci tarixində qəbul olunmuş digər qərarla ... oğlunun cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalının olmamasını qeyd edərək, onu həbsdən azad etmişdir (səh 12).

Burada bir neçə məqama diqqət yetirilməsi vacibdir. Qeyd olunan faktın ağlabatan olmaması ilə razılaşmaq olmaz. Eyni gündə eyni iş üzrə eyni şəxs barəsində hakim eyni əsaslarla, yəni cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalına əsasən şəxsin həbsdə saxlama müddətini bir ay uzadıqdan sonra elə həmin gün eyni şəxsin “cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərmək və istintaqın normal gedişinə mane olmaq ehtimalı”nın olmamasına əsaslanaraq, onun barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı ilə əvəz etməsi məntiqə sığmır. Bu, hər şeydən əvvəl ona dəlalat edir ki, hakim həbsdəsaxlama müddətini uzadarkən və həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı ilə əvəz edərkən şablon ifadələrdən istifadə edərək, eyni gündə qəbul etdiyi qərarlarda ziddiyyətli nəticəyə gəlməsinin fərqi nə varmamışdır.

Diqqət yetirilməli olan digər məsələ ondan ibarətdir ki, “İcmal məktub”da prokurorun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatı təmin olunarkən aşağıdakılar həbsin müddətinin uzadılması üçün kifayətedici əsaslar kimi qiymətləndirilmişdir: “bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olması, işin mürəkkəbliyi və onun azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənəcəyi, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olması”. Əvvəla, İHAM öz qərarlarında, o cümlədən Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlarda da “bir sıra istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar müəyyən vaxt lazım olması, işin mürəkkəbliyi”nin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas kimi göstərilməsini Konvensiyanın tələblərinə müvafiq hesab etməmiş, bu cür halları azadlıq hüququnun pozulması kimi dəyərləndirmişdir. Ona görə də “İcmal məktub”da İHAM-ın presedent hüququna uyğun olmayan faktların daxil edilməsi məqbul sayıla bilməz. Digər tərəfdən, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün istinad edilən digər əsaslar – “azadlıqda qalarsa istintaqdan gizlənəcəyi, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olması” şablon ifadələr kimi qeyd olunmuş, həmin halların hansısa sübutlarla təsdiqi “İcmal məktub”da öz ifadəsini tapmamışdır. Qeyd olunanlar səhv təcrübə üçün zəmin yarada biləcək hal kimi nəzərə alınmalıdır.

11.4. Problem

1. Gələcəkdə ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən hər hansı istintaq hərəkətlərinin görülməsinin zəruriliyi baxımından həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması cinayət məhkəmə icraatında mövcud olan problemlə təcrübədir və bu təcrübəyə son qoyulmalıdır.

2. İHAM qeyd etdi ki, “ərizəçinin həbs müddətinin uzadılması haqqında məhkəmə prosesi ərizəçinin iştirakı olmadan keçirilib, halbuki milli qanunvericilik ona bu prosesdə iştirak etmək hüququ verir. Bu məqsədlə, Məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsin müddətinin uzadılmasına dair qərarlara yenidən baxılmasında hüquqlarına toxunan şəxsin mütləq iştirak etməsini aydın şəkildə təsbit edən Ali Məhkəmənin Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarına diqqəti cəlb etdi. Nə Xətai Rayon Məhkəməsi, nə də Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən ərizəçinin məhkəmə prosesinə çağırılması və həbsinin davam etməsinin qanuniliyinin yoxlanılması üçün onun şəxsi iştirakının tələb olunması məsələlərinə baxılması barədə Məhkəməyə məlumat təqdim edilmişdir”.

3. İHAM-ın Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarına istinad etməklə yerli məhkəmələrin həmin qərarın tələblərini yerinə yetirməmələrinə istinad etməsi milli məhkəmələrin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması ilə bağlı fəaliyyətində problemlərin mövcudluğuna dəlalat edir.

4. İHAM tərəfindən Dövlətə qarşı qəbul olunmuş qərarla Konvensiyanın 18-ci maddəsinin pozuntusunun aşkar edilməsi dövlətin nüfuzuna xələl gətirən amil olmaqla, problem kimi meydana çıxır. Problem özünü hər şeydən əvvəl onda təzahür etdirir ki, şəxs cinayət törətmədiyi halda onun hər hansı bir sahədə fəaliyyətinə mane olmaq, ondan qisas almaq və sair niyyətlərlə həbs etmək mümkündür. Bu xüsusat isə demokratik dövlətə xas olmayan cəhətdir.

“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” işdə ərizəçi Konvensiyanın 18-ci maddəsinə söykənərək onun haqlarının Konvensiyada nəzərdə tutulmayan səbəblərlə məhdudlaşdırılmasından şikayətlənib. Özəlliklə, onun həbsi və ona qarşı cinayət-prosessual addımların basqı ölçüləri olub və onların məqsədi ərizəçini Hökumətin tənqidçisi və qarşıdan gələn prezident seçkilərində potensial ciddi namizəd olduğuna görə “kənarlaşdırmaq”, eləcə də digər şəxsləri Hökuməti tənqid etməkdən çəkəndirmək idi. 18-ci maddədə aşağıdakılar deyilir: “Qeyd olunan hüquq və azadlıqlarla bağlı bu Konvensiyada yol verilən məhdudiyyətlər nəzərdə tutulduğundan başqa, hər hansı digər məqsəd üçün tətbiq olunmamalıdır”.

Konvensiyanın 18-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, milli məhkəmənin qərarında 18-ci maddənin pozuntusunun aşkar edilməsi ölkədə ədalət mühakiməsinin mövqeyinə sarsıdıcı zərbə endirir. Konvensiyada yol verilən məhdudiyyətlərin nəzərdə tutulduğundan başqa, hər hansı digər məqsəd üçün tətbiq olunması ölkədə ədalət mühakiməsinin demək olar ki, mövcud olmamasına, məhkəmələrdən sifarişlərin yerinə yetirilməsi üçün istifadə olunması anlamına gəlir. Ona görə də məhkəmələr istər cinayət işlərinə mahiyyəti üzrə baxarkən, istərsə də şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçərkən, həbsdə saxlama müddətini uzadarkən xüsusilə şəxs bu barədə bəyanat verdikdə diqqətli olmalı, ətraflı araşdırma aparmalı, şəxsin təqsirliliyinin tam sübu-

ta yetirilməsi və ya həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə təqdimata baxarkən onun həbs olunması üçün əsaslı şübhənin mövcudluğuna əmin olmalıdırlar. Bu zaman şəxsə şamil edilən əməlin Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinin tərkibinə uyğun olması da mühüm amil kimi nəzərə alınmalıdır.

Həmin işdə Hökumət etiraf etdi ki, ərizəçinin siyasi fəaliyyətinin əhatəsində olan müxtəlif hallar nəzərə alınmaya bilməz və hesab oluna bilər ki, onun siyasi ambisiyaları ölkənin “idarə olunmasının baş axarına qarşı gedirdi”. Hökumət qeyd edib ki, müxtəlif siyasi təsisatların, ictimai şəxslərin və QHT-lərin ərizəçinin işi ilə bağlı bəyanatlar və qətnamələr verməsi hakimiyyətin gerçək niyyətinə dair müəyyən şübhə doğura bilər. Lakin belə şübhə Məhkəməyə kifayət etmir ki, o, cavabdeh Dövlətin əvvəldən axıradək pis məramla çıxış edərək Konvensiyaya kobud hörmətsizlik etməsi nəticəsinə gəlsin. Bu, çox ciddi iddia olaraq təkzibolunmaz və birbaşa sübut tələb edərdi. Lakin hazırkı işdə belə sübut mövcud deyil. Odur ki, hökumətin arqumentinə əsasən, bu işdə 18-ci maddənin pozulması halı tapıla bilməz.

Ərizəçi israr etmişdir ki, Konvensiyanın 5, 6, 13 və 14-cü maddələri ilə nəzərdə tutulan haqlarının pozulmasının əsl məqsədi qarşıdan gələn prezident seçkilərində onu hakim partiyanın potensial olaraq ən ciddi rəqibi kimi aradan götürmək idi.

Məhkəmə Konvensiyanın 18-ci maddəsinin muxtar rola malik olmasını və yalnız Konvensiyanın digər maddələri ilə birgə tətbiq edilə biləcəyini vurğuladı. Əvvəllər də baxılmış işlərə dair qərarlarda göstərildiyi kimi, Konvensiyanın bütün strukturu üzv Dövlətlərdəki dövlət hakimiyyəti orqanlarının yaxşı məramla fəaliyyət göstərdiyi yanaşması üzərində qurulub. Lakin, haqlarının və azadlıqlarının qeyri-məqbul səbəbə məhdudlaşdırıldığını iddia edən ərizəçi inandırıcı qaydada göstərməlidir ki, hakimiyyətin real məqsədi elan olunan ilə eyni olmayıb, ya da bu qənaətə kontekstdən doğan ağılasığan qaydada gəlmək mümkün olmalıdır. Səlahiyyətlərin hakimiyyət tərəfindən Konvensiyada nəzərdə tutulandan fərqli məqsədlə istifadəsinə dair sadəcə şübhənin mövcudluğu 18-ci maddənin pozulmasını sübut etmək üçün yetərli deyil.

Konvensiyanın 18-ci maddəsinin tələblərinin pozulması hallarının tapıldığı işlərin sayı çox azdır. Məsələn, Qusinski işində Məhkəmə razılaşdı ki, ərizəçinin azadlığı digər səbəblərlə yanaşı, 5-ci maddədə nəzərdə tutululardan başqa, digər məqsədlə məhdudlaşdırılmışdı. O, öz qənaətini tutulmuş/saxlanılmış şəxs və federal mətbuat naziri arasında imzalanmış anlaşma üzərində qurdu. Anlaşmadan aydın görünür ki, ərizəçi onun media şirkətinin Dövlətə satdırılması üçün həbs edilmişdi.

“Lutsenko Ukraynaya qarşı” işdə ərizəçini həbs edən prokurorluq orqanları açıq-aydın göstərmişdir ki, ərizəçinin media ilə ünsiyyəti onun həbsinin səbəblərindən biridir; belə əsaslandırma isə aşkar şəkildə nümayiş edir ki, onun həbsi ona qarşı irəli sürülən ittihamlarla ictimaiyyət qarşısında razılaşmadığı üçün cəzalandırma cəhdi idi. “Timoşenko Ukraynaya qarşı” işdə hakimiyyət tərəfindən rəsmən gətirilən arqument ona işarə edir ki, həbsin faktiki məqsədi ərizəçinin məhkəməyə hörmət qoymamasına görə onu cəzalandırmaq idi, hansı ki, bu hörmətsizliyi o, iddia edilənə görə, məhkəmə prosedurları zamanı sərgiləmişdi. Bundan başqa, Lutsenko və Timoşenko işlərinə aid hallarda bənzərlik var idi, yəni onlar ikisi də keçmiş yüksək vəzifəli Hökumət rəsmiləri və müxalifət partiyalarının liderləri olublar, hakimiyyətin dəyişməsindən dərhal

sonra hakimiyyətdən sui-istifadədə ittiham olunmuşdular və hakimiyyətin onlara qarşı addımları ictimaiyyət tərəfindən Ukraynada müxalifət liderlərinin siyasi motivlərlə cinayət təqibinə məruz qalması kimi qəbul olunurdu. Lakin, hər iki halda Məhkəmə siyasi motivli təqibdən ibarət ümumi kontekstdən ayrı şəkildə məsələyə baxmağa üstünlük verdi, çünki bu işlərin hər birində o, 18-ci maddənin pozulmasını müəyyən etməyə onu yönəltdişi özəl cizgiləri görməyi bacarmışdır.

Həmin işdə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ərizəçiyə qarşı ittihamlar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarım bəndinin anlamında “əsaslı şübhə” üzərində qurulmamışdır. Beləliklə, bu müşahidədən çıxarıla biləcək nəticə ondan ibarətdir ki, hakimiyyət yaxşı məramla hərəkət etdiyini göstərə bilməyib. Lakin, özlüyündə bu nəticə 18-ci maddənin pozulması haqqında fikir söyləməyə yetərli deyil.

Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin həbsi onun 2013-cü il yanvarın 25, 28 və 30-da dərc elədiyi bloq yazılarıyla bağlıdır. Xüsusilə də, 2013-cü il 28 yanvar tarixli bloq yazısına İsmayılı etirazlarının “gerçək səbəbləri”nə aydınlıq gətirən qaynaqlı məlumatlar daxil idi – o məlumatlar ki hesabatlara əsasən, Hökumət onları ictimaiyyətdən gizlətməyə cəhd etmiş, mətbuat isə onları dərhal yaymışdı.

Prokurorluq ərizəçinin bu bloq yazılarına açıq istinadlar etməsə də, Məhkəmə qeyd edir ki, ona qarşı ittihamlar ilk olaraq hakimiyyətin rəsmi mətbuat açıqlamasında 2013-cü il yanvarın 29-da, yəni 2013-cü il 28 yanvar bloq yazısından dərhal sonra səsləndirilmişdir və o, elə həmin gün Baş Prokurorluğa dindirilmə üçün “dəvət edilmişdi”. Baxmayaraq ki, həmin vaxta qədər ərizəçinin İsmayılıya 2013-cü il 24 yanvar səfərindən artıq bir neçə gün keçmişdi, ərizəçiyə qarşı *bone fide* şübhənin yaranmasına xidmət edəcək hər hansı obyektiv məlumatın həmin vaxt prokurorluqda olduğunu göstərən heç bir hal iş materiallarında yoxdur və ərizəçinin 2013-cü il fevralın 4-də həbs edildiyi ana qədər belə bir məlumatın, ya da şahid ifadələrinin onların sərəncamında olduğu da göstərilməmişdir.

Yuxarıdakı hallar göstərir ki, mübahisələndirilən ölçülərin əsl məqsədi Hökuməti tənqid etdiyinə görə, eləcə də ərizəçinin fikrincə doğru olan və Hökumətin gizlətməyə cəhd göstərdiyi məlumatı onun yaydığına görə ərizəçini susdurmaq, ya da cəzalandırmaq idi. Bu düşüncələrin işığında Məhkəmə o qənaətə gəldi ki, ərizəçinin azadlığı cinayət törətməkdə əsaslı şəkildə şübhəli bilindiyinə görə ərizəçini səlahiyyətli hüquq orqanının qarşısına Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(c) yarım bəndi tələb etdiyi qaydada çıxarmaq məqsədindən fərqli məqsədlərlə məhdudlaşdırılmışdır. Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə birləşdirilərkən bunu 18-ci maddənin pozulduğu qənaətinə gəlmək üçün Məhkəmə yetərli əsas hesab etdi.

11.5. Təvsiyə

1. Həbsin qanuniliyini yoxlayan icraat məhkəmə xarakterli olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrum etmə hallarına uyğun təminatları təmin etməlidir. Bu icraat çəkişmə xarakteri daşımalı və tərəflərin bərabərliyi təmin edilməlidir.

2. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxslərə azadlıqdan məhrum etmənin Konvensiya baxımından “qanuniliyi” üçün vacib olan prosessual və maddi şəraitə yenidən baxmaq hüququ verir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məh-

kəmə təkcə daxili qanunvericiliyin prosessual tələblərinə əməl olunmasını deyil, həm də həbsin əsasını təşkil edən şübhənin əsaslılığını və həbsin məqsədinin legitimliyini nəzərə almalı, şəxsi özbaşınalıqdan müdafiə etməlidir.

3. Apellyasiya məhkəməsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə işlərə baxılarkən proses çəkişmə xarakteri daşılmalı və həmişə tərəflər arasında prosessual imkanların bərabərliyi təmin edilməlidir.

4. Həbslə bağlı məsələlərə Konvensiyanın məqsədləri və azadlıqdan məhrumetmənin “qanuniliyi” üçün müdafiə tərəfinin istinad etdiyi və həmin şəraitin mövcudluğunu şübhə altına almaq qabiliyyətinə malik olan konkret faktlar nəzərə alınmalıdır.

5. Məhkəmələr ittiham tərəfinin yazılı təqdimatlarında qeyd olunanları təkrarlamaq və əsassız olaraq müdafiə tərəfinin şikayətlərini rədd etmək üçün qısa, qeyri-müəyyən və stereotip formullardan istifadə etməklə məhdudlaşmamalıdır. İttiham tərəfinin təqdimatlarının avtomatik təsdiqi şəxsin həbsinin “qanuniliyinin” həqiqətən araşdırılması kimi qiymətləndirilə bilməz.

6. Tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanının azadlıqdan məhrumetmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutması daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

7. Tutulmuş şəxsin və ya onun vəkiliyin tutulmanın qanuniliyi məsələsinə səmərəli şəkildə etiraz edə bilməsi üçün istintaq materiallarındakı sənədlərlə tanış olması təmin olunmalıdır. Əks halda tərəflərin bərabərliyi təmin edilmiş olmur.

8. Azadlıq məsələsinin həbsdə olan şəxs üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu, habelə ilkin məhkəmə qərarı ilə sonradan həbs müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlar arasındakı vaxtı nəzərə alaraq, məhkəmələr həbsdə olan şəxsin şəxsən dinlənilməsini və fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görməlidirlər.

9. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması üçün ittiham orqanının gətirdiyi arqumentlər nə şikayətçiye, nə də onun vəkillərinə bildirildikdə, onlar həbsə haqq qazandırmaq üçün ittiham orqanının gətirdiyi əsaslara səmərəli şəkildə etiraz etmək, həmin arqumentlərə dair yazılı və ya şifahi şərhlərini təqdim etmək imkanından məhrum olurlar.

10. Həbsdə saxlama ilə bağlı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və azadlıqdan məhrumedilmənin “qanuniliyi” məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə almalıdır.

11. Həbsdə olan şəxsin şikayəti əsasında həbsin qanuniliyini yoxlayan “səlahiyyətli məhkəmə təkcə ölkədaxili qanunların prosessual tələblərə uyğunluğunu deyil, həm də həbsin təməlində duran şübhənin əsaslı olub-olmamasını və həbsin, eləcə də onunla bağlı sonrakı saxlanmanın məqsədinin legitimliyini yoxlamalıdır”.

12. İHAM-ın qərarlarına istinadlar onların mahiyyəti, hansı maddəyə aid olması, İHAM-ın həmin fikirlə nəyin nəzərə alınmasını tələb etməsi araşdırıldıqdan sonra təbiq olunmalıdır.

13. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, azadlığının məhdudlaşdırılmasının “qanuniliyinin” mübahisələndirilməsi üçün vacib olan prosedur və mahiyyət şərtlərinin araşdırılması məqsədilə

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu zaman səlahiyyətli məhkəmələr özlərini yalnız milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğun araşdırılması ilə məhdudlaşdırmamalı, həmçinin, həbsdə alınmanın səbəbi kimi yaranan şübhələrin əsaslı olmasını və həbsdə saxlanılmanın qanuniliyini təmin edən məqsədləri araşdırmalıdır.

11.6. Qanunvericiliyə dəyişikliklə bağlı təklif

İştirakçı dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliyində həbsin qanunauyğunluğunun davamlı olaraq yoxlanılması sisteminin mövcudluğu qanunvericiliyin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə uyğunluğunun təmini baxımından önəmlidir. Bunun üçün milli qanunvericilik vaxtaşırı avtomatik yoxlamanın tətbiqini nəzərdə tutmalı və həbsin qanuniliyi ilə bağlı qərarlar əqləbatan intervallarla qəbul edilməlidir. Əgər şəxs barəsində cinayət törətməkdə əsaslı şübhəyə görə həbs qətimkan tədbiri seçilibsə, məhkəmənin işlə bağlı materiallarda onun cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhəyə rəvac verən yetərli dəlilin olub-olmadığını yoxlamaq səlahiyyəti olmalıdır (“Əbdülxanov Rusiyaya qarşı”, “Əzimov Rusiyaya qarşı” işlər üzrə qərarlar).

CPM-in 452-ci maddəsinə müvafiq olaraq həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına dair hakimin qərarından şikayət verilə bilər.

453.10-cu maddəyə əsasən isə Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən hakimin qanuniliyi və əsaslılığı artıq yoxlanılmış qərarından şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

Milli qanunvericilik müəyyən zaman keçdikdən sonra şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçmiş məhkəmənin, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin həbs barədə qərardan yenidən şikayət verərək həbsin qanuniliyini təkrar yoxlamaq imkanını nəzərdə tutmur.

Bu isə milli qanunvericiliyin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun müdafiəsi ilə bağlı Konvensiyadan irəli gələn tələblərə uyğunlaşdırılması zərurətini meydana çıxarır. Ona görə də CPM-ə aşağıdakı məzmununda 453.11-ci maddənin əlavə edilməsi məqsədmüvafiqdir:

“453.11. Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərar qəbul etmiş və ya şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini uzatmış məhkəmə öz təşəbbüsü, təqsirləndirilən şəxsin və ya onun müdafiəçisinin vəsatəti əsasında 30 gündə bir dəfə həbsin seçilməsi üçün əsas olmuş halların mövcudluğunu yoxlamalı, həbsdə saxlanılma zərurəti aradan qalxıbsa, alternativ qətimkan tədbiri müəyyən etməklə təqsirləndirilən şəxsi azad etməlidir”.

12. Ekstradisiya və deportasiya ilə əlaqədar azadlıqdan məhrumetmə

Konvensiyanın 5-ci maddəsi hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu bəyan etməklə 1-ci bənddə qanunla müəyyən olunmuş qaydada həmin hüquqdan geriçəkilmənin mümkün hallarını da nəzərdə tutur. 1-ci bəndin (f) yarım-bəndində

azadlıq hüququndan məhrum edilmənin nəzərdə tutulan halı şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə və ya barəsində deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması kimi ifadəsini tapmışdır. Maddənin məzmunundan da məlum olduğu kimi, şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq, deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri Konvensiyanın tətbiqi dairəsinə daxil deyildir. Lakin həmin məqsədlərlə şəxsin tutulması və ya həbsi birbaşa azadlıq hüququndan məhrum edilmə ilə əlaqədar olduğuna görə həmin kontekstdə nəzərdən keçirilir. Burada azadlıqdan məhrum edilməyə bəraət qazandıran hal şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq, deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. Əgər dövlət orqanları həmin tədbirləri tələb olunan qaydada həyata keçirmirlərsə, onda azadlıqdan məhrum edilmə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım bəndi kontekstində bəraət qazandırılan hesab edilə bilməz. Azadlıqdan məhrum etmənin “qanuniliyi” başqa hallarda olduğu kimi, şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq, deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri baxımından da ilkin olaraq milli qanunvericiliyə əsaslanmanı və azadlıqdan məhrum edilmənin milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan prosedura uyğun həyata keçirilməsini ehtiva edir. Bununla belə, həmin kontekstdə həyata keçirilən azadlıqdan məhrum etmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə müvafiq olmalıdır.

5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım bəndi barəsində ekstradisiya məqsədilə tədbir görülməsinə şəxsin, məsələn, onun törədəcəyi hüquq pozuntusunun qarşısını almaq və ya gizlənməsinə mane olmaq üçün tutulmasını tələb etmir.

Ona görə də 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım bəndi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndindən fərqli müdafiə səviyyəsini nəzərdə tutur: (f) yarım bəndinə əsasən, burada tələb olunan hal “tədbirin deportasiya və ya ekstradisiya məqsədilə həyata keçirilməsi”dir. Bu baxımdan da, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım bəndinin məqsədləri üçün ölkədən çıxarılma haqqında qərarın milli qanunvericilik və ya Konvensiya normaları ilə əsaslandırılması önəmli deyildir. Önəmli olan odur ki, bu məqsədlə azadlıqdan məhrum etmə deportasiya və ya ekstradisiya tədbirlərinin keçirilməsi ilə bağlı olsun. Əgər bu prosedur lazımi əzmkarlıqla aparılmırsa, tutulma 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım bəndinə müvafiqliyinə görə yol verilənliyini itirir.

Ekstradisiya - təhvil verilməni tələb edən dövlətin ərazi yurisdiksiyası daxilində törədilmiş cinayətdə təqsirləndirilən şəxsin əməlinə görə mühakimə edilməsi üçün olduğu dövlətdən tələb edilməsi, təhvil verən dövlətin qarşılıqlı hüquqi yardım barədə beynəlxalq müqavilə və milli qanunvericiliyin müddəalarına uyğun olaraq yaranan öhdəlikləri əsasında həmin şəxsi tələb edən dövlətə təhvil verilməsi prosesidir.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” 15 may 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi ekstradisiyanı Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüddurlarından kənarda törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi kimi müəyyən edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası cinayət törətmiş şəxslərin ekstradisiyasını “Ekstradisiya haqqında” Avropa (1957), “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında” MDB (1993) çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələ-

ri, ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında həyata keçirir.

Bir qayda olaraq ekstradisiyanın tətbiqi üçün ilk növbədə sorğu edən dövlətlə sorğu olunan dövlət arasında qüvvədə olan müqavilə olmalıdır. Ekstradisiya proseduru həmin müqaviləyə uyğun həyata keçirilməlidir. Dövlətlər arasında beynəlxalq müqavilə yoxdursa, ekstradisiya milli qanunvericiliyə müvafiq qaydada həyata keçirilə bilər.

“Ekstradisiya haqqında” Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsində “ekstradisiya ilə bağlı öhdəlik” aşağıdakı kimi ifadəsini tapmışdır: “Razılığa gələn Tərəflər sorğu edən Tərəfin səlahiyyətli orqanlarının hər hansı cinayətə görə barəsində cinayət təqibini həyata keçirdikləri, yaxud göstərilən orqanların hökmün və ya həbs barədə qərarın icrası üçün axtarıqları bütün şəxsləri bu Konvensiyada şərh olunmuş müddəa və şərtlərə riayət etmək şərti ilə bir-birinə verməyi öhdələrinə götürürlər”.

Sorğu edilən dövlət əgər cinayətkarın törətdiyi əməl onun cinayət qanununa görə ictimai təhlükəli hesab edilmirsə, ekstradisiya tələbini qəbul etməyə məcbur edilə bilməz.

Diqqət edilməli olan məqamlardan biri də odur ki, ekstradisiya “ikili cinayətkarlıq” tələb edir. Yəni ekstradisiya üçün cinayətin hər iki ölkədə eyni ictimai təhlükəlilik dərəcəsində olması deyil, cinayət hesab olunması tələb olunur.

Ekstradisiyanın əsaslandığı cinayət əməli müəyyən ağırlıq dərəcəsinə malik olmalıdır.

“Ekstradisiya haqqında” Avropa Konvensiyasının 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi nəzərdə tutur ki, ekstradisiya sorğu edən Tərəfin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılan, yaxud həbs barədə qərara uyğun olaraq maksimum müddətə - ən azı bir il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzası və ya daha ciddi cəza ilə cəzalandırılan cinayətlərlə bağlı həyata keçirilir. “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində də eyni qayda nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd olunanlardan əlavə, ekstradisiyanın tətbiqi üçün cinayətə görə məsuliyyətə cəlb olunma müddəti keçməmiş olmalıdır.

Beynəlxalq müqavilələr və milli qanunvericilik həmçinin ekstradisiyadan imtinanın əsaslarını nəzərdə tutur.

Ekstradisiyadan imtina üçün ən çox rast gəlinən əsas vətəndaşların verilməməsi ilə bağlı konstitusiyaya tələbidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü maddəsinin II hissəsi müəyyən edir ki, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilə bilməz”.

Eyni zamanda, siyasi xarakterli cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin ekstradisiyasına yol verilmir.

Ərazisi hüddudlarında cinayət törətmiş şəxsləri mühakimə etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək hər bir dövlətin suveren hüququ olduğuna görə, sorğu edilən tərəf onun ərazisində törədilmiş cinayətlə bağlı tələb olunan şəxsin ekstradisiyasından imtina edə bilər.

Ne bis in idem prinsipinə müvafiq olaraq cinayət törətmiş şəxs barəsində cinayət təqibi başlanmış, konkret qərarla mühakimə bitmiş, yaxud əməl haqqında cinayət təqi-

binə ehtiyac olmadığı qənaətinə gəlinərək təqib sona çatmışdırsa, eyni əməl barəsində təkrar mühakimə aparıla və cəza tətbiq edilə bilməz.

“Ekstradisiyada konkretlik qaydası”na görə ekstradisiyanı tələb edən dövlət sorğu edilən şəxs barəsində tələbdə yer almayan, ekstradisiyadan əvvəl törətdiyi cinayətlə bağlı təqib başlada bilməz. Sorğu edən dövlətdə bu qaydanın pozulacağına dair əsaslı şübhələr varsa, sorğu edilən dövlət ekstradisiyadan imtina etməkdə haqlıdır.

“Ekstradisiya haqqında” Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsinə əsasən, “sorğu edən Tərəf həmin sorğu edən Tərəfə ekstradisiya edilən və özünün ekstradisiyanadək törətdiyi cinayətlərə görə göstərilən digər Tərəf, yaxud üçüncü dövlət tərəfindən axtarışda olan şəxsi sorğu edilən Tərəfin razılığı olmadan başqa Tərəfə, yaxud üçüncü dövlətə vermir”.

İHAM ölüm cəzasının ekstradisiyaya əngəl olmadığını qəbul etsə də (2-ci maddə), sonradan bu hal “İnsan hüquqları haqqında” Avropa Konvensiyasının yalnız 2-ci (yaşamaq hüququ), 3-cü (işgəncələrin qadağan olunması), 5-ci (azadlıq və toxunulmazlıq hüququ), 6-cı (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ), 7-ci (qanunda nəzərdə tutulmamış cəzanın yolverilməzliyi), 8-ci (şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ), 13-cü (səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ), 14-cü (ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi) maddələri və Konvensiyaya əlavə 6 və 13 nömrəli protokollarla (ölüm cəzasının tətbiqinin yolverilməzliyi) ekstradisiya prosesinə şamil olunur.

Sorğu edilən dövlətin qanunvericiliyi ölüm cəzasını nəzərdə tutursa və cəzanın icra edilməyəcəyi ilə bağlı yetərli təminat verilmirsə, ölüm cəzası ekstradisiyadan imtina üçün əsasdır.

Ekstradisiya olunacaq şəxsin işgəncə və ya qeyri-insani rəftara məruz qalacağı haqqında əsaslı şübhələr varsa, ekstradisiya tələbi rədd edilməlidir.

Barəsində ekstradisiya sorğusu olan cinayətlə bağlı həbs qərarı çıxarılsa da, şəxs irqi, dini, milli mənsubiyyətinə, cinsiyyətinə, cinsi meyillərinə və ya siyasi əqidəsinə görə tələb olunursa və ya ekstradisiya olunduqdan sonra bu amillərə görə şəxsin vəziyyətinin ağırlaşacağı, hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşacağı ilə bağlı əsaslı şübhələr varsa, ekstradisiya tələbi qəbul edilmir.

Ekstradisiya ilə bağlı tələblərdən biri də cinayətkarın ekstradisiya ediləcəyi ölkədə mühakimənin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ çərçivəsində həyata keçirilməsidir.

İnsan hüquqlarının üstünlüyü tələb edir ki, şəxs cinayət törətməsinə baxmayaraq ədalətli olmayan mühakimə, ölüm cəzası, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaya məruzqalma riskinin mövcud olduğu bir ölkəyə verilməməlidir. Hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Heç kim özbaşınalıqla həbs edilə və ya həbsdə saxlanıla, habelə, qanunla müəyyən edilən əsaslardan başqa və qanuni prosedura uyğun olmadan heç bir halda azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Cinayət törətməkdə ittiham edilən şəxs bütün müdafiə imkanları ilə təmin edilməklə, açıq məhkəmə araşdırması yolu ilə, təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq təqsirli olduğu qanuni qaydada müəyyən edilməyə qədər təqsirsiz hesab edilmək hüququna malikdir.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” 15 may 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsi ekstradisiyadan imtinanın əsasları ilə əlaqədar aşağıdakıları nəzərdə tutur:

“3.1. Şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilir:

3.1.1. barəsində sorğu edilən şəxs onun verilməsi haqqında məsələ həll edildiyi zaman Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda;

3.1.2. verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsə Azərbaycan Respublikası ərazisində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada siyasi sığınacaq verildikdə;

3.1.3. verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsin törətdiyi və verilməyə əsas olan əməl Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi xarakterli cinayət sayıldıqda;

3.1.4. verilməyə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikası ərazisində törədildikdə;

3.1.5. şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar olduqda;

3.1.6. Azərbaycan Respublikasının və ya sorğu edən xarici dövlətin cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, yaxud ittiham hökmünün icrası müddətləri keçdikdə;

3.1.7. Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyində hərbi xidmət əleyhinə cinayət kimi nəzərdə tutulduqda və hərbi xidmətlə bağlı olmayan başqa cinayətin tərkibini yaratmadıqda;

3.1.8. cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi ilə bağlı sorğu edən xarici dövlət tərəfindən qarşılıqlı yardım prinsipinə riayət olunmadıqda;

3.1.9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müvafiq olaraq cinayət xüsusi ittiham qaydasında (zərər çəkmiş şəxsin şikayəti əsasında) təqib edildiyi halda.

3.2. Şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

3.2.1. şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyi ilə ölüm cəzası nəzərdə tutulduqda;

3.2.2. verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin sorğu edən dövlətdə işgəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, yaxud cəzaya məruz qalacağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

3.2.3. verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin irqinə, milliyyətinə, dilinə, dininə, vətəndaşlığına, siyasi baxışlarına və ya cinsinə görə təqibə məruz qalmasını və ya ədalətli məhkəməyə olan hüququnun kobud surətdə pozulmasını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

3.2.4. şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin ərazisindən kənarda törədilmişdirsə və bu cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət təqibi nəzərdə tutulmamışdırsa;

3.2.5. şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətlə bağlı həmin şəxs Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət məsuliyyətinə cəlb edildikdə;

3.2.6. şəxsin verilməsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, təhlükəsizliyinə və ya başqa mühüm maraqlarına ziyan vuracağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

3.2.7. sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyinə əsasən, şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət üzrə dəyişdirilməz ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulduqda”.

“Qarayev Azərbaycana qarşı” işdə İHAM qeyd etdi ki, ekstradisiya məqsədilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlıq yoxdur, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil və onlar Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab vermir. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (f) yarım-bəndinin pozuntusu baş verib.

Buradan belə nəticə çıxır ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb.

“Nağıyev Azərbaycana qarşı” işdə isə İHAM müəyyən etdi ki, “ərizəçinin 27 sentyabr 2008-ci il tarixindən 10 mart 2009-cu il tarixədək ekstradisiya məqsədilə həbsdə saxlanması Konstitusiyanın və Cinayət Məcəlləsinin Azərbaycan vətəndaşlarının xarici dövlətlərə ekstradisiyasını qeyri-mümkün hesab edən müvafiq müddələrinə açıq-aşkar zidd olub”. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü maddəsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının başqa dövlətə verilməsini istisna edir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının “Ekstradisiya haqqında” Avropa Konvensiyasına dair bəyanatında qeyd edilmişdir ki, “Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinin “a” bəndi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası bəyan edir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 53 (II) maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı xarici dövlətə verilə bilməz. Bunu nəzərə alaraq, hər bir halda Azərbaycan Respublikası vətəndaşının verilməsindən imtina ediləcək”. Ona görə də Azərbaycan vətəndaşlarının ekstradisiya məqsədilə həbs edilməsi əsaslı hesab oluna bilməz.

Həbsə, hətta ekstradisiya haqqında rəsmi tələbin və ya qərarın olduğu təqdirdə belə, 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım-bəndi çərçivəsində səlahiyyətli orqanların sorğuları əsasında haqq qazandırılmalı, bir şərtlə ki, bu sorğulara sözügedən müddəa kontekstində “fəaliyyət” kimi baxıla bilsin. 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım-bəndi çərçivəsində hər hansı azadlıqdan məhrumetmə yalnız deportasiya və ya ekstradisiya icraatlarının davam etdiyi müddətdə əsaslı sayıla bilər. Bu cür icraatlar lazımı cidd-cəhdlə yerinə yetirilmədikdə, həbs artıq 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım-bəndi çərçivəsində məqbul sayılır.

5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarım-bəndi çərçivəsindəki həbs əsassız sayılmaq məqsədilə vicdanla yerinə yetirilməlidir; o, Dövlətin həbs üçün rəhbər tutduğu əsasla yaxından əlaqəli olmalıdır; həbsin yeri və şərtləri münasib olmalıdır; həbs müddəti təqib edilən məqsəd üçün tələb olunandan çox çəkməməlidir.

Ekstradisiya məqsədilə həbs mahiyyəti etibarilə cəza xarakteri daşımamalı, müvafiq təminatlarla müşayiət olunmalıdır.

Konvensiyada ekstradisiyanın icazə verilməli olduğu hallar və ya ekstradisiyaya icazə verilməmişdən əvvəl yerinə yetirilməli olan prosedurlarla əlaqədar heç bir müddəa yoxdur. Hətta qeyri-tipik ekstradisiya müvafiq dövlətlər arasında əməkdaşlığın nəticəsi olduqda və cinayəti törədib qaçan şəxsin tutulması barədə qərarın hüquqi əsasının mənşə ölkənin səlahiyyətli orqanları tərəfindən verilən həbs qərarı olması şərti ilə Konvensiyaya zidd hesab olunmaya bilər.

Konvensiyanın üzvü olan və olmayan Dövlətlər arasında ekstradisiya razılaşmasına gəldikdə isə, ekstradisiya razılaşması ilə, yaxud belə bir razılaşma mövcud olmadıqda, Dövlətlər arasındakı əməkdaşlığa əsasən müəyyən edilən qaydalar da sonradan Məhkəməyə şikayətin təqdim edilməsinə gətirib çıxaran həbsin qanuni olub-olmadığının müəyyən edilməsi üçün nəzərə alınmalı olan əhəmiyyətli amillərdir. Cinayəti törədib qaçan şəxsin dövlətlərarası əməkdaşlıq nəticəsində təhvil verilməsi faktı öz-özlüyündə həbsi qeyri-qanuni etmir və buna görə də 5-ci maddə çərçivəsində hər hansı problemin meydana çıxmasına əsas vermir.

Məhkəmə tərəfindən iştirakçı Dövlətə hər hansı şəxsin müəyyən ölkəyə qaytarılmamasının arzuolunan olduğunun bildirilməsindən sonra müvəqqəti tədbirin icrası öz-özlüyündə həmin şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə uyğun olub-olmadığına təsir etmir. Həbs yenə də qanuni olmalı, əsassız olmamalıdır. Şəxsin deportasiyasının qarşısının alınmasına dair tədbirin həyata keçirilməsi onun həbsini qeyri-qanuni etmir, bir şərtlə ki, ölkədən çıxarılma icraatları davam etməkdə olsun və onun həbs müddəti əsassız davam etdirilməsin.

12.1. Qanunvericilik

“Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

M a d d ə 2. Qanunun tətbiqi dairəsi

2.1. Hüquqi yardım sorğu verildiyi zaman sorğu edən xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı tərəfindən istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan cinayətlə bağlı bu Qanunun müddəalarına uyğun olaraq müvafiq hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

2.4. Bu Qanunun müddəaları aşağıdakı hallara tətbiq edilmir:

2.4.2. verilməsi məqsədi ilə şəxsin həbs edilməsi və ya tutulması

M a d d ə 9. Hüquqi yardım haqqında sorğuya əsasən həbsdə olan və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkən şəxslərin təslim edilməsi

9.1. Azərbaycan Respublikasında həbsdə olan və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər şəxsiyyətin müəyyən edilməsi, ifadə verməsi və ya istintaq edilən, yaxud məhkəmə baxışında olan cinayət işi üzrə başqa hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan hallarda həmin şəxslərin razılığı olduqda onlar bu maddədə müəyyən edilən məqsədlər üçün xarici dövlətə təslim edilə bilirlər.

9.2. Bu Qanunun 9.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti və ya başqa səlahiyyətli orqanının tələbinə əsasən xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı tərəfindən həbsdə saxlanılmalıdırlar.

9.6. Hüquqi yardımla bağlı təslim edilən şəxsin xarici dövlətdə olması müddəti onun cəza çəkmə müddətinə daxil edilir.

20 oktyabr 2015-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə qanunvericilikdə boşluqların aradan qaldırılması məqsədilə dəyişikliklər aparıldı. Belə ki: bu sahədə mühüm addım atıldı.

Cinayət-Prosessual Məcəllə

488.1-ci maddəyə “adlanacaq” sözündən sonra “və ekstradisiya məsələləri” sözləri əlavə edilmiş, “Azərbaycan Respublikasının Qanunu” sözləri “və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları” sözləri ilə əvəz edilərək aşağıdakı kimi qanunda ifadəsini tapmışdır:

“488.1. Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım (bundan sonra “hüquqi yardım” adlanacaq) və ekstradisiya məsələləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Məcəllə, “Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında” və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənir”.

488.2-ci maddə aşağıdakı redaksiyada verilmişdir:

“488.2. Hüquqi yardım göstərilməsinə dair və ekstradisiya haqqında Azərbaycan Respublikası ilə sorğu edən xarici dövlət arasında müvafiq müqavilə olmadıqda və ya müvafiq müqavilə ilə tənzimlənməyən məsələlər üzrə həmin müqaviləyə zidd olmayan hissədə bu Məcəllənin, “Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında” və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarının müddəaları tətbiq edilir”.

CPM-ə aşağıdakı məzmununda 489.3-cü və 489.4-cü maddələr əlavə edilmişdir:

“489.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarda törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi və tranzit daşıma bu Məcəllənin 493-501-ci maddələri və “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

489.4. Xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanının rəsmi müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət təqibi bu Məcəllənin 502-504-cü maddələrinə uyğun olaraq həyata keçirilir”.

493.2-ci maddədə “surəti” sözündən sonra “və əməlin cinayət olmasını, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini müəyyən edən cinayət qanununun maddələrinin mətni” sözləri əlavə edilərək aşağıdakı qaydada ifadə edilmişdir:

“493.2. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi üçün şəxsin verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciətə həbsə alma haqqında qərarın təsdiq edilmiş surəti və əməlin cinayət olmasını, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini müəyyən edən cinayət qanununun maddələrinin mətni əlavə edilməlidir.

493.3-cü maddədə “və məhkuma tətbiq edilən cinayət qanunu müddəasının” sözləri, “onun məhkum edildiyi cinayəti və ittiham hökmünün icra müddətlərini müəyyən edən cinayət qanununun maddələrinin” sözləri ilə əvəz edilərək aşağıdakı kimi verilmişdir:

“493.3. Hökmün icra edilməsi üçün şəxsin verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciətə qanuni qüvvəyə minmiş hökmün təsdiq edilmiş surəti, onun məhkum edildiyi cinayəti və ittiham hökmünün icra müddətlərini müəyyən edən cinayət qanununun maddələrinin mətni əlavə edilməlidir. Məhkum cəzanın bir hissəsini çəkəndə bu barədə də məlumatlar verilir”.

495.1-ci maddəyə aşağıdakı məzmununda ikinci cümlə əlavə edilmişdir:

“Həmin şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanının vəsatəti və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru tərəfindən müvafiq səlahiyyət verilmiş prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmə tərəfindən tətbiq edilə bilər”.

495.2-ci maddə aşağıdakı redaksiyada verilmişdir:

“495.2. Verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması bu Məcəllənin 157-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir”.

495.3-cü maddədə “Zəruri” sözü “Təxirəsalınmaz” sözü ilə əvəz edilərək Məcəllədə aşağıdakı kimi ifadəsini tapmışdır:

“495.3. Təxirəsalınmaz hallarda Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanı bu Məcəllənin müddəalarına riayət etməklə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanının vəsatəti əsasında hüquqi yardım göstərilməsi qaydasında, həmçinin barəsində verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət daxil olmamış şəxsi də tutmaq səlahiyyətinə malikdir. Belə halda müvafiq vəsatət verilməlidir.

Məcəlləyə aşağıdakı məzmununda 495.3-1-ci maddə əlavə edilmişdir:

“495.3-1. Rəsmi müraciət alınmadək şəxsin həbsə alınması barədə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanının vəsatəti olduqda və ya alınmış rəsmi müraciətə həbsə alma haqqında qərarın təsdiq edilmiş surəti əlavə olunmadıqda şəxsin verilməsi üçün həbsə alınması yalnız onun verilməsi üçün kifayət qədər ciddi əsasların mövcudluğunun məlum olduğu hallarda mümkündür”.

495.5-ci maddədə “həbsə alınmış” sözləri “tutulmuş” sözü ilə, “442-454-cü” sözləri “449-451-ci” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Məcəlləyə aşağıdakı məzmununda 495.6-cı, 495.7-ci və 495.8-ci maddələr əlavə edilmişdir:

“495.6. Şəxsin cinayət təqibinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə verilməsi üçün həbsə alınmasından şikayət verməsi və ona baxılması ilə bağlı məsələlər bu Məcəllənin 452-453-cü maddələrində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

495.7. Verilməsi üçün tutulmuş və həbs edilmiş şəxs, barəsində prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilən şəxsin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqlarına malikdir.

495.8. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddəti bu Məcəllənin 158-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilir. Bu müddət şəxsin verilməsinə dair rəsmi müraciətə əlavə edilmiş həbsə alma haqqında qərarda

nəzərdə tutulan müddətdən çox ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddətinin uzadılması bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir”.

496.4.3-cü maddənin sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergül işarəsi ilə əvəz edilmiş və aşağıdakı məzmununda 496.4.4-cü maddə əlavə edilmişdir:

“496.4.4. “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hallarda”;

496.5-ci maddə aşağıdakı redaksiyada verilmişdir:

“496.5. Şəxsin verilməsi xahişi ilə müraciət etmiş xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanı şəxsin verilməsi üçün zəruri məlumatları təqdim etmədikdə, habelə “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər hallarda şəxsin verilməsindən imtina edilə bilər”.

497.1-ci maddədə “Bu” sözü “Verilməsi məqsədi ilə tutulmuş şəxs tutulduğu andan 48 saat müddətində həbs edilmədikdə, yaxud bu” sözləri ilə, “onun tutulduğu andan 48 saat müddətində” sözləri “həmin müddətdə” sözləri ilə əvəz edilməklə maddə aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur:

“497.1. Verilməsi məqsədi ilə tutulmuş şəxs tutulduğu andan 48 saat müddətində həbs edilmədikdə, yaxud bu Məcəllənin 495.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq tutulmuş şəxs həmin müddətdə Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanına həmin şəxsin verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət daxil olmadığı halda azad edilməlidir”.

497.2-ci maddədə “Bu Məcəllənin 495.1-ci maddəsinə əsasən verilməsi” sözləri “Verilməsi” sözü ilə əvəz edilmiş, “qəbul etdikdə” sözlərindən sonra “, yaxud həbs qətimkan tədbirinin bu Məcəllə ilə müəyyən edilən müddəti başa çatdıqda və uzadılmadıqda” sözləri əlavə edilmişdir:

“497.2. Verilməsi haqqında qərar qəbul edilənədək həbsə alınmış şəxs Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanı onun verilməsinin qeyri-mümkünlüyü və ya verilməsindən imtina haqqında qərar qəbul etdikdə, yaxud həbs qətimkan tədbirinin bu Məcəllə ilə müəyyən edilən müddəti başa çatdıqda və uzadılmadıqda dərhal azad edilməlidir”.

Beləliklə, İHAM-ın “Qarayev Azərbaycana qarşı” qərarı ekstradisiya məqsədilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlığın, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmənin mümkün olmaması və onların Konvensiya əsasında tələb olunan “qanunun keyfiyyəti” standartına cavab verməsi sahəsində mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına rəvac vermişdir.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Azərbaycan Respublikasının 29 aprel 2016-cı il tarixli 216-VQD nömrəli Qanunu ilə Qanunun 1.1-ci maddəsində “olan” sözündən sonra “əcnəbi və ya vətəndaşlı-

ğı olmayan” sözləri əlavə edilmişdir. Həmin dəyişiklikdən sonra qanunun şəxsə görə yurisdiksiyasında aydınlıq yaranmış və müəyyən edilmişdir ki, həmin qanun Azərbaycan vətəndaşlarına deyil, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə tətbiq edilir. 1.1-ci maddə hazırda aşağıdakı məzmunadadır:

“1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənarda törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, bu Qanun, Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyi, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənir”.

Şəxsin başqa dövlətə verilməsi üçün həbsə alınması ilə əlaqədar Qanunun 6-cı maddəsində 10 iyun 2011-ci il və 20 oktyabr 2015-ci ildə 3 dəyişiklik edilmişdir. Belə ki:

Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1397-IVQD nömrəli Qanunu ilə Qanunun 6.1-ci maddəsində “Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinə” sözləri “Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2011-ci il tarixli 148-IVQD nömrəli Qanunu ilə Qanunun 6.2-ci maddəsində “Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsinə” sözləri “onun yerləşdiyi ərazi üzrə ağır cinayətlər məhkəməsinə” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1397-IVQD nömrəli Qanunu ilə Qanuna yeni məzmununda 6.4-cü maddə əlavə edilmişdir. Qanunun 6-cı maddəsi hazırda aşağıdakı kimi verilmişdir:

“M a d d ə 6. Verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması

6.1. Şəxsin verilməsi haqqında sorğuda bu Qanunun 5.1 və 5.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş tələblərə əməl olunmuşdursa Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq şəxsin axtarışı və həbs edilmiş lazımi tədbirlər görür.

6.2. Sorğu edilən şəxs həbs edildikdən sonra onun verilməsi məsələsinə baxılması üçün bütün sənədlər Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən onun yerləşdiyi ərazi üzrə ağır cinayətlər məhkəməsinə təqdim edilir.

6.3. Şəxsin həbsə alınması barəsində sorğu edən dövlətə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təxirəsalınmadan məlumat verilir.

6.4. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmədikdə, şəxsin verilməsi üçün həbsdə saxlanılma müddəti və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadıldığı müddət Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilir”.

Azərbaycan Respublikasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1397-IVQD nömrəli Qanunu ilə Qanunun 7-ci maddəsinin adına “şəxsin” sözündən sonra “tutulması və” sözləri əlavə edilməklə maddənin məzmununda aşağıdakı dəyişikliklər edilmişdir:

- 7.1-ci maddədə “axtarışı” sözündən sonra, “tutulması” sözü əlavə edilmiş, “cinayət-prosessual qanunvericiliyi” sözləri “Cinayət-Prosessual Məcəlləsi” sözləri ilə əvəz edilmişdir;

- 7.2-ci maddədə “şəxsin” sözündən sonra “tutulması,” sözü əlavə edilmişdir;

- 7.3-cü maddədə “həbsə alınması və ya həbsə alınmasından” sözləri “tutulması, həbsə alınması və ya bundan” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Hazırda 7-ci maddə aşağıdakı məzmununda verilmişdir:

“M a d d ə 7. Verilmə haqqında sorğu alınanadək şəxsin tutulması və həbsə alınması

7.1. Təxirəsalınmaz hallarda xarici dövlətin vəsatətinə əsasən verilmə haqqında sorğu alınanadək, şəxsin axtarışı, tutulması və həbs edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada zəruri tədbirlər görülür. Vəsatətdə bu Qanunun 5.2.1 və 5.2.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan sənədlərin mövcud olması və şəxsin verilməsi haqqında sorğunun təxirəsalınmadan təqdim ediləcəyi göstərilməlidir. Vəsatətdə həmçinin şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət, onun törədilməsi vaxtı, yeri, verilməsi sorğu ediləcək şəxsin vətəndaşlığı və şəxsiyyəti haqqında məlumatlar əks etdirilməlidir.

7.2. Sorğu alınanadək şəxsin tutulması, həbsə alınması haqqında vəsatət teleqraf, poçt və ya yazılı şəkildə, təsdiq edilməsi mümkün olan başqa rabitə vasitələri, yaxud Kriminal polisin beynəlxalq təşkilatı (İnterpol) vasitəsi ilə təqdim edilə bilər.

7.3. Bu Qanunun 7.1-ci maddəsinə uyğun olaraq şəxsin tutulması, həbsə alınması və ya bundan imtinanın səbəbləri haqqında sorğu edən dövlətə təxirəsalınmadan məlumat verilir.

7.4. Sorğu edən xarici dövlət şəxsin həbsə alınması haqqında rəsmi məlumat aldığı vaxtdan ən gec 18 gün müddətində verilmə haqqında sorğu və ya bu Qanunun 5-ci maddəsində göstərilən sənədləri təqdim etmədikdə, bu Qanunun 7.1-ci maddəsində göstərilən qaydada həbs edilmiş şəxs azad olunur. Üzrlü səbəblər olduqda vəsatət verən xarici dövlətin xahişinə əsasən bu maddədə göstərilən müddət şəxsin həbsə alınması haqqında rəsmi məlumat alındığı vaxtdan 30 gündən artıq olmamaq şərti ilə uzadıla bilər.

7.5. Şəxsin azad olunması sorğu alındıqdan sonra onun yenidən həbs edilməsini istisna etmir”.

Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2011-ci il tarixli 148-IVQD nömrəli Qanunu ilə Qanunun 8.1-ci maddəsində “Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsi” sözləri “Ağır cinayətlər məhkəməsi” sözləri ilə;

8.2-ci maddədə isə “Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsinin” sözləri “Ağır cinayətlər məhkəməsinin” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

8-ci maddə hazırda aşağıdakı məzmununda ifadə olunmuşdur:

“M a d d ə 8. Şəxsin verilməsi haqqında sorğuya baxılması

8.1. Ağır cinayətlər məhkəməsi xarici dövlətin sorğusu əsasında şəxsin verilməsi məsələsinə baxır və bu barədə müvafiq əsaslandırılmış qərar qəbul edir.

8.2. Ağır cinayətlər məhkəməsinin şəxsin verilməsi haqqında qərarından Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada şikayət və ya protest verilə bilər.

8.3. Şəxsin verilməsindən imtina haqqında sorğu edən xarici dövlətin səlahiyyətli orqanına Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məlumat verilir”.

12.2. Təcrübə

“İHAM tərəfindən “Qarayev Azərbaycana qarşı” 10 iyun 2010-cu il tarixli qərarın qəbul edilməsindən sonra da təcrübədə ekstradisiya ilə bağlı şəxsin həbs edilməsi zamanı məhkəmələr tərəfindən səhvə yol verilməsi faktları ilə rastlaşmaq olur.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara, həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı” 28 oktyabr 2014-cü il tarixli 2-926 sayılı” İcmal məktub. Bakı- 2014

“Bakı şəhəri Səbail Rayon Məhkəməsinin 14 sentyabr 2012-ci il tarixli qərarı ilə Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin 3-cü hissəsi və 159-cu maddəsinin 4-cü hissəsi ilə təqsirləndirilən, axtarışda olan Adamov Roman Mixayloviç haqqında 3 ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilərkən 07 oktyabr 2002-ci ildə Kişinyov şəhərində qəbul olunmuş və Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 2004-cü il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi mənasibətlər haqqında” Konvensiyanın tələbi pozulmuşdur.

Həmin Konvensiyanın 75-ci maddəsinə əsasən, şəxsin verilməsi haqqında sorğu və ona əlavə edilmiş sənədlər axtarışda olan şəxsin tutulması və həbsə alınması tarixindən etibarən 40 gün ərzində təqdim edilməmişdirsə, sorğu alan razılığa gələn tərəfin ərazisində həbsə alınan şəxs bu Konvensiyaya uyğun olaraq gecikdirilmədən həbsdən azad edilməlidir.

İş materiallarından görünür ki, R.Adamovun verilməsinə dair sorğu və ona əlavə edilməli olan müvafiq sənədlər daxil olmadığından, onun barəsində 3 ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə dair Bakı şəhəri Səbail Rayon Məhkəməsinin 14 sentyabr 2012-ci il tarixli qərarı qanunsuz olmuş, ona görə də R.Adamovun müdafiəçisinin apellyasiya şikayətinə əsasən işə baxan Bakı Apellyasiya Məhkəməsi 14 sentyabr 2012-ci il tarixli qərarı dəyişdirərək R.Adamov barəsində 40 (qırx) gün müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir”(s. 6).

Təcrübə baxımından əhəmiyyətli olduğuna görə BMT-nin İşgəncələr Öleyhinə Komitəsinin Elif Pelit işi üzrə qərarı ilə tanış olmağı da məqsədəmüvafiq hesab edirik.

İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın 22-ci maddəsi əsasında BMT-nin İşgəncələr Öleyhinə Komitəsinə xanım Elif Pelit tərəfindən təqdim edilmiş 281/2005 sayılı şikayətlə bağlı Komitə 1 may 2007-ci ildə iclas keçirərək, aşağıdakıları qeyd etdi:

1.1. Şikayətçi xanım Elif Pelitdir, 1972-ci ildə anadan olub, kürd mənşəli Türkiyə vətəndaşıdır, məlumat təqdim edilən vaxt Azərbaycandan Türkiyəyə deportasiya təhlükəsi ilə üzləşib; o, iddia etdi ki, məcburən Türkiyəyə göndərilə, Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmaqla işgəncə riski ilə üzləşəcək.

Şikayətçi tərəfindən təqdim edilmiş faktlar

2.1. 1993-1996-cı illərdə şikayətçi PKK-nın (Kürdüstan Fəhlə Partiyası) maraqları naminə “təxribatçılıq fəaliyyəti və terrorizm” ittihamları ilə Türkiyədə həbsdə saxlanıldı. O, kifayət qədər sübutlar olmadığına görə İstanbul Dövlət Təhlükəsizliyi Məhkəməsi tərəfindən bəraət aldıqdan sonra azad edildi. O, iddia edir ki, həbsdə olduğu müddətdə işgəncələrə məruz qalıb, amma nə işgəncə aktlarını təsvir edib, nə də onları təsdiqləyən hər hansı tibbi arayış təqdim edib.

2.2. 1998-ci ildə şikayətçi Almaniyağa qaçdı, orada ona qaçqın statusu verildi. 2002-ci ildə o, kürdpərəst mövqeli xəbərlər agentliyində jurnalist kimi işləməyə başladı. 2003-cü ilin fevralında o, İraqdakı hadisələri işıqlandırmaq üçün oraya göndərildi. 2003-cü ilin noyabrında o, Əl-Cəzirə telekanalı ilə yayımlanan PKK-nın Şimali İraqdakı mətbuat konfransını işıqlandırdı. 2004-cü ilin mayında bu xəbərlər agentliyinin Mosuldakı bürosuna naməlum silahlı şəxslər tərəfindən hücum edildi, onlar onun səyahət sənədlərini götürdülər. 6 noyabr 2004-cü ildə o, Almaniya səfirliyi ilə əlaqə yaratmaq və yenidən səyahət sənədləri almaq üçün Azərbaycana daxil oldu. Azərbaycanın hakimiyyət orqanları onu ölkəyə qanunsuz daxil olduğuna görə həbs etdilər.

2.3. 3 dekabr 2004-cü ildə İstanbul şəhərinin Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Rayon Məhkəməsi PKK-nın maraqları naminə təxribatçılıq fəaliyyətlərində iştiraka görə şikayətçini qiyabi olaraq 10 il müddətinə azadlıqdan məhrum etdi, çünki o, PKK üzvlərinin yığılmağını işıqlandırmaq üçün Şimali İraqda həmin yığılmaqda iştirak etmişdi. 6 dekabr 2004-cü ildə İstanbul rayon məhkəməsi onun Azərbaycandan ekstradisiyası üçün müraciət etdi.

2.4. 17 mart 2005-ci ildə Naxçıvandakı (Azərbaycan) Şəhur məhkəməsi onu ölkəyə qanunsuz daxil olmağa görə cərimə cəzasına məhkum etdi. Məhkəmə onun azad edilməsi barədə qərar çıxarsa da, o, Daxili İşlər Nazirliyinin nümayəndələri tərəfindən məhkəmə zalında həbs olundu, onlar onu Bakıya gətirdilər və həbsxanaya saldılar. 2 iyun 2005-ci ildə Azərbaycanın Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Məhkəməsi onun Türkiyəyə ekstradisiya olunması barədə qərar çıxardı. 2 sentyabr 2005-ci ildə Apellyasiya Məhkəməsi bu qərarı təsdiq etdi. Qərar dərhal qüvvəyə mindi. 14 sentyabr 2005-ci ildə şikayətçi Ali Məhkəməyə şikayət verdi, amma onun şikayəti dayandırıcı qüvvəyə malik olmadığına görə onu istənilən vaxt ekstradisiya olunmaq riski gözləyir.

Şikayət

3. Şikayətçi iddia edir ki, onun Türkiyəyə deportasiyası Konvensiyanın 3-cü maddəsini pozacaq, çünki deportasiya olunacağı təqdirdə onun işgəncələrə və digər qeyri-insani rəftar növlərinə məruz qalacağını və təqsirini boynuna almağa məcbur ediləcəyini düşünmək üçün əsaslı səbəblər var. Onu dərhal həbsə alacaq və Terrorizm-

lə Mübarizə İdarəsində dindirəcəklər. Son illərdə Azərbaycan PKK ilə əlaqədə təqsirləndirilən çoxlu sayda şəxsləri Türkiyəyə qaytarıb.

Məlumatın qəbul edilənliyinə dair iştirakçı dövlətin qeydləri ...

İştirakçı dövlətin qeydləri ilə bağlı şikayətinin şərtləri...

İş üzrə məsələlər və Komitədə onlara baxılması proseduru.

Məlumatın qəbul edilənliyi ilə bağlı mülahizələr...

İştirakçı dövlətin qeydləri...

İş üzrə məsələlər və Komitədə onlara baxılması proseduru

Konvensiyanın 22-ci maddəsinin pozuntusu.

10.1. Komitə öncə onu qeyd edir ki, şikayət müəllifi Prosedur qaydalarının 108-ci qaydasının 9-cu bəndinə uyğun olaraq müvəqqəti tədbirlər barədə müraciətə baxmayaraq, 13 oktyabr 2006-cı ildə Türkiyəyə göndərilib, həmin bəndə əsasən iştirakçı dövlətdən xahiş edilmişdi ki, məlumata Komitədə baxıldığı müddətdə şikayətçi təhvil verilməsin.

10.2. Komitə əvvəlki tək bu faktdan dərin narahatlıq keçirir ki, iştirakçı dövlət öncə Komitənin xahişinə razılıq versə də, sonradan buna əməl etməyib və şikayət müəllifini Türkiyəyə göndərib. İştirakçı dövlətə təklif olunur ki, gələcəkdə belə hərəkətlərdən çəkinsin. Komitə xatırladır ki, 7 iştirakçı dövlət Konvensiyanı ratifikasiya etməklə və 22-ci maddə üzrə Komitənin səlahiyyətini könüllü qəbul etməklə orada nəzərdə tutulmuş fərdi şikayətlər prosedurunun tətbiqində və ona tam riayət edilməsində Komitə ilə vicdanla əməkdaşlıq etmək öhdəliyini üzərinə götürüb. Komitənin müvəqqəti tədbirlər barədə müraciətinə baxmayaraq, şikayətinin təhvil verilməsi 22-ci maddə ilə təsdiq edilən şikayət hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini heçə endirir və şikayətin mahiyyəti üzrə Komitənin yekun qərarını faydasız və mənasız edir. Buna görə də Komitə bu qənaətə gəlir ki, yuxarıda təsvir edilmiş şəraitdə şikayətçini təhvil verməklə iştirakçı dövlət Konvensiyanın 22-ci maddəsi üzrə öhdəliklərini pozub.

Mahiyyət üzrə baxış

11. 3-cü maddə üzrə şikayətin mahiyyətinə gəldikdə, Komitə hazırkı işdə artıq qeyd etdi ki, şikayətçi Almaniyada qaçqın kimi tanınıb, çünki belə qənaətə gəlinib ki, Türkiyəyə qayıdacağı təqdirdə təqib olunma riskinə məruz qala bilər. O, iştirakçı dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən Türkiyəyə deportasiya olunduğu vaxt onun qaçqın statusu qüvvədə qalırdı. Komitə BMT QAK-ın İcra Komitəsinin “Qaçqın statusunun müəyyən edilməsinin eksteritorial qüvvəsi haqqında” 12 sayılı rəyini xatırladır, həmin rəyin “F” yarımbəndinə əsasən, “1951-ci il Konvensiyanının və 1967-ci il Protokolunun məqsədi iştirakçı dövlətlərdən biri tərəfindən müəyyən edilmiş qaçqın statusunun digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən tanınmasını nəzərdə tutur”. İştirakçı dövlət şikayətinin işində bu prinsipə niyə əməl etmədiyini izah etməyib, halbuki ümumən şikayətinin durumuna bənzər durumda olan şəxslərin vəziyyəti və şikayətinin öz keçmiş təcrübəsi 3-cü maddə üzrə real məsələləri qaldırır. Komitə daha sonra qeyd edir ki, Azərbaycanın hakimiyyət orqanları pis rəftar məsələləri ilə bağlı Türkiyədən diplomatik zəmanətlər alıblar, bu isə mahiyyət etibarı ilə onu təsdiq edir ki, şikayətinin təhvil verilməsi onunla pis rəftar ediləcəyi barədə məsələlər doğuracaqdı. Təhvilver-

mədən sonra müəyyən dərəcədə şikayətinin vəziyyətinin yoxlanılması həyata keçirilsə də, iştirakçı dövlət vəziyyətin qənaətbəxş olub-olmaması ilə bağlı Komitənin öz müstəqil qiymətləndirməsini həyata keçirə bilməsi üçün Komitəyə zamanətlər təqdim etməyib (*“Agiza İsveçə qarşı”* işdə Komitənin yanaşmasına bax), həmçinin iştirakçı dövlət apardığı yoxlamaların və həyata keçirdiyi tədbirlərin həm faktiki cəhətdən, həm də ərizəçinin rəyi baxımından obyektiv, qərəzsiz və həqiqətə kifayət qədər uyğun olduğunu təmin etmək üçün konkret detalları təqdim etməyib. Bu vəziyyəti, eləcə də iştirakçı dövlətin Komitənin müvəqqəti tədbirlər barədə müraciətinə əməl edəcəyinə öncə razılıq verdiyinə baxmayaraq, şikayətçini ekstradisiya etdiyini nəzərə alaraq, Komitə bu qənaətə gəlir ki, iştirakçı dövlətin şikayətçinin işinə baxılması üzrə hərəkətləri şikayətçinin Konvensiyanın 3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozuntusuna bərabərdir.

12. İşgəncələr Əleyhinə Komitə İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın 22-ci maddəsinin 7-ci bəndi əsasında hərəkət edərək, hesab edir ki, şikayətçinin Türkiyəyə ekstradisiyası Konvensiyanın 3-cü və 22-ci maddələrinin pozuntusunu təşkil edib.

12.3. Problem

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin şəxsin verilmə məqsədilə tutulması və ya həbs olunmasını tənzimləyən normalarda bəzi dəyişikliklərin edilməsi bu sahədə mövcud olan boşluqların aradan qaldırılmasında mühüm irəliləyiş olmuşdur. Bununla belə, hesab edirik ki, şəxsin verilmə məqsədilə tutulması və həbs olunmasını tənzimləyən normalarda bəzi qüsurlar qalmaqda davam edir.

12.4. Təvsiyə

1. Məhkəmələr şəxsin veriləcəyi ölkədə işgəncəyə məruz qala biləcəyi imkanlarını araşdırmalı və əgər belə ehtimal varsa, şəxsin verilməsi və ya həbsinin davam etməsindən imtina etməlidirlər.

2. Azərbaycan vətəndaşı Konstitusiyasının 53-cü maddəsinə müvafiq olaraq xarici ölkəyə verilə bilməz və bu baxımdan onun ekstradisiya məqsədilə həbsi yolverilməzdir.

3. Ekstradisiyası xahiş olunan şəxsə cinayət kimi aid edilən əməl Azərbaycan Respublikasında cinayət hesab edilmirsə, belə hallarda şəxsin verilməsinə yol verilmir və onun həbsi də əsassız olacaqdır.

4. Məhkəmələr ekstradisiya məqsədilə şəxsin həbs edilməsi məsələsinə baxarkən *“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında”* Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş ekstradisiyadan imtinanın əsaslarını diqqətdə saxlamalıdırlar. Şəxsin ekstradisiya edilməsinin əsaslarından ən azı biri mövcuddursa, onun bu məqsədlə həbs olunması zərurəti aradan qalxır.

5. Yalnız şəxsin verilməsi üçün görülmə tədbirlər Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndi əsasında şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə bəraət qazandıra bilər.

6. 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yarımbəndində nəzərdə tutulan *“qanuni”* anlayışı milli hüququn maddi və prosessual normalarına əməl olunmasını tələb edir; o, eyni

zamanda tələb edir ki, hər hansı azadlıqdan məhrum etmə 5-ci maddənin məqsədlərinə uyğun olsun.

7. Şəxsin həbs edilməsi barədə qərarda ona münasibətdə seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin hansı vaxta kimi davam etməsi (son tarixi) mütləq göstərilməlidir.

12.5. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif

1. Cinayət-Prosessual Məcəllənin “Azərbaycan Respublikasının ərazisində hüquqi yardım göstərilməsinin ümumi şərtləri” adlanan 489.1-ci maddəsi aşağıdakı kimi nəzərdə tutulub: “489.1. Hüquqi yardım sorğu verildiyi zaman sorğu edən xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı tərəfindən istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan cinayətlərlə bağlı müvafiq hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir”.

Fikrimizcə, həmin maddədə “istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan” ifadəsindən sonra “cinayətlərlə” sözü, “cinayət işləri ilə” ifadəsi ilə əvəz olunmalıdır. Çünki “istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan” cinayətlər deyil, cinayət işləri olur.

2. CPM-in 495.3-1-ci maddəsi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

“495.3-1. Rəsmi müraciət alınanadək şəxsin həbsə alınması barədə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanının vəsatəti olduqda və ya alınmış rəsmi müraciətə həbsə alma haqqında qərarın təsdiq edilmiş surəti əlavə olunmadıqda şəxsin verilməsi üçün həbsə alınması yalnız onun verilməsi üçün kifayət qədər ciddi əsasların mövcudluğunun məlum olduğu hallarda mümkündür”.

Qeyd etmək istəyirik ki, “kifayət qədər ciddi əsasların mövcudluğu” qeyri-müəyyənlik yarada bilər və bunun kimin tərəfindən müəyyən edilməsi də qeyri-müəyyəndir”. Ona görə həmin ifadə ilə bağlı rəsmi şərh və ya Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarında izah verilməlidir.

3. İkincisi, həmin maddədə “şəxsin verilməsi üçün həbsə alınması” ifadəsinin işlədilməsi 495.3-cü maddə ilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki 495.3-cü maddə təxirəsalınmaz hallarda şəxsin həbs edilməsini deyil, tutulmasını nəzərdə tutur. Ona görə “şəxsin verilməsi üçün həbsə alınması” ifadəsi, “şəxsin verilməsi üçün tutulması” ifadəsi ilə əvəz olunmalıdır.

4. CPM-in 495.8-ci maddəsi aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur:

“495.8. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddəti bu Məcəllənin 158-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilir. Bu müddət şəxsin verilməsinə dair rəsmi müraciətə əlavə edilmiş həbsə alma haqqında qərarda nəzərdə tutulan müddətdən çox ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddətinin uzadılması bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir”.

Müraciətə əlavə olunmuş həbs qərarında müəyyən edilən müddət bitdikdə, kimin və nəyin əsasında uzatma üçün müraciət etməli olması qeyri-müəyyəndir. Tələb edən dövlət müddətin uzadılmasını xahiş etmirsə, həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına ehtiyac qalır mı? Bu məsələlərdə aydınlıq olmadığından qanun keyfiyyətlik tələbinə cavab vermir.

CPM-dən fərqli olaraq “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun “Şəxsin verilməsi qaydası” adlanan 13-cü maddəsində həmin məsələyə aydınlıq gətirilmişdir:

“13.1. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı şəxsin verilməsi vaxtı və yeri haqqında xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanına məlumat verir. Müəyyən olunmuş vaxtdan ən gec on beş gün müddətində xarici dövlət tərəfindən qəbul edilməyən sorğu edilən şəxs azad olunur.

13.2. Sorğu edən dövlətin vəsaitinə əsasən şəxsin qəbul edilməsi müddəti Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bu Qanunun 13.1-ci maddəsində müəyyən olunmuş vaxtdan etibarən otuz gündən artıq olmamaq şərti ilə uzadıla bilər”.

Fikrimizcə, həmin müddələrin CPM-də də nəzərdə tutulması məqsədmüvafiq olardı.

5. “Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu müəyyən edir ki, “hüquqi yardım sorğu verildiyi zaman sorğu edən xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı tərəfindən istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan cinayətlə bağlı bu Qanunun müddələrinə uyğun olaraq müvafiq hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir”. Həmin Qanunun müddəaları “verilməsi məqsədi ilə şəxsin həbs edilməsi və ya tutulması” hallarına tətbiq edilmir.

Qanunda həmçinin müəyyən edilir ki:

“Maddə 9. Hüquqi yardım haqqında sorğuya əsasən həbsdə olan və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkən şəxslərin təslim edilməsi

9.1. Azərbaycan Respublikasında həbsdə olan və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər şəxsiyyətin müəyyən edilməsi, ifadə verməsi və ya istintaq edilən, yaxud məhkəmə baxışında olan cinayət işi üzrə başqa hüquqi yardımın göstərilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan hallarda həmin şəxslərin razılığı olduqda onlar bu maddədə müəyyən edilən məqsədlər üçün xarici dövlətə təslim edilə bilərlər.

9.2. Bu Qanunun 9.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti və ya başqa səlahiyyətli orqanının tələbinə əsasən xarici dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı tərəfindən həbsdə saxlanılmalıdırlar.

9.6. Hüquqi yardımla bağlı təslim edilən şəxsin xarici dövlətdə olması müddəti onun cəza çəkmə müddətinə daxil edilir”.

Göründüyü kimi, Qanunun 9-cu maddəsində qeyd olunanlar həbsdə olan şəxsin xarici dövlətə təslim edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Lakin bu cür hal baş verdikdə şəxsin məhkəməyə qədər həbs müddətinin hesablanması, onun xarici dövlətdə olduğu vaxt həbs müddətinin uzadılması, xarici dövlətdə həbsdə qalacağı maksimum müddətlə bağlı məsələləri tənzimləmir. Odur ki, CPM-də bu cür hallara aydınlıq gətirilməsi zəruridir.

13. Azadlıq hüququ beynəlxalq humanitar hüquq kontekstində

Şərh

İnsan hüquqları sahəsində müqavilələrin səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar ilk növbədə razılaşmış dövlətlərin özləri üçün deyil, sanki üçüncü tərəf – fərdlər üçün hüquqlar nəzərdə tutur. Həmin müqavilələr vasitəsilə insanın təbii, ayrılmaz hüquq və azadlıqları beynəlxalq təminat alır, yəni insan hüquqları sahəsindəki müqavilələrə əsasən, dövlətin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklər ayrı-ayrı fərdlərin hüquqlarının təminatına yönəlmiş olur.

Beynəlxalq humanitar hüquq (*jus in bello*) beynəlxalq hüququn bir sahəsi kimi həm beynəlxalq silahlı münaqişələr, həm də qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrlə əlaqədar beynəlxalq hüququn subyektləri (dövlətlər) arasında yaranmış münaqişənin zərər vurduğu və ya zərər vura biləcəyi şəxslərin, əmlakın mühafizəsi və müharibənin aparılmasının metod və vasitələrinin məhdudlaşdırılması sahəsində münasibətləri tənzimləyən, həmçinin onun norma və prinsiplərinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyənləşdirən beynəlxalq adət və müqavilələrdə ifadə olunmuş beynəlxalq hüquq normalarının məcmusudur.

Beynəlxalq humanitar hüququn nizama saldığı münasibətlər xarakterinə görə iki qrupa ayrılır. Bunlardan biri silahlı münaqişə qurbanlarının və yaxud himayədə olan şəxslərin mühafizəsi ilə əlaqədar normalardır.

Beynəlxalq humanitar hüququn Cenevrə hüququ adlanan həmin hissəsinin əsasını silahlı münaqişələr zamanı sıradan çıxmış, yaxud silahlı münaqişədə iştirak etməyən şəxslərin himayəsi, yəni onların mühafizəsi və onlarla humanitar rəftarın təmin edilməsinə xidmət edən müddəalar təşkil edir.

Himayədə olan şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilməməsi üçün I Əlavə Protokolda “Əsas təminatlar” adlanan xüsusi bölmə nəzərdə tutulmuşdur. Bölmənin 75-ci maddəsində insan hüquqlarının müharibənin xüsusi şəraitinə uyğunlaşdırılmış icmal öz əksini tapmışdır. Bu maddədə insan hüquqlarının minimum standartları təsbit edilmişdir. Maddədə münaqişədə olan tərəflərin tabeliyinə düşmüş şəxslərlə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan “bütün hallarda humanist rəftar edilməsi tələb olunur. 75-ci maddədə himayədə olan şəxslərə tətbiq edilməsi qadağan olan hərəkətlər də öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, həmin maddənin əsas hissəsini himayədə olan şəxslərə qarşı mühakimə icraatı aparılması zamanı gözlənilməsi zəruri olan prinsiplər təşkil edir.

Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının digər qrupunu isə müharibə aparılmasının metod və vasitələrini məhdudlaşdıran normalar təşkil edir.

Silahlı münaqişələrin ciddi reallıq kimi qalmaqda davam etməsinə baxmayaraq, bu münaqişələr zamanı tətbiq olunan zorakılıqlar qeyri-məhdud xarakter daşımamalıdır. Belə ki, müharibənin aparılması beynəlxalq humanitar hüququn ümumi prinsiplərinə tabe olmalıdır. Müharibənin məqsədlərinə çatmaqda döyüşən tərəflər müəyyən beynəlxalq qaydalarla məhdudlaşdırılmışlar.

Cenevrə Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokollar silahlı münaqişə qurbanlarının mühafizəsini insan hüquqları sahəsində konvensiyalardan daha səmərəli təmin

edir. İnsan hüquqlarına dair konvensiyaların əksər müddəaları silahlı münaqişələrin xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan hazırlanmışdır. Məsələn “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində insanın azadlıqdan məhrum edilməsinin yol verilən halları sadalanarkən təhlükəsizlik mülahizələrinə görə hərbi əsir tutulması və şəxslərin nəzarət altında saxlanılması həmin siyahıya daxil edilməmişdir. Bundan əlavə, insan hüquqlarına dair təminatlar və onlarda nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlər silahlı münaqişə hallarında zəruri müdafiənin təmini üçün kifayət etməzdi.

İnsan hüquqları hüququ ilə beynəlxalq humanitar hüquq arasında qarşılıqlı əlaqə, silahlı münaqişələr zamanı onların tətbiqi məsələləri müəyyən müzakirələrə səbəb olsa da, hesab edirik ki, hər iki hüquq sahəsi müstəqildir, lakin aralarında qarşılıqlı əlaqə olamaqla onlar bir-birini tamamlayır. Əlbəttə, həmin hüquq sahələrinin bir sıra oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Belə ki, humanitar hüququn himayəsindən ayrı-ayrı şəxslər istifadə edir, bu hüququn həyata keçirilməsinə isə əsasən dövlətlər məsuliyyət daşıyır. Şəxsin konkret hüquqlardan istifadə etməsinin onun üzərinə müəyyən vəzifələrin qoyulması ilə müşayiət olunduğu hallar humanitar hüquqda az rast gəlinir.

İnsan hüquqları hüququ sahəsində isə bütün insanlar üçün bərabər hüquqlar müəyyən edilmişdir.

İnsan hüquqları hüququnun məqsədi ayrı-ayrı fərdlərin şəxsiyyət kimi inkişafı, onların şəxsi, sosial, siyasi, iqtisadi hüquqlarını həyata keçirmək üçün imkanların təmin olunmasıdır. Hüququn bu sahəsi insan şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına xidmət edir.

Humanitar hüquq isə silahlı münaqişələr zamanı insanın öz ləyaqətini itirmədən bütün təhlükə və zorakılıqlara dözməsinə, onları dəf etmək üçün şəraitin yaradılmasına xidmət edir. Yəni, insan hüquqları fərdin inkişafı üçün yeni perspektivlər açdığı halda, humanitar hüquq fərdin qorunmasına xidmət edir.

Bir sıra digər müqavilələrdə olduğu kimi, “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsində də dövlətin bütün əhalisinin həyatını təhlükəyə məruz qoyan və mövcudluğu rəsmi surətdə elan edilən fəvqəladə vəziyyət yarandıqda Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların əksəriyyətinin məhdudlaşdırılmasına yol verilir. Həmin maddədə qeyd olunur ki, “Müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən hər hansı biri onun beynəlxalq hüquqa müvafiq digər öhdəliklərinə zidd olmamaq şərti ilə, yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərinə uyğun olmayan tədbirlər görə bilər”. Beynəlxalq humanitar hüquqda isə hər hansı hüququn məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Beynəlxalq humanitar hüquq daha çox mərhəmət, şəfqət ideyalarına əsaslandığı halda, insan hüquqlarında ədalətliyyə daha çox üstünlük verilir.

İnsan hüquqları normaları ilə dövlət və onun yurisdiksiyası altında olan insanlar arasında münasibətlər nizama salındığı halda, beynəlxalq humanitar hüquqda isə dövlətlə düşmən dövlətin vətəndaşları arasındakı münasibətlər nizama salınır.

Beynəlxalq humanitar hüququn məzmunu ilə insan hüquqları hüququnun məzmunu qismən uyğun olsa da, onlara riayət olunmasının nəzarət mexanizmi və sanksiyaların tətbiqi baxımından fərqlənirlər.

İnsan hüquqları hüququ və beynəlxalq humanitar hüququn getdikcə daha çox yaxınlaşması özünü aşağıdakılarda göstərir:

- son dövrlərdə baş vermiş silahlı münaqişələr zamanı hər iki sahənin normaları bəzən bir-birini tamamlamaqla, çox vaxt da paralel şəkildə tətbiq olunur;

- belə bir hal getdikcə daha çox dərk olunur ki, beynəlxalq humanitar hüquq insan hüquqları hüququ prizmasında və əksinə təfsir edilməlidir;

- beynəlxalq hüququn beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları hüququnun yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif muxtar mexanizmlərin yaradılmasına baxmayaraq, son vaxtlar həmin normalar tətbiq olunarkən bir-birini daha çox əvəz edir.

İHAM “Hassan Birləşmiş Krallığa qarşı” iş üzrə qərarında qeyd etdi ki, “beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı baş verən həbslərə gəldikdə, 5-ci maddədə nəzərdə tutulan təminatlar kontekst və beynəlxalq humanitar hüququn müddəaları nəzərə alınmaqla şərh edilməli və tətbiq edilməlidir”.

Hərbi əsirliklə bağlı məsələlər “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında” III Cenevrə Konvensiyası və I Əlavə Protokolun normaları ilə tənzimlənir. Konvensiyaya müvafiq olaraq kombatant (dövlətin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olanlar və bəzi digər döyüşçülər) düşmən əlinə keçdikdə hərbi əsir hesab olunurlar. I Əlavə Protokolun 45-ci maddəsinə əsasən döyüş əməliyyatlarında iştirak edən və düşmən tərəfin hakimiyyəti altına düşən şəxs hərbi əsir statusuna iddia etdikdə və ya onun belə statusu almaq hüququna malik olduğu güman edildikdə hərbi əsir sayılır və III Cenevrə Konvensiyasının himayəsindən faydalanır. Konvensiyanın 12-ci maddəsinə müvafiq olaraq hərbi əsirlər onları əsir götürmüş ayrı-ayrı şəxslərin və ya hərbi hissələrin deyil, düşmən dövlətin ixtiyarında olurlar. Hərbi əsirlər hər zaman zorakılıq əməllərindən və ya hədələnməkdən, təhqirlərdən və ya kütlənin maraqlarından qorunmalıdırlar. Hərbi əsirlər barəsində repressali tədbirləri qadağan edilir.

“Mülki şəxslərin müdafiəsi və hərbi əsirlərin hüquqlarının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri və müvafiq dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları qarşı tərəfin bütün hərbi əsirlərinin soyadları, adları, rütbələri, təvəllüd tarixləri və doğum yerləri, daimi yaşayış ünvanları göstərilməklə qeydiyyatla alınmasını təmin edirlər.

**İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin azadlıq
və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması ilə əlaqədar
Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlar**

1. QARAYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 53688/08) 10 iyun 2010-cu il
2. FƏRHAD ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 37138/06) 9 noyabr 2010-cu il
3. ELDAR SALAYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 40900/05) 9 noyabr 2010-cu il
4. AKİF MURADVERDİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 16966/06) 9 dekabr 2010-cu il
5. RAFİQ ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 45875/06) 6 dekabr 2011-ci il
6. NOVRUZ İSMAYILOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 16794/05) 20 fevral 2014-cü il
7. ZAHİDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 11948/08) 20 fevral 2014-cü il
8. ALLAHVERDİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 49192/08) 6 mart 2014-cü il
9. İLQAR MƏMMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 15172/13) 15 aprel 2014-cü il
10. NAĞİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 16499/09) 23 aprel 2015-ci il
11. EMİN HÜSEYNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 59135/09) 7 may 2015-ci il
12. İSAYEVA AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 36229/11) 25 iyun 2015-ci il
13. YAQUBLU AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 31709/11) 5 noyabr 2015-ci il
14. XALİKOVA AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 42883/11) 22 oktyabr 2015-ci il
15. QAFQAZ MƏMMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 60259/11) 15 oktyabr 2015-ci il
16. HÜSEYNLİ VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 67360/11) 11 fevral 2016-cı il

17. İBRAHİMOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69234/11) 11 fevral 2016-cı il
18. ƏHƏD MƏMMƏDLİ AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69456/11) iyun 2016-cı il
19. HACIBƏYLİ VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 5231/13) 30 iyun 2016-cı il
20. RƏSUL CƏFƏROV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69981/14) 17 mart 2016-cı il
21. HÜSEYNOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 34262/14) 24 noyabr 2016-cı il
22. PİRQURBAN AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 39254/10) 20 dekabr 2016-cı il
23. BABƏK HƏSƏNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 43137/13) 16 fevral 2017-ci il
24. BAYRAM BAYRAMOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 74609/10) 16 fevral 2017-ci il
25. BAYRAMLI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 742230/11) 16 fevral 2017-ci il
26. ABBASLI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 5417/11) 16 fevral 2017-ci il
27. CƏMİL HACIYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 42989/13) 16 fevral 2017-ci il
28. ABBAS VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69397/11) 13 iyul 2017-ci il
29. ƏLİSOY VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 78162/13) 13 iyul 2017-ci il
30. BABAYEV VƏ HƏSƏNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 60262/11 və digər) 20 İyul 2017-ci il.
31. MİRZƏYEV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 12854/13 və digər) 20 iyul 2017-ci il
32. TURAL HACIBƏYLİ AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69180/11) 28 sentyabr 2017-ci il
33. PƏNAHLI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 48255/11) 19 oktyabr 2017-ci il
34. HÜSEYNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 3899/08) 18 yanvar 2018-ci il

35. MƏMMƏDLİ AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 47145/14) 19 aprel 2018-ci il
36. RƏŞƏD HƏSƏNOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 48653/13) 07 iyun 2018-ci il
37. ASLANOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 35402/07) 15 noyabr 2018-ci il
38. ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 68762/14 və 71200/1) 20 sentyabr 2018-ci il
39. HƏZİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 19842/15) 6 dekabr 2018-ci il
40. MƏMMƏDOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 35432/07) 21 fevral 2019-cu il
41. RÜSTƏMZADƏ AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 38239/16) 7 mart 2019-cu il
42. HƏSƏNOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 39919/07) 5 sentyabr 2019-cu il
43. MÖVSÜM SƏMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 48431/11) 12 dekabr 2019-cu il
44. YAQUBLU VƏ ƏHƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 67374/11) 30 yanvar 2020-ci il
45. NATİQ CƏFƏROV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 64581/16) 7 noyabr 2019-cu il
46. SATULLAYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 22004/11) 19 mart 2020-ci il
47. MƏMMƏDOV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 52158/13) 4 iyun 2020-ci il
48. İBRAHİMOV VƏ MƏMMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 63571/16) 13 fevral 2020-ci il
49. NƏSİROV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 58717/10) 20 fevral 2020-ci il
50. XƏDİCƏ İSMAYILOVA AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 30778/15) 27 fevral 2020-ci il
51. YUNUSOVA VƏ YUNUSOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 68817/14) 16 iyul 2020-ci il
52. HƏZİYEV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 3650/12) 5 noyabr 2020-ci il

53. DƏMİROV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 38158/12) 3 dekabr 2020-ci il
54. MİRQƏDİROV AZƏRBAYCANA VƏ TÜRKiYƏYƏ QARŞI
(Şikayət: 62775/14) 17 sentyabr 2020-ci il
55. FAYZOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 48475/12) 18 fevral 2021-ci il
56. ƏZİZOV VƏ NOVRUZLU AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 65583/13; 70106/13) 18 fevral 2021-ci il
57. ƏLƏKBƏROV VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 55503/15 və digər 6 şikayət) 10 iyun 2021-ci il
58. YAQUBLU AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 69686/12) 15 iyul 2021-ci il
59. ƏVƏZ ZEYNALOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 37816/12 və 25260/14) 22 aprel 2021-ci il
60. HƏSƏNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 30133/12) 9 sentyabr 2021-ci il
61. MƏMMƏDOV VƏ ABBASOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 1172/12) 8 iyul 2021-ci il
62. BƏDƏLYAN AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 51295/11) 22 iyul 2021-ci il
63. HACIYEV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 43389/16) 10 fevral 2022-ci il
64. XOCAYAN AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 62161/14) 4 noyabr 2021-ci il
65. ŞENTÜRK VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 41326/17 və digər) 10 mart 2022-ci il
66. İSGƏNDƏROV AZƏRBAYCANA QARŞI
(Şikayət: 77612/11) 17 mart 2022-ci il

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
İstifadə edilmiş abreviaturalar.....	6
I Fəsil	
İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı hüquqi mövqeləri.....	7
1. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi.....	7
2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun “demokratik cəmiyyət” və hüququn aliliyi ilə bağlılığı.....	9
3. Azadlıqdan məhrumetmənin mahiyyəti və tətbiq dairəsi.....	9
3.1. Azadlıqdan məhrumetmənin mahiyyəti.....	9
3.2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlığın qarşılıqlı əlaqəsi.....	10
3.3. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulan azadlıqdan məhrumetmə.....	10
3.4. Azadlıqdan məhrumetmənin başlanma anı.....	11
3.5. Qısa müddətə azadlıqdan məhrumetmə.....	12
4. Əsas prinsiplər.....	13
4.1. Milli qanunvericiliyə riayət prinsipi.....	13
4.2. Subsidiarlıq prinsipi.....	14
4.3. Qanunçuluq prinsipi.....	15
4.4. Hüquqi müəyyənlik prinsipi.....	17
5. Məhkəmə qərarı olmadan və əsassız olaraq azadlıqdan məhrumetmə..	18
6. İnzibati və cinayət məhkəmə icraatı çərçivəsində azadlıqdan məhrumetmə.....	24
6.1. Səlahiyyətli məhkəmə.....	24
6.2. İnzibati qaydada tutma və inzibati həbs.....	25
6.3. Cinayət qaydasında tutma və həbs.....	27
6.3.1. Əsaslı şübhə.....	27
6.3.2. Əsaslı şübhənin davamlılığı tələbi.....	32
6.3.3. Əsaslı şübhənin təsdiq olunmaması.....	32
7. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı təminatlar (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi).....	36
8. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi və mahiyyəti	39
9. Həbsdə saxlanmanın ağlabatan müddəti, davamlı həbs və həbsi əsaslandırılan təhlükələr.....	41
10. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı yol verilən nöqsanlar.....	46
10.1. Həbsin əsaslandırılması üçün standart və şablon ifadələrdən istifadə olunması.....	46
10.2. Həbsdə saxlanılmanın istintaq hərəkətlərinin başa çatmaması ilə əsaslandırılması.....	48

10.3. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin məhkəmə iclasında iştirakının təmin olunmaması.....	49
10.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin əleyhinə olan arqumentlərlə tanış edilməməsi.....	50
10.5. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin arqumentlərinin nəzərə alınmaması.....	50
10.6. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin şəxsi vəziyyətinin nəzərə alınmaması.....	52
10.7. Alternativ qətimkan tədbirinin tətbiqinin müzakirə edilməməsi	54
10.8. İbtidai araşdırma orqanının xüsusi səyinin qiymətləndirilməməsi	54
10.9. Araşdırma aparmadan əvvəlki qərarları təkrarlama.....	54
11. Azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə məhkəmə nəzarəti (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi).....	56
12. Ekstradisiya və deportasiya ilə əlaqədar azadlıqdan məhrumetmə....	63
13. Azadlıq hüququ beynəlxalq humanitar hüquq kontekstində.....	65

II Fəsil

Müəllifin qeydləri.....	66
1. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi.....	66
1.1. Şərh.....	66
1.2. Qanunvericilik.....	70
1.3. Təcrübə.....	73
1.4. Problem.....	77
1.5. Təvsiyə.....	77
1.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	78
2. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun “demokratik cəmiyyət” və “hüququn aliliyi” ilə bağlılığı.....	78
2.1. Şərh.....	78
2.2. Qanunvericilik.....	81
2.3. Təcrübə.....	82
2.4. Problem.....	84
2.5. Təvsiyə.....	84
2.6. Qanunvericiliyə dəyişikliklə bağlı təklif.....	85
3. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun mahiyyəti və tətbiq dairəsi... 85	85
3.1. Şərh.....	85
3.1.1. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun mahiyyəti.....	85
3.1.2. Azadlıq hüququ ilə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun bir-biri ilə və onların Konvensiyanın digər müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi.....	88
3.1.3. Azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində nəzərdə tutulanlarla məhdudlaşması.....	91
3.1.4. Azadlıqdan məhrumetmə zamanı özbaşınalıqdan müdafiə.....	92
3.1.5. Azadlıqdan məhrumetmənin başlanğıcı.....	93

3.1.6. Qısa müddətə azadlıqdan məhrumetmə.....	95
3.2. Qanunvericilik.....	95
3.3. Təcrübə.....	99
3.4. Problem.....	102
3.5. Təvsiyə.....	102
3.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	103
4. Əsas prinsiplər.....	105
4.1. Şərh.....	105
4.1.1. Milli qanunvericiliyə riayət prinsipi.....	105
4.1.2. Subsidiarlıq prinsipi.....	106
4.1.3. Qanunçuluq prinsipi.....	111
4.2. Hüquqi müəyyənlik prinsipi.....	119
4.3. Qanunvericilik.....	133
4.4. Təcrübə.....	136
4.5. Problem.....	142
4.6. Təvsiyə.....	142
5. Məhkəmə qərarı olmadan və əsassız azadlıqdan məhrumetmə.....	142
5.1. Şərh.....	142
5.2. Qanunvericilik.....	151
5.3. Təcrübə.....	154
5.4. Problem.....	157
5.5. Təvsiyə.....	158
5.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	158
6. İnzibati və cinayət məhkəmə icraatı çərçivəsində azadlıqdan məhrumetmə.....	159
6.1. Şərh.....	159
6.1.1. Səlahiyyətli məhkəmə.....	159
6.1.2. İnzibati qaydada tutma və inzibati həbs.....	162
6.1.3. Cinayət qaydasında tutma və həbs. “Əsaslı şübhə”.....	167
6.2. Qanunvericilik.....	176
6.3. Təcrübə.....	181
6.4. Problem.....	193
6.5. Təvsiyə.....	194
7. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı təminatlar (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi).....	196
7.1. Şərh.....	196
7.2. Qanunvericilik.....	199
8. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi və mahiyyəti....	200
8.1. Şərh.....	200
8.2. Qanunvericilik.....	211
8.3. Təcrübə.....	213
8.4. Problem.....	220
8.5. Təvsiyə.....	220

9. Həbsdə saxlanmanın ağlabatan müddəti, davamlı həbs və həbsi əsaslandırın təhlükələr.....	220
9.1. Şərh.....	220
9.2. Qanunvericilik.....	233
9.3. Təcrübə.....	235
9.4. Problem.....	239
9.5. Təvsiyə.....	239
9.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	240
10. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı yol verilən nöqsanlar.....	241
10.1. Şərh.....	241
10.2. Qanunvericilik.....	249
10.3. Təcrübə.....	255
10.4. Problem.....	264
10.5. Təvsiyə.....	266
10.6. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	268
11. Azadlıqdan məhrumetmənin qanuniliyinə məhkəmə nəzarəti (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi).....	269
11.1. Şərh.....	269
11.2. Qanunvericilik.....	277
11.3. Təcrübə.....	279
11.4. Problem.....	285
11.5. Təvsiyə.....	287
11.6. Qanunvericiliyə dəyişikliklə bağlı təklif.....	289
12. Ekstradisiya və deportasiya ilə əlaqədar azadlıqdan məhrumetmə....	289
12.1. Qanunvericilik.....	295
12.2. Təcrübə.....	301
12.3. Problem.....	304
12.4. Təvsiyə.....	304
12.5. Qanunvericilikdə dəyişikliklə bağlı təklif.....	305
13. Azadlıq hüququ beynəlxalq humanitar hüquq kontekstində.....	307
İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması ilə əlaqədar Azərbaycana qarşı qəbul etdiyi qərarlar.....	310
Mündəricat.....	314

“Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu” publik hüquqi şəxs

“Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu” (“İnstitut”) publik hüquqi şəxs olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 may 2022-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılmış “Hüquqi Ekspertiza və Qanunvericilik Təşəbbüsləri Mərkəzi” (“Mərkəz”) publik hüquqi şəxsin tabeliyində fəaliyyət göstərir. Belə ki, əvvəllər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının strukturuna daxil olan İnstitut beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla hüququn müxtəlif sahələri üzrə islahatların həyata keçirilməsi və normayaratma fəaliyyətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə yaradılmış Mərkəzin tabeliyinə verilərək, yenidən təşkil edilmişdir.

İnstitutun Nizamnaməsinə əsasən, onun fəaliyyəti hüququn ayrı-ayrı sahələrində, o cümlədən insan haqları sahəsində elmi araşdırmaların aparılması, elmi-praktiki tövsiyələrin hazırlanması, hüquqi maarifləndirmə, qanunvericiliyin inkişafı və digər mühüm istiqamətləri əhatə edir.

İnstitut normativ hüquqi aktların, konsepsiya və proqramların hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə öz töhfəsini verir, normativ hüquqi bazanın monitorinqi prosesində iştirak edir, normativ hüquqi aktlarda boşluqların, kolliziyaların aradan qaldırılması və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bu sənədləri təhlil edir, elmi-praktiki şərhlər hazırlayır, Mərkəzin fəaliyyətinə elmi-praktiki dəstək göstərir və s. fəaliyyətləri gerçəkləşdirir.

İnstitutun İdarə Heyətinin sədri hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Məhəmməd Quluzadədir.

İnstitutun ünvanı: AZ1073, Azərbaycan, Bakı şəhəri, H.Cavid pr. 125

(Akademiya şəhərciyi)

Əlaqə telefonları: (012) 537-20-73; (012) 537-20-76

Mətbuat xidməti: (012) 510-36-45

İnstitutun saytı: www.lhri.az

Facebook səhifəsi: <https://www.facebook.com/www.lhri.az>

